

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΗΡΙΑ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ, ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ

ΣΕΙΡΑ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ – ΨΗΦΙΔΑ 6
Υπεύθυνος σειράς: Χρίστος Μάης

Πρώτη έκδοση: Μάιος 2024

© για την ελληνική γλώσσα: Εκδόσεις Ψηφίδες

ISBN: 978-618-5850-02-9

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΗΦΙΔΕΣ

Αχειροποιήτου 4, 54632 Θεσσαλονίκη

Τηλ.: 6945073799, 6973300105

psifides2019@gmail.com

<https://psifides.com/>

Facebook: ekdoseispsifides

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ
ΑΝΑΠΗΡΙΑ

Ανθρωπολογία, παιδαγωγική, αισθητική

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Σούλα Μαρινούδη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΗΦΙΔΕΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες	11
ΣΟΥΛΑ ΜΑΡΙΝΟΥΔΗ	
Εισαγωγή. Πέρα από την ικανότητα. Οι σπουδές για την αναπηρία σε διασταύρωση	15
ΕΛΙΑ ΧΑΡΙΔΗ	
Διασχίζοντας τον χώρο. Το κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας και η ενσώματη εμπειρία της τυφλότητας	69
ΜΑΡΙΑ ΤΣΑΚΙΡΗ	
<i>NoBody's Perfect</i> . Αισθητική της αναπηρίας. Πείσμα και αντίσταση	97
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ	
«Φιλιάς την ανάπηρη;» Αναπηρία, επιθυμία, σαπουνόπερα	127
ΝΤΑΝΑ ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ & ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΑΜΑΝΤΑΣ	
«Ακουστότητα». Ένα ερευνητικό/ καλλιτεχνικό πρόγραμμα για την Κωφή εμπειρία της ηχητικής τέχνης και της μουσικής	157
ΣΟΥΛΑ ΜΑΡΙΝΟΥΔΗ	
Ανάπηρες φωνές και υδάτινες αντηχήσεις. Μεταανθρώπινες επαφές αυτιστικών και νερών	181
ΔΗΜΗΤΡΑ ΒΑΡΒΑΡΕΖΟΥ	
Νοηματοδοτήσεις της αναπηρίας στην ακαδημία	213
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΔΕΓΛΕΡΗΣ	
Σιωπές και περάσματα. Στιγμιότυπα μιας έρευνας δράσης.....	243

ΣΑΡΑ Μ. ΑΣΕΒΕΝΤΟ ΕΣΠΙΝΑΛ

«Αποτελεσματική εκπαίδευση» την εποχή του κεφαλαίου.

Κριτικές ιδέες από την ανθρωπολογία της υπεράσπισης,
την ανθρωπολογία της εκπαίδευσης και τις κριτικές σπουδές
για την αναπηρία .....

267

Βιογραφικά σημειώματα .....

323

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το 2008 έπεσα πάνω σε μια παράγραφο για τον τρόπο που ο συγγραφέας θεωρούσε ότι βιώνει την απώλεια και τον χωρισμό ένα αυτιστικό παιδί. Με το παιδί που περιγραφόταν εκεί ταυτίστηκα απόλυτα και για χρόνια μελετούσα μέσα και έξω μου τις σημασίες αυτής της ταύτισης με ό,τι συνέπειες έχει το να προσπαθείς να κάνεις θεωρία για κάτι από το οποίο η απόσταση μοιάζει ασύλληπτη. Τα λάθη αυτής της διαδρομής προς τον διαχωρισμό ήταν δυσβάστακτα, όχι περισσότερο όμως από το να αναρωτιέσαι αν έχεις σώμα και ποια είναι τα όριά του, αν έχεις φωνή και αν ακούγεται έξω από σένα, αν είναι δυνατή και επιτρεπτή η επιθυμία σου. Αυτά τα «υποκειμενικά» ερωτήματα στην πορεία συσσωρεύαν υλικά ψυχικών και κοινωνικών δομών που έδινε η εμπειρία και η θεωρία, η επιτόπια έρευνα και η κοινωνική ζωή των τελευταίων πυκνών ιστορικών κύκλων. Το βιβλίο αυτό είναι αποτέλεσμα αυτών των διαδρομών και του αναστοχασμού σχετικά με ερωτήματα που δημιουργήθηκαν και που μπορεί να απαντήθηκαν ή όχι, αλλά τα οποία με τον κλειστό και τον ανοιχτό, τον ιστορικό και τον άχρονο χαρακτήρα τους επανέρχονται πάντα, ίδια και διαφορετικά. Τηρουμένων των αναλογιών οι διαδρομές αυτές αφορούν και τη σχετικά πρόσφατη συνάντηση της ανθρωπολογίας με τις σπουδές για την αναπηρία στην κριτική εκδοχή τους.

Εξαιτίας των παραπάνω, μου είναι δύσκολο να γράφω όλες τις ευχαριστίες που οφείλω για αυτό το βιβλίο. Η ημερίδα που διοργανώθηκε στο πλαίσιο του μεταδιδακτορικού μου στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου ήταν η αφορμή και έμπνευση της έκδοσης και ευχαριστώ το τμήμα, τον Πέτρο Πετρίδη για την πολύτιμη βοήθεια στην οργάνωση της ημερίδας και την Καθηγήτρια Αθηνά Αθανασίου για την επίβλεψη των διδακτορικών σπουδών μου. Ευχαριστώ πολύ τους ανθρώπους που μαζί τους συνομιλήσα για τα ερωτήματα της έρευνάς μου, πρωτίστως τα αυτιστικά άτομα και όσα τα εκπροσωπούν. Ευχαριστώ πολύ τις/ους συγγραφείς που ανταποκρίθηκαν στην πρόσκληση για φιλοξενία του λόγου τους στον τόμο και για τις πολλαπλές ανταλλαγές μηνυμάτων που χρειάστηκε η επιμέλεια.

Οι φωτογραφίες που περιλαμβάνονται στο βιβλίο προέρχονται από τις πρόβες της παράστασης *Οι ονειροπόλοι*, στην οποία η κοινωνική χορογραφία του Μίκαελ Κλίεν [Michael Klíen] διερευνά υπερβάσεις στα όρια της ταυτότητας και των σωμάτων μέσα από την κίνηση, την επαφή και τα ηλεκτροακουστικά ηχοτοπία που διαμορφώνουν ένα συμπεριληπτικό περιβάλλον. Συμμετείχαν μέλη της ομάδας *En dυνάμει*, μιας συλλογικής καλλιτεχνών με και χωρίς αναπηρία που λειτουργούν υπό την καλλιτεχνική διεύθυνση της Ελένης Δημοπούλου, την οποία ευχαριστώ πολύ για τη συνεργασία. Οι φωτογραφίες αυτές αποτέλεσαν το φωτογραφικό μου πρότζεκτ για την ολοκλήρωση του δεύτερου τετραμήνου σπουδών στη σχολή φωτογραφίας Stereosis, υπό την επίβλεψη του Εμμανουήλ Παπαδόπουλου, που τον ευχαριστώ πολύ για την καθοδήγηση και τη βοήθεια σε τεχνικά και αισθητικά ζητήματα.

Η Χριστίνα Λαζαρίδου διάβασε αρκετά από τα κείμενα και με βοήθησε τόσο με τη ματιά της όσο και με τις γνώσεις της από τις σπουδές για την αναπηρία, χωρίς τις οποίες θα έκα-

να μόνη μου πολύ περισσότερο κόπο και την ευχαριστώ θερμά γι' αυτό. Για τη βοήθεια σε ζητήματα μετάφρασης εννοιών και για τις αναγνώσεις ορισμένων κειμένων ευχαριστώ επίσης τον Χάρη Τσαβδάρου, τον Πέτρο Δούμτσι, τον Εμμανουήλ Δέγλερη, τον Ανδρέα Μακρή, την Ελένη Παπαγαρουφάλη, την Ελευθερία Δέλτσου, τον Ορέστη Στυλιανίδη, τον Λέανδρο Κυριακόπουλο, τον Πανστανία Καραθανάση, την Ντιάνα Μάνεση, την Ντάνα Παπαχρήστου. Τον Βαγγέλη Σωτηριάδη για τη βοήθεια με τα κείμενα και τις στιγμές συμπαράστασης. Την Άννη Σιμάτη και την Άλκηστη Ευθυμίου για τα συναισθηματικά και τα θεωρητικά ζητήματα που χρειάστηκε από κοινού να κατανοήσουμε τα προηγούμενα χρόνια. Την Άννα Κυριακίδου για την υποστήριξη σε μια δύσκολη χρονιά. Ευχαριστώ τον Χρίστο Μάν και τη Μαρία Κελετζή από τις εκδόσεις Ψηφίδες για την εμπιστοσύνη, τον Χρίστο ιδιαιτέρως γιατί ανέλαβε και τη συναισθηματική υποστήριξη σε κάποιες στιγμές που η εργασία συνάντησε εμπόδια. Τη Γιώτα Τεμπρίδου για αυτή την υπέροχη και κοπιώδη εργασία της επιμέλειας στην οποία αφοσιώθηκε με φροντίδα. Την Όλγα Γάκου, τη Φανί Χρηστίδη, τον Αλέξανδρο Παπαγεωργίου, τον Θανάση Ζαγανίδη, τον Κωνσταντίνο Χρήστου, τον Γιώργο Κόλλια, τη Βάσω Καραβασίλη για τη φιλία που δίνει νόημα στα ερωτήματα.

ΣΟΥΛΑ ΜΑΡΙΝΟΥΔΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ
ΟΙ ΣΠΟΥΔΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΣΕ ΔΙΑΣΤΑΥΡΩΣΗ

Σούλα Μαρινούδη

Σε μια παρουσίαση του βιβλίου της *Μαθαίνοντας από την κόρη μου. Η αξία και η φροντίδα των ανάπηρων μυαλών*, η Εύα Κιτέι ζωγράφισε έναν κύκλο γύρω από την εικόνα των δεμένων χεριών –του δικού της και της κόρης της– που εικονίζονται στο εξώφυλλο του βιβλίου και προβαλλόταν κατά την εισήγησή της.¹ Εξήγησε ότι η κόρη της δεν επικοινωνεί μέσω της ομιλίας και το άγγιγμα αυτό είναι ο τρόπος της να συνδέεται. Το άγγιγμα είναι ένας τρόπος να συνδέομαι κι εγώ με τον Νίκο, έναν μαθητή μου με σύνδρομο Down που φοιτά στο σχολείο που διδάσκω. Καθώς ζωγραφίζω κάποια σχήματα για να τα χρωματίσει, πιάνει μια εμένα μια τις μπογιές ή ζωγραφίζουμε κρατώντας μαζί τις μπογιές κι έτσι μαθαίνουμε να επικοινωνούμε, να ερχόμαστε σε επαφή. Τέτοιες περιγραφές καθημερινών σχέσεων, παιδαγωγικών πρακτικών, δημιουργίας κόσμων της αναπηρίας, όπως επίσης η θεώρηση του σώματος, της αναπαράστασης, των αισθήσεων, του πόνου, της βλάβης, που συμπεριλαμβάνονται κριτικά στη μελέτη της αναπηρίας, αποτελούν βασική συμβολή των κριτικών σπουδών που εμπνέουν τον παρόντα τόμο.

---

1. Eva Feder Kittay, *Learning From My Daughter. The Value and Care of Disabled Minds*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 2019.

Οι αγώνες των αναπήρων και οι σπουδές για την αναπηρία έχουν γράψει πλούσια κινηματική και θεωρητική ιστορία. Διαφορές και ομοιότητες στις γενεαλογίες των προσεγγίσεων στην αναπηρία έχουν επισημανθεί στη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία, ενώ ξεπερνά τους σκοπούς αυτής της εισαγωγής να αποτιμήσει τα ποικίλα ρεύματα. Ο τόμος αυτός θέλει να έρθει σε επαφή με ιστορίες και τις θεωρίες που τις αγκαλιάζουν και έχουν ως βασικό άξονα και ορίζοντά τους τις κριτικές σπουδές, καθώς και ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών μελετών, που αναδεικνύουν σύγχρονες συζητήσεις για την αναπηρία ως πεδίο διεπιστημονικών και διαθεματικών συναντήσεων, κοινωνικών δεσμών αλλά και πολιτικών διαφορών. Σκοπός είναι να συμβάλει στη συνομιλία ανάμεσα στις κριτικές σπουδές για την αναπηρία, την κοινωνική ανθρωπολογία, την κριτική παιδαγωγική, τη φεμινιστική και αισθητική θεωρία. Στα πεδία αυτά έχουν προκύψει σημαντικά ερωτήματα που αποτελούν αντικείμενα διαλόγου και αναλύσεων, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την εμπειρία της ανάπηρης ενσώματης υποκειμενοποίησης και κοινωνικοποίησης. Η διάκριση μεταξύ βλάβης και αναπηρίας (αλλά και η υπέρβασή της) εξακολουθεί να εμπνέει αφηγήσεις που εμπλουτίζουν κριτικά αυτές τις σχέσεις, καθώς τις εντάσσουν σε ένα πλέγμα κοινωνικών σχέσεων και δομών εξουσίας που περιλαμβάνει το φύλο, τη φυλή, την τάξη, την επισφάλεια, τη σεξουαλικότητα.

Ο τόμος αυτός προέκυψε από τη μεταδιδακτορική έρευνά μου «Υποκείμενο της γλώσσας, κοινωνικό τραύμα και αισθητηριακά βιώματα των αυτιστικών».² Η έρευνα εκπονήθη-

---

2. Η έρευνα εκπονήθηκε στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου υπό την επίβλεψη της Καθηγήτριας Αθηνάς Αθανασίου και υποστηρίχθηκε από υποτροφία του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών. Βλ. τα άρθρα που προέκυψαν: Soula Marinoudi, «“Flash of Boy” [*astrapse apo agori*]. Linguistic Metaphor and Social Trauma in Autistic Experience», *Anthropology in Action*, τ. 28.3 (2021), σσ. 12-21, διαθέσιμο στη διεύθυνση:

κε στο μεγαλύτερο μέρος της κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19 και των μεγάλων μετασχηματισμών που προέκυψαν ως συνέπεια της. Όσο συνέβαιναν οι επιστημολογικές εκείνες αναταράξεις, το πεδίο μου ήταν οι αλληλεπιδράσεις αυτιστικών με άλογα και νερά, εμβαπτιζόμενοι δηλαδή για ακόμα μία φορά ως ανθρωπολόγος σε ένα πεδίο γνώριμο αλλά και καινούριο. Αυτό που με εξέπληττε, ως νέο στοιχείο του τρόπου διεξαγωγής της επιτόπιας έρευνας, ήταν κυρίως η ρευστότητα των ίδιων των νοητικών κατηγοριών μου στην οποία με προσκαλούσε το πεδίο. Και προϋπόσης της πανδημίας, ανακαλύψα για μια ακόμη φορά τα λόγια της ανθρωπολόγου Σούζαν ντι Τζάκομο [Susan DiGiacomo], που έγραφε τα εξής για τους καρκινοπαθείς συνασθενείς της:

Ως επιζήσαντες έβλεπαν τους εαυτούς τους όχι ως άτομα που είχαν θριαμβεύσει σε μια ασθένεια που θα μπορούσε να γίνει θανάσιμη, αφήνοντάς την πίσω τους για να συνεχίσουν τη ζωή τους όπως ήταν πριν από τη διάγνωση, αλλά ως άτομα που είχαν ενσωματώσει την εμπειρία της ασθένειας στις βιογραφίες τους, μαζί με την προσωπική ευαλωτότητα που αυτή συνεπιφέρει.³

<https://www.berghahnjournals.com/view/journals/aia/28/3/aia280302.xml> (τελευταία επίσκεψη 29-08-2023)· Σούλα Μαρινούδη, «Συνδιαμορφωμένοι δεσμοί/ αθόρυβες ζωές. Αυτιστικοί/ές και ζώα πέρα από την ομιλία και τους περιορισμούς του ικανοτισμού», *Φεμινιστικά*, τ. 4 (2021), διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://feministika.net/syndiamorfomenoi-desmoi-athoryves-zoes/> (τελευταία επίσκεψη 29-08-2023)· Soula Marinoudi, «*Uncharted Sensations. Autistic Subjectivities, Affective Language and Unexpected Senses*», στο Angel Martínez-Hernández & Lina Masana (επιμ.), *Subjectivities and Afflictions. Approaches in Medical Anthropology*, Cambridge Scholars Publishing, Νιούκαστλ 2022, σσ. 177-198· Σούλα Μαρινούδη, «Το πένθος "αντ' αυτού". Αισθητηριακές διαφορές και το κοινωνικό τραύμα των αυτιστικών», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 159 (2022), σσ. 33-56, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/view/30818> (τελευταία επίσκεψη 15-10-2023).

3. Η ανθρωπολόγος Σούζαν ντι Τζάκομο πέθανε το 2019. Ο τόμος *Subjectivities and Afflictions in Medical Anthropology*, που αναφέρθηκε παραπάνω, είναι αφιερωμένος στη μνήμη της. Προέκυψε μετά από συνέδριο της εται-

Τηρουμένων των αναλογιών, τα ζητήματα που θέτει η πυκνή παράγραφος της ντι Τζάκομο αφορούν και την αναπηρία και τα βιώματά της, υποκειμενικά, πολιτικά, βιοκοινωνικά. Ελάχιστα, ωστόσο, εκτιμώ πως αξιοποιήθηκαν από τους πολιτικούς λόγους της δυστοπικής εκείνης συγκυρίας. Θα μπορούσαμε ίσως να επαναφέρουμε με περισσότερη νηφαλιότητα σήμερα το κριτικό ερώτημα της διαχείρισης της ζωής σε συνάφεια με την υπαρξιακή συνθήκη της ευαλωτότητας χωρίς να συντριβούμε. Ο ανά χείρας τόμος επιχειρεί να προσεγγίσει αυτόν τον κόμβο, καθώς αναπτύσσει κοινωνικές θεωρίες για την αναπηρία, που εκθέτουν τους αποκλεισμούς των ανθρώπων με φυσικές, αισθητηριακές και νοητικές βλάβες, αλλά αντιστέκονται στο διανοητικό δόγμα για να διατηρήσουν ανοιχτούς διαύλους συνομιλίας.

Οι σπουδές για την αναπηρία βρίσκονταν και εξακολουθούν να βρίσκονται σε διαρκή συνομιλία με τους φεμινισμούς, τις σπουδές φύλου και τις κούιρ σπουδές. Προσωπικά εκκίνησα από μια ταυτότητα φύλου την οποία αποτιμούσα ως κοινωνικά ευάλωτη. Στην πορεία συνδέθηκα με ιστορίες αλλά και αναλυτικά εργαλεία για την αποδέσμευση των αναπήρων –αλλά και των μη αναπήρων– από φοβικές αναπαραστάσεις, λογικές διαχωρισμού και αποκλεισμού, φαντασιώσεις κυριαρχίας, ασφυκτικές ταξινομήσεις και άλλες πληγές της κανονικότητας. Η συνάφεια μεταξύ φύλου και αναπηρίας προέκυψε όταν συνειδητοποίησα ότι τη δική μου/ας εσωτερικευμένη εικόνα για ένα θηλυκό σώμα που από στιγμή σε στιγμή θα σπάσει από τον άλλον αγγίζει η φαινομενολογία του ανάπηρου σώματος που διεκδικεί την πληρότητα. Αυτό το όραμα της περιπλεγμένης διασωματικότητας διεκδικεί αυτό το

ρείας Medical Anthropology at Home, όπου τη συνάντησα για τελευταία φορά. Η σημαντική συμβολή της στην ανθρωπολογία της υγείας είναι, για μένα, αδιαχώριστη από τον γλυκό και ευγενικό χαρακτήρα της.

κείμενο και οι κριτικές σπουδές για την αναπηρία αποτελούν τον θεωρητικό του ορίζοντα.

Πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις της αναπηρίας

Οι αναπηροφοβικές αναπαραστάσεις και ο μισαναπηρισμός εξακολουθούν να περιορίζουν τον λόγο και τις πρακτικές που εμπνέουν σύγχρονες προσεγγίσεις προερχόμενες από την κουλτούρα της αναπηρίας. Αυτός είναι και ο λόγος που θα διατρέξω δύο μοντέλα στιγματισμού και πειθαρχίας, το μοραλιστικό και το ιατρικό, ενώ στη συνέχεια θα αναφερθώ σε αναγνώσεις που απελευθερώνουν και εντάσσονται στο κοινωνικό, το πολιτισμικό και το σχεσιακό μοντέλο για την αναπηρία. Ο Νταν Γκούντλεϊ, από το έργο του οποίου *Σπουδές για την αναπηρία. Μια διεπιστημονική εισαγωγή* αντλώ τα περισσότερα στοιχεία από όσα αφορούν τις παρακάτω περιγραφές των μοντέλων για την αναπηρία, εξηγεί ότι σύμφωνα με το μοραλιστικό μοντέλο η αναπηρία προκύπτει από την αμαρτία, επιβαρύνει το άτομο και την οικογένεια με συναισθήματα ντροπής, αποδίδεται στην επιβολή τιμωρίας από τον θεό, συχνά σε επίλεκτους. Η συγκεκριμένη προσέγγιση έχει σημαντική απήχηση σε πολλούς πολιτισμούς δυτικών και μη κοινωνιών.⁴ Στις συνεντεύξεις με γονείς αυτιστικών που έχω κάνει στην Ελλάδα, η αντίληψη αυτή ανακύπτει σε θρησκευόμενους και μη ανθρώπους, όπως φαίνεται στις επαναλαμβανόμενες φράσεις «Ο θεός αυτά τα δίνει στους δυνατούς», «Είναι η αναξιοπάθειά του που με λυγίζει».

Στο πλαίσιο του ιατρικού μοντέλου, που κυριαρχεί από τον 19ο αιώνα και είναι ακόμα πιο βαθιά ριζωμένο στις πολι-

---

4. Dan Goodley, *Disability Studies. An Interdisciplinary Introduction*, Sage, Λονδίνο 2011, σ. 8.

τισμικές αγωνίες των ανθρώπων του δυτικού κόσμου, η αναπηρία θεωρείται ένα πρόβλημα ατομικό, ανάγεται σε προσωπική τραγωδία, η ενοχή βαραίνει διαφορετικά, αφού μπορεί να αποδίδεται σε κακές συνήθειες. Η συγκεκριμένη προσέγγιση καλλιεργεί λογικές πατερναλισμού, όσο οι ειδικοί δεν συνομιλούν με τα ίδια τα ανάπηρα άτομα και τους φορείς που τα εκπροσωπούν για τις εμπειρίες και τις πολιτικές τους θέσεις. Το ιατρικό μοντέλο υποστηρίζεται θεσμικά από γραφειοκρατικές υπηρεσίες που συχνά αποδυναμώνουν και εξουθενώνουν τα υποκείμενα που εξυπηρετούν, αν και δύνανται να συμβάλουν στη βελτίωση της ποιότητας ζωής τους. Η Σίμι Λίντον έχει αναδείξει πολλές από τις συνέπειες του μοντέλου αυτού,⁵ που αποσπά την αναπηρία από τα κοινωνικά πεδία στα οποία βιώνεται και στερεί τα υποκείμενα από τις διαδρομές, τις αφηγήσεις και τα βιώματά τους, τα απογυμνώνει από τις ιστορίες ζωής τους και τις επιθυμίες τους, αρνείται την ενλικίωση και τη σεξουαλικότητά τους. Τα αποτελέσματα αυτής της λογικής είναι καθοριστικά και στο πλαίσιο του δυτικού κράτους, με τις φαντασιώσεις που επενδύουν οι πολίτες στην αξία του και τους ρόλους που αναλαμβάνονται και περιορίζονται εντός του. Γι' αυτό και οι κριτικές απαντήσεις του κοινωνικού μοντέλου της αναπηρίας, που τέθηκαν από τη δεκαετία του 1970, ήταν και εξακολουθούν να είναι πολιτικά και στρατηγικά σημαντικές.

Το βρετανικό κοινωνικό μοντέλο πολιτικοποίησε την αναπηρία. Άλλαξε τους ορισμούς και αυτό ήταν επιδραστικό για τα ίδια τα κοινωνικά βιώματα, γιατί ο τρόπος που οι εμπειρίες ορίζονται είναι χειρονομίες είτε εξουσίας είτε αποδυνάμωσής της.⁶ Ο προσδιορισμός της αναπηρίας ως συστήματος κοι-

---

5. Simi Linton, *Claiming Disability. Knowledge and Identity*, New York University Press, Νέα Υόρκη 1998.

6. Για μια επισκόπηση των ορισμών και τη σύνδεση με τα κοινωνικά

νωνικής καταπίεσης είχε σημαντικό αντίκτυπο στις ζωές και τους αγώνες των αναπήρων. Συγκεκριμένα, το 1976 στη Βρετανία η Ένωση Ατόμων με Κινητικές βλάβες κατά του Διαχωρισμού [Union of the Physically Impaired Against Segregation (UPIAS)] προέκρινε διακηρυκτικά τον παρακάτω ορισμό της αναπηρίας:

Η αναπηρία ορίζεται ως το μειονέκτημα ή ο περιορισμός της δραστηριότητας που προκαλείται από τη σύγχρονη κοινωνική οργάνωση, η οποία δεν λογαριάζει καθόλου ή λογαριάζει ελάχιστα τους ανθρώπους που έχουν φυσικές βλάβες, περιορίζοντάς τους από τις κοινωνικές δραστηριότητες.⁷

Σε αυτή τη λογική διάκρισης μεταξύ βλάβης και αναπηρίας, η αναπηρία προκύπτει από τα κοινωνικά εμπόδια που παράγουν τον αποκλεισμό και την υποτίμηση για τις ζωές των αναπήρων. Το έργο του Μάικλ Όλιβερ *Αναπηρία και πολιτική* απέδωσε τον αποκλεισμό των ανάπηρων ατόμων στην

τους συμφραζόμενα, βλ. Goodley, *Disability Studies. An Interdisciplinary Introduction*, σ. 9. Όπως σημειώνει ο Γκούντλεϊ: «Οι ορισμοί των “βλάβη”, “αναπηρία”, “μισαναπηρισμός” και “αναπηροποίηση” [...] είναι αγγλοκεντρικοί: αντανακλούν τους όρους που προτιμούν οι ερευνητές/ριες των βρετανικών σπουδών για την αναπηρία. Σε άλλα αγγλόφωνα έθνη, η ορολογία αλλάζει. Τα “ανάπηρα άτομα” (Βρετανία) αναφέρονται με τους όρους της People First Language στις ΗΠΑ ως “άτομα με αναπηρίες”. Υπάρχει μια ανοιχτή συζήτηση που διεξάγεται στις αναπηρικές κοινότητες και αφορά την προτιμότερη ορολογία για να περιγράψει τις ταυτότητες που διαμορφώνονται εντός τους. Συγκεκριμένα, η People-First Language αναφέρεται σε «άτομα με αναπηρίες», ενώ η Identity-First Language αναφέρεται σε «ανάπηρα άτομα». Βλ. επίσης τη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία της Χριστίνας Λαζαρίδου, *Ο λαβύρινθος των ΕΕΕΕΚ. Κοινωνικές ιεραρχίες και το θεσμικό αφήγημα της ένταξης*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Θεσσαλονίκη 2023, διαθέσιμη στη διεύθυνση: <http://ikee.lib.auth.gr/record/349782/files/GRI-2023-40371.pdf> (τελευταία επίσκεψη 18-08-2023).

7. Union of the Physically Impaired Against Segregation, *Fundamental Principles of Disability*, Union of the Physically Impaired Against Segregation, Λονδίνο 1976.

άνοδο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και συνέδεσε την ανάλυση της κοινωνικής καταπίεσής τους με την κριτική της πολιτικής οικονομίας.⁸ Οι διαξιφισμοί που προέκυψαν στα κριτικά όρια του βρετανικού κοινωνικού μοντέλου ήταν ορισμένες φορές έντονοι, ενώ εξακολουθούν να υφίστανται ανοιχτά ζητήματα που προάγουν τη σχετική συζήτηση.⁹

Το μειονοτικό μοντέλο [minority model], που αναπτύχθηκε στη Βόρεια Αμερική, επηρεασμένο από τα κινήματα για τα δικαιώματα των μαύρων και τις κούρ πολιτικές, εστίασε στην απόδοση μιας θετικής αναπηρικής ταυτότητας και αίσθησης εαυτού, καθώς και στη διεκδίκηση της αυταξίας των σωμάτων που θεωρούνται αποκλίσεις από το εξιδανικευμένο σωματικό πρότυπο του ικανοτισμού [ableism]. Ο τρόπος σκέψης και παρέμβασης του μειονοτικού μοντέλου προώθησε έντονα την ιδέα της αναπηρικής περηφάνιας [disability pride] και του ανήκειν σε αναπηρικές κοινότητες.¹⁰

Το σκανδιναβικό σχεσιακό μοντέλο εστίασε στις σημαντικές κοινωνικές παροχές και υπηρεσίες των αντίστοιχων κρατών για να δείξει τη θετική αξία τους στις ζωές των αναπήρων. Η αναπηρία αφορά την αλληλοσυσχέτιση ατόμου-περιβάλλοντος, επομένως είναι σχεσιακή κατασκευή και ανα-

---

8. Michael Oliver, *Αναπηρία και πολιτική*, μτφρ. Θάλεια Μπεκερίδου, επιμ. & πρόλ. Γιώτα Καραγιάννη, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2009.

9. Βλ. την πρόσφατη (14-12-2022) παρέμβαση της Έλεν Κλίφορντ [Ellen Clifford], «The Reinvigorated Social Model of Disability», στο Centre for Applied Philosophy, Politics and Ethics, διαθέσιμη στη διεύθυνση: <https://blogs.brighton.ac.uk/cappe/2022/12/14/recorded-workshop-the-reinvigorated-social-model-of-disability-ellen-clifford/> (τελευταία επίσκεψη 15-10-2023).

10. Στο ντοκιμαντέρ των Τζέιμς Λέμπρεχτ & Νικόλ Νιούχαμ [James Lebrecht & Nicole Newnham] *Crip Camp. A Disability Revolution* (πρώτη προβολή 23-01-2020) παρουσιάζεται μια τέτοια κοινότητα κοινωνικά υποτιμημένων ανάπηρων υποκειμένων που επανοικειοποιούνται την αξία της ζωής τους με δυναμικά συνθήματα, αυτοσαρκασμό, περηφάνια, οργή και φροντίδα.

φέρεται στο κοινωνικό της πλαίσιο. Η λογική βασίζεται στον ρόλο και τη σημασία ενός ισχυρού κράτους πρόνοιας και τις αρχές της κανονικοποίησης,¹¹ της αξιοποίησης του κοινωνικού ρόλου [social role valorization], της αυτο-υπεράσπισης [self-advocacy], της προσβασιμότητας σε κοινωνικές υπηρεσίες, της συμμετοχής στην κοινότητα και γενικότερα της συνεισφοράς του κοινωνικού περιβάλλοντος και πλαισίου στην ενδυνάμωση των αναπήρων.

Ερευνήτριες και θεωρητικοί όπως η Ρόζμαρι Γκάρλαντ-Τόμσον [Rosemarie Garland-Thomson], ο Ντέβιντ Μίτσελ [David Mitchell] και η Σάρον Σνάντερ [Sharon Snyder] ανέπτυξαν στη Βόρεια Αμερική και τον Καναδά το πολιτισμικό μοντέλο, στο πλαίσιο του οποίου υπήρξαν έντονες διεπιστημονικές προσεγγίσεις και συνομιλίες κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών. Οι πολιτισμικές και λογοτεχνικές τους αναλύσεις επηρεάστηκαν έντονα από τον φεμινισμό, τις κουίρ και τις κριτικές σπουδές φυλής, τη μεταποικιακή κριτική. Η αποδόμηση του διπόλου βιολογία/ πολιτισμός οδήγησε σε σχετικοποίηση της διάκρισης μεταξύ βλάβης και αναπηρίας. Κεντρική είναι η θέση των αναλυτικών θεμάτων που αφορούν την αναπηρία ως μεταφορά (του κακού, του γενναίου, του μεταφυσικού, του ελλιπούς κ.λπ.), τις πολιτισμικές αναπαραστάσεις της σε διάφορες μορφές τέχνης και στην ποπ κουλτούρα. Η αναπηρία γίνεται κατανοητή σε σχέση με την κανονικότητα και τον ικανοτισμό, ενώ προωθούνται οι τέχνες και η υποκουλτούρα της, η αναπηρική τέχνη ως αντίσταση στους περιορισμούς του ικανοτισμού.

---

11. Ο όρος «normalization» χρησιμοποιήθηκε στο πλαίσιο αυτού του μοντέλου για να διεκδικήσει την πρόσβαση σε κοινωνικές παροχές και υπηρεσίες. Αργότερα προτιμήθηκε ο όρος «αξιοποίηση του κοινωνικού ρόλου».

Παρέκβαση για την ανθρωπολογία και την αναπηρία

Το πολιτισμικό μοντέλο σχετίζεται στενά με τις κριτικές σπουδές για την αναπηρία και σε τέτοιες προσεγγίσεις θα είναι αφιερωμένη η επόμενη ενότητα. Σε αυτό το σημείο θα κάνω μια σύντομη παρέκβαση για τη σχέση ανθρωπολογίας και αναπηρίας, που αφορά πολλά από τα κείμενα του βιβλίου αλλά και τη δική μου θεωρητική διαδρομή. Αν και διαπολιτισμικές μελέτες και σχολιασμοί που αφορούν φυσικές, νοητικές και αισθητηριακές βλάβες υπάρχουν ήδη στα έργα των Ρουθ Μπένεντικτ [Ruth Benedict] και Μάργκαρετ Μιντ [Margaret Mead], η σχέση ανθρωπολογίας και αναπηρίας είναι αρκετά πρόσφατη, η αναπηρία δεν έχει εκπροσωπηθεί επαρκώς ερευνητικά και θεωρητικά στο πεδίο, όπως έχει υποστηριχθεί¹² από πολλές ερευνήτριες.¹³ Τα πρώτα έργα που ασχολήθηκαν επισταμένως με το αντικείμενο ήταν των Ρόμπερτ Έτζερτον [Robert Edgerton], Τζόαν Άμπλον [Joan Ablon] και Ρόμπερτ Μέρφι [Robert Murphy]. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990 και την επόμενη δεκαετία, άρχισαν να πυκνώνουν οι ανθρωπολογικές μελέτες που αφορούσαν αναπηρικά θέματα, με χαρακτηριστική την έκδοση των Μπένεντικτ Ίνγκσταντ και Σούζαν Γουάιτ *Αναπηρία και πολιτισμός*.¹⁴ Η

12. Allison Ruby Reid-Cunningham, «Anthropological Theories of Disability», *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, τ. 19 (2009), σσ. 99-111.

13. Για τη συγγραφή αυτού του κειμένου προσπάθησα να χρησιμοποιήσω όσο το δυνατό πιο συμπεριληπτική γλώσσα, με βάση τα ισχύοντα συστήματα γνώσης και εξουσίας, που αφορούν κυρίως τη χρήση των γραμματικών γενών. Δεν επιλέγω το «@» γιατί έχει διατυπωθεί η αντίρρηση ότι εμποδίζει τυφλά άτομα από την ανάγνωση ηλεκτρονικών κειμένων. Δεν υπάρχει ομοιομορφία στα γένη, παρά τυχαία επιλογή. Δεν θεωρώ ότι αποτελούν μαγική λύση αυτές οι επιλογές, αλλά ότι κάθε προσπάθεια να αποκεντρωθεί η ανδρική μορφή του οικουμενικού ανθρωπισμού είναι σημαντική.

14. Benedicte Ingstad & Susan Reynolds Whyte (επιμ.), *Disability and*

Ριντ-Κάνινγκχαμ [Reid-Cunningham] αναφέρει πολλές σημαντικές ανθρωπολογικές συμβολές (κυρίως στο πλαίσιο της ανθρωπολογίας της υγείας με ό,τι προβλήματα και περιορισμούς αυτό συνεπάγεται) οι οποίες, ωστόσο, δεν είχαν συστηματικότητα, ενώ πολλές έρευνες ενέπιπταν σε διάφορα υποπεδία της ανθρωπολογίας. Για παράδειγμα, την ανθρωπολογία της γλώσσας απασχόλησαν προσεγγίσεις της νοηματικής γλώσσας σε συνάφεια με τον πολιτισμό. Οι Σάτλγουορθ και Κάσνιτζ αναφέρουν ότι στις σπουδές για την αναπηρία χρησιμοποιήθηκαν θεωρητικές κατασκευές όπως η κουλτούρα, το στίγμα, η παρέκκλιση, η οριακότητα που αντλήθηκαν από την ανθρωπολογία.¹⁵ Η κεντρική συνεισφορά που αναφέρεται από τη Ριντ-Κάνινγκχαμ αφορά την ανάγνωση της αναπηρίας ως κουλτούρας η οποία συλλαμβάνεται κοινωνικά και πολιτισμικά ως ετερότητα και διαφορά και η οποία συνέδραμε θεωρητικά σε κινήματα όπως αυτό της Ανεξάρτητης Διαβίωσης.¹⁶ Η Αίγλη Χατζούλη υπογραμμίζει τη σημασία των μελετών αυτών, καθώς αναδεικνύουν τον «σημαντικό ρόλο που κατέχουν εντόπιοι ισχυρισμοί γύρω από το πρόσωπο στις νοηματοδοτήσεις της αναπηρίας»,¹⁷ τη σχέση της αναπηρίας με την ταυτότητα και την υποκειμενικότητα, τη διαπλοκή τοπικού και παγκόσμιου, όπως και τον τρόπο με τον οποίο βιώνεται η αναπηρία σε διαφορετικά κοινωνικά συμφραζόμενα.

Culture, University of California Press, Μπέρκλεϊ, Λος Άντζελες & Λονδίνο 1995.

15. Russel P. Shuttleworth & Devva Kasnitz, «Stigma, Community, Ethnography. Joan Ablon's Contribution to the Anthropology of Impairment-Disability», *Medical Anthropology Quarterly*, τ. 18.2 (2004), σσ. 139-161.

16. Reid-Cunningham, «Anthropological Theories of Disability», σ. 107.

17. Αίγλη Χατζούλη, *Θαλασσαιμικές ζωές. Βιολογική διαφορά, κανονικότητα, βιοκοινωνικότητα. Μια ανθρωπολογική προσέγγιση*, Πατάκης, Αθήνα 2012, σ. 59.

Οι Φέι Γκίνσμπουργκ και Ρέινα Ραπ υποστηρίζουν ότι έχει παραμεληθεί η σπουδή των τρόπων που βιώνονται οι βλάβες σε διαφορετικά κοινωνικοπολιτισμικά πλαίσια στο κείμενό τους «Κόσμοι της αναπηρίας»,¹⁸ ενώ στο ειδικό τεύχος του περιοδικού *Current Anthropology*, που είναι αφιερωμένο στην αναπηρία και την ανθρωπολογία, σημειώνουν:

Ιστορικά, οι ανθρωπολογικές σπουδές για την αναπηρία ήταν σχετικά σπάνιες μέχρι τον ύστερο εικοστό αιώνα, συχνά διανοητικά διαχωρισμένες στο πεδίο της ιατρικής και εφαρμοσμένης ανθρωπολογίας. Ωστόσο, ο διεθνώς διαδεδομένος αν και άνισος αντίκτυπος των κινημάτων για τα δικαιώματα των αναπήρων από το 1960 κ.ε. όπως και η διαπολιτισμική δουλειά στην ανθρωπολογία δείχνουν πως δεν είναι αυτονόητο τι λογίζεται ως αναπηρία σε διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα.¹⁹

Οι συγγραφείς αναφέρουν τη σημασία της ανθρωπολογικής μελέτης για την αναπηρία στην κατεύθυνση της επανεξέτασης των ασταθών ορίων της κατηγορίας του ανθρώπου αλλά και την επέκταση των ορίων της ανθρωπολογίας που προκύπτει από αυτές τις αναδυόμενες έρευνες.

Στον συλλογικό τόμο *Βιοκοινωνικότητες. Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας*,²⁰ που επιμελήθηκε η Αθηνά Αθανασίου, μεταφράστηκαν, ανάμεσα σε άλλα, κείμενα των Ρέινα Ραπ, Σάρον Σνάνιντερ και Ντέιβιντ Μίτσελ που άπτονται του πολιτισμικού κυρίως μοντέλου της αναπηρίας. Τα ανθρωπολογικά έργα που δημοσιεύτηκαν στην Ελλάδα και συ-

18. Faye Ginsburg & Rayna Rapp, «Disability Worlds», *Annual Review of Anthropology*, τ. 42.1 (2013), σσ. 53-68, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/234145505_Disability_Worlds (τελευταία επίσκεψη 15-10-2023).

19. Faye Ginsburg & Rayna Rapp, «Disability/ Anthropology. Rethinking the Parameters of the Human. An Introduction to Supplement 21», *Current Anthropology*, τ. 61.S21 (2020), σσ. S4-S15, σ. S5.

20. Αθηνά Αθανασίου (επιμ.), *Βιοκοινωνικότητες. Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας*, μτφρ. Μιχάλης Λαλιώτης, Νήσος, Αθήνα 2011.

νομιλούν με τις σπουδές για την αναπηρία, όπως οι *Θαλασσαιμικές ζωές* της Αίγλης Χατζούλη που προαναφέρθηκαν, η διδακτορική διατριβή της Έλιας Χαρίδη *Μέσα από τα μάτια των τυφλών. Μια ανθρωπολογική ερμηνεία της «όρασης»*,²¹ το (βασισμένο σε διδακτορική διατριβή) βιβλίο του Λάζαρου Τεντόμα *Παιδιά εξωτικά, παιδιά οικόσιτα. Ανθρωπολογική μελέτη της αναπηρίας και της ειδικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα*,²² η διδακτορική διατριβή της Ερασμίας Σαμικού *Η γραφειοκρατικοποίηση του πόνου. Το παράδειγμα μιας δημόσιας υπηρεσίας στην Ελλάδα*,²³ η διδακτορική μου διατριβή *Υποκειμενικότητα, σώμα και λόγος ατόμων με αυτισμό. Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*,²⁴ χαρτογράφησαν ένα τοπίο ανθρωπολογικών μελετών για την αναπηρία. Τα κείμενα αυτά πραγματεύονται κυρίως ζητήματα ταυτότητας, διαφοράς και βιοκοινωνικότητας – το πώς βιώνεται η, ενταγμένη σε σχέσεις εξουσίας και σε συνθήκες βιοπολιτικής διαχείρισης, αναπηρία σε διάφορα κοινωνικά συμφραζόμενα.

---

21. Έλια Χαρίδη, *Μέσα από τα μάτια των τυφλών. Μια ανθρωπολογική ερμηνεία της «όρασης»* (διδ. διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Αθήνα 2016, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/39111> (τελευταία επίσκεψη 15-10-2023).

22. Λάζαρος Τεντόμας, *Παιδιά εξωτικά, παιδιά οικόσιτα. Ανθρωπολογική μελέτη της αναπηρίας και της ειδικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα*, Red Marks, Αθήνα 2017.

23. Ερασμία Σαμικού, *Η γραφειοκρατικοποίηση του πόνου. Το παράδειγμα μιας δημόσιας υπηρεσίας στην Ελλάδα* (διδ. διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Αθήνα 2014, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/36967> (τελευταία επίσκεψη 15-10-2023).

24. Θεοδοσία Μαρινούδη, *Υποκειμενικότητα, σώμα και λόγος ατόμων με αυτισμό. Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις* (διδ. διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Αθήνα 2014, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/36966> (τελευταία επίσκεψη 02-11-2023).

Οι ορισμοί, τα αναλυτικά εργαλεία και τα θεωρητικά σχήματα είναι λιγότερο ενταγμένα σε ένα συγκεκριμένο μοντέλο, ενώ η συνομιλία με τις σπουδές για την αναπηρία είναι ακόμα πρόσφατη και ρευστή. Παρόλο που στις ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές μελέτες η διάκριση ανάμεσα σε αναπηρία και ασθένεια δεν είναι απόλυτη, στην εισαγωγή αυτή θα περιορίσω τις αναφορές μου αποκλειστικά σε ζητήματα αναπηρίας. Ωστόσο, η βιβλιογραφία αυτή έχει πλαισιωθεί και θεωρητικά καλλιεργηθεί από το έργο κοινωνικών ανθρωπολόγων που εκπόνησαν έρευνες στο πεδίο της υγείας και της ασθένειας (Αθηνά Αθανασίου,²⁵ Ελένη Παπαγαρουφάλη,²⁶ Αλεξάνδρα Μπακαλάκη,²⁷ Ντιάνα Ριμπόλι,²⁸ Ντιάνα Τράκα,²⁹ Κώστας Γιαννακόπουλος,³⁰ Αθηνά Πεγκλίδου,³¹ Έφη Πλεξουσάκη,³²

25. Αθανασίου, *Βιοκοινωνικότητες. Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας*.

26. Ελένη Παπαγαρουφάλη, *Δώρα ζωής μετά θάνατον. Πολιτισμικές εμπειρίες*, Πατάκης, Αθήνα 2012 [2008].

27. Αλεξάνδρα Μπακαλάκη, «Βιολογικό σώμα – κοινωνικό σώμα. Όψεις και συνεπαγωγές από την πλευρά της ανθρωπολογίας», *Εντός, εκτός και επί τα αυτά της ψυχιατρικής*, τ. 3 (2003), σσ. 115-130.

28. Diana Riboli, *Tunsuriban. Ανθρωπολογική μελέτη του σαμανισμού των Cheraung του νοτίου και κεντρικού Νεπάλ*, Παπαζήσης, Αθήνα 2008.

29. Ντιάνα Τράκα, «Η ιατρική στη σύγχρονη Ελλάδα», *Αρχαιολογία και τέχνες*, τ. 105 (2007), σσ. 6-10, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.archaeology.wiki/wp-content/uploads/2011/07/105-1.pdf> (τελευταία επίσκεψη 15-10-2023).

30. Κώστας Γιαννακόπουλος, «Πολιτικές σεξουαλικότητας και υγείας την εποχή του AIDS», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 66 (1998), σσ. 76-86.

31. Αθηνά Πεγκλίδου, «Εν-σαρκώσεις του ψυχικού πόνου. Σώμα, ψυχή και νεύρα σε μία “γυναικεία” διαταραχή», στο Χαράλαμπος Οικονόμου & Μάνος Σπυριδάκης (επιμ.), *Ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της υγείας*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2012, σσ. 265-286.

32. Έφη Πλεξουσάκη, «Η διαχείριση της ετερότητας. Αφηγήσεις για το AIDS», στο Ρωξάνη Κωταντζόγλου & Μαρίνα Πετρονόπη (επιμ.), *Όρια και περιθώρια. Εντάξεις και αποκλεισμοί*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 2000, σσ. 109-129.

Βενετία Καντσα³³). Η συνάντηση με το έργο της Αθηνάς Ζώνιου-Σιδέρη³⁴ και της Γιώτας Καραγιάννη,³⁵ που προέρχονται από τον χώρο της παιδαγωγικής που έχει μεγάλη τριβή με τις σπουδές για την αναπηρία, και των Αναστασίας Ζήση και Μάνου Σαββάκη,³⁶ από τον χώρο της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας, που εξέδωσαν τον συλλογικό τόμο *Αναπηρία και κοινωνία. Σύγχρονες θεωρητικές προκλήσεις και ερευνητικές προοπτικές* και μελέτες άλλων κοινωνιολόγων (Δήμητρα Μακρυνιώτη,³⁷ Μανόλης Τζανάκης,³⁸ Γιώργος Αλεξιάς,³⁹

33. Βενετία Καντσα, «Προσφέροντας ελπίδα. Τεχνολογίες σώματος στην ιατρικά υποβοηθούμενη αναπαραγωγή», στο Γιώργος Αλεξιάς, Μανόλης Τζανάκης & Αίγλη Χατζούλη (επιμ.), *Σώμα υπό επιτήρηση. Ηθικές και πολιτικές συνδηλώσεις της ιατρικής τεχνολογίας και της κοινωνικής φροντίδας*, Πεδίο, Αθήνα 2014, σσ. 180-206.

34. Αθηνά Ζώνιου-Σιδέρη, *Οι ανάπηροι και η εκπαίδευσή τους. Μια ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση της ένταξης*, Πεδίο, Αθήνα 2011 [1996].

35. Γιώτα Καραγιάννη, «Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση. M. Oliver: Αναπηρία και σπουδές περί αναπηρίας», στο Oliver, *Αναπηρία και πολιτική*, σσ. 9-26· «Σπουδές για την αναπηρία και παιδαγωγική της ένταξης», στο Colin Barnes, Mike Oliver & Len Barton (επιμ.), *Οι σπουδές για την αναπηρία σήμερα*, μτφρ. Μαρίνα Κόφφα, επιμ. & πρόλ. Γιώτα Καραγιάννη, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2014, σσ. 9-38· *Η αναπηρία στην Ελλάδα της κρίσης*, Gutenberg, Αθήνα 2017.

36. Αναστασία Ζήση & Μάνος Σαββάκης (επιμ.), *Αναπηρία και κοινωνία. Σύγχρονες θεωρητικές προκλήσεις και ερευνητικές προοπτικές*, Τζιόλα, Αθήνα 2019.

37. Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ. & εισαγ.), *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, μτφρ. Κώστας Αθανασίου, Κική Καψαμπέλη, Μαριάννα Κονδύλη & Θόδωρος Παρασκευόπουλος, Νήσος, Αθήνα 2004.

38. Μανόλης Τζανάκης, *Ψυχική ασθένεια και σύγχρονες πρακτικές του εαυτού. Μία μαρτυρία ζωής*, Πεδίο, Αθήνα 2012· *Πέραν του ασύλου. Η κοινωνική ψυχιατρική και το ζήτημα του υποκειμένου*, Κοινός Τόπος Ψυχιατρικής, Νευροεπιστημών & Επιστημών του Ανθρώπου, Αθήνα 2008.

39. Γιώργος Αλεξιάς, *Λόγος περί ζωής και θανάτου. Η ιατρική πράξη ως μορφή κοινωνικής αλληλόδρασης στις μονάδες εντατικής θεραπείας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.

Χαράλαμπος Οικονόμου-Μάνος Σπυριδάκης⁴⁰) έχουν επίσης επιρρέασει τους σχετικούς προβληματισμούς.

Αναφορικά με τη μετάφραση εννοιών, ακολούθησα σε μεγάλο βαθμό τις ελληνικές μεταφράσεις που προηγήθηκαν, με κάποιες αποκλίσεις. Ορισμένες διαφοροποιήσεις εμπίπτουν στην ανθρωπολογική κατανόηση των εννοιών και το θεωρητικό περιβάλλον του μεταδομισμού. Οι διαφορές αυτές αφορούν την αποδόμηση της διάκρισης μεταξύ βλάβης και αναπηρίας, τη ρευστότητα στη σχέση αναπηρίας και ασθένειας, την πολιτισμική εννοιολόγηση της αναπηρίας. Διατήρησα ως «κριπ» τον όρο «crip», γιατί έχει προκύψει σε θεωρητική και πολιτική συνάφεια με τον όρο «queer». Εφόσον η κριπ προβληματική έχει εμπνευστεί από τις κούρ προσεγγίσεις και προβάλλεται έντονα η ανάγκη των εν λόγω συμμαχιών πιστεύω ότι πρέπει να αποτυπωθεί και στην απόδοση του «crip». ⁴¹ Έχει ωστόσο προταθεί η μετάφραση «χωλότητα» από τη Γιώτα Καραγιάννη. ⁴² Ο όρος «ableism» έχει μεταφραστεί από τη Γιώτα Καραγιάννη ως «εξιδανικευμένη κανονικότητα», ⁴³ αλλά προτίμησα την απόδοση «ικανοτισμός», για να τονίσω την έννοια της «ικανότητας» που χρειάζεται να προβληματοποιήσουμε μέχρι την απόλυτη κατάργησή της, όπως καταλαβαίνω τον τρόπο που χρησιμοποιήθηκε ο όρος από τη Φίονα Κουμάρι Κάμπελ, που με τη σειρά της παρέπεμ-

40. Οικονόμου & Σπυριδάκης, *Ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της υγείας*.

41. Ο όρος «crip» χρησιμοποιήθηκε μόλις πρόσφατα στον ελλαδικό χώρο, συγκεκριμένα από τους «Cool Crips» που παρεμβαίνουν στα κοινωνικά δίκτυα σχετικά με αναπηρικά ζητήματα και τους «Crips n' Crazy C&C initiative» που διατηρούν ομάδα στο Facebook. Βλ. και, παρακάτω στον τόμο, Μαρία Τσακίρη, «*NoBody's Perfect*. Αισθητική της αναπηρίας, πείσμα και αντίσταση», σμ. 4.

42. Καραγιάννη, «Σπουδές για την αναπηρία και παιδαγωγική της ένταξης», σ. 13.

43. Στο ίδιο, σ. 13.

ψε στους Μπιλ Χιουζ [Bill Hughes] και Τζέιμς Όβερμποου [James Overboe].⁴⁴ Οι όροι «μισαναπηρισμός» [disablism], «αναπηροποίηση» [disablement]⁴⁵ και «υποχρεωτική σωματική ικανότητα» [compulsory able-bodiedness] διατηρήθηκαν όπως είχαν ήδη μεταφραστεί. Οι συγγραφείς του τόμου κλήθηκαν να κάνουν τις δικές τους επιλογές όσον αφορά την ορολογία και την απόδοσή της στα ελληνικά.

Τα ανθρωπολογικά κείμενα των Δήμητρας Βαρβαρέζου, Έλιας Χαρίδη, Ντάνας Παπαχρήστου & Γιώργου Σαμαντά και το δικό μου, που περιλαμβάνονται στο βιβλίο, θέτουν, αν και με διαφορετική εστίαση, το ζήτημα της οριοθέτησης του ανθρώπινου, είτε αναφέρονται στους περιορισμούς και αποκλεισμούς είτε στις υπερβάσεις τους. Η αδιαχώριστη συνομιλία μεταξύ πεδίου και θεωρίας που προκρίνεται στην ανθρωπολογία προσφέρεται για τη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους η αναπηρία βιώνεται, όπως στο κείμενο της Χαρίδη, όπου η σχέση μεταξύ της τυφλής συνομιλήτριάς της με τις υποδομές, το κοινωνικό βλέμμα και τον τρόπο που χρησιμοποιεί το λευκό μπαστούνι της αναδεικνύεται μέσα από μια πυκνή περιγραφή όλων αυτών των αλληλεπιδράσεων. Η αναπηρία είναι πρωτίστως σχεσιακή και «ριζικά ενδεχομενική», εξαρτάται από τις κοινωνικές και υλικές συνθήκες, όπως δείχνει η Βαρβαρέζου στο κείμενό της για τις διαφορές υποδομών μεταξύ Ελλάδας και Αμερικής που η ίδια ως ακαδημαϊκός με αναπηρία έζησε και ανέλυσε. Το κείμενό της συμβάλλει σε

---

44. Fiona Kumari Campbell, «Refusing Able(ness). A Preliminary Conversation about Ableism», *M/C Journal*, τ. 11.3 (2008), διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/29467834_Refusing_Ableness_A_Preliminary_Conversation_about_Ableism (τελευταία επίσκεψη 15-10-2023).

45. Σχετικά με την απόδοση των όρων «disablism» και «disablement», βλ. Καραγιάννη, «Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση. M. Oliver: Αναπηρία και σπουδές περί αναπηρίας», σ. 22.

μα κατεύθυνση που είχε επισημάνει ήδη ο Ρόμπερτ Μέρφι ως σημαντική, σύμφωνα με την οποία οι ανάπηρες ερευνήτριες ίσως έχουν πολλές δυνάμεις να επιδείξουν στην ενασχόληση με ζητήματα αναπηρίας και το πεδίο της ανθρωπολογίας χρειάζεται να αξιοποιήσει αυτές τις δυνάμεις.⁴⁶ Ο Μέρφι ήταν ο ίδιος ανάπηρος και η έννοια της δύναμης που επικαλείται δεν αναπαράγει τη λογική του ανάπηρου-ήρωα,⁴⁷ παρά είναι ενταγμένη στην (μαρξιστικής κατεύθυνσης) αυτοεθνογραφία του. Το ερευνητικό εγχείρημα που παρουσιάζεται στο κείμενο των Παπαχρήστου & Σαμαντά συμβάλλει στη διερεύνηση επιστημολογιών και οντολογιών του ικανοτισμού – μια ερευνητική κατεύθυνση που τίθεται από σύγχρονους/ες μελετητές/ριες της αναπηρίας, τη Φιόνα Κάμπτελ, τον Τζέιμς Όβερμποου, τον Μπιλ Χιουζ– και στοχεύει στην προβληματοποίηση της έννοιας της ικανότητας, εν προκειμένω της ακοής, και την ανάδειξη μιας εμπειρίας της ακρόασης μέσα από την αίσθηση της όρασης, της αφής και της δόνησης, πέρα από την ακοή, το ανθρώπινο αυτί και τη φυσιολογία του. Η προβληματοποίηση αυτή γίνεται δυνατή στο πλαίσιο της ανθρωπολογίας των αισθήσεων που έχει διευρύνει την κατανόηση της επεξεργασίας των ερεθισμάτων και πλαισιώνει και το δικό μου κείμενο. Το τελευταίο εστιάζει στα αισθητηριακά βιώματα αυτιστικών μέσα στο υδάτινο περιβάλλον και τις δυνατότητες που οι διαντιδράσεις νερού και σώματος διανοίγουν για την αποδόμηση του ικανοτισμού.

Η συνάντηση ανθρωπολογίας και αναπηρίας εκτιμώ ότι εμπίπτει στο πλαίσιο των κριτικών σπουδών για την αναπηρία κυρίως, που διαμορφώνεται διεθνώς και χαρακτηρίζε-

46. Reid-Cunningham, «Anthropological Theories of Disability», σ. 108.

47. Χρησιμοποιώ συνειδητά το γενικευτικό αρσενικό γένος εδώ για να αναφερθώ στη στερεοτυπική χρήση του αναπηρικού ηρωισμού που υπερβαίνει ατομικά τα εμπόδια.

ται από διεπιστημονικότητα και διαθεματικότητα, ακριβώς επειδή διαπιστώνεται ότι είναι πολύ πρόσφατη.⁴⁸ Είναι ενδεικτικό αυτής της ανοιχτότητας το ότι στο κείμενο της Σάρα Μ. Ασεβέντο Εσπινάλ [Sara M. Acevedo Espinal], που μετέφρασα στον ανά χείρας τόμο, προτείνεται η «πολυ-δι-υπερεπιστημονικότητα», προκειμένου να φωτιστούν τα ζητήματα αναπηρίας και εκπαίδευσης που διερευνά στο έργο της. Επέλεξα το συγκεκριμένο κείμενο λόγω της εγγύτητας της Ασεβέντο με τις μειονοτικές κοινότητες για τις οποίες γράφει, όπως επίσης και επειδή αναφέρεται στις προκλήσεις που προκύπτουν από τη συνάντηση της ανθρωπολογίας με τις κριτικές σπουδές για την αναπηρία. Οι προοπτικές που ανοίγονται αν ληφθούν υπόψη τα θεωρητικά ρεύματα με τα οποία έχει διασταυρωθεί η ανθρωπολογία, αλλά και οι προσεγγίσεις για την αναπηρία από τις οποίες δύναται πια η ανθρωπολογία να αντλήσει, αναφέρονται στο κείμενο εξαντλητικά. Επιπλέον, κρίνω πως είναι επιτακτικό να συζητήσουμε τις σημερινές εξελίξεις στην εκπαιδευτική πολιτική, που σε συνθήκες ύστερου καπιταλισμού παράγουν νέους αποκλεισμούς, καθώς ενεργοποιούνται διαδικασίες που αποσκοπούν στη μέγιστη αξιοποίηση των ανάπηρων μαθητ(ρι)ών και στην περιθωριοποίηση των μη παραγωγικών. Βάσει της επαγγελματικής μου εμπειρίας σε πολλές βαθμίδες της εκπαίδευσης και σε αρκετούς υποτιμημένους και διαχωρισμένους πληθυσμούς (αναφέρομαι συγκεκριμένα σε έφηβα ανάπηρα και Ρομά), πιστεύω ένθερμα ότι χρειάζεται να στρέψουμε την προσοχή μας σε ό,τι μας διαφεύγει από τον σχολικό διαχωρισμό. Η εγκληματοποίηση μαθητικών πληθυσμών που, λόγω φυλής, ανα-

---

48. Βλ. σχετικά τη διάλεξη του Λέναρντ Ντέιβις [Lennard Davis] «Disability Studies Across the Disciplines. Theory and Praxis», που είναι διαθέσιμη στη διεύθυνση: https://www.youtube.com/watch?v=zvk0_m4sck (τελευταία επίσκεψη 15-10-2023).

πηρίας, συμπεριφορικής απόκλισης από την προσαρμογή στην κανονικοποίηση, ανταποκρίνονται στο φαινόμενο της «προδιαγεγραμμένης πορείας από το σχολείο στη φυλακή», που περιγράφει η Ασεβέντο, χρειάζεται να γίνει αντικείμενο κριτικής επεξεργασίας.

Η Γκάρλαντ-Τόμσον αναφέρει ότι οι σπουδές για την αναπηρία είναι μια μίτρα θεωριών, παιδαγωγικών και πρακτικών⁴⁹ την ηθική και πολιτική της αναπηρίας διαμορφώνουν παιδαγωγικές και αισθητικές θεωρίες. Τα κείμενα των Δέγλερη, Τσακίρη και Παπαγεωργίου φωτίζουν αναπηρικά ζητήματα κρίσιμης σημασίας. Το κείμενο του Εμμανουήλ Δέγλερη αφορά την εκπαίδευση των αναπήρων και τις ιεραρχίες που υπάρχουν στο σχολείο και αναπηροποιούν μαθητές/ριες. Η Μαρία Τσακίρη συζητά τις πολιτισμικές αναπαραστάσεις της αναπηρίας στο περιβάλλον της εξυγιαντικής νεοφιλελεύθερης κυβερνητικότητας και την αντίσταση της αισθητικής της αναπηρίας, ενώ ο Αλέξανδρος Παπαγεωργίου γράφει για τον μισαναπηρισμό των πολιτισμικών αναπαραστάσεων που διαπερνούσαν μια τπλενουβέλα, εξαιρετικά δημοφιλή στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1990.

Κριπ ζωές και αναθεωρήσεις του κοινωνικού και του βιολογικού

Θεωρητικές της αναπηρίας, επηρεασμένες από το ρεύμα του μεταδομισμού και το έργο του Μισέλ Φουκό [Michel Foucault] και της Τζούντιθ Μπάτλερ [Judith Butler], σχολίασαν κριτικά την επιλογή να μείνει έξω από την πολιτική συζήτηση η βλά-

---

49. Rosemarie Garland-Thomson, «Integrating Disability, Transforming Feminist Theory», *NWSA Journal*, τ. 14.3 (2002), σσ. 1-32, σ. 3, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/236811967_Integrating_Disability_Transforming_Feminist_Theory (τελευταία επίσκεψη 15-10-2023).

βη, όπως έγινε στο πλαίσιο του βρετανικού κοινωνικού μοντέλου. Έτσι, διεκδίκησαν την ενσωμάτωση της βλάβης στη θεώρηση της κοινωνικής κατασκευής και την πολιτικοποίησή της επίσης, ως προϊόν των λογοθετικών πρακτικών που διαπερνούν τα σώματα κι όχι μιας άχρονης και εξωκοινωνικής φυσικής αλήθειας.⁵⁰ Το κείμενο της Έλιας Χαρίδη για την εμπειρία της τυφλότητας, που περιλαμβάνεται στον ανά χείρας τόμο, ακολουθεί το ρεύμα αυτών των αναλύσεων που αναδεικνύουν την ίδια την οπτική βλάβη ως πολιτική κατηγορία. Η Σέλι Τρεμίν στην εισαγωγή του συλλογικού τόμου που επιμελήθηκε, *Ο Φουκό και η διακυβέρνηση της αναπηρίας*, εξήγησε αναλυτικά με ποιον τρόπο έννοιες από το έργο του Φουκό μπορούν να συμβάλουν στη μελέτη της αναπηρίας.⁵¹ Χαρακτηριστικά αναφέρει την έννοια της βιοεξουσίας, σύμφωνα με την οποία η εξουσία είναι πιο αποτελεσματική όταν ασκείται μέσα από παραγωγικούς περιορισμούς, δηλαδή όταν ενδυναμώνει υποκειμένα προκειμένου να τα περιορίσει. Από το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα και εξής, η βιοεξουσία αναλαμβάνει ως αντικείμενό της την ίδια τη ζωή. Με διάφορες πρακτικές (επιδόματα, εκπαιδευτικά προγράμματα, καμπάνιες, προγενετικές διαγνώσεις) κάποια άτομα διαχωρίστηκαν από τον πληθυσμό και αντικειμενοποιήθηκαν ως ανάπηρα. Η παραγωγή αυτών των υποκειμένων γίνεται με όρους ελέγχου και εξάρτησης από τη μία και από την άλλη με όρους πρόσδεσης καθενός στην ταυτότητά του. Η Τρεμίν σχολιάζει ότι το κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας, που εμφανίστηκε στην Αγγλία τη δεκαετία του 1970, αναφέρεται στην εξουσία ως επιβολή. Έτσι, έκανε τη διάκριση μεταξύ βλάβης και αναπηρίας.

---

50. Βλ. το κείμενο της Κάρολ Τόμας [Carol Thomas] «Θεωρία της αναπηρίας. Κεντρικές ιδέες, ζητήματα και στοχαστές», στο Barnes, Oliver & Barton (επιμ.), *Οι σπουδές για την αναπηρία σήμερα*, σσ. 105-137.

51. Shelley Tremain (επιμ.), *Foucault and the Government of Disability*, The University of Michigan Press, Av Άρμπαρ 2005.

Αντίθετα με την αποδοχή του διαχωρισμού αυτού, η φουκοϊκή ανάλυση προτείνει ότι η κατηγορία της βλάβης αναδύθηκε προκειμένου να νομιμοποιήσει τις κυβερνητικές πρακτικές που την ανέδειξαν εξ αρχής. Ο διαχωρισμός του ανάπηρου υποκειμένου από τους άλλους παράγει την ψευδαίσθηση ότι υπάρχει μια προλογηθετική φυσική βλάβη που δικαιολογεί τη διάχυση των ρυθμιστικών αποτελεσμάτων αυτών των πρακτικών. Το ότι το λογοθετικό αντικείμενο που αποκαλείται «βλάβη» θεωρείται η σωματοποίηση ενός φυσικού ελαττώματος, συγκαλύπτει το γεγονός ότι οι σχέσεις εξουσίας που ορίζουν τη βλάβη έχουν ήδη θέσει τους όρους με τους οποίους θα λάβει υλική υπόσταση και θα βιωθεί αυτό το λογοθετικό αντικείμενο. Τα δίκτυα γνώσης/ εξουσίας και οι λογοθετικές πρακτικές παράγουν και ρυθμίζουν την αναπηρία, όπως επίσης την ικανότητα και την κανονικότητα.

Αυτές οι αναλύσεις για τις διαδικασίες πρόσδεσης στις απαξιωμένες ταυτότητες είναι χρήσιμες προς την κατεύθυνση της επανασηματοδότησής τους με θετικά χαρακτηριστικά. Ο Φίλι, ωστόσο, όπως και άλλοι, σημειώνει ότι διατρέχει κινδύνους μια πεποίθηση, που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε βολονταριστική, σύμφωνα με την οποία αρκεί να σκεφτόμαστε διαφορετικά για να αναθεωρηθεί η παραπάνω κατάσταση.⁵² Οι κριτικές στον μεταδομισμό υπογραμμίζουν την παραγνώριση της σημασίας των υλικών συνθηκών που διαμορφώνουν τις ζωές των αναπήρων, τη σημασία της ενσώματης εμπειρίας, συμπεριλαμβανομένου του πόνου κ.ά. Το ζήτημα του πόνου ειδικά είχε σχεδόν απαγορευτικό χαρακτήρα στις συζητήσεις τόσο του κοινωνικού μοντέλου –προκειμένου να αποφευχθεί η θυματοποίηση και η λογική της πατερναλι-

52. Michael Feely, «Disability Studies after the Ontological Turn. A Return to the Material World and Material Bodies without a Return to Essentialism», *Disability & Society*, τ. 31.7 (2016), σσ. 863-883.

στικής φιλανθρωπίας– όσο και στον μεταδομισμό – προκειμένου να αποφευχθεί η αναγωγή στην ουσιοκρατία.⁵³ Ο Σίμπερς εκτιμά πως η ταυτότητα της αναπηρίας στη δεδομένη ιστορική στιγμή λειτουργεί «με έναν διαφορετικό συμβολικό τρόπο από άλλες αναπαραστάσεις μειονοτικής διαφοράς»,⁵⁴ σαν να μην αναγνωρίζεται ως σήμανση ετερότητας. Ο Σίμπερς ισχυρίζεται μεταξύ άλλων ότι οι καταπιεσμένες κοινωνικές θέσεις δημιουργούν συναισθήματα και σωματοποιήσεις που δεν περιορίζονται σε αυτά από τα οποία εκκινούν. Ο συγγραφέας εμπνέει κείμενα αυτού του τόμου, κυρίως της Μαρίας Τσακίρη που προβάλλει εμφατικά την αισθητική της αναπηρίας μέσα από τον σχολιασμό του ντοκιμαντέρ του Νίκο φον Γκλάσοου [Niko von Glasow] *NoBody's Perfect*. Όπως γράφει, ο Σίμπερς αναδεικνύει την επιρροή της αναπηρίας στις τέχνες. Στη διατύπωση του Σίμπερς «η αισθητική μελετά τον τρόπο με τον οποίο κάποια σώματα κάνουν άλλα σώματα να νιώθουν»,⁵⁵ που αναφέρει η Τσακίρη, γίνεται προφανές πως η προσέγγισή του, πέρα από πολιτική, είναι και ηθική.

Η εμπειρία της αναπηρίας συγκεκριμένα αφορά μια περιπλεγμένα σωματοποιημένη [complex embodiment] κοινωνική θέση που παράγει γνώση για την ιδεολογία του ικανοτισμού. Το επιχείρημα του Σίμπερς εστιάζει στην υπεράσπιση του πόνου και του πάσχεν ενάντια στη λογική του ικανοτισμού. Υπερασπιζόμενος την αναπηρική ταυτότητα ως πηγή συλλογικής δράσης, ο συγγραφέας αναφέρεται στη δυνατότητα

---

53. Σχετικά με την έννοια της ουσιοκρατίας, βλ. ενδεικτικά στο ίδιο, σ. 864 & Αθηνά Αθανασίου, «Επιτελέσεις της τρωτότητας και του κοινωνικού τραύματος», στο Αθανασίου (επιμ.), *Βιοκοινωνικότητες. Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας*, σσ. 13-88.

54. Tobin Siebers, *Disability Theory*, University of Michigan Press, Av Άρμπωρ 2008, σ. 6.

55. Tobin Siebers, *Disability Aesthetics*, University of Michigan Press, Av Άρμπωρ 2010, σ. 1.

της να αναπαριστά ένα αίσθημα ανήκειν που συνιστά ταυτόχρονα κοινωνική κριτική και οδηγό πλοήγησης σ' έναν κόσμο που θρυμματίζεται και θρυμματίζει. Στο πλαίσιο του νέου ρεαλισμού του σώματος, ο συγγραφέας παραμένει σε επαγρύπνηση για τον κίνδυνο της ουσιοκρατίας και αυτό που φέρνει στο προσκίnio είναι ότι, όσο ο πόνος παραμένει μη πολιτικοποιημένος, θεωρείται ότι βιώνεται μόνο εξατομικευμένα και είναι αδύνατο να επικοινωνηθεί. Το ανθρώπινο εγώ δεν δέχεται εύκολα τον πόνο, προτιμά την απόλαυση, λέει ο Σίμπερς και συνεχίζει:

Ο πόνος δεν είναι φίλος της ανθρωπότητας. Δεν είναι μια μυστική πηγή πολιτικής αλλαγής. [...] Οι θεωρίες που ενθαρρύνουν αυτές τις ερμηνείες δεν είναι μόνο μη ρεαλιστικές σχετικά με τον πόνο. Συμβάλλουν σε μια ιδεολογία που περιθωριοποιεί άτομα με αναπηρίες και κάνει τις ιστορίες του πόνου και της θυματοποίησης τους πολιτικά αδύναμες και δύσκολο να γίνουν πιστευτές.⁵⁶

Ο συγγραφέας συνομιλεί με το έργο της Μπάτλερ, σύμφωνα με το οποίο ο πόνος δημιουργεί, ορίζει, περιορίζει τα σώματα. Μέσα από την απαγόρευση της ομοφυλοφιλίας, κατασκευάζεται η ετερόφυλη επιθυμία με ένα βαρύ κόστος, μια συγκεχυμένη αίσθηση φαντασίωσης και φετιχισμού, που δένει την ασθένεια με την αγάπη. Οι ιστορίες αυτές περιπλεγμένης σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής οδύνης και τραύματος, που συνδέουν τις μη κανονικές επιθυμίες με την ασθένεια και αντίστροφα, είναι ακόμα ένα σημείο στο οποίο κουίρ και κριπ πολιτικές και κοινότητες μπορούν να συμμαχήσουν. Και μάλιστα να διερευνήσουν, μέσα από την αλληλεπίδραση, τα σημεία εκείνα στα οποία πληγώθηκαν και να αφήσουν έξω τον επιβαρυντικό πόνο της πειθαρχίας για να εστιάσουν στην

56. Tobin Siebers, «Disability in Theory. From Social Constructionism to the New Realism of the Body», *American Literary History*, τ. 13.4 (2001), σσ. 737-754, σ. 746.

ενσώματα εμπειρία και τους τρόπους με τους οποίους δύναται να βιώνεται αλληλέγγυα.

Στο επιδραστικό του έργο *Κριπ θεωρία. Πολιτισμικά σημεία κουίρ και αναπηρίας*, επίσης εμπνευσμένο από το έργο των Φουκό και Μπάτλερ, ο Ρόμπερτ ΜακΡούερ εισηγήθηκε τη θεωρία της υποχρεωτικής σωματικής ικανότητας [compulsory able-bodiedness].⁵⁷ Ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός δεν στιγματίζει απλώς σώματα, παράγει αναπηρία και συνδέεται με το σύστημα της υποχρεωτικής ετεροσεξουαλικότητας. Η παραγωγή των αναπηρικών ταυτοτήτων εξετάζεται στο πλαίσιο της ενσωμάτωσης στην καπιταλιστική μηχανή. Η κριπ θεωρία αποδομεί αυτές τις ταυτότητες στην ίδια τη διαδικασία παραγωγής τους. Όπως έχει εξηγήσει ο ΜακΡούερ, αυτό που εισηγήθηκε η κουίρ θεωρία και πολιτική είναι ότι οι ταυτότητες άντρας/ γυναίκα και ομοφυλόφιλος-η/ ετεροφυλόφιλος-η είναι ιστορικά διαμορφωμένα δίπολα που δεν ανάγονται σε μια αναλλοίωτη φύση. Ενώ τα κουίρ άτομα δείχνουν τους περιορισμούς του στρέιτ σώματος, τα ανάπηρα και οι κριπ πολιτικές εκθέτουν τους περιορισμούς του θεωρούμενου ως «ικανού». Σ' αυτό το κομβικό σημείο της κανονικοποίησης των σωμάτων συναντήθηκαν εννοιολογικά οι δύο χώροι, και η αγωνιστική ιστορία του AIDS με τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων, της περιθάλψης, του άξιου βίου, όπως και του πένθους για το ασθενές ομοφυλόφιλο σώμα, υπήρξε το σημείο επαφής τους. Ο ΜακΡούερ δίνει μεγάλη έμφαση στη δημιουργία συμμαχιών και αλληλεγγύης μεταξύ κουίρ και κριπ πολιτικών. Η συμμαχία αυτή προϋποθέτει την (επώδυνη ίσως) αποδόμηση των ταυτοτήτων που αποτελούν συνήθως αφετηρία των πολιτικών ως θέσεων μάχης. Για παράδειγμα, η Τζασμπίρ Πούαρ συζητά την ένταση που προκαλούν οι δια-

---

57. Robert McRuer, *Crip Theory. Cultural Signs of Queerness and Disability*, New York University Press, Νέα Υόρκη 2006.

χωρισμένες δικαιωματικές πολιτικές, όπως προκύπτει από τον νόμο του 1990 για τους Αμερικανούς/ίδες με αναπηρίες [«Americans with Disabilities Act» (ADA)],⁵⁸ που έθεσε το πλαίσιο για τα δικαιώματα των Αμερικανών/ίδων με αναπηρώματα.⁵⁹ Η ανάλυση της Πούαρ δείχνει πώς η βιοπολιτική αναγνώριση της αναπηρίας μέσα από τη νομική πράξη διαμόρφωσε ταυτόχρονα μια εκδοχή έμφυλης κανονικότητας, εγκαινιάζοντας τρανς και ανάπηρα υποκείμενα με όρους παραγωγικότητας. Αναφέρεται συγκεκριμένα τόσο στις τρανς σπουδές και τις σπουδές για την αναπηρία, όσο και σε πολιτικές μορφές οργάνωσης και στρατηγικής που αναπτύσσονται διαχωρισμένα, περιορίζοντας έτσι τις διασυνδέσεις μεταξύ τους και αναπαράγοντας το κομμάτιασμα [piecing], διαδικασία μέσω της οποίας το σώμα κατακερματίζεται για την παραγωγή καπιταλιστικού κέρδους.

Το έργο του ΜακΡούερ για τον ρόλο των αναπηρικών κινημάτων ενάντια σε ηγεμονικά πεδία παγκοσμιοποίησης,⁶⁰ της Φράνσις Ράιαν για την Αγγλία,⁶¹ της Γιώτας Καραγιάννη⁶² και της Ερασμίας Σαμικού⁶³ για την Ελλάδα την περίοδο της κρίσης, όλα αυτά τα έργα αναφέρονται στα επιθετικά μέτρα λιτότητας ενάντια σε ανάπηρους και την αναπροσαρμογή

58. Βλ. σχετικά: <https://www.ada.gov/law-and-regs/ada/> (τελευταία επίσκεψη 4-10-2023).

59. Jasbir K. Puar, «Bodies with New Organs. Becoming Trans, Becoming Disabled», *Social Text*, τ. 33.3 (124), 2015, σσ. 45-73, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.vfw.or.at/wp-content/uploads/2017/09/Puar-Jasbir-K.-Bodies-with-New-Organs.pdf> (τελευταία επίσκεψη 15-10-2023).

60. Robert McRuer, *Crip Times. Disability, Globalization, and Resistance*, New York University Press, Νέα Υόρκη 2018.

61. Frances Ryan, *Crippled. Austerity and the Demonization of Disabled People*, Verso, Λονδίνο 2020.

62. Καραγιάννη, *Η αναπηρία στην Ελλάδα της κρίσης*.

63. Σαμικού, *Η γραφειοκρατικοποίηση του πόνου. Το παράδειγμα μιας δημόσιας υπηρεσίας στην Ελλάδα*.

των αναπηρικών ταυτοτήτων τους στα δεδομένα της αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου. Όπως αναφέρει η Πούαρ: «Ο καπιταλισμός της καταστροφής γίνεται η νόρμα που προωθεί τη διατήρηση της “καταστροφής” της αναπηρίας ως εξασθένισης [debility] – ενδημικής, διαρκούσας και επικερδούς». ⁶⁴ Για την Πούαρ η αναπηρία δεν αποτελεί μια σταθερή κατηγορία, αλλά υπάρχει σε σχέση με συναρμολογήματα δυνατότητας [capacity] ⁶⁵ και εξασθένισης [debility], μέσα σε πλαίσια παραγωγικότητας, ασθένειας, σχέσεων αγοράς εργασίας που εξαρτώνται από καπιταλιστικούς τρόπους εξαγωγής αξίας, συσσώρευσης και διαμόρφωσης νεοφιλελεύθερων υποκειμένων. Την έννοια της εξασθένισης η Πούαρ την αντλεί από την ιστορικό και ανθρωπολόγο Τζούλι Λίβινγκστον, η οποία, στο έργο της για τους ανθρακωρύχους στη Μποτσουάνα, εξηγεί ότι κάποιες σωματικές βλάβες δεν αναγνωρίζονται καν στην πολιτική οικονομία της αναπηρίας, καθώς θεωρούνται «αναμενόμενες» για εργασιακά εκτεθειμένα σώματα. ⁶⁶ Η Πούαρ χρησιμοποιεί την έννοια της εξασθένισης προκειμένου να αμφισβητήσει το δίπολο ανάπηρο/ μη ανάπηρο. Η γραφειοκρατική κατηγορία της αναπηρίας δύναται να εργαλειοποιηθεί από κρατικούς λόγους και έτσι να αποκρυφτεί, αλλά και να παραχθεί εξασθένιση και αργός θάνατος με όρους καπιταλιστικής εκμετάλλευσης. Έτσι, σε αυτά τα συναρμολογήματα φυλετικού καπιταλισμού, παροχών φροντίδας και φυλετικο-

---

64. Jasbir K. Puar, *The Right to Maim. Debility, Capacity, Disability*, Duke University Press, Ντάραμ & Λονδίνο 2017, σσ. 87-88.

65. Μετέφρασα με επιφύλαξη το «capacity», που χρησιμοποιεί η Πούαρ, ως «δυνατότητα», και όχι ως «ικανότητα» όπως θα μπορούσα, γιατί θεωρώ ότι έτσι αποδίδεται καλύτερα η ένταση ανάμεσα στις δυνάμεις ικανότητας ενός σώματος και στις ικανότητες που θεωρείται πως ήδη έχει, όπως προκύπτει από την ανάλυσή της.

66. Julie Livingston, *Debility and the Moral Imagination in Botswana*, Indiana University Press, Μπλούμινγκτον 2005.

ποίησης κάποια ανάπηρα σώματα καθίστανται εξασθενημένα [debilitated] και άλλα έμπλεα δυνατοτήτων [capacitated]. Οι μυστικοποιημένες κοινωνικές σχέσεις μέσα από τις οποίες προκύπτουν αυτές οι δυναμικές εξασθένισης και δυνατότητας χρειάζεται να ληφθούν υπόψη στη χειραφετητική προσπάθεια της συζήτησης για την αναπηρία πέρα από τα δίπολα.

Η έννοια του κριπ εθνικισμού που εισηγήθηκαν οι Νικόλ Μαρκότικ και Ρόμπερτ ΜακΡούερ⁶⁷ αναφέρεται σε ό,τι οι Σνάντερ και Μίτσελ αποκαλούν βιοπολιτική της αναπηρίας⁶⁸ και αποτελεί μια κριτική των νεοφιλελεύθερων πολιτικών αποκλεισμού. Η Πούαρ επισημαίνει τις εσωτερικές ιεραρχίες «καλών» και «κακών» ανάπηρων σωμάτων, σύμφωνα με τις οποίες:

ορισμένες σωματικές εμπειρίες μπορούν να ενσωματωθούν με μια αναδιοργάνωση των πόρων, του λευκού προνομίου, της τάξης και της οικονομικής κινητικότητας. Για άλλους/ες, η αναπηρία είναι ένα προϊόν [...] των συνθηκών εκμεταλλευτικής εργασίας, ρατσιστικών φυλακίσεων και αστυνομικών πρακτικών, στρατιωτικοποίησης, και άλλων τρόπων αφαίρεσης πολιτικών δικαιωμάτων μιας κοινότητας.⁶⁹

Αυτές οι κριτικές επισημάνσεις σχετικά με τα όρια των ταυτοτήτων είναι σημαντικές για τις πολιτικές που θα επιλεγούν στα δεδομένα του καπιταλισμού της καταστροφής και τις ερμηνείες που θα δώσουμε σε κοινωνικά φαινόμενα που εξελίσσονται μπροστά μας σε πολλά πεδία. Για παράδειγμα

67. Robert McRuer & Nicole Markotic, «Leading with Your Head. On the Borders of Disability, Sexuality, and the Nation», στο Robert McRuer & Anna Mollow (επιμ.), *Sex and Disability*, Duke University Press, Ντάραμ & Λονδίνο 2012, σσ. 165-182.

68. David T. Mitchell & Sharon L. Snyder, *The Biopolitics of Disability. Neoliberalism, Ablenationalism, and Peripheral Embodiment*, University of Michigan Press, Αν Άρμπρορ 2015.

69. Puar, *The Right to Maim. Debility, Capacity, Disability*, σ. 65.

η έννοια της «αποτελεσματικής εκπαίδευσης», που συζητά στο κείμενό της που περιλαμβάνεται εδώ η Σάρα Ασεβέντο, έχει συνάφεια με λιγότερο ή περισσότερο ορατές εξελίξεις της ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας, όπως είναι η «προδιαγεγραμμένη πορεία από το σχολείο στη φυλακή», η εγκληματοποίηση μαθητικών υποκειμένων και πληθυσμών που αποκλίνουν από την παραγωγικότητα και κανονικότητα, οι διαδικασίες αναπηροποίησης μέσα σε καπιταλιστικές μεθόδους ανα/παραγωγής και οι τρόποι με τους οποίους οι ανάπηρες υποκειμενικότητες παράγονται ως αποκλίνουσες μέσα σε αυτό το πλαίσιο. Η εγγύτητα που αποκτά με τα σχολεία η δίωξη ηλεκτρονικού εγκλήματος, προκειμένου να διαχειριστεί κάθε αντίστοιχη παρέκκλιση εντός της σχολικής κοινότητας, χωρίς να έχει προηγηθεί καμία παιδαγωγική προσπάθεια οριοθέτησης των νέων κοινωνικοτήτων που αναπτύσσονται σε κοινωνικά δίκτυα του ψηφιακού καπιταλισμού, είναι επίσης κατά τη γνώμη μου μια διαφορά από τις πειθαρχικές λογικές του πρόσφατου εκπαιδευτικού παρελθόντος και χρήζει περαιτέρω ανάλυσης.

Μεταανθρώπινες αναπηρικές υλικότητες

Οι παραδοσιακές διχοτομίες μεταξύ ύλης και πολιτισμού τίθενται σε αμφισβήτηση και από τις σύγχρονες μεταανθρώπινες και νεοϋλιστικές προσεγγίσεις. Σύμφωνα με τους Ντέιβιντ Μίτσελ, Σούζαν Αντέμπει και Σάρον Σνάιντερ, τόσο το ιατρικό όσο και το κοινωνικό μοντέλο τείνουν να στερούν την αναπηρική υλικότητα από την ενεργό συμμετοχή στη διαμόρφωση εναλλακτικών βιολογιών, υποκειμένων και τρόπων ζωής (ανθρώπινων και μη), ενώ διατηρείται έτσι μια απόλυτη διάκριση μεταξύ ανθρώπινων και μη ανθρώπινων όντων.⁷⁰ Το κείμενο

---

70. David T. Mitchell, Susan Antebi & Sharon L. Snyder (επιμ.), *The Matter*

μου στον τόμο αυτό είναι εμπνευσμένο από αυτή τη διαπερατότητα και τις διαπολιτισμικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ υλικότητας, κοινωνικότητας, δομών και περιβάλλοντος. Εδώ τα σώματα έχουν σημασία, αλλά με έναν διαφορετικό τρόπο από τις προηγούμενες αναλύσεις. Όπως γράφουν οι προαναφερθείσες συγγραφείς, συζητώντας τη διαφορά της προσέγγισής τους από τη θεωρία της επιτελεστικότητας της Τζούντιθ Μπάτλερ:

Για την Μπάτλερ το βιολογικό και κοινωνικό φύλο είναι πολιτισμικά κατασκευασμένα (δεν υπάρχει υλική ουσία στο νόημά τους) και αυτή η παραγωγή της λογοθετικής σφαίρας ανοίγει τα νοήματά τους για επανεγγραφή. Η ικανότητα των νορμών του βιολογικού/ κοινωνικού φύλου να περνάν ως «φυσικές» λειτουργεί ως το προϊόν των πολιτισμικών επαναλήψεων που ενσταλάζουν κοινωνικά νοήματα σε υλικότητες.⁷¹

Μέσω της επαναληψιμότητας προξενούνται ρωγμές που επαναδημιουργούν το ίδιο αλλά και τη διαφορά βιολογικού και κοινωνικού και καθιστούν ρευστά τα όριά τους. Παρ' όλα αυτά, οι υλικότητες αυτές, σύμφωνα με τις συγγραφείς, δεν έχουν ποτέ εμπρόθετη δράση, η υλικότητα είναι παθητική στις πολιτισμικές αυτές επαναληψιμότητες που λειτουργούν σαν νόμος. Αντίθετα, οι μεταανθρώπινες προσεγγίσεις δείχνουν τις υλικές όσο και τις λογοθετικές αλληλεπιδράσεις που συνεχώς ανακατασκευάζουν τον κόσμο από κοινού και ισόρροπα. Η αναπηρία εδώ θεωρείται εξαρχής κομμάτι της διαδικασίας που αφορά την ενεργό συμμετοχή της ύλης στον κόσμο. Χαρακτηριστικά επίσης γράφουν οι συγγραφείς:

---

of Disability. Materiality, Biopolitics, Crip Affect, University of Michigan Press, Av Άρμπορ 2019.

71. Στο ίδιο, σ. 3.

Η αναπηρία συμμετέχει σε αυτή τη «σύνθετη επεξεργασία της διαφοράς»⁷² και δεν στερεοποιεί κάτι που πάει στραβά σε μια κατά τα άλλα σταθερή διαδικασία. Η χαρακτηριστική επισφάλεια της σωματοποίησης και τα απροσδόκητα ξεδιπλώματα κάνουν τις αναπηρίες παραγωγικές, ενεργητικές εκφραστικές ικανότητες μέσα στην ύλη την ίδια.⁷³

Παρομοίως, η Σίλντρικ προσφέρει μια θετική ντελεζιανή προσέγγιση της αναπηρίας και της σεξουαλικότητας, οικειοποιούμενη το ανάπηρο σώμα και τις δυναμικές του:

Μπορεί η φαινομενολογία της αναπηρίας –με τις ενδεχόμενες απουσίες, μετατοπίσεις και προσθετικές στο σώμα– να δημιουργεί τις δικές της σεξουαλικές πιθανότητες που να περιορίζουν ή να επεκτείνουν την επιτελεστικότητα της ταυτότητας; Να έχεις περισσότερα ή λιγότερα μέλη από τη νόρμα, να μην μπορείς να ακούσεις ή να δεις όπως η πλειοψηφία, να έχεις ένα σώμα με πρόσθετα μέλη ή ενωμένο με άλλο σώμα, είναι όλα συνθήκες που απαράτητα διαταράσσουν προσδοκίες της «κατάλληλης» σεξουαλικής συμπεριφοράς.⁷⁴

Στο πεδίο της σεξουαλικότητας είναι που ανακινούνται ιδιαίτερος οι αγωνίες της απώλειας ελέγχου, λείει η Σίλντρικ, ακριβώς επειδή τα όρια των σωμάτων θολώνουν, τα συνδέει ή αποσυνδέει η ευαλωτότητα και η ανοιχτότητα της διασωματικότητας με έναν πραγματικά υλικό τρόπο. Το αυτόνομο υποκείμενο συντρίβεται. Γι' αυτό η σεξουαλικότητα ρυθμίζεται με τόσο αυστηρές πειθαρχικές τεχνικές, προκειμένου να αποσοβηθεί η απειλή. Αλλά αυτό που τονίζει η Σίλντρικ, δι-

72. Η έκφραση «σύνθετη επεξεργασία της διαφοράς» ανήκει στην Ελίζαμπεθ Γκρος [Elizabeth Grosz], όπως αναφέρουν οι συγγραφείς στην προηγούμενη σελίδα.

73. Mitchell, Antebi & Snyder (επιμ.), *The Matter of Disability. Materiality, Biopolitics, Crip Affect*, σ. 4.

74. Margrit Shildrick, «Prosthetic Performativity. Deleuzian Connections and Queer Corporealities», στο Chrysanthi Nigianni & Merl Storr (επιμ.), *Deleuze and Queer Theory*, Edinburgh University Press, Εδιμβούργο 2009, σσ. 115-133, σ. 118.

απερνώντας την προβληματική τόσο του Φουκό όσο και της Μπάτλερ, είναι ότι:

αν η σωματική εικόνα –και ειδικά η εσωτερικευμένη σωματική εικόνα– δεν είναι απλά μια υλική πραγματικότητα, αλλά μια σύνθετη και ρευστή μείξη από σωματικά, ψυχικά και κοινωνικά στοιχεία, τότε χρειαζόμαστε προσεγγίσεις με πιο λεπτές αποχρώσεις, όχι απλώς της λειτουργίας των κανονικοποιητικών κατασκευών της σεξουαλικότητας αλλά και των λόγων της ανάδυσής τους.⁷⁵

Στο πνεύμα των Ντελέζ [Deleuze] και Γκουαταρί [Guattari], το «σώμα χωρίς όργανα» βρίσκεται «σε μια διαδικασία σωματικού γίνεσθαι που κινητοποιεί την επιθυμία ως ρευστή μη αποφασιστικότητα που δεν έχει καθορισμένο σκοπό ή αντικείμενο και θα μπορούσε πάντα να είναι αλλιώς».⁷⁶ Η μορφολογία της αναπηρίας προσφέρεται γι' αυτή τη διάχυση της επιθυμίας που είναι συνδεδεμένη και δεν καθορίζεται από την απουσία ή παρουσία του Φαλλού και του αναπόδραστου συμβολικού συστήματος εντός του οποίου κυκλοφορεί. Το άγχος για την επίτευξη της φαντασίωσης της σωματικής ενότητας δεν κατακλύζει πια τα αποδιοργανωμένα ανάπηρα και θηλυκά σώματα όσο απελευθερώνονται οι δυναμικές ενός διαρκούς γίνεσθαι μαζί με ανθρώπινα και μη ανθρώπινα όντα. Η Σίλντρικ προειδοποιεί φυσικά ότι και αυτές οι δυναμικές πρέπει να είναι πάντα πλαισιωμένες. Ωστόσο, το επιχειρήμα της αφήνει για την ώρα τη συζήτηση για την περιθωριακή θέση του καταστατικά εκτός σώματος προκειμένου να χαρεί τις δυνατότητες του γίνεσθαι.

Η απόρριψη του ερωτήματος «τι είναι ένα σώμα;» προς χάριν των ερωτημάτων «τι μπορεί να κάνει ένα σώμα;» ή «τι άλλο μπορεί να κάνει ένα σώμα;» στον ντελεζιανό υλισμό περιλαμβάνει πάντα τις δυναμικές εντός ενός σχεσιακού και υλι-

75. Στο ίδιο, σ. 120.

76. Στο ίδιο, σ. 122.

στικού πλαισίου. Οι δυνατότητες ενός σώματος σε ένα περιβάλλον μπορεί να είναι περισσότερες ή σε κάθε περίπτωση διαφορετικές απ' ό,τι σε κάποιο άλλο και εξαρτώνται από τις τεχνολογίες, τις υποδομές, τις σχέσεις με άλλα σώματα, όταν είναι πάνω σε άλογο, μέσα στο νερό, όταν είναι φτωχό ή πλούσιο, έχει υποστηρικτικό δίκτυο κ.ά. Αν και αναγνωρίζονται ορισμένοι περιορισμοί στα σώματα, δεν αποτρέπουν την αλλαγή σε διαφορετικά πλαίσια. Σύμφωνα με τον Φίλι, το ντελεζιανό συναρμολόγημα συνδυάζει βιολογικές οντότητες με λογοθετικές πρακτικές, υλικότητες, τεχνολογίες πολιτικών και κεφαλαίου που επιτρέπουν την κατανόηση της υλικότητας των σωμάτων και των ατέρμονων διαδικασιών τους χωρίς την προβληματική αναγωγή στην ουσιοκρατία.

Σε παρόμοια τροχιά σκέψης, ο Τζέιμς Όβερμποου καλεί τις σπουδές για την αναπηρία να αγκαλιάσουν τον ντελεζιανό βιταλισμό της απρόσωπης ζωής – της ζωής δίχως εαυτό – χωρίς να αποκηρύξουν την ανθρωπιστική αυτοσυνείδηση.⁷⁷ Γράφει, ωστόσο, για να αποδώσει αξία σε ζωές που στερούνται εμπρόθετης δράσης, όπως σε ανθρώπους που έχουν Αλτσχάιμερ, υπέστησαν εγκεφαλικό κ.ά. Ο ίδιος εκτιμά πως στη θέση του ηρωισμού που αναμένεται να επιδειχτεί στην αναπηρία χρειάζεται να υπάρξουν εναλλακτικές, όπως η επικύρωση της χαράς που έχει ο βιταλισμός της θεωρούμενης βλάβης. Όπως αναφέρει η Πούαρ, η ντελεζιανή θεωρία φέρνει στο προσκίνιο τον βιταλισμό και τη δυνατότητα της βλάβης, όχι την επαναπλαισίωσή της στο κοινωνικό.⁷⁸ Τα ίδια αιτήματα – κριτικά προς τις σπουδές για την αναπηρία που οριοθετούνται στον οικουμενικό ανθρωπισμό – εγείρει ο Κάρι Γουλφ στο

---

77. James Overboe, «Affirming an Impersonal Life. A Different Register for Disability Studies», *Journal of Literary & Cultural Disability Studies*, τ. 3.3 (2009), σσ. 241-256.

78. Puar, *The Right to Maim. Debility, Capacity, Disability*.

πλαίσιο της διαθεματικής του ανάγνωσης στις σπουδές ζώων και αναπηρίας, εξετάζοντας τη σχέση της αυτιστικής Τεμπλ Γκράντιν [Temple Grandin] με τα ζώα και τις διαφορετικές εννοιολογήσεις της συνάντησης που διαπιστώνονται εκεί.⁷⁹ Η ανάλυση του Όβερμποου από την άλλη προκύπτει και από εμπειρίες που είχε ο ίδιος ως βρέφος και μια (απρόσωπη) θέληση για ζωή που επέδειξε σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του γιατρού που τον παρακολουθούσε. Και αυτός ο βιταλισμός είναι που προωθεί τη δημιουργικότητα πέρα από τη χρεία των κατηγοριών, της ταυτότητας, του διαχωρισμένου εαυτού. Να υπάρξουν αυτές οι ζωές απλώς, προτάσσει ο Όβερμποου. Να υπάρξει αυτή η γλώσσα που δεν σημαίνει, οι φωνές οι κάπως άναρθρες, ο ήχος τους, η μη επικοινωνία που δεν δημιουργεί κοινότητα αλλά έχει αυταξία, αυτός ο «θόρυβος» που πρέπει να φιλτραριστεί για να επικρατήσει η κυρίαρχη γλώσσα. Αυτός ο «θόρυβος» από τον οποίο απουσιάζει το λογικά συγκροτημένο νόημα, ας υπάρξει απλώς. Αυτή η προτροπή και οραματική προσδοκία του Όβερμποου δίνει, πράγματι, αξία σε ζωές που βρίσκονται στο όριο της ήδη οριοθετημένης κατανόησης για το ανθρώπινο. Ωστόσο, εκτός από ένα περιστατικό που έζησε ο ίδιος και την ανταλλαγή ενός χαδιού με μία ένοικο κέντρου για άτομα με Αλτσχάιμερ, αφήνει εν πολλοίς έξω από τη θεωρητικοποίησή του τις ζωές με τις οποίες η χαρά της βλάβης συνδιαμορφώνεται, βιώνεται μαζί με τις άλλες και τους άλλους, με ανθρώπινα και μη ανθρώπινα όντα, με ζώα, τεχνολογίες, οικολογίες. Πώς μπορεί να υπάρξει η χαρά της απρόσωπης ζωής ως διεργασία συμβίωσης; Πώς θα ακούσουμε τον αφιλτράριστο, ανοίκειο και γι' αυτό ίσως εμφανιζόμενο στο εδώ και τώρα ως ενοχλητικό και επώδυνο «θόρυβο»;

---

79. Cary Wolfe, «Learning From Temple Grandin, or, Animal Studies, Disability Studies and Who Comes After the Subject», *New Formations*, τ. 64 (2008), σσ. 110-123.

Και πώς θα συνδεθεί με τις επιτακτικές υλικότητες που διεκδικεί το κοινωνικό μοντέλο; Αυτές είναι κάποιες από τις πολιτικές αγωνίες που θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε, καθώς διευρύνουμε το φάσμα των αναζητήσεών μας.

Η ιδέα του αυτόνομου ανθρώπου έχει τεθεί σε εξαντλητική κριτική από πολλά θεωρητικά ρεύματα, στα οποία περιλαμβάνονται και οι πρόσφατες αναζητήσεις του μεταανθρωπισμού. Οι Νταν Γκούντλεϊ, Ρεμπέκα Λόθομ και Κάθριν Ράνσγουικ-Κόουλ, εμπνεόμενες από το έργο της Ρόζι Μπραϊντότι [Rosi Braidotti], σχολιάζουν κριτικά αυτή την επιστημική βία απέναντι σε μη δυτικούς/ές και άλλες φυσικοποιημένες και σεξουαλικοποιημένες ετερότητες.⁸⁰ Ο μεταανθρώπινος εαυτός δεν έχει τα όρια του ατόμου που προώθησαν θεωρίες όπως η φροϊδική με τον φόβο της εξάρτησης από το άλλο, παρά υπάρχει σε μια ριζοσπαστική σχεσιακότητα. Μια μη ανθρωποκεντρική συνύπαρξη με ζώα, έντομα, περιβάλλοντα, μηχανές και μια διαφορετική σχέση με τον θάνατο. Στην έρευνα των συγγραφέων, οι μεταανθρώπινα καταφατικές σχέσεις με τον θάνατο που διαμορφώνουν νέοι άνθρωποι με σύντομο προσδόκιμο ζωής αναθεωρούν επίσης τη δυτική εικόνα του θανάτου που θεωρείται αναπόδραστα και αποκλειστικά συνδεδεμένη με δυστυχία και τραγικότητα. Οι συνομιλητές/ριες μοιράστηκαν με τις συγγραφείς αγωνίες και οδύνη, όπως και αστεία, σχέδια για το μέλλον, οικογενειακές αφηγήσεις.

Αναφορικά με την ιδέα αυτή του ανθρώπου που αναδιαμορφώνεται σε πολλά πεδία στα πρότυπα του μεταανθρωπισμού αλλά και του ψηφιακού καπιταλισμού, οι κριτικές σπουδές για την αναπηρία αναλύουν επίσης τη σχέση των

---

80. Dan Goodley, Rebecca Lawthom & Katherine Runswick-Cole, «Posthuman Disability Studies», *Subjectivity*, τ. 7.4 (2014), σσ. 342-361, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/267762420_Posthuman_disability_studies (τελευταία επίσκεψη 15-10-2023).

αναπήρων με τις μηχανές, την τεχνολογία, την τεχνητή νοημοσύνη, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Στο θεωρητικό περιβάλλον του μεταανθρωπισμού που εξετάζουμε, η έννοια του σάιμποργκ, που εισηγήθηκε η Ντόνα Χάραγουεϊ [Donna Haraway] ως πολιτισμικό μύθο μη διάκρισης ανθρώπου-μηχανής, έχει παίξει κεντρικό ρόλο και στις σπουδές για την αναπηρία, έχει αναπλαισιώσει απελευθερωτικά τη σχέση ανάπηρων ατόμων με αμαξίδια, τεχνητά μέλη, μηχανές υποστήριξης της ομιλίας κ.ά. Η σημαντική αυτή συμβολή των τεχνολογιών στο βίωμα και την κατανόηση της αναπηρίας έχει προκαλέσει την ιδέα του σώματος ως αδιάρρηκτης ενότητας.⁸¹ Ωστόσο, η Κείφερ εξηγεί ότι μια τόσο αφηρημένη κατηγορία χρειάζεται μια πιο πυκνή κριπ ανάγνωση προκειμένου να αποφευχθεί η σχέση του σάιμποργκ με τη στρατιωτικοποίηση, την αποικιοποίηση και τον έλεγχο, για τα οποία η ίδια η Χάραγουεϊ προειδοποιεί.⁸² Σχετικά με τη χρήση της σάιμποργκ ανάπηρης [cyborg disabled], που προκρίνει η Χάραγουεϊ, έχει διατυπωθεί η κριτική ότι η θεώρησή της δεν έχει σχέση με τις υλικότητες και τις πραγματικές ζωές των ανάπηρων ατόμων⁸³ και σε κάθε περίπτωση η σχέση της τεχνολογίας με την αναπηρία υπερκαθορίστηκε από την επιδιόρθωση και την κανονικοποίηση.⁸⁴ Επίσης, τίθενται ζητήματα κουλ-

81. Βλ. Hsiao-yu Sun, «Prosthetic Configurations and Imagination. Disability, Body, and Technology», *Concentric. Literary and Cultural Studies*, τ. 44.1 (2018), σσ. 13-39, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://www.concentric-literature.url.tw/issues/Crip%20World/2.pdf> (τελευταία επίσκεψη 15-10-2023).

82. Alison Kafer, *Feminist, Queer, Crip*, Indiana University Press, Μπλούμινγκτον & Ινδιανάπολη 2013, σ. 128.

83. Στο ίδιο, σ. 105.

84. Για μια συζήτηση για τη συμβολή του έργου της Χάραγουεϊ στις σπουδές για την αναπηρία, βλ. Donna Reeve, «Cyborgs, Cripples and iCrip. Reflections on the Contribution of Haraway to Disability Studies», στο Dan Goodley, Bill Hughes & Lennard Davis (επιμ.), *Disability and Social Theory*.

τούρας, όπως στην περίπτωση των κωφών και της επιλογής κοχλιακών εμφυτευμάτων: Όπως αναφέρουν οι Μπάρι Νάιτς, Τζο Τζένκινσον και Τζάνετ Όουενς,⁸⁵ οι γονείς κωφών παιδιών που κάνουν αυτή την επιλογή θα πρέπει να γνωρίζουν τη σημασία της νοηματικής γλώσσας στις κοινότητες των κωφών και τα νοήματα των κοχλιακών εμφυτευμάτων που «επιδιορθώνουν» τη βλάβη. Παρ' όλες και με όλες αυτές τις επιφυλάξεις, η Κέιφερ προτρέπει να διατηρηθεί η χρήσιμη κριτική δυναμική του σάμποργκ από τις σπουδές για την αναπηρία, υπογραμμίζοντας την έννοια της ευθύνης.

Τα κείμενα

Εστιάζοντας στην ενσώματη εμπειρία της τυφλότητας, η Έλια Χαρίδη, στο κείμενό της «Διασχίζοντας τον χώρο. Το κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας και η ενσώματη εμπειρία της τυφλότητας», εξετάζει τις συσχετίσεις σώματος και χώρου, βλάβης και αναπηρίας, για να δείξει πώς η ίδια η οπτική βλάβη είναι κανονιστική και πολιτική κατηγορία και όχι αμιγώς φυσική οντότητα. Συζητώντας κριτικά το κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας και στο πλαίσιο της ανθρωπολογίας των αισθήσεων, συμπεριλαμβάνει στην ανάλυσή της την αισθητηριακή βλάβη ως ενσώματη εμπειρία τυφλότητας μέσα από την κίνηση ενός τυφλού ατόμου στον χώρο. Η πρότασή της εμπνέεται από την αξιοποίηση του έργου του Φουκό και της Μπάτλερ στο πλαίσιο των κριτικών σπουδών για την αναπηρία, σύμφωνα με τα οποία η καταχώριση της βλάβης στη

New Developments and Directions, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2012, σσ. 91-111.

85. Barry Knights, Jo Jenkinson & Janet Owens, «Issues of Contested Identity in the Adoption of Cochlear Implant Technology», *Disability Studies Quarterly*, τ. 20.3 (2001), σσ. 343-347, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://kb.osu.edu/handle/1811/85539> (τελευταία επίσκεψη 15-10-2023).

φύση και ο διαχωρισμός της από τον πολιτισμό και τις πολιτικές της αναπηρίας αναπαράγει καρτεσιανούς και πατριαρχικούς δυϊσμούς μεταξύ σώματος/ κοινωνίας, ιδιωτικού/ δημοσίου κ.ά. Η χρήση του λευκού μπαστουνιού στη βίωση της πόλης αναδεικνύει τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ τυφλών και βλεπόντων και αναδιαμορφώνει τις ιεραρχίες των αισθήσεων αφής και όρασης, φέρνοντας στην επιφάνεια τη μεταξύ τους, αποσιωπημένη κατά τα άλλα, ένταση. Εξετάζοντας ένα περιστατικό καταγγελίας μιας τυφλής δικηγόρου για παραβίαση των δικαιωμάτων της από δημόσιο υπάλληλο, όπως και τη λειτουργία των ΚΕΠΑ (Κέντρων Πιστοποίησης Αναπηρίας), που ιδρύθηκαν στην περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα και στα οποία «πιστοποιείται» η αναπηρία προκειμένου να εγκριθεί στους δικαιούχους το προνοιακό επίδομα, η Χαρίδη συμπεραίνει ότι η ίδια η βλάβη δεν διαχωρίζεται από την αναπηρία, δεν προηγείται το σώμα της εξουσίας που το ορίζει. Η οπτική εν προκειμένω βλάβη διαμορφώνεται και ορίζεται μέσα από την εξουσία του γραφειοκρατικού και ιατροκοιτημένου βλέμματος.

Το ανάπηρο σώμα και το βλέμμα αναλύονται επίσης μέσα από την αισθητική της αναπηρίας, το «κριπ σπιάσιμο» και την κριτική στον μισαναπηρισμό της νεοφιλελεύθερης κυβερνητικότητας στο κείμενο της Μαρίας Τσακίρη «*NoBody's Perfect*. Αισθητική της αναπηρίας, πείσμα και αντίσταση». Η συγγραφέας εκθέτει τη μισαναπηρική προβολή των ανάπηρων σωμάτων ως αντιαισθητικών που συμβαίνει στη νεοφιλελεύθερη λογική ακύρωσής τους. Αξιοποιεί το έργο του Τόμπιν Σίμπερς, σύμφωνα με τον οποίο η ακύρωση των ανάπηρων σωμάτων βασίζεται σε αισθητικές αρχές και στον αντίποδα προτείνεται η αισθητική της αναπηρίας και η σημαντική επιρροή της ιδιαίτερα στη μοντέρνα και αβανγκάρντ τέχνη. Η εκπροσώπηση της αισθητικής της αναπηρίας στις τέχνες δίνει τη δυνατότητα της αναταραχής των κανονιστικών αισθη-

τικών συμβάσεων. Έτσι, το ελεγκτικό κλινικό βλέμμα, που ανέδειξε το έργο του Φουκό, διακρίνεται από το επίμονο κοίταγμα που αναφέρει η Γκάρλαντ-Τόμσον. Όταν τα ανάπηρα άτομα καθοδηγούν/ διαχειρίζονται το περιεργαστικό κοίταγμα, δημιουργείται η δυνατότητα της αναθεώρησης των περιοριστικών κανόνων που διέπουν το κλινικό βλέμμα. Η Τσακίρη μετέρχεται την έννοια του φεμινιστικού σπασίματος, που εισηγήθηκε η Σάρα Άχμεντ [Sara Ahmed], για να μιλήσει για το κριπ σπάσιμο που προκαλούν τα ανάπηρα σώματα στις κανονιστικές προσδοκίες. Παρομοίως, τα ανάπηρα άτομα επιδεικνύουν το κριπ πείσμα, που αναφέρουν οι ΜακΡούερ και Τζόνσον, να είναι όσο ασταθί, απρόθυμα, μη ικανά θέλουν σε μια πράξη ακτιβισμού. Το ντοκιμαντέρ του Νίκο φον Γκλάσσου *NoBody's Perfect*, που αναλύεται εδώ, αποτελεί μια τέτοια πράξη αντίστασης της αναπηρικής κουλτούρας. Τα ανάπηρα σώματα ενδυναμώνονται καθώς αυτοπροβάλλονται και έτσι αυτοπροσδιορίζονται περήφανα και δυναμικά.

Την κατασκευή του μισαναπηρικού λόγου και τις δυναμικές της αναπηρίας, της σεξουαλικότητας και της οπτικής κουλτούρας φέρνει στην επιφάνεια ο Αλέξανδρος Παπαγεωργίου στο κείμενό του «“Φιλιάς την ανάπηρη;” Αναπηρία, επιθυμία, σαπουνόπερα», συζητώντας την επαναληπτικότητα μιας φράσης προερχόμενης από μια δημοφιλή τηλενουβέλα που προβαλλόταν στην ελληνική τηλεόραση κατά τη δεκαετία του 1990. Αφού εξετάσει τις στερεοτυπικές αναπαραστάσεις ανάπηρων ατόμων που έθεσαν σε κριτική ανάλυση την ίδια δεκαετία οι Κόλιν Μπαρνς [Colin Barnes] και Τομ Σέξπιρ [Tom Shakespeare], κοινωνιολόγοι των σπουδών για την αναπηρία, κωδικοποιεί την τυπολογία τους ως μια «διαλεκτική απανθρωποποίησης και εξανθρωπισμού, αορατοποίησης και αναγνώρισης» και συζητά ειδικά τη λειτουργία τους στο πλαίσιο του συγκεκριμένου αφηγηματικού είδους, της σαπουνόπερας, που «ανήκει στη “χαμηλή” κουλτούρα».

Η θέση αυτή της σαπουνόπερας στις επίσης κανονιστικές ιεραρχίες της οπτικής κουλτούρας, η συνομιλία της με το γκροτέσκο και το φανταστικό, η λειτουργία της ως «δράμα κανονικότητας» διαμορφώνουν «ένα καθεστώς αλήθειας» που προϋποθέτει και απευθύνεται στο εξιδανικευμένο βλέμμα της μη αναπηρίας. Και τα τρία στοιχεία, η αισθητική σύμβαση της ανάπηρης ως σεξουαλικά μη επιθυμητής ή ως υπερσεξουαλικοποιημένης, η σύνδεση με το γκροτέσκο και το φανταστικό, η αναπηρία ως αναπαράσταση της διατάραξης της κανονικότητας αναλύονται επίσης στο κριτικό έργο των Σνάνιντερ και Μίτσελ, οι οποίοι εισηγούνται την έννοια της «αφηγηματικής προσθήκης» [narrative prosthesis],⁸⁶ ενός αφηγηματικού τρόπου σύμφωνα με τον οποίο, σε πληθώρα ταινιών και μυθιστορημάτων, η αναπηρία αναπαρίσταται ως έλλειψη και τραγωδία που υπερβαίνεται για να αποκατασταθεί τόσο το ικανό σώμα όσο και η κοινωνική τάξη. Το κείμενο του Παπαγεωργίου για το «λαϊκό» είδος της σαπουνόπερας συμβάλλει σε αυτό το πλούσιο υλικό που διατρέχει τάξη, σεξουαλικότητα και αναπηρία για να δείξει πώς η κανονικότητα της ικανότητας καταλήγει να ξεσκεπάζεται, να γίνεται η ίδια αντικείμενο παρωδίας.

Στην ένταση μεταξύ συμβατικής αισθητικής, αναπηρίας και αποδόμησης των αισθήσεων αναφέρεται και το κείμενο των Παπαχρήστου & Σαμαντά «Ακουστότητα». Ένα ερευνητικό/καλλιτεχνικό πρόγραμμα για την Κωφή εμπειρία της ηχητικής τέχνης και της μουσικής». Το περιεχόμενο του προγράμματος που παρουσιάζεται εκπονείται στο πλαίσιο της ανθρωπολογίας των αισθήσεων και στοχεύει στη διεύρυνση της εμπειρίας και της αντίληψης του ήχου «πέρα από την

---

86. David T. Mitchell & Sharon L. Snyder, *Narrative Prosthesis. Disability and the Dependencies of Discourse*, University of Michigan Press, Av Άρμπουρ 2000.

ακοή», όπως αναφέρουν οι συγγραφείς. Καθώς συνδυάζονται σύγχρονα τεχνολογικά μέσα με επιστημολογικές μετατοπίσεις αλλά και αξιοποιήσεις καλλιτεχνικών ευρηματικοτήτων, όπως η αντιστοίχιση ήχου και εικόνας στον μοντερνισμό, η εμπειρία της ακρόασης πλαισιώνεται ποικιλόμορφα, καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα σωματικών, αισθητηριακών, χωρικών, γλωσσικών στοιχείων που αναδιαμορφώνονται σε μια κατεύθυνση συμπεριληπτική. Το πρόγραμμα απευθύνεται σε μαθητές/ριες Ειδικών Σχολείων Κωφών και Βαρηκόνων, προκειμένου να ακυρωθεί η φυσικοποιημένη αποσύνδεση των κ/Κωφών ατόμων από τις ηχητικές εμπειρίες. Η πλαισίωση του εγχειρήματος από την ανθρωπολογία των αισθήσεων και τις κριτικές σπουδές για την αναπηρία απελευθερώνει προοπτικές, καθώς παραμένει ανοιχτό το ζήτημα της σύμπλευσης των κ/Κωφών ατόμων με τα κινήματα της αναπηρίας, σύμφωνα με το οποίο τα κ/Κωφά άτομα θεωρούν ότι η συμμετοχή στη νοηματική γλώσσα καθιστά την κωφότητα πολιτισμική διαφορά και όχι αναπηρία. Όσο αποδομείται η μονομερής αναγνώριση της ακοής ως ιατροκοποιημένης λειτουργίας, προσεγγίζεται η σχέση φωνής και γλώσσας μέσα και από τις φαινομενολογικές, πολυαισθητηριακές διαστάσεις τους που έχουν αναδειχθεί από το έργο του Πάνου Πανόπουλου, επιστημονικού συμβούλου του προγράμματος. Στο κείμενο παρουσιάζονται καλλιτεχνικά εγχειρήματα που συμμετέχουν στο πρόγραμμα και ακολουθούν παρόμοιες ανατρεπτικές λογικές μιας νέας αισθητικής της «ακουστότητας».

Συνεχίζοντας την αναζήτηση των ορίων ανάμεσα στο σώμα, τη γλώσσα, τη φωνή και τον ήχο, στο κείμενό μου «Ανάπηρες φωνές και υδάτινες αντηχήσεις. Μεταανθρώπινες επαφές αυτιστικών και νερών», προτείνω να στρέψουμε την προσοχή μας στη σχέση των αυτιστικών με το νερό. Όπως προκύπτει από την επιτόπια έρευνα, πολλά αυτιστικά άτομα είναι ιδιαίτερος δεκτικά στο νερό και τις ιδιότητές του, μέσα στο υδάτι-

νο περιβάλλον επιδεικνύουν μια αίσθηση ηρεμίας και εξοικείωσης που αμβλύνει την αισθητηριακή διαφορετικότητα που τα διακρίνει όταν συνδιαλέγονται με τις κοινωνικές νόρμες. Προκειμένου να διαυγαστούν τα βιώματα αυτά, χρησιμοποιώ νεοϋλιστικές και μεταανθρώπινες προσεγγίσεις της κριτικής μελέτης της αναπηρίας, που συμβάλλουν στο όραμα μιας διασωματικής οντολογίας μέσα σε υδάτινα περιβάλλοντα και στις αποκρυμμένες ικανότητες και ευαλωτότητες που είναι δυνατό αυτή να απελευθερώσει. Ενώ στο έργο του ΜακΡούερ, που αξιοποιεί εκείνο της Μπάτλερ, το υποχρεωτικά ικανό σώμα διαμορφώνεται μέσα από την εσωτερίκευση των κανόνων του ικανοτισμού, η ενσώματη εμπειρία των αυτιστικών χαρακτηρίζεται συχνά από την απουσία αυτού του υποχρεωτικά ικανού σώματος και εαυτού. Έτσι είναι διαρκώς ανοιχτή και σε συνδιαμόρφωση. Η απουσία περιχαράκωσης και πρόσδεσης σε μια ταυτότητα γίνεται συχνά κοινωνικά οδυνηρή. Από την άλλη, ωστόσο, επιτρέπει την ανοιχτότητα και διαπερατότητα, την εξοικείωση με άλλα (υδάτινα εν προκειμένω) περιβάλλοντα, προεκτείνοντας την επιτελεστικότητα του εαυτού και της σωματοποίησης, όπως προτείνει το έργο της Σίλντρικ σχετικά με τη μορφολογία της ανάπηρης σωματικότητας. Η αίσθηση εαυτού των αυτιστικών δεν προϋπάρχει, παρά δημιουργείται μέσα από τη συνδιαμόρφωση και τις ενδο-επιδράσεις με ανθρώπινες και μη ανθρώπινες άλλες.

Στο κείμενο «Νοηματοδοτήσεις της αναπηρίας στην ακαδημία» η, κοινωνική ανθρωπολόγος και ερευνήτρια με αναπηρία,⁸⁷ Δήμητρα Βαρβαρέζου αναστοχάζεται σχετικά με την ταυτότητά της. Καθώς το ερευνητικό της έργο βρίσκεται στη

---

87. Στο σημείο αυτό σεβάστικα την επιλογή της People-First Language που ακολούθησε η συγγραφέας. Η ορολογία που επέλεξε στο κείμενό της είναι επηρεασμένη από το πλαίσιο των ΗΠΑ, όπου εκπαιδεύτηκε και εκπόνησε την επιτόπια έρευνά της. Για το ζήτημα της ορολογίας, βλ. παραπάνω, σημ. 6.

διασταύρωση της κοινωνικής ανθρωπολογίας, των σπουδών για την αναπηρία και των σπουδών αυτοχθονίας, οι αναστοχαστικές σκέψεις αφορούν την ταυτότητά της αφενός ως λευκής ανάμεσα στους αυτόχθονες πληθυσμούς της Βόρειας Αμερικής που μελέτησε, και αφετέρου ως ατόμου με αναπηρία που επεξεργάζεται τον τρόπο με τον οποίο ο πολιτισμός επηρεάζει το πώς σκεφτόμαστε, λόγω των έντονων διακρίσεων και της έλλειψης υποδομών που αντιμετώπισε στην Ελλάδα – χώρα καταγωγής της. Τα ζητήματα αυτά του μισαναπηρισμού και ικανοτισμού εντοπίζει η συγγραφέας στην ίδια τη διεξαγωγή και τις επιστημολογικές κατασκευές που διέπουν την επιτόπια έρευνα και έχουν ως συνέπεια την περιθωριοποίηση και αποσιώπηση των ερευνητριών με αναπηρία. Στο πλαίσιο των κριτικών σπουδών για την αναπηρία, ο ικανοτισμός στην πρακτική της ακαδημίας έχει τεθεί σε κριτική, όπως για παράδειγμα στο έργο του Τζέι Ντόλματζ *Ακαδημαϊκός ικανοτισμός. Αναπηρία και τρίτοβάθμια εκπαίδευση*, όπου αναλύεται διεξοδικά η ηθική της ανώτατης εκπαίδευσης που υπερτονίζει τις «ικανότητες» και στιγματίζει οτιδήποτε υπαινίσσεται νοητική, ψυχική ή φυσική ευαλωτότητα.⁸⁸ Σε παρόμοιο προσανατολισμό, η μεγάλη αφήγηση της ανθρωπολογικής παράδοσης, σύμφωνα με την οποία η κανονιστική αναπαράσταση του ατόμου που εκπονεί επιτόπια έρευνα αφορά ένα σώμα «άρρεν, λευκό και ρωμαλέο», «ικανό» να ανταπεξέλθει σε κάθε πρακτική και ψυχική αντιξοότητα, αμφισβητείται στο κείμενο της Βαρβαρέζου, μέσα από αφηγήσεις και αναλύσεις ερευνητριών με αναπηρία που περιγράφουν δικές τους ενσώματες εμπειρίες υπέρβασης αυτών των κανονικοτήτων.

Στο κείμενο «Σιωπές και περάσματα. Στιγμιότυπα μιας

---

88. Jay Timothy Dolmage, *Academic Ableism. Disability and Higher Education*, University of Michigan Press, Av Άρμπορ 2017.

έρευνας δράσης» ο Εμμανουήλ Δέγλερης αναλύει τις εκπαιδευτικές πρακτικές που διαμόρφωσε στο πλαίσιο της κριτικής παιδαγωγικής και της έρευνας δράσης κατά την εργασιακή του εμπειρία ως εκπαιδευτικός ιδιωτικής παράλληλης στήριξης για την ένταξη ενός ανάπηρου μαθητή στο σχολικό πλαίσιο. Ο αναστοχαστικός τρόπος της έρευνας δράσης αφορά όλο το κοινωνικό πλαίσιο, τις δυναμικές και σχέσεις εξουσίας που διαμείβονται εντός του, τους ρόλους και ταυτότητες που διαμορφώνονται ή προϋποτίθενται, μαζί με όλες τις προκαταλήψεις που εμποδίζουν την ένταξη και τελικά παράγουν αποκλεισμό. Ο συγγραφέας εξηγεί τις αναπηροποιητικές συμπεριφορές και πρακτικές που αναπαράγονται στο σχολείο και εντοπίζει ως δομικό όριο της ένταξης την απροθυμία της γενικής αγωγής να τροποποιήσει την αδιαφοροποίητη παιδαγωγική προσέγγιση που κυριαρχεί στο ανταγωνιστικό σχολείο, αλλά και την αναπαραγωγή της ειδικής αγωγής ως διαχωρισμένου πεδίου. Στο κείμενο περιγράφεται η παιδαγωγική αλληλεπίδραση με τον μαθητή του, η σταδιακή απόσυρση της αχρείαστης βοήθειας που του παρεχόταν και τον αναπηροποιούσε στην καθημερινότητα του σχολείου, αναπαράγοντας ρόλους και εμποδίζοντας την αυτονομία του. Η ορατή και απενοχοποιημένη διαπραγμάτευση των όρων μάθησης που γίνεται ανάμεσα στον μαθητή και τους/ις μη ανάπηρους/ες συμμαθητές/ριές του ενδυναμώνει τον ίδιο και θέτει ένα νέο συμπεριληπτικό πλαίσιο για την κοινωνική του ταυτότητα. Οι καθημερινοί αγώνες με τον εαυτό και τους κυρίαρχους άλλους –εκπαιδευτικούς της γενικής αγωγής και μη ανάπηρους/ες συμμαθητές/ριες– αποκτούν καθαυτό παιδαγωγικό νόημα για ένα σχολείο που δεν περιορίζεται στους/ις ανάπηρους/ες μαθητές/ριες, αλλά αφορά κάθε παιδί και έφηβο/η που υπόκειται σε συνθήκες έμφυλης, ταξικής, σωματικής, στεγαστικής, θρησκευτικής, γλωσσικής, φυλετικής καταπίεσης και ευαλωτότητας.

Στο κείμενο «Αποτελεσματική εκπαίδευση» την εποχή του κεφαλαίου. Κριτικές ιδέες από την ανθρωπολογία της υπεράσπισης, την ανθρωπολογία της εκπαίδευσης, και τις κριτικές σπουδές για την αναπηρία» η Σάρα Ασεβέντο αναλύει πώς διασταυρώνονται η φυλή και η αναπηρία, πώς αλληλεπικαλύπτονται ο ρατσισμός και ο ικανοτισμός στην εποχή του κεφαλαίου που συστήματα «αποτελεσματικής εκπαίδευσης» ενισχύουν την αφομοίωση και την κανονικοποίηση απείθαρχων μαθητ(ρι)ών. Το άρθρο παρακολουθεί το σημαντικό έργο της Νιρμάλα Ερεβέλες [Nirmala Erevelles] για ζητήματα ρατσισμού και πειθαρχίας του ανάπηρου σώματος στην εκπαίδευση. Επίσης, σχολιάζει κριτικά τις γενεαλογίες της ανθρωπολογίας και σύγχρονες παρακαταθήκες επιστημονικού ρατσισμού, προκειμένου να υπερασπιστεί το έργο της αναπηρικής δικαιοσύνης και την εκπαίδευση πολλαπλά περιθωριοποιημένων μαθητ(ρι)ών. Η πλούσια βιβλιογραφία που αξιοποιεί εκκινεί από τις πηγές της ανθρωπολογικής παράδοσης της Ρουθ Μπένεντικτ και του Φραντς Μπόας [Franz Boas], ανακινώντας τη συζήτηση περί φύσης/ πολιτισμού, διατρέχει τον μεταμοντερνισμό, για να αποδομήσει τα δίκτυα γνώσης/ εξουσίας που παράγουν ιστορικές αλήθειες, και καταλήγει στον νέο υλισμό που δημιουργεί νέα δίκτυα/ συναρμολογήματα πέρα από διαχωρισμένα υποκείμενα. Η σημασία του άρθρου, πέρα από τις εκπαιδευτικές ιδεολογίες που αποκαλύπτει και οι οποίες συνεχίζουν υπόρρητα να επηρεάζουν την παιδαγωγική μας καθημερινότητα, δείχνει τάσεις όπως την «προδιαγεγραμμένη πορεία από το σχολείο στη φυλακή» και όλες τις ικανοτιστικές και φυλετικές μορφές βίας που αναπαράγονται στο σχολείο και οφείλουμε να λάβουμε υπόψη για να αποφύγουμε την περιθωριοποίηση και εγκληματοποίηση ευάλωτων κοινωνικά μαθητ(ρι)ών, ειδικά αυτή την ιστορική στιγμή που προετοιμάζεται η μεταρρύθμιση του σχολείου σε συνθήκες ψηφιακού καπιταλισμού. Η συγγραφέας επιμένει

ότι η σύνδεση ανθρωπολογίας και κριτικών σπουδών για την αναπηρία ανοίγει προοπτικές, καθώς αντιμετωπίζει την αναπηρία ως πολιτισμική και πολιτική εμπειρία.

Για την κατάργηση του υποχρεωτικά ικανού

Τα κείμενα που περιλαμβάνονται στον ανά χείρας τόμο αναφέρονται σε ένα ευρύ φάσμα θεωρητικών πλαισιώσεων της αναπηρίας, φέρνουν στην επιφάνεια το πώς οι κοινωνικοί θεσμοί, τα οικονομικοπολιτικά μοντέλα, οι υποδομές, οι πολιτισμικές αναπαραστάσεις και οι στερεοτυπικές αντιλήψεις αναπηροποιούν. Ταυτόχρονα συζητούν κριτικά το σώμα, τον πόνο, τις αισθήσεις που ενσωματώνονται πλέον στις συζητήσεις για την αναπηρία και εξετάζουν πώς όλα αυτά διασταυρώνονται με το φύλο, τη φυλή, την επισφάλεια και άλλες σχέσεις. Στην καρδιά του εγχειρήματός μας βρίσκεται η διαφοροποίηση από την ηθική του ικανοτισμού, η προβληματοποίηση της έννοιας της ικανότητας μέχρι την κατάργησή της, όπως προτρέπουν οι σπουδές ικανοτισμού.

Η εμπειρία και η πολιτική ανάγνωση της αναπηρίας αλλάζει δραστικά τα κριτήρια με τα οποία σκεφτόμαστε όταν καλούμαστε να κάνουμε επιλογές με βάση τα δεδομένα που έχουμε στο ιστορικό μας παρόν από τη θέση της ριζικής σωματικής, ψυχικής, νοητικής και κοινωνικής ετερότητας. Παρομοίως, οι θέσεις του φύλου, της φυλής, της τάξης, της σεξουαλικότητας αλλάζουν τις οπτικές θέασης, ενώ η διαθεματική ανάγνωσή τους, όπως προτείνεται από τις κριτικές σπουδές για την αναπηρία, ανοίγει προοπτικές για όσα δεν αντιλαμβανόμαστε καν. Για την επιστημολογική βία των ορισμών και ορίων που υφίσταται ως βάση της ίδιας της γνώσης. Με αφετηρία την ηθικοπολιτική αρχή της θεσιακότητας, του *Τίποτα για εμάς χωρίς εμάς*, μπορούμε να διευρύνουμε τις θέσεις μάχης τώρα που έχουμε πια αρκετά εργαλεία και μπο-

ρούμε να συναντηθούμε δημιουργικά από διάφορες θέσεις μη ισχύος, κριτικής φροντίδας και δημιουργικής ευαλωτότητας.

Το φάσμα των κριτικών σπουδών είναι εξαιρετικά ευρύ και τα κείμενα που συμπεριλαμβάνονται στον ανά χείρας τόμο τοποθετούνται σε διάφορα σημεία του που συνομιλούν και με άλλες επιρροές από την ιστορία των κινημάτων και της αναπηρίας. Ωστόσο, είτε μιλάμε για πολιτική, είτε για αισθητική ή παιδαγωγική της αναπηρίας, όλες οι φωνές, οι σιωπές, τα σώματα, οι αισθήσεις συγκλίνουν σε μια ηθική που ψηλαφεί και αφουγκράζεται έναν νέο κοινωνικό δεσμό. Η «ικανότητα»⁸⁹ βρίσκεται στον πυρήνα της κατανόησής μας για το τι συνιστά το ανθρώπινο. Διαμορφωθήκαμε σε άνισες κοινωνικές σχέσεις με όρους ηρωισμού, εξουσίας και ανταγωνισμού, τη στιγμή που αυτό που μας συνδέει είναι η αναπόδραστη ευαλωτότητά μας, η ανάγκη να εξαρτηθούμε αλλά και να οριοθετηθούμε από τα απομεινάρια των φαντασιώσεων παντοδυναμίας που χαράσσουν τον δρόμο μας. «Η χειραφετητική προοπτική οφείλει να συντάσσεται αδιαπραγμάτευτα με τη σάρκα που δεν αντέχει, με ό,τι στο παρόν πλαίσιο ορίζεται από την ίδια τη δυναμική των πραγμάτων ως ζωή ανάξια να βιωθεί».⁹⁰ Το όραμα είναι να αντέξουμε την επώδυνη ρήξη με τον κυρίαρχο κοινωνικό δεσμό της επίδοσης, του ανταγωνισμού, της επικράτησης, για να αναλάβουμε την απόλαυση, την ηθική ευθύνη και τη δέσμευση στο φαντασιακό του ευάλωτου, του μη ικανού, του ικανού για όσα ακόμη δεν γνωρίζουμε, του ανάπηρου.⁹¹

---

89. Τα εισαγωγικά σχολιάζουν το τι προσλαμβάνεται ως ικανότητα από συγκεκριμένα συστήματα σκέψης.

90. Coghnoti, *Ούτε καν λάθος. Για μια κριτική της συνομοσιολογίας*, Coghnoti, Θεσσαλονίκη 2023, σ. 28.

91. Campbell, «Refusing Able(ness). A Preliminary Conversation about Ableism».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασίου, Αθηνά (επιμ.), *Βιοκοινωνικότητες. Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας*, μτφρ. Μιχάλης Λαλιώτης, Νήσος, Αθήνα 2011.
- Αλεξιάς, Γιώργος, *Λόγος περί ζωής και θανάτου. Η ιατρική πράξη ως μορφή κοινωνικής αλληλόδρασης στις μονάδες εντατικής θεραπείας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.
- Barnes, Colin, Oliver, Mike & Barton, Len (επιμ.), *Οι σπουδές για την αναπηρία σήμερα*, μτφρ. Κόφφα Μαρίνα, επιμ. & πρόλ. Γιώτα Καραγιάννη, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2014.
- Γιαννακόπουλος, Κώστας, «Πολιτικές σεξουαλικότητας και υγείας την εποχή του AIDS», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 66 (1998), σσ. 76-86.
- Campbell, Fiona Kumari, «Refusing Able(ness). A Preliminary Conversation about Ableism», *M/C Journal*, τ. 11.3 (2008), διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/29467834_Refusing_Ableness_A_Preliminary_Conversation_about_Ableism.
- Clifford, Ellen, «The Reinvigorated Social Model of Disability», Centre for Applied Philosophy, Politics and Ethics, 14-12-2022, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://blogs.brighton.ac.uk/cappe/2022/12/14/recorded-workshop-the-reinvigorated-social-model-of-disability-ellen-clifford/>.
- Coghnoti, *Ούτε καν λάθος. Για μια κριτική της συνομοσιολογίας*, Coghnoti, Θεσσαλονίκη 2023.
- Davis, Lennard, «Disability Studies Across the Disciplines. Theory and Praxis», Duke Franklin Humanities Institute, 10-05-2019, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.youtube.com/watch?v=zvk0m4sck>.
- Dolmage, Jay Timothy, *Academic Ableism. Disability and Higher Education*, University of Michigan Press, Αν Άρμπρο 2017.
- Feely, Michael, «Disability Studies after the Ontological Turn. A Return to the Material World and Material Bodies without a Return to Essentialism», *Disability & Society*, τ. 31.7 (2016), σσ. 863-883.
- Ζήση, Αναστασία & Σαββάκης, Μάνος (επιμ.), *Αναπηρία και κοινωνία. Σύγχρονες θεωρητικές προκλήσεις και ερευνητικές προοπτικές*, Τζιόλα, Αθήνα 2019.

- Ζώνιου-Σιδέρη, Αθηνά, *Οι ανάπηροι και η εκπαίδευσή τους. Μια ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση της ένταξης*, Πεδίο, Αθήνα 2011 [1996].
- Garland-Thomson, Rosemary «Integrating Disability, Transforming Feminist Theory», *NWSA Journal*, τ. 14.3 (2002), σσ. 1-32, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/236811967_Integrating_Disability_Transforming_Feminist_Theory.
- Ginsburg, Faye & Rapp, Rayna, «Disability/ Anthropology. Rethinking the Parameters of the Human. An Introduction to Supplement 21», *Current Anthropology*, τ. 61.S21 (2020), σσ. S4-S15.
- Ginsburg, Faye & Rapp, Rayna, «Disability Worlds», *Annual Review of Anthropology*, τ. 42.1 (2013), σσ. 53-68, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/234145505_Disability_Worlds.
- Goodley, Dan, *Disability Studies. An Interdisciplinary Introduction*, Sage, Λονδίνο 2011.
- Goodley, Dan, Lawthom, Rebecca & Runswick-Cole, Katherine, «Posthuman Disability Studies», *Subjectivity*, τ. 7.4 (2014), σσ. 342-361, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/267762420_Posthuman_disability_studies.
- Ingstad, Benedicte & Whyte, Susan Reynolds (επιμ.), *Disability and Culture*, University of California Press, Μπέρκλεϊ, Λος Άντζελες & Λονδίνο 1995.
- Kafer, Alison, *Feminist, Queer, Crip*, Indiana University Press, Μπλούμιγκτον & Ινδιανάπολη 2013.
- Καντσά, Βενετία, «Προσφέροντας ελπίδα. Τεχνολογίες σώματος στην ιατρικά υποβοηθούμενη αναπαραγωγή», στο Γιώργος Αλεξιάς, Μανόλης Τζανάκης & Αίγλη Χατζούλη (επιμ.), *Σώμα υπό επιτήρηση. Ηθικές και πολιτικές συνδηλώσεις της ιατρικής τεχνολογίας και της κοινωνικής φροντίδας*, Πεδίο, Αθήνα 2014, σσ. 180-206.
- Καραγιάννη, Γιώτα, *Η αναπηρία στην Ελλάδα της κρίσης*, Gutenberg, Αθήνα 2017.
- Καραγιάννη, Γιώτα, «Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση. Μ. Oliver: Αναπηρία και σπουδές περί αναπηρίας», στο Oliver, *Αναπηρία και πολιτική*, σσ. 9-26.
- Καραγιάννη, Γιώτα, «Σπουδές για την αναπηρία και παιδαγωγική

- της ένταξης», στο Barnes, Oliver & Barton (επιμ.), *Οι σπουδές για την αναπηρία σήμερα*, σσ. 9-38.
- Kittay, Eva Feder, *Learning From My Daughter. The Value and Care of Disabled Minds*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 2019.
- Knights, Barry, Jenkinson, Jo & Owens, Janet, «Issues of Contested Identity in the Adoption of Cochlear Implant Technology», *Disability Studies Quarterly*, τ. 20.3 (2001), σσ. 343-347, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://kb.osu.edu/handle/1811/85539>.
- Λαζαρίδου, Χριστίνα, *Ο λαβύρινθος των ΕΕΕΕΚ. Κοινωνικές ιεραρχίες και το θεσμικό αφήγημα της ένταξης* (μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Θεσσαλονίκη 2023, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://ikee.lib.auth.gr/record/349782/files/GRI-2023-40371.pdf>.
- Linton, Simi, *Claiming Disability. Knowledge and Identity*, New York University Press, Νέα Υόρκη 1998.
- Livingston, Julie, *Debility and the Moral Imagination in Botswana*, Indiana University Press, Μπλούμινγκτον 2005.
- Μακρυνιώτη, Δήμητρα (επιμ. & εισαγ.), *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, μτφρ. Κώστας Αθανασίου, Κική Καψαμπέλη, Μαριάννα Κονδύλη & Θόδωρος Παρασκευόπουλος, Νήσος, Αθήνα 2004.
- Μαρινούδη, Θεοδοσία, *Υποκειμενικότητα, σώμα και λόγος απόμων με αυτισμό. Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις* (διδ. διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Αθήνα 2014, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/36966>.
- Marinoudi, Soula, «“Flash of Boy” [astrapse apo agori]. Linguistic Metaphor and Social Trauma in Autistic Experience», *Anthropology in Action*, τ. 28.3 (2021), σσ. 12-21, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.berghahnjournals.com/view/journals/aia/28/3/aia280302.xml>.
- Μαρινούδη, Σούλα, «Συνδιαμορφωμένοι δεσμοί/ αθόρυβες ζωές. Αυτιστικοί/ές και ζώα πέρα από την ομιλία και τους περιορισμούς του ικανοτισμού», *Φεμινιστικά*, τ. 4 (2021), διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://feministika.net/syndiamorfomenoi-desmoi-athoryves-zoes/>.

- Μαρινουόδη, Σούλα, «Το πένθος “αντ’ αυτού”». Αισθητηριακές διαφορές και το κοινωνικό τραύμα των αυτιστικών, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 159 (2022), σσ. 33-56, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/view/30818>.
- Marinouidi, Soula, «*Uncharted Sensations. Autistic Subjectivities, Affective Language and Unexpected Senses*», στο Angel Martínez-Hernández & Lina Masana (επιμ.), *Subjectivities and Afflictions. Approaches in Medical Anthropology*, Cambridge Scholars Publishing, Νιούκαστλ 2022, σσ. 177-198.
- McRuer, Robert, *Crip Theory. Cultural Signs of Queerness and Disability*, New York University Press, Νέα Υόρκη 2006.
- McRuer, Robert, *Crip Times. Disability, Globalization, and Resistance*, New York University Press, Νέα Υόρκη 2018.
- McRuer, Robert & Markotic, Nicole, «Leading with Your Head. On the Borders of Disability, Sexuality, and the Nation», στο Robert McRuer & Anna Mollow (επιμ.), *Sex and Disability*, Duke University Press, Ντάραμ & Λονδίνο 2012, σσ. 165-182.
- Mitchell, David T., Antebi, Susan & Snyder, Sharon L. (επιμ.), *The Matter of Disability. Materiality, Biopolitics, Crip Affect*, University of Michigan Press, Αν Άρμπαρ 2019.
- Mitchell, David T. & Snyder, Sharon L., *Narrative Prosthesis. Disability and the Dependencies of Discourse*, University of Michigan Press, Αν Άρμπαρ 2000.
- Mitchell, David T. & Snyder, Sharon L., *The Biopolitics of Disability. Neoliberalism, Ablenationalism, and Peripheral Embodiment*, University of Michigan Press, Αν Άρμπαρ 2015.
- Μπακαλάκη, Αλεξάνδρα, «Βιολογικό σώμα – κοινωνικό σώμα. Όψεις και συνεπαγωγές από την πλευρά της ανθρωπολογίας», *Εντός, εκτός και επί τα αυτά της ψυχιατρικής*, τ. 3 (2003), σσ. 115-130.
- Οικονόμου, Χαράλαμπος & Σπυριδάκης, Μάνος (επιμ.), *Ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της υγείας*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2012.
- Oliver, Michael, *Αναπηρία και πολιτική*, μτφρ. Θάλεια Μπεκερίδου, επιμ. & πρόλ. Γιώτα Καραγιάννη, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2009.
- Overboe, James, «Affirming an Impersonal Life. A Different Register

- for Disability Studies», *Journal of Literary & Cultural Disability Studies*, τ. 3.3 (2009), σσ. 241-256.
- Παπαγαρουφάλη, Ελένη, *Δώρα ζωής μετά θάνατον. Πολιτισμικές εμπειρίες*, Πατάκης, Αθήνα 2012 [2008].
- Πεγκλίδου, Αθηνά, «Εν-σαρκώσεις του ψυχικού πόνου. Σώμα, ψυχή και νεύρα σε μία “γυναικεία” διαταραχή», στο Οικονόμου & Σπυριδάκης (επιμ.), *Ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της υγείας*, σσ. 265-286.
- Πλεξουσάκη, Έφη, «Η διαχείριση της ετερότητας. Αφηγήσεις για το AIDS», στο Ρωξάνη Κανταντζόγλου & Μαρίνα Πετρονώτη (επιμ.), *Όρια και περιθώρια. Εντάξεις και αποκλεισμοί*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 2000, σσ. 109-129.
- Puar, Jasbir K., «Bodies with New Organs. Becoming Trans, Becoming Disabled», *Social Text*, τ. 33.3 (124) (2015), σσ. 45-73, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.vfw.or.at/wp-content/uploads/2017/09/Puar-Jasbir-K.-Bodies-with-New-Organs.pdf>.
- Puar, Jasbir K., *The Right to Maim. Debility, Capacity, Disability*, Duke University Press, Ντάραμ & Λονδίνο 2017.
- Reeve, Donna, «Cyborgs, Cripples and iCrip. Reflections on the Contribution of Haraway to Disability Studies», στο Dan Goodley, Bill Hughes & Lennard Davis (επιμ.), *Disability and Social Theory. New Developments and Directions*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2012, σσ. 91-111.
- Reid-Cunningham, Allison Ruby, «Anthropological Theories of Disability», *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, τ. 19 (2009), σσ. 99-111.
- Riboli, Diana, *Tunsuriban. Ανθρωπολογική μελέτη του σαμανισμού των Chepang του νοτίου και κεντρικού Νεπάλ*, Παπαζήσης, Αθήνα 2008.
- Ryan, Frances, *Crippled. Austerity and the Demonization of Disabled People*, Verso, Λονδίνο 2020.
- Σαμικού, Ερασμία, *Η γραφειοκρατικοποίηση του πόνου. Το παράδειγμα μιας δημόσιας υπηρεσίας στην Ελλάδα* (διδ. διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Αθήνα 2014, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/36967>.
- Shildrick, Margrit, «Prosthetic Performativity. Deleuzian Connections

- and Queer Corporealities», στο Chrysanthi Nigianni & Merl Storr (επιμ.), *Deleuze and Queer Theory*, Edinburgh University Press, Εδιμβούργο 2009, σσ. 115-133.
- Shuttleworth, Russel P. & Kasnitz, Devva, «Stigma, Community, Ethnography. Joan Ablon's Contribution to the Anthropology of Impairment-Disability», *Medical Anthropology Quarterly*, τ. 18.2 (2004), σσ. 139-161.
- Siebers, Tobin, *Disability Aesthetics*, The University of Michigan Press, Αν Άρμπρο 2010.
- Siebers, Tobin, «Disability in Theory. From Social Constructionism to the New Realism of the Body», *American Literary History*, τ. 13.4 (2001), σσ. 737-754.
- Siebers, Tobin, *Disability Theory*, University of Michigan Press, Αν Άρμπρο 2008.
- Sun, Hsiao-yu, «Prosthetic Configurations and Imagination. Disability, Body, and Technology», *Concentric. Literary and Cultural Studies*, τ. 44.1 (2018), σσ. 13-39, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://www.concentric-literature.url.tw/issues/Crip%20World/2.pdf>.
- Τεντόμας, Λάζαρος, *Παιδιά εξωτικά, παιδιά οικόσιτα. Ανθρωπολογική μελέτη της αναπηρίας και της ειδικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα*, Red Marks, Αθήνα 2017.
- Τζανάκης, Μανόλης, *Πέραν του ασύλου. Η κοινοτική ψυχιατρική και το ζήτημα του υποκειμένου*, Κοινός Τόπος Ψυχιατρικής, Νευροεπιστημών & Επιστημών του Ανθρώπου, Αθήνα 2008.
- Τζανάκης, Μανόλης, *Ψυχική ασθένεια και σύγχρονες πρακτικές του εαυτού. Μία μαρτυρία ζωής*, Πεδίο, Αθήνα 2012.
- Thomas, Carol, «Θεωρία της αναπηρίας. Κεντρικές ιδέες, ζητήματα και στοχαστές», στο Barnes, Oliver & Barton (επιμ.), *Οι σπουδές για την αναπηρία σήμερα*, σσ. 105-137.
- Τράκα, Ντιάνα, «Η ιατρική στη σύγχρονη Ελλάδα», *Αρχαιολογία και τέχνες*, τ. 105 (2007), σσ. 6-10, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.archaeology.wiki/wp-content/uploads/2011/07/105-1.pdf>.
- Tremain, Shelley (επιμ.), *Foucault and the Government of Disability*, The University of Michigan Press, Αν Άρμπρο 2005.
- Union of the Physically Impaired Against Segregation, *Fundamental Principles of Disability*, Union of the Physically Impaired Against Segregation, Λονδίνο 1976.

Wolfe, Cary, «Learning From Temple Grandin, or, Animal Studies, Disability Studies and Who Comes After the Subject», *New Formations*, τ. 64 (2008), σσ. 110-123.

Χαρίδη, Έλια, *Μέσα από τα μάτια των τυφλών. Μια ανθρωπολογική ερμηνεία της «όρασης»* (διδ. διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Αθήνα 2016, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/39111>.

Χατζούλη, Αίγλη, *Θαλασσαιμικές ζωές. Βιολογική διαφορά, κανονικότητα, βιοκοινωνικότητα. Μια ανθρωπολογική προσέγγιση*, Πατάκης, Αθήνα 2012.

ΔΙΑΣΧΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΧΩΡΟ.
ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ
ΚΑΙ Η ΕΝΣΩΜΑΤΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΤΗΣ ΤΥΦΛΟΤΗΤΑΣ

Έλια Χαρίδου

Εισαγωγή

Γυρνώντας πίσω στις αλλαγές που βίωνα καθώς η όρασή της χανόταν σταδιακά, η Φλώρα αφηγήθηκε ένα σύντομο περιστατικό, που θυμόταν ακόμη πολύ έντονα παρά τα δεκαπέντε περίπου χρόνια που είχαν μεσολαβήσει, για μία από τις πρώτες προσπάθειές της να κινηθεί ανεξάρτητα σε έναν μη-προσβάσιμο για τα τυφλά άτομα χώρο.¹ Βρισκόταν στον

---

1. Αν και ο όρος «τυφλό άτομο» έχει απορριφθεί από τμήμα της σχετικής με την αναπηρία βιβλιογραφίας ως μη πολιτικά ορθός, καθώς θεωρείται ότι παραπέμπει και αναπαράγει υποβιβαστικές συνδηλώσεις της τυφλότητας (βλ. ενδεικτικά David Bolt, «From Blindness to Visual Impairment. Terminological Typology and the Social Model of Disability», *Disability & Society*, τ. 20.5 (2005), σσ. 539-552 & Georgina Kleeger, *Sight Unseen*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν 1999, σσ. 19-22), επέλεξα να τον χρησιμοποιήσω, δεδομένου ότι έτσι αυτοπροσδιορίζονται πολλά άτομα, καθώς και η πλειονότητα των επίσημων φορέων εκπροσώπησης ή/και φροντίδας τους. Πέραν αυτού όμως, η επιλογή του όρου κατέχει και θέση στρατηγική: Κάνοντας πιο εμφανείς τις κοινωνικές νόρμες που εγγράφουν το σώμα της τυφλότητας ως διαφορετικό από αυτό του βλέποντος υποκειμένου, αλλά και ως αποκλίνον, κατορθώνει να αναδείξει με μεγαλύτερη ευκρίνεια τις πολλαπλές διαφορές μεταξύ τυφλών και βλέπόντων. Αντίθετα, η λιγότερο προσβλητική, κατά πώς θεωρείται, περιγραφική φράση «άτομο με πρόβλημα(τα) όρασης», επιδιώκοντας να μετατοπίσει την προσοχή από τη βλάβη σε μία κοινή για όλους/ες, ανεξαρτήτως σωματικής κατάστασης, ατομικότητα, καταλήγει να ουδετεροποιεί την οπτική απουσία ως μία σωματική, «φυσική»

σταθμό των αθηναϊκών ΚΤΕΛ με σκοπό να επισκεφτεί το χωριό όπου γεννήθηκε και έζησε μέχρι και λίγο μετά την ενηλικίωσή της. Μόνη, χωρίς συνοδό, έπρεπε να εντοπίσει το σωστό λεωφορείο για να επιβιβαστεί και, καθώς δεν ήθελε να χρησιμοποιήσει το μπαστούνι, επιχείρησε να προσανατολιστεί ακούγοντας και αποκωδικοποιώντας τους διάφορους ήχους του σταθμού. Εφόσον κάτι τέτοιο στάθηκε αδύνατο, αναγκάστηκε να καταφύγει στη λύση του μπαστουιού. Όπως σχολίασε χαρακτηριστικά, «από το να πηγαίνω ψάχνοντας με τα χέρια και τα πόδια, θεώρησα πιο αξιοπρεπές να βγάλω το μπαστούνι. Ας το θεωρήσεις χαζό, αλλά στο χωριό δεν αισθάνομαι άνετα να το χρησιμοποιώ. Δεν πηγαίνω πουθενά μόνη. Παντού με τη μάνα μου».

Η Φλώρα, μεσίλικας πλέον σήμερα, άρχισε να χάνει την όρασή της στην παιδική ηλικία. Μία εκ γενετής εκφυλιστική ασθένεια των ματιών οδήγησε σε ολική σχεδόν απώλεια της όρασης, αφήνοντάς της μόνο την αίσθηση του φωτός. Στην ηλικία των είκοσι εγκαταστάθηκε στην Αθήνα για σπουδές σε σχολή τυφλών τηλεφωνητών και αργότερα στον τομέα των

ιδιαιτερότητα, η οποία δεν εκλαμβάνεται ως καταστατική της υποκειμενικότητας, αλλά ως ένα απλό, μεταξύ πολλών άλλων, στοιχείο της (βλ. Tanya Titchkosky, «Disability. A Rose by Any Other Name? "People-First" Language in Canadian Society», *Canadian Review of Sociology/ Revue canadienne de sociologie*, τ. 38.2 (2001), σσ. 125-140, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/227919293_Disability_A_Rose_by_Any_Other_NamePeople-First_Language_in_Canadian_Society [τελευταία επίσκεψη 29-07-2023]). Στο ίδιο επιχείρημα βασίζεται και η χρήση του όρου «τυφλότητα», αντί της «οπτικής βλάβης». Τον προτίμησα, επίσης, από την «τύφλωση», λόγω του ότι προσεγγίζω την απουσία της όρασης ως μία δυναμική και ρευστή κοινωνική κατάσταση εντός της οποίας το άτομο επιθυμεί και επιχειρεί να υπάρξει αυτόνομα. Επιδιώκω, με αυτή την έννοια, να τον αντιδιαστείλω προς την παθητική αποδοχή της ασθένειας που υποδηλώνει η τύφλωση και προς την αντιμετώπιση της οπτικής αναπηρίας ως ένα μοιραίο, καταστροφικό και κοινωνικά μη-αναστρέψιμο συμβάν, τόσο για το ίδιο το άτομο όσο και για το οικείο του περιβάλλον.

ανθρωπιστικών επιστημών. Τότε ήταν που βίωσε μία από τις πρώτες στιγμές αυτονομίας της, όταν κάποια νύχτα τόλμησε και τελικά κατάφερε να διασχίσει με το μπαστούνι της, μόνη κι ασφαλής, τον δρόμο του σπιτιού της. Αν και σε γενικές γραμμές η διάσχιση αυτή του δρόμου ήταν ένα μικρό βήμα, η ίδια αισθάνθηκε ότι «κατέκτησε τον κόσμο». Την περίοδο της έρευνας η Φλώρα διέθετε μία εξαιρετική ανεξαρτησία κίνησης και διαβίωσης στην πόλη, την οποία απέκτησε σταδιακά και φρόντιζε να καλλιεργεί συστηματικά, πάντα με τη βοήθεια του λευκού μπαστουιού. Είναι αυτή την κεκτημένη αυτονομία που κατά τη διάρκεια της αφήγησής της αντιπαρέβαλε στη συνεχιζόμενη εξάρτηση από τη μητέρα της όταν επισκέπτεται το χωριό, ή στο ότι δίστασε να χρησιμοποιήσει το μπαστούνι στον σταθμό των ΚΤΕΛ.

Η αφήγηση της Φλώρας, αρκετά «πυκνή» στην περιγραφή της, παραπέμπει στη θεώρηση του κοινωνικού μοντέλου της αναπηρίας [social model of disability] ότι η αναπηρία δεν είναι παρά μία κοινωνική κατασκευή, και άρα πολιτισμικά σχετική. Εν συντομία, το κοινωνικό μοντέλο πρωτοεμφανίστηκε στην Αγγλία στις αρχές της δεκαετίας του '80, εισάγοντας τη θεωρητική διάκριση μεταξύ «βλάβης» [impairment] και «αναπηρίας» [disability]² και επηρεάζοντας σε μεγάλο βαθμό το σύνολο των σπουδών αναπηρίας. Όπως εξηγεί ο Μάικλ Όλιβερ, ένας από τους πρωτεργάτες του συγκεκριμένου μοντέλου και επινοητής του όρου, βλάβη είναι το φυσικό γεγονός του να λείπει από κάποιον, για παράδειγμα, ένα χέρι ή ένα πόδι, ενώ αναπηρία είναι οι κοινωνικές διαδικασίες που μετατρέπουν την κάθε βλάβη σε μειονέκτημα, δημιουργώντας

---

2. Lennard J. Davis, «The End of Identity Politics and the Beginning of the Dismodernism. On Disability as an Unstable Category», στο Lennard J. Davis (επιμ.), *The Disability Studies Reader*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2006 [1997], σσ. 231-242, σ. 232.

οικονομικά, περιβαλλοντικά, πολιτισμικά και άλλα εμπόδια πρόσβασης και κοινωνικής ενσωμάτωσης. Υποστηρίζοντας, έτσι, ότι το άτομο γίνεται ανάπηρο εξαιτίας της ικανοκεντρικής [ableist] κοινωνίας που δεν λαμβάνει υπόψη την ιδιαιτερότητα των αναγκών του, το κοινωνικό μοντέλο καταδεικνύει σαν κύρια αιτία του κοινωνικού αποκλεισμού και της καταπίεσης των αναπήρων όχι την ίδια τη σωματική βλάβη, αλλά τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία ανταποκρίνεται σε αυτήν.³ Στη βάση αυτή, την οπτική αναπηρία της Φλώρας συγκροτούν οι στερεοτυπικές αντιλήψεις και απαγορεύσεις της κλειστής κοινωνίας του χωριού από τη μία, η έλλειψη υποδομών πρόσβασης του σταθμού των ΚΤΕΛ από την άλλη. Και στις δύο περιπτώσεις η Φλώρα κατασκευάζεται ως ανάπηρη, καθώς υπόκειται σε συνθήκες κοινωνικού ελέγχου ή δομικού περιορισμού αντίστοιχα.

Χωρίς να υποτιμούνται οι σημαντικές επιτεύξεις του κοινωνικού μοντέλου,⁴ μία από τις κύριες και πιο συχνές κριτικές που του έχουν ασκηθεί εστιάζει στις συνέπειες του διψασμού βλάβης/ αναπηρίας, με βασικότερη την παράβλεψη της υλικότητας, της ιστορικότητας και της δυναμικής του σώματος. Το σώμα και η βλάβη καταλήγουν να αντικειμενοποιούνται ως οντότητες δεδομένες που μένουν αναλλοίωτες στον χώρο και τον χρόνο,⁵ ενώ, όπως τονίζει η Σέλι Τρεμίν, «είναι πολιτικά αφελές να προτείνει κανείς ότι ο όρος “βλάβη” είναι

---

3. Michael Oliver, *Understanding Disability. From Theory to Practice*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2009 [1996], σσ. 43-47, έμφαση δική μου.

4. Βλ., για παράδειγμα, Tom Shakespeare, *Disability Rights and Wrongs*, Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2006, σσ. 29-31.

5. Bill Hughes & Kevin Paterson, «The Social Model of Disability and the Disappearing Body. Towards a Sociology of Impairment», *Disability & Society*, τ. 12.3 (1997), σσ. 325-340, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/248912416_The_Social_Model_of_Disability_and_the_Disappearing_Body_Towards_a_Sociology_of_Impairment (τελευταία επίσκεψη 29-09-2023).

ουδέτερος αξιών, δηλαδή απλά περιγραφικός» της κάθε σωματικής κατάστασης.⁶ Προσεγγίζοντας λοιπόν την αφήγηση της Φλώρας βάσει του κοινωνικού μοντέλου προκύπτει μία ερμηνεία αρκετά μονομερής. Αυτό που στη συνέχεια επιχειρώ να αναδείξω είναι ότι η φυσικοποίηση της αισθητηριακής βλάβης δεν επιτρέπει να δούμε πώς διαμορφώνονται, τόσο η ενσώματη εμπειρία της τυφλότητας, όσο και η ίδια η οπτική βλάβη, σε πιο λεπτομερείς εκφάνσεις τους, όπως αυτές που προκύπτουν εν προκειμένω από τη σχέση των τυφλών ατόμων με το λευκό μπαστούνι και το πλαίσιο στο οποίο το χρησιμοποιούν ή όχι κάθε φορά.

Η χρήση του μπαστουниού αποτελεί μία από τις πιο παλιές, συνηθισμένες και οικονομικές πρακτικές πρόσβασης των τυφλών ατόμων στον υλικό, φυσικό ή δομημένο χώρο.⁷ Βασικός του στόχος είναι να κρατήσει σε απόσταση ασφαλείας το σώμα από οτιδήποτε βρίσκεται εκτός του, να προλάβει, δηλαδή, εμπόδια και ενδεχόμενες συγκρούσεις με αυτά και να προσφέρει, μέσω της ακοής (καθώς προσκρούει στις επιφάνειες) και μιας προεκταμένης και διαμεσολαβημένης αφής, πληροφορίες για τον χώρο όπου το άτομο κινείται κάθε φορά (πεζοδρόμια, σκάλες, κτίρια, οχήματα, ανθρώπους, είδη και εναλλαγές εδάφους κ.ά.). Είναι αναπόσπαστο κομμάτι των μαθημάτων κινητικότητας και προσανατολισμού που

6. Shelley Tremain, «On the Government of Disability. Foucault, Power, and the Subject of Impairment», στο Davis (επιμ.), *The Disability Studies Reader*, σσ. 185-196, σ. 187, μετάφραση δική μου.

7. Αν και πρωτοεμφανίστηκε μεταξύ των δύο Παγκοσμίων Πολέμων στην Αγγλία, το λευκό μπαστούνι κατοχυρώθηκε ως μέσο κίνησης και σύμβολο της τυφλότητας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και με την επιστροφή των βετεράνων στην Αμερική. Συμμετέχοντας στο πρόγραμμα αποκατάστασης και επανένταξης των ατόμων που είχαν χάσει την όρασή τους κατά τη διάρκεια του πολέμου, ο οφθαλμίατρος Ρίτσαρντ Χούβερ [Richard Hoover] ανακάλυψε αυτό που ονομάστηκε «μακρύ μπαστούνι» ή «Hoover», το οποίο χρησιμοποιείται μέχρι και σήμερα.

προσφέρουν φορείς του χώρου των τυφλών και κανείς μπορεί να το κρατά βοηθητικά ακόμη και όταν συνοδεύεται από κάποιο βλέπον άτομο. Επιπλέον, καθώς μπορεί να διπλωθεί και να μεταφερθεί εύκολα σε τσάντες και τσέπες, σχεδόν όλες/οι το φέρουν μαζί τους, ακόμη κι αν δεν συνηθίζουν να το χρησιμοποιούν. Άλλες/οι, για σιγουριά, διαθέτουν παραπάνω από ένα. Επίσης, το μπαστούνι συνδέεται με την ασφάλεια που φροντίζει το κάθε άτομο να έχει για τον εαυτό του. Έτσι, ατυχήματα που συμβαίνουν καθημερινά στις/ους ίδιες/ους ή σε άλλες/ους οφείλονται συχνά όχι μόνο στους δομικούς περιορισμούς αλλά και στη μη-χρήση του ή στη μη-λειτουργικότητά του λόγω φθοράς.

Παρ' όλα αυτά, και παρ' ότι υπάρχει σχετική βιβλιογραφία,⁸ η διάσταση του μπαστουιού ως εργαλείου ασφαλούς και ανεξάρτητης πρόσβασης δεν είναι η μοναδική, ούτε η πιο σημαντική. Ο δισταγμός της Φλώρας να το «βγάλει» στα ΚΤΕΛ ή στο χωριό, το γεγονός ότι αρκετά άτομα δεν το χρησιμοποιούν (παρ' ότι το κουβαλούν), καθώς και το ότι αποτελεί το εμβληματικότερο μέσο αναγνώρισης και πιστοποίησης της τυφλότητας, καταδεικνύει τις πολλαπλές και περίπλοκες συνδέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στον υλικό και κοινωνικό χώρο και το κινούμενο σε αυτόν σώμα των τυφλών. Η διερεύνηση των συνδέσεων αυτών, και των τρόπων με τους οποίους αλληλοδιαπλέκονται με τις δυναμικές εξουσίας μεταξύ τυφλών και βλέπόντων (συχνά δε και μεταξύ τυφλών), προϋποθέτει μία προσέγγιση της σχέσης σωματικής βλάβης και κοινωνικής αναπηρίας διαφορετική από αυτή που αντι-

---

8. Βλ. ενδεικτικά Mark D. Rodgers & Robert Wall Emerson, «Human Factor Analysis of Long Cane Design. Weight and Length», *Journal of Visual Impairment & Blindness*, τ. 99.10 (2005), σσ. 622-632, Dona Sauerburger & Eugene Bourquin, «Teaching the Use of a Long Cane Step by Step. Suggestions for Progressive, Methodical Instruction», *Journal of Visual Impairment & Blindness*, τ. 104.4 (2010), σσ. 203-214.

κειμενοποιεί το σώμα των τυφλών ως παθητικό πεδίο εγγραφής των οπτικοκεντρικών επιταγών. Διαφορετική, επίσης, από αυτήν που προτείνει το κοινωνικό μοντέλο για την ανάλυση του χώρου.

Προβληματισμοί για τη χωρική προσέγγιση του κοινωνικού μοντέλου

Επιχειρώντας να επιστήσει την προσοχή στον κοινωνικό αποκλεισμό των ΑμεΑ, το κοινωνικό μοντέλο προτάσσει και διεκδικεί εναλλακτικές και περισσότερο φιλικές προς τα ανάπηρα άτομα χωρικές διαμορφώσεις, οι οποίες οργανώνονται γύρω από μία παρόμοια λογική με εκείνη της σωματικής βλάβης: Ο χώρος –όπως και η βλάβη– εκλαμβάνεται ως προϊόν εγγραφής της ικανοκεντρικής κοινωνίας. «Ο υλικός πολιτισμός και τα δομημένα περιβάλλοντα είναι φτιαγμένα για ένα περιορισμένο φάσμα ανθρώπων», υποστηρίζει για παράδειγμα ο Πίτερ Φρόιντ, για να συμπληρώσει ότι «η αναπηρική πόλη είναι γεμάτη από φυσικά εμπόδια στην κίνηση και μη-προσβάσιμη αρχιτεκτονική».⁹ Ο χώρος, έτσι, νοηματοδοτείται ως «φυσικός» και δεδομένος και, επομένως, ως διαθέσιμος στις κυρίαρχες κοινωνικές εγγραφές. Χωρίς να διερευνάται πιο συστηματικά και στις λεπτομέρειες της συγκρότησής του, ως προς τη διαφορετικότητα και τις ανάγκες της κάθε αναπηρί-

---

9. Peter Freund, «Bodies, Disability and Spaces. The Social Model and Disabling Spatial Organisations», *Disability & Society*, τ. 16.5 (2001), σσ. 689-706, σσ. 695-696, μετάφραση δική μου, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/248912619_Bodies_Disability_and_Spaces_The_Social_Model_and_Disabling_Spatial_Organisations (τελευταία επίσκεψη 29-09-2023). Βλ. επίσης Ruth Butler & Hester Parr (επιμ.), *Mind and Body Spaces. Geographies of Illness, Impairment and Disability*, Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 1999 & Rob Imrie, «Disabling Environments and the Geography of Access Policies and Practices», *Disability & Society*, τ. 15.1 (2000), σσ. 5-24.

ας, η έννοια του χώρου εξισώνεται σχεδόν αυτόματα με αυτήν του εμποδίου, ενώ ο σχεδιασμός της σύγχρονης δυτικής πόλης παρομοιάζεται με τη λογική «σχεδιασμού του απαρτχάιντ».¹⁰ Αναλόγως, το ανάπηρο υποκείμενο προσεγγίζεται ως εξορισμού καταπιεσμένο και εμποδιζόμενο, ενώ η διεκδίκηση των δικαιωμάτων του καταλήγει να ισοδυναμεί με την εξάλειψη των όποιων εμποδίων παρεμβάλλει στην προσβασιμότητα το δομημένο κυρίως περιβάλλον και η ικανοκεντρική νοοτροπία γενικότερα.

Όπως έχουν υποστηρίξει οι Κέβιν Πάτερσον και Μπιλ Χιουζ, η γενικευμένη αυτή εννοιολόγηση του χώρου ως εμποδίου έχει κατορθώσει να προβληματοποιήσει και να πολιτικοποιήσει τη σχέση της αναπηρίας με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, στρέφοντας την προσοχή στον αποκλεισμό των αναπήρων από την κυρίαρχη κοινωνία και τον περιορισμό τους σε «ειδικούς» χώρους και διαδρομές. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, αναπαράγει ένα καρτεσιανό υποκείμενο, καθώς η πολιτική της ατζέντα εξακολουθεί να βασίζεται στον διαχωρισμό σώματος/κοινωνίας ή ιδιωτικού/δημόσιου, κατ'αναλογία προς τον διαχωρισμό βλάβης/αναπηρίας.¹¹ Ταυτίζοντας, έτσι, το ανάπηρο σώμα με τη φυσική δυσλειτουργία ή βλάβη, η θεώρηση αυτή ενισχύει εκ νέου τον βιοϊατρικό λόγο, που οι σπουδές αναπηρίας, και δη το κοινωνικό μοντέλο, επιχειρούν να αποδυναμώσουν,¹² ενώ η κριτική που αρθρώνει αναλώνε-

10. Rob Imrie, *Disability and the City. International Perspectives*, Paul Chapman, Λονδίνο 1996, μετάφραση δική μου.

11. Kevin Paterson & Bill Hughes, «Disability Studies and Phenomenology. The Carnal Politics of Everyday Life», *Disability & Society*, τ. 14.5 (1999), σσ. 597-610, σσ. 597-598, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/248912550_Disability_Studies_and_Phenomenology_The_carnal_politics_of_everyday_life (τελευταία επίσκεψη 29-09-2023).

12. Hughes & Paterson, «The Social Model of Disability and the Disappearing Body. Towards a Sociology of Impairment», σσ. 328-329.

ται στο θέμα της μη-προσβασιμότητας του δημόσιου χώρου, με αποτέλεσμα να παραβλέπει τις πιο προσωπικές διαντιδράσεις μεταξύ σωμάτων, αναπηρίας και χώρου.¹³ Εκείνο που εναλλακτικά προτείνουν οι συγγραφείς είναι μία «φαινομενολογική κοινωνιολογία της βλάβης», κατά την οποία η αναλυτική προσοχή θα στραφεί στους τρόπους που η ίδια η βλάβη παράγεται και αναπαράγεται στην καθημερινότητα και η καταπίεση βιώνεται ως αναπόσπαστο μέρος της.¹⁴

Ανάλογη των αναθεωρήσεων αυτών είναι και η κριτική του Τομ Σέξπιρ που υποστηρίζει ότι η βλάβη και η αναπηρία είναι αδύνατο να διαχωριστούν. Όπως συγκεκριμένα γράφει, το όραμα για μία κοινωνία πλήρως προσβάσιμη [free-barrier society] συνιστά μία ουτοπία, καθώς συχνά τα εμπόδια που συναντά ένα άτομο είναι εγγενή της βλάβης του και δεν οφείλονται αποκλειστικά στο φυσικό ή κοινωνικό του περιβάλλον. Αντιθέτως, αν παρακολουθήσουμε από κοντά τη ζωή των ατόμων, γίνεται εμφανές ότι η αναπηρία τους προκαλείται από τη σχέση μεταξύ ατομικών σωμάτων και κοινωνικών περιβαλλόντων.¹⁵ Από την πλευρά της γεωγραφίας, και στη βάση του επιχειρήματος ότι ο χώρος δεν αντανακλά απλώς τις ήδη υπάρχουσες κοινωνικές διαδικασίες, αλλά βρίσκεται σε σχέση αλληλοδιαμόρφωσης με αυτές, ο Ρομπ Ίμρι επιχειρεί να υιοθετήσει μία πιο δυναμική προσέγγιση της σύνδεσης μεταξύ χώρου και αναπηρίας, υπενθυμίζοντας ότι «οι καταπιεστικές ή κάθε άλλου είδους κοινωνικές σχέσεις συγκροτούνται μέσα στον και από τον χώρο».¹⁶

---

13. Paterson & Hughes, «Disability Studies and Phenomenology. The Carnal Politics of Every Day Life», σ. 605.

14. Στο ίδιο, σ. 608.

15. Tom Shakespeare, «The Social Model of Disability», στο Davis (επιμ.), *The Disability Studies Reader*, σσ. 197-204, σσ. 200-202.

16. Imrie, *Disability and the City. International Perspectives*, σσ. 11-13, μετάφραση δική μου.

Οπωσδήποτε η έννοια του εμποδίου είναι σημαντική και οι νόρμες του ικανοκεντρισμού [ableism] κατεξοχήν συμμετόχες στην κατασκευή του χώρου ως περιοριστικού για τα ανάπηρα άτομα. Όπως υποστηρίζει και η γεωγράφος Ντορίν Μάσει, οι χώροι κατά κανόνα ρυθμίζονται κοινωνικά και κανονιστικά με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, αποτελώντας προϊόντα συγκρουσιακών και συνήθως άνισων σχέσεων. Στη βάση αυτή, η «τάση να ρομαντικοποιούμε τον δημόσιο χώρο ως ένα κενό που επιτρέπει τον ελεύθερο και ισότιμο λόγο»¹⁷ αποδεικνύεται πολιτικά αφελής. Ο χώρος συγκροτεί και συγχρόνως συγκροτείται από κοινωνικές σχέσεις και διαδικασίες και το ερώτημα που προκύπτει σχετικά με την πολιτική διεκδίκηση και διευθέτησή του δεν αφορά το εάν οι διαχωρισμοί (κατασκευή εμποδίων ή χάραξη ορίων) είναι απλά κάτι το καλό ή κακό. Ένας γενικός διαχωρισμός μεταξύ χωρικής ανοιχτότητας ή κλειστότητας σημαίνει μία διαχείριση του χώρου και του πολιτικού με όρους αφηρημένων σχηματισμών, ενώ αυτό που χρειάζεται να ληφθεί εξίσου υπόψη είναι οι λεπτομέρειες των αλληλοσυνδέσεων μεταξύ χώρου, κοινωνικών πρακτικών και σχέσεων. Το ερώτημα, επομένως, που η Μάσει θεωρεί κρίσιμο εστιάζει στο πώς η ανοιχτότητα ή η κλειστότητα του χώρου κατασκευάζεται *εν μέσω* συγκεκριμένων συσχετισμών εξουσίας και δύναμης.¹⁸

Βάσει των παραπάνω, η διεκδίκηση του χώρου ως πλήρως προσβάσιμου για τα ανάπηρα άτομα τίθεται υπό αμφισβήτηση, καθώς φαίνεται να συσκοτίζει τις δυναμικές εξουσίας που τον συγκροτούν ως περιοριστικό. Πιο συγκεκριμένα, το ζήτημα που προκύπτει αφορά το πώς τα ίδια τα τυφλά άτομα βιώνουν το σώμα και τις αισθήσεις τους σε σχέση με τον

---

17. Doreen Massey, *For Space*, Sage, Λονδίνο 2005, σ. 152, μετάφραση δική μου.

18. Στο ίδιο, σσ. 165-166, έμφραση δική μου.

χώρο όπου κινούνται κάθε φορά, κρίνοντας έτσι και τον βαθμό προσβασιμότητάς του. Χρειάζεται να διερευνηθεί, δηλαδή, το πώς ο χώρος διαντιδρά με την πολλαπλή συγκρότηση του υποκειμένου ως οπτικά ανάπηρου ή, διαφορετικά, μέσα από ποιες κοινωνικοπολιτισμικές διεργασίες διαμορφώνονται οι άνισες κατά κύριο λόγο σχέσεις του χώρου με την ενσώματη εμπειρία της τυφλότητας και, άρα, οι λεπτομέρειες της ίδιας της οπτικής βλάβης. Πρόκειται για άνισες σχέσεις που εκφράζονται, μεταξύ άλλων, και με όρους ιεραρχίας αισθήσεων.

Πολιτική των αισθήσεων

Ένα από τα πρώτα πράγματα που φέρνει το εν κινήσει σώμα των τυφλών ατόμων στον υλικό και κοινωνικό χώρο, είναι το λευκό μπαστούνι και το γεγονός ότι μοιάζει να προεκτείνει την απτή υλικότητα του εαυτού, το ίδιο το σώμα δηλαδή και την αφή του, σε ό,τι νοείται ως εξωτερικό αυτού. Με αυτή την έννοια, το εν κινήσει σώμα των τυφλών κάνει αισθητή τη δυτικοκεντρική πολιτισμική ένταση ανάμεσα στην υποτιθέμενη αμεσότητα της αφής, καθότι πιο «σωματική» και λιγότερο «πολιτισμένη» ή «ζωική»,¹⁹ και τη θεώρηση της όρασης ως ικανής να αποστασιοποιείται και να αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα «αντικειμενικά». Εκείνη την ένταση, δηλαδή, που προκύπτει από την οπτικοκεντρική θεώρηση ότι η αλληλοσυγκρότηση χώρου και υποκειμενικότητας προϋποθέτει την οπτική επάρκεια, υποβιβάζοντας τη συμμετοχή των «άλ-

---

19. Βλ. ενδεικτικά Paul Stoller, *The Taste of Ethnographic Things. The Senses in Anthropology*, University of Pennsylvania Press, Φιλαδέλφεια 1989, Fiona Candlin, «The Dubious Inheritance of Touch. Art History and Museum Access», *Journal of Visual Culture*, τ. 5.2 (2006), σσ. 137-154 & Constance Classen, *The Deepest Sense. A Cultural History of Touch*, University of Illinois Press, Ουρμπάνα, Σικάγο & Σπρίνγκφιλντ 2012.

λων» αισθήσεων.²⁰ Κατ' αυτή την έννοια, οι ποικίλες χρήσεις του μπαστουιού συμβάλλουν στον εντοπισμό και την αποφυγή εμποδίων κατά την κίνηση, αλλά παράλληλα συνιστούν και τρόπους διαχείρισης της σωματικής/ απτικής έκθεσης του εαυτού στον δημόσιο χώρο ή, αλλιώς, σε οτιδήποτε θεωρείται ότι βρίσκεται εκτός του. Μπορούν να ερμηνευτούν, επομένως, και ως μία προσπάθεια αναζήτησης τρόπων ύπαρξης εντός των συσχετισμών εξουσίας που τροφοδοτούν και τροφοδοτούνται από τις διαφορετικές ιεραρχίες των αισθήσεων σε δεδομένα χωρικά συμφραζόμενα.

Επιστρέφοντας στο παράδειγμα της Φλώρας, η αμφιθυμία της να χρησιμοποιήσει το μπαστούνι στον σταθμό των ΚΤΕΛ οδηγεί την ανάλυση πέρα από τους διαχωρισμούς βλάβης/ αναπηρίας και εμποδίου/ ελεύθερου χώρου, ώστε να συμπεριλάβει πιο λεπτές αποχρώσεις τέτοιων συσχετισμών εξουσίας. Η περιγραφή της Φλώρας παραπέμπει σε δύο διαφορετικά συμφραζόμενα: σε αυτά της ανωνυμίας της πόλης, των αποστασιοποιημένων σχέσεων και των γρήγορων μετακινήσεων, όπου η παρουσία του μπαστουιού πιθανόν να περράσει απαρατήρητη, και στα πιο σφιχτοδεμένα του χωριού, όπου ενδέχεται να γίνει αφορμή για κοινωνικό σχολιασμό, συνήθως αρνητικό. Στην περίπτωση του αστικού σταθμού λεωφορείων με επαρχιακούς προορισμούς, τα όρια μεταξύ των δύο συμφραζόμενων ρευστοποιούνται – αν ήταν ποτέ απολύτως διακριτά. Σε αυτόν τον «οριακό» χώρο, το συμβολικό φορτίο που φέρει το λευκό μπαστούνι γίνεται πιο έντονο και ξεκάθαρο.

Πιο συγκεκριμένα, από τη μία πλευρά, το μπαστούνι κάνει ορατό το «στίγμα» της οπτικής αναπηρίας, για να δανει-

---

20. Martin Jay, *Downcast Eyes. The Denigration of Vision in Twentieth-Century French Thought*, University of California Press, Λονδίνο 1994.

στό προς στιγμή τον όρο του Έρβιν Γκόφμαν.²¹ Αν και μακριά από το χωριό, στον σταθμό των ΚΤΕΛ η Φλώρα ενδέχεται να πέσει πάνω σε κάποιον συγχωριανό της και, έτσι, να εκθέσει την αναπηρία της στο βλέμμα ολόκληρης της τοπικής και συντηρητικής κοινωνίας από την οποία κατάγεται. Στο χωριό, λοιπόν, η τυφλότητα αποτελεί αντικείμενο «συγκάλυψης ή αποσιώπησης».²² Από την άλλη, ωστόσο, αν, αντί του μπαστουνιού, χρησιμοποιήσει το σώμα της για να αντιληφθεί, κινδυνεύει να θεωρηθεί αναξιοπρεπής. Η εικόνα του τυφλού ατόμου που βαδίζει αργά και ψηλαφιστά, με τα χέρια σε προέκταση, και επιχειρεί αγγίζοντας να προ-λάβει και να αποφύγει τη «σύγκρουση» με οτιδήποτε βρίσκεται εκτός του, αποπνέει την αίσθηση του γκροτέσκου σώματος που αναλύει ο Μιχαήλ Μπαχτίν: εκείνου του σώματος που βρίσκεται σε συνεχή διαδικασία συγκρότησης, καθώς εκτείνεται πέρα από τα προσωπικά όρια της εξατομίκευσης,²³ για να βιώσει και να αντιληφθεί τον χώρο εν προκειμένω. Εκτός από τους ιδιωτικούς και οικείους χώρους όπου ζει, εργάζεται και κινείται καθημερινά κάποιο τυφλό άτομο, την εικόνα αυτή τη συναντά κανείς σχεδόν αποκλειστικά –αν και όχι συχνά– μεταξύ τυφλών ατόμων και εντός των σχετικών ειδικών δομών. Εκεί, με άλλα λόγια, όπου η πρακτική του «αγγίματος» και η πιθανή «σύγκρουση» σωμάτων, ή σωμάτων και αντικειμένων, θεωρούνται περισσότερο επιτρεπτές, ανεκτές και αναμενόμενες.

Σε πολύ γενικές γραμμές, οι θεωρήσεις του στίγματος και

21. Erving Goffman, *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*, μτφρ. Δήμητρα Μακρυνιώτη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.

22. Goffman, *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*.

23. Michael Bakhtin, «Η γκροτέσκα εικόνα του σώματος και οι καταβολές της», στο Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, μτφρ. Κώστας Αθανασίου, Κική Καφαμπέλη, Μαριάννα Κονδύλη & Θόδωρος Παρασκευόπουλος, Νήσος, Αθήνα 2004, σσ. 103-112.

του γκροτέσκου σώματος επιχειρούν να προσεγγίσουν το ζήτημα της «απόκλισης» από το «φυσιολογικό» και να αναλύσουν την αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ορατότητα του διαφορετικού σώματος και την κατεστημένη τάξη πραγμάτων. Διαφέρουν, ωστόσο, ως προς το σημείο θέασης που υιοθετούν και τη δυναμική που αποδίδουν στη στιγμή της συνάντησης μεταξύ «στιγματισμένων και φυσιολογικών», σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση του Γκόφμαν. Διαφοροποιούνται, δηλαδή, ως προς τη δυνατότητα που αναγνωρίζουν στο σωματικά διαφορετικό να επιβληθεί, έστω προσωρινά, και ίσως να σημειώσει τον χώρο και το πλαίσιο όπου συναντάται με την κανονικότητα. Βλέπουν δύο διαφορετικές δυνατότητες συγκρότησης του εαυτού που «αποκλίνει» από τη νόρμα: με βάση τον βαθμό αποδοχής και την ικανότητα προσαρμογής στα πλαίσιά της, η πρώτη· μέσω της υπερβολικής έκθεσης του μη κανονικού και, έτσι, της προσπάθειας για υπέρβασή της, η δεύτερη.

Εν συντομία, στο έργο του για τη διαχείριση της «φθαρμένης ταυτότητας»,²⁴ ο Γκόφμαν περιγράφει λεπτομερώς και σχολιάζει εύστοχα τις καθημερινές προσπάθειες και τις τεχνικές που επινοούν τα άτομα ώστε να καλύψουν, να διορθώσουν ή να αμβλύνουν τα χαρακτηριστικά που οπτικοποιούν τη διαφορετικότητά τους και απειλούν να τα αποκλείσουν από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, καθώς θεωρούνται ικανά να διαταράξουν την ισορροπία και την ομαλή έκβαση της επικοινωνίας με τους «φυσιολογικούς». Από μία άποψη, λοιπόν, η ανάλυση του Γκόφμαν επικεντρώνεται στους τρόπους με τους οποίους η νόρμα κατορθώνει να επιβληθεί και να περιορίσει τις συμπεριφορές και τα σώματα που αποκλίνουν από το κανονικό. Αυτή είναι και η διάσταση του στίγματος

24. Goffman, *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*.

που έχει αποτελέσει κεντρικό εργαλείο για πολλές μελέτες των σπουδών αναπηρίας, αλλά και της ανθρωπολογίας της αναπηρίας: το στίγμα αποτελεί ένα από τα βασικά αίτια της κοινωνικής καταπίεσης και του αποκλεισμού των αναπήρων, καθώς ανάγει τη σωματική κυρίως διαφορά σε χαρακτηριστικό που υποβιβάζει το άτομο στο σύνολό του, μετατρέποντάς την σε αναπηρία.²⁵

Παράλληλα, ο Γκόφμαν εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους η ανοικειότητα επιχειρείται να συγκαλυφθεί σχεδόν πριν καν εκδηλωθεί: «Το ζητούμενο [για αυτόν που διαφέρει] δεν είναι η διαχείριση της έντασης που προξενείται στις κοινωνικές επαφές, αλλά μάλλον η διαχείριση των πληροφοριών σχετικά με το ελάττωμά του. Να φανερώσει ή να μη φανερώσει [...], να πει ψέματα ή να μην πει και, σε κάθε περίπτωση,

---

25. Lerita M. Coleman, «Stigma. An Enigma Demystified», στο Davis (επιμ.), *The Disability Studies Reader*, σσ. 131-140. Όπως επισημαίνει ο Όλιβερ, το βασικό πρόβλημα των μελετών για την αναπηρία που χρησιμοποιούν το στίγμα ως αναλυτική κατηγορία είναι ότι αποτυγχάνουν να συμπεριλάβουν το κοινωνικό, καθώς εμμένουν στο επίπεδο του ατομικού· βλ. σχετικά Mike Oliver, «A Sociology of Disability or a Disablist Sociology?», στο Len Barton (επιμ.), *Disability and Society. Emerging Issues and Insights*, Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 1999 [1996], σσ. 18-42. Από την άλλη, ωστόσο, οι Ράσελ Σάτλγουορθ και Ντέβα Κάσνιτς στο κείμενό τους για τη χρήση του στίγματος από την ανθρωπολόγο Τζόαν Άμπλον και την επιρροή του έργου της στη συγκρότηση της ανθρωπολογίας της αναπηρίας, υπό το πρίσμα του Γκόφμαν, υποστηρίζουν ότι η αναπηρία γίνεται κατανοητή ως μία κοινωνική και, επομένως, μεταβαλλόμενη κατασκευή. Αυτή είναι η πλευρά του στίγματος που διαμόρφωσε τον σημερινό κονστρουκτουβιστικό λόγο περί αναπηρίας, καταλήγουν οι δύο συγγραφείς στο Russel P. Shuttleworth & Devna Kasnitz, «Stigma, Community, Ethnography. Joan Ablon's Contribution to the Anthropology of Impairment-Disability», *Medical Anthropology Quarterly*, τ. 18.2 (2004), σσ. 139-161, σσ. 146-147, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/8436516_Stigma_community_ethnography_Joan_Ablon's_contribution_to_the_anthropology_of_impairment-disability (τελευταία επίσκεψη 29-07-2023).

σε ποιον, πώς, πότε και πού».²⁶ Καθώς «το στίγμα και η προσπάθεια απόκρυψης ή διόρθωσής του παγιώνονται ως μέρος της προσωπικής ταυτότητας»,²⁷ το υποκείμενο και το σώμα προϋποτίθενται ως διαθέσιμα στα κανονιστικά πρότυπα, ενώ μοιάζουν να διαμορφώνονται αποκλειστικά μέσω αυτών. Και ενώ ο Γκόφμαν αναγνωρίζει τον σχεσιακό και ιστορικοπολιτισμικά μεταβαλλόμενο χαρακτήρα του στίγματος,²⁸ επιχειρώντας να απο-ουσιοποιήσει την έννοια της διαφοράς και να την αναλύσει ως προϊόν σχέσεων και κανονικοποίησης, δεν εξετάζει τους τρόπους με τους οποίους η ίδια η διαφορά λειτουργεί σε ένα μικροφυσικό επίπεδο της εξουσίας. Όπως επισημαίνει και η Δήμητρα Μακρυνιώτη, παρ' ότι οι σχέσεις εξουσίας συγκροτούν ένα πλέγμα συνθηκών και πρακτικών απόκρυψης, προσαρμογής και αποδοχής, την ίδια στιγμή που συγκροτούνται μέσα σε και από αυτό, ο Γκόφμαν δεν επιχειρεί μία ανάλυση τέτοιου είδους.²⁹ Δεν επεξεργάζεται, επίσης, τις πολιτισμικές εκείνες ταξινομήσεις όπου, αφενός βασίζεται η εξουσία του βλέμματος που ενεργοποιεί και ενεργοποιείται από τη λειτουργία του στίγματος, και αφετέρου κατορθώνει να παγιωθεί ως μία φυσική και άρα αδιαμφισβήτητη συνθήκη συγκρότησης του εαυτού. Και παραβλέπει να τις επεξεργαστεί ακριβώς τη στιγμή που αποκτούν κάτι το ανοίκειο και ανησυχαστικό για το βλέμμα που παρακολουθεί, ελέγχει και πασχίζει να κατηγοριοποιήσει.

Αντίθετα, η αισθητική του γκροτέσκου υπογραμμίζει μία τέτοια ανοικειότητα, καθώς εκθέτει σε σημείο «υπερβολής»

26. Goffman, *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*, σσ. 111-112.

27. Στο ίδιο, σσ. 137-138.

28. Στο ίδιο, σ. 65.

29. Δήμητρα Μακρυνιώτη, «Ο κοινωνικός στιγματισμός του εαυτού και του σώματος», στο Goffman, *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*, σσ. 9-58, σ. 28.

το στοιχείο εκείνο που θεωρείται ότι απομακρύνεται ριζικά από το κανονικό.³⁰ Επιστρατεύω εδώ το «γκροτέσκο σώμα» για λόγους αναλυτικούς: για να φέρω στην επιφάνεια την αίσθηση της αφής ως «υπερβολής», καθώς και την αντιπαράθεσή της με την αισθητηριακότητα της όρασης, και όχι για να εξιδανικεύσω και να φυσικοποιήσω την (επ-)αφή ως μέσο ένωσης της ανθρωπότητας, ως το προνόμιο ενός «διπλού σώματος [...] κοσμικού και οικουμενικού».³¹ Το ζητούμενο της ανάλυσής μου, με άλλα λόγια, δεν είναι να αντικατασταθεί η αισθητηριακότητα που προορίζει την υποτιθέμενη αποστασιοποίηση και αντικειμενικότητα της όρασης από αυτήν που εδράζεται στην «εγγύτητα» της αφής ή του σώματος ως αισθητηριακού μέσου. Αντ' αυτού, το ζητούμενο είναι να παραμείνει η συνομιλία των διαφορετικών αυτών αισθητηριακότητων σε ένα επίπεδο «πολιτικής των αισθήσεων», όπως θα έλεγε η Νάντια Σερεμετάκη,³² παρακολουθώντας στιγμές κατά τις οποίες η μεταξύ τους ένταση γίνεται εμφανής και αποκαλύπτει τις ήδη υπάρχουσες σχέσεις εξουσίας, ενώ συγχρόνως διαμορφώνει τις συνθήκες και τους τρόπους ύπαρξης και εκδήλωσής τους. Ή, διαφορετικά, εστιάζοντας στον αφνιδιασμό και την έκπληξη που κυριαρχούν και συγκροτούν την αισθητική του γκροτέσκου σώματος,³³ αυτό που με ενδιαφέρει αφορά το πώς η αίσθηση του ανοίκειου που αποπνέει το τυφλό σώμα καθώς αγγίζει άμεσα ή έμμεσα (μέσω του

30. Sara Cohen Shabot, «Grotesque Bodies. A Response to Disembodied Cyborgs», *Journal of Gender Studies*, τ. 15.3 (2006), σσ. 223-235, σ. 229.

31. Bakhtin, «Η γκροτέσκα εικόνα του σώματος και οι καταβολές της», σσ. 104-106.

32. Νάντια Σερεμετάκη (επιμ.), *Παλινόστηση αισθήσεων. Αντίληψη και μνήμη ως υλική κουλτούρα στη σύγχρονη εποχή*, Νέα Σύνορα – Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1996.

33. Kayser (1966), όπως αναφέρεται στο Geoffrey Harpham, «The Grotesque. First Principles», *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, τ. 34.4 (1976), σσ. 461-468, σ. 462.

μπαστουνιού) τον κόσμο μπορεί να τροφοδοτήσει τη σκέψη για το τι σημαίνει να καθίσταται ορατό ένα τυφλό άτομο σε οπτικοποιημένα χωρικά συμφραζόμενα: Πώς συγκροτείται η οπτική βλάβη και η υποκειμενικότητα όταν η αισθητηριακότητα της τυφλότητας παύει να αποκρύπτεται και έρχεται στο προσκήνιο, όχι ως κάτι το δεδομένο και παγιωμένο, αλλά ως μία ταυτότητα προς επιτέλεση; Και, παράλληλα, ποιες σχέσεις εξουσίας μεταξύ τυφλών και βλεπόντων κινητοποιεί και φέρνει στην επιφάνεια μία τέτοια ανοίκεια οικειότητα;

Η οπτική βλάβη ως κανονιστική κατηγορία

«Η ορατότητα είναι μία παγίδα»,³⁴ μας λέει ο Μισέλ Φουκό, στο έργο του για το Πανοπτικό, εκείνο το σύστημα εγκλεισμού και επιτήρησης που αρχίζει να διαδίδεται στα τέλη του 18^{ου} αιώνα στον δυτικό κόσμο. Συμβάλλοντας στην κατασκευή της όρασης ως κυρίαρχης αίσθησης, η ιδιαιτερότητά του έγκειται στο ότι εγκαθιδρύει την εξουσία και την πειθαρχία βασιζόμενο στη λογική της μονόδρομης ορατότητας: Ο επιτηρούμενος, πλήρως ορατός ο ίδιος, αλλά ανήμπορος να δει εκείνον που τον επιτηρεί, λόγω της διάταξης του χώρου, καταλήγει να ενσωματώνει τον μηχανισμό της εξουσίας που του ασκείται, να ενσαρκώνει τις προϋποθέσεις για τη λειτουργία του, καθώς δεν μπορεί να ελέγξει πότε επιβλέπεται.³⁵ Καθώς, λοιπόν, ο επιτηρούμενος μπορεί να ιδωθεί, αλλά όχι να δει (τον επιτηρητή ή τους συγκρατούμενούς του), εσωτερικεύει το βλέμμα που υποθέτει ότι αδιάκοπα τον επιτηρεί, καταλήγοντας να ελέγχει ο ίδιος τον εαυτό του.³⁶ Ο επιτηρούμενος «είναι αντι-

34. Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Καίτη Χατζηδημίμου & Ιουλιέττα Ράλλη, Ράππα, Αθήνα 1989, σ. 265.

35. Στο ίδιο, σσ. 266-268.

36. Michel Foucault, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 132.

κείμενο μιας πληροφόρησης, ποτέ υποκείμενο μιας επικοινωνίας», γράφει ο Φουκό,³⁷ επισημαίνοντας τη διπλή ικανότητα του πανοπτικού βλέμματος να απο-προσωποποιεί την άσκηση εξουσίας την ίδια στιγμή που της επιτρέπει να επενεργεί στο κάθε άτομο ξεχωριστά, συμμορφώνοντας το σώμα και κανονικοποιώντας τις λεπτομέρειές του. Και καθώς η ασφυκτική αυτή επιτήρηση των σωμάτων αρχίζει να επεκτείνεται κατά τον 19^ο αιώνα από τις δομές σωφρονισμού της εποχής, στα νοσοκομεία, τα εργοστάσια ή τα σχολεία, ο Φουκό βλέπει τη συγκεκριμένη εξουσία να δρα και στην «κάτω περιοχή», των αντικανονικών σωμάτων που θα μπορούσε να εντοπίσει κανείς στο σύνολο του κοινωνικού σώματος.³⁸

Στην αμφίδρομη αυτή σχέση μεταξύ επιτήρησης –και άρα γνώσης– και πειθαρχησης του υποκειμένου βρίσκουμε τον παραγωγικό χαρακτήρα της φουκοϊκής έννοιας της εξουσίας με τις σύγχρονες τεχνικές ελέγχου που υποστηρίζουν τη λειτουργία της.³⁹ Σε αντίθεση με τον Γκόφμαν, που αναλύει τον εαυτό και το σώμα ως ήδη στιγματισμένα όταν εισέρχονται στις διαπροσωπικές σχέσεις και προσεγγίζει την εξουσία που τους ασκείται με όρους αρνητικούς (απόρριψη, απαγόρευση, απόκρυψη, επιβολή κ.ο.κ.), ο Φουκό εστιάζει στο πώς το νοούμενο ως αντικανονικό σώμα αποτελεί αδιάσπαστο μέρος της εξουσίας που κινητοποιεί το βλέμμα που επιτηρεί, στο πώς, δηλαδή, το αντικανονικό σώμα αποτελεί την προϋπόθεση για τη λειτουργία της και συγχρόνως το αποτέλεσμά της.⁴⁰ Οι εξονυχιστικές ερωτήσεις που τέθηκαν σε μία νεαρή δικηγόρο με πρόβλημα όρασης αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα του πώς μπορεί να συγκροτείται η υποκειμενικότητα

37. Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, σ. 265.

38. Στο ίδιο, σ. 271-5.

39. Foucault, *Το μάτι της εξουσίας*, σ. 77.

40. Michel Foucault, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λίνα Τρουλιού, Ύψιλον, Αθήνα 1991, σ. 107.

αλλά και η οπτική βλάβη των τυφλών ατόμων ενόσω κινούνται στον δημόσιο και συνήθως οπτικοποιημένο χώρο, εκτιθέμενα στην εξουσία της βλέπουσας κοινωνίας. Παρατίθενται όπως δημοσιεύτηκαν σε άρθρο της *Ελευθεροτυπίας* της 25^{ης} Μαΐου 2009, με τίτλο: «Εξευτελισμός δικηγόρου, όταν κατήγγειλε ρατσιστική συμπεριφορά εναντίον της – Είστε... βέβαια ότι είστε τυφλή;»:

Δε βλέπετε καθόλου ή βλέπετε σκιές; Χρησιμοποιείτε μπαστούνι; Διότι σας έχουν δει στις σκάλες του μετρό χωρίς μπαστούνι [...]. Είπατε στην κατάθεσή σας ότι σας εξυπηρέτησε μία νεαρή κοπέλα. Εφόσον δε βλέπετε, πώς καταλάβατε ότι είναι νεαρή;

Τα ερωτήματα αυτά απευθύνθηκαν στη δικηγόρο από το Πειθαρχικό Συμβούλιο Διοικητικού Εφετείου Αθηνών, κατά την εξέταση της μήνυσης που κατέθεσε εναντίον δικαστικού υπαλλήλου. Αιτία στάθηκε η προσβλητική άρνησή του να την εξυπηρετήσει στην ανάγνωση κάποιων απαραίτητων για τις δικαστικές διαδικασίες εγγράφων, λέγοντας, μεταξύ άλλων, ότι δεν υποχρεούται να κάνει τη δουλειά της. Όπως τονίζει ο αρθρογράφος, λαμβάνοντας σαφή θέση υπέρ της δικηγόρου, η ίδια η εξεταστική διαδικασία αποτέλεσε μία «απόπειρα αμφισβήτησης της αναπηρίας» της και μάλιστα «όταν τα έγγραφα των αρμοδίων του ΙΚΑ επιτροπών που είχε προσκομίσει ομιλούσαν από μόνα τους». Η τελική απόφαση βασίστηκε σε αυτήν ακριβώς την αμφισβήτηση, καθώς το αποτέλεσμα ήταν η απαλλαγή του υπαλλήλου από την κατηγορία για ρατσιστική συμπεριφορά.⁴¹

41. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την υπόθεση, βλ. και τα έντυπα άρθρα «Δικαστικός υπάλληλος πρόσβαλε άτομο με αναπηρία», *Έθνος*, 19-02-2009, Αντώνης Σκορδίλης, «Μια "συγγνώμη" δεν σβήνει την ρατσιστική συμπεριφορά», *Ελευθεροτυπία*, 05-03-2009, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://www.disabled.gr/mia-singnomi-den-svini-tin-ratsistiki-simperifora/> (τελευταία επίσκεψη 13-09-2023) και «Είσπραξε ειρωνεία, αμφισβητήθηκε η αναπηρία», *Ελευθεροτυπία*, 29-12-2009.

Εν συντομία, η πιστοποίηση της οπτικής βλάβης (όπως και κάθε άλλης σωματικής βλάβης) βασίζεται στη διαγνωστική απόφαση ιατρικών επιτροπών, εξουσιοδοτημένων από το κράτος να εξετάζουν την αιτία της και να εξακριβώνουν το ποσοστό τύφλωσης του ατόμου που αιτείται οπτικής αναπηρίας, καθορίζοντας έτσι την παροχή προνοιακών επιδομάτων και την αναγνώριση διαφορών άλλων, σχετικών με την τύφλωση, δικαιωμάτων. Με αυτή την έννοια, η αναγνώριση της τυφλότητας ως αναπηρίας κρίνεται βάσει ειδικά θεσπισμένων νόμων, όπως αυτοί διαμεσολαβούνται από το ιατρικό βλέμμα και λόγο. Αν, ωστόσο, τα επίσημα έγγραφα του ΙΚΑ στην περίπτωση της τυφλής δικηγόρου δεν στάθηκαν επαρκή για την επιβεβαίωση της αναπηρίας της, προκύπτει ο εξής προβληματισμός: Από ποιον νόμο, αν όχι του κράτους και των θεσμών του, κρίνεται το τυφλό άτομο; Ή, πιο συγκεκριμένα, όταν η «νομιμότητά» του ως ανάπηρου υποκειμένου μοιάζει να εξισώνεται με την εγκατάλειψή του στην αξιολόγηση του βλέποντα άλλου, στη βάση ποιου «νόμου» αξιολογούνται το σώμα και οι αισθήσεις της τυφλότητας;

Εφόσον δεν υπάρχει κάποια νομική πρόβλεψη που να καθιστά υποχρεωτική τη χρήση του μπαστουινιού από τα τυφλά άτομα,⁴² το νόημα τέτοιων προσβλητικών και ανακριτικών ερωτήσεων μπορεί να ερμηνευτεί σε σχέση με το ότι η οπτι-

42. Όπως, ωστόσο, εξηγεί η ανθρωπολόγος Νίλι Κάπλαν-Μιρθ, για την κατηγοριοποίηση των αναπηριών και ασθενειών ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας διαμορφώνει τα κριτήριά του σε μεγάλο βαθμό βάσει των ευρέως αποδεκτών και συγχρόνως ιατρικών εννοιολογήσεων. Έτσι, αναφορικά με τα τυφλά άτομα, εκτός της ανάγκης τους για ιατρικές, εκπαιδευτικές και άλλες κοινωνικές υπηρεσίες, «αναμένει κανείς να συναντήσει κάποιον που δεν μπορεί να δει [και] που για την κινητικότητά του βασίζεται στο λευκό μπαστούνι ή σε σκύλο-οδηγό». Βλ. Nili Kaplan-Myrth, «Blindness Prevention in Mali. Are Improvements in Sight?», *Disability Studies Quarterly*, τ. 21.3 (2001), σσ. 91-103, σ. 95, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://dsq-sds.org/index.php/dsq/article/view/296/342> (τελευταία επίσκεψη 29-09-2023).

κή βλάβη και η ταυτότητα του τυφλού ατόμου ως ανάπηρου δεν συγκροτούνται μόνο εντός του πλαισίου που καθορίζεται από τα ποσοστά τύφλωσης και τις σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις, αλλά και στις στιγμές εκείνες που η αισθητηριακή διαφορετικότητα της τυφλότητας καθίσταται ορατή και διαθέσιμη στο αξιολογικό βλέμμα του άλλου. Σχετική εδώ είναι η επισήμανσή του Φουκό ότι «γινόμαστε μία κοινωνία που κατ' ουσίαν βασίζεται στον κανόνα»,⁴³ με την έννοια ότι οι τεχνικές ελέγχου και επιτήρησης που χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη δυτική κοινωνία στηρίζουν εκείνη τη διαδικασία πειθαρχήσεως κατά την οποία η εξουσία του νόμου έχει ενσωματωθεί στην ευρύτερη εξουσία του κανόνα. Όπως εξηγεί περαιτέρω, η συνεχόμενη ορατότητα στην οποία εκτίθενται τα άτομα αποτελεί τη συνθήκη βάσει της οποίας διαγιγνώσκονται και ταξινομούνται ως κανονικά ή παθολογικά, με τέτοιο τρόπο που «ο κανόνας μετατρέπεται σε κριτήριο διαχωρισμού των ατόμων».⁴⁴ Υπό αυτό το πρίσμα, το πώς συγκροτείται η «κανονικότητα» –και όχι πλέον η νομιμότητα– του τυφλού ατόμου ως ανάπηρου υποκειμένου τοποθετείται σε ένα επίπεδο μικροφυσικής της εξουσίας, εκεί δηλαδή όπου η εξουσία «ενεργοποιείται από τα συστήματα και τους θεσμούς, αλλά που η εγκυρότητά της τοποθετείται [...] ανάμεσα στις τεράστιες αυτές λειτουργίες και στα ίδια τα σώματα με την υλικότητά τους και τις δυνάμεις τους».⁴⁵ Η κοινωνική αναγνώριση ενός τυφλού υποκειμένου ως ανάπηρου, ως «πραγματικά πάσχοντος», χρειάζεται τότε να ιδωθεί στο πλαίσιο ορατότητας όπου η παρουσία του μπαστουινιού «παγιδεύει» συχνά το εν κινήσει σώμα, σε εκείνο το πλαίσιο, δηλαδή, όπου η τυφλότητα τοποθετείται στον αντίποδα της βλέπουσας κοινωνίας

43. Foucault, *Το μάτι της εξουσίας*, σ. 109.

44. Στο ίδιο, σσ. 108-9.

45. Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, σ. 39.

και κρίνεται σε σχέση με ό,τι αυτή ορίζει ως κανονικότητα. Σε αυτές τις στιγμές το μπαστούνι αποκτά ρόλο επιβεβαίωσης ή αμφισβήτησης της τυφλότητας, εκθέτοντας τις εκδηλώσεις του σώματος και των αισθήσεων σε ένα καθεστώς επιτήρησης και αξιολόγησης.

Αυτό που θέλψα να αναδείξω είναι ότι η οπτική βλάβη συνιστά η ίδια μία κατηγορία κανονιστική και όχι μία ουδέτερη και αμετάβλητη σωματικότητα πάνω στην οποία η βλέπουσα κοινωνία εγγράφει τις επιταγές της. Με αυτή την έννοια, η χρήση του μπαστουιού, η πιο άμεσα συνδεδεμένη με την κίνηση των τυφλών απόμων τεχνολογία, μπορεί να ιδωθεί ως μία μορφή επιτέλεσης: «ως η πρακτική της επανάληψης και της παράθεσης με την οποία ο λόγος παράγει τα αποτελέσματα που ονομάζει», για να χρησιμοποιήσω τα λόγια της Τζούντιθ Μπάπλερ, ως μία πρακτική κανονικοποίησης μέσω της οποίας διαμορφώνεται η υλικότητα του σώματος⁴⁶ και, εν προκειμένω, συγκροτείται η κανονικότητα της οπτικής βλάβης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού αποτελεί και η ίδρυση των Κέντρων Πιστοποίησης Αναπηρίας (ΚΕΠΑ) το 2011, για την «εξυγίανση» του προνοιακού συστήματος εν μέσω οικονομικής κρίσης, και η έκρηξη του αποκαλούμενου φαινομένου των «μαϊμούδων-τυφλών» που τη συνόδευσε. Εν τάχει, την περίοδο εκείνη με τη σύσταση των ΚΕΠΑ κινητοποιήθηκαν διαδικασίες ιατρικής επανεξέτασης και διοικητικής απογραφής οι οποίες αφαίρεσαν από μεγάλο αριθμό αναγνωρισμένων αναπήρων το δικαίωμά τους στο προνοιακό επίδομα, λόγω του ότι δεν πιστοποιήθηκαν ξανά με το απαιτούμενο ποσοστό βλάβης.⁴⁷ Όπως σχολίασε χαρακτηριστικά ένας τυ-

46. Judith Butler, *Σώματα με σημασία. Οριοθετήσεις του «φύλου»* στο λόγο, μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου, Εκκρεμές, Αθήνα 2008, σ. 42.

47. Βλ. ενδεικτικά Ηλίας Γεωργιάκης, «Συνταξιούχος, τυφλός... ταξίτζης», *Τα Νέα*, 01-02-2011, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.tanea.gr/2011/02/01/greece/syntaksioyxos-tyfos-taksitzis/> (τελευταία επίσκεψη 24-

φλός συνομιλητής μου, το ζήτημα δεν είναι μόνο να λάβει κανείς το οικονομικό βοήθημα, αλλά και να μην βιώσει την ψυχοφθόρα εκείνη κατάσταση που «θέτει τη ζωή σου σε εκκρεμότητα». «Η συνέχεια της βλάβης εξαρτάται από τις συνέχειες και τις ασυνέχειες της γραφειοκρατίας», κατέληξε, θυμίζοντας ότι η οπτική βλάβη δεν προηγείται της εξουσίας που ασκεί στο σώμα και τις αισθήσεις της τυφλότητας το ιατρικοποιημένο και γραφειοκρατικοποιημένο βλέμμα, αλλά ότι προκύπτει μέσω αυτής την ίδια στιγμή που κάνει εφικτή την ύπαρξή της.

10-2023), «Δήμαρχος Ζακύνθου: Και “τυφλοί” ανάμεσα σε αυτούς που με γιαούρτωνα», *Έθνος*, 20-03-2012, «Παίζοντας μπιρίμπα... με τυφλό σύστημα», *Το Βήμα*, 04-04-2012, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.tovima.gr/2012/04/04/society/paizontas-mpirimpa-me-tyflo-systima/> (τελευταία επίσκεψη 24-20-2023). Βλ., πιο αναλυτικά, Έλια Χαρίδη, «“Μαϊμούδες-τυφλοί” ή συρρικνώνοντας το πεδίο άσκησης και διεκδίκησης προνοιακών επιδομάτων», *Λεύγα*, τ. 9 (2012), σσ. 19-23.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bakhtin, Michael, «Η γκροτέσκα εικόνα του σώματος και οι καταβολές της», στο Δίμπτρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, μτφρ. Κώστας Αθανασίου, Κική Καψαμπέλη, Μαριάννα Κονδύλη & Θόδωρος Παρασκευόπουλος, Νήσος, Αθήνα 2004, σσ. 103-112.
- Bolt, David, «From Blindness to Visual Impairment. Terminological Typology and the Social Model of Disability», *Disability & Society*, τ. 20.5 (2005), σσ. 539-552.
- Butler, Judith, *Σώματα με σημασία. Οριοθετήσεις του «φύλου» στο λόγο*, μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου, Εκκρεμές, Αθήνα 2008.
- Butler, Ruth & Parr, Hester (επιμ.), *Mind and Body Spaces. Geographies of Illness, Impairment and Disability*, Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 1999.
- Γεωργάκης, Ηλίας, «Συνταξιούχος, τυφλός... ταξιτζής», *Τα Νέα*, 01-02-2011, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.tanea.gr/2011/02/01/greece/syntaksioyxos-tyflos-taksitzis/>.
- Candlin, Fiona, «The Dubious Inheritance of Touch. Art History and Museum Access», *Journal of Visual Culture*, τ. 5.2 (2006), σσ. 137-154.
- Classen, Constance, *The Deepest Sense. A Cultural History of Touch*, University of Illinois Press, Ουρμπάνα, Σικάγο & Σπρίνγκφιλντ 2012.
- Coleman, Lerita M., «Stigma. An Enigma Demystified», στο Davis (επιμ.), *The Disability Studies Reader*, σσ. 131-140.
- Davis, Lennard J. (επιμ.), *The Disability Studies Reader*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2006 [1997].
- Davis, Lennard J., «The End of Identity Politics and the Beginning of the Dismodernism. On Disability as an Unstable Category», στο Davis (επιμ.), *The Disability Studies Reader*, σσ. 231-242.
- Foucault, Michel, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Καίτη Χατζηδήμου & Ιουλιέττα Ράλλη, Ράππα, Αθήνα 1989.
- Foucault, Michel, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λίνα Τρουλινού, Ύψιλον, Αθήνα 1991.
- Foucault, Michel, *Το μάτι της εξουσίας*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Βάβιας, Θεσσαλονίκη 2008.

- Freund, Peter, «Bodies, Disability and Spaces. The Social Model and Disabling Spatial Organisations», *Disability & Society*, τ. 16.5 (2001), σσ. 689-706, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/248912619_Bodies_Disability_and_Spaces_The_Social_Model_and_Disabling_Spatial_Organisations.
- Goffman, Erving, *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*, μτφρ. Δήμητρα Μακρυνιώτη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.
- Harpham, Geoffrey, «The Grotesque. First Principles». *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, τ. 34.4 (1976), σσ. 461-468.
- Hughes, Bill & Paterson, Kevin, «The Social Model of Disability and the Disappearing Body. Towards a Sociology of Impairment», *Disability & Society*, τ. 12.3 (1997), σσ. 325-340, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/248912416_The_Social_Model_of_Disability_and_the_Disappearing_Body_Towards_a_Sociology_of_Impairment.
- Imrie, Rob, *Disability and the City. International Perspectives*, Paul Chapman, Λονδίνο 1996.
- Imrie, Rob, «Disabling Environments and the Geography of Access Policies and Practices», *Disability & Society*, τ. 15.1 (2000), σσ. 5-24.
- Jay, Martin, *Downcast Eyes. The Denigration of Vision in Twentieth-Century French Thought*, University of California Press, Λονδίνο 1994.
- Kaplan-Myrth, Nili, «Blindness Prevention in Mali. Are Improvements in Sight?», *Disability Studies Quarterly*, τ. 21.3 (2001), σσ. 91-103, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://dsq-sds.org/index.php/dsq/article/view/296/342>.
- Kleege, Georgina, *Sight Unseen*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν 1999.
- Μακρυνιώτη, Δήμητρα, «Ο κοινωνικός στιγματισμός του εαυτού και του σώματος», στο Goffman, *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*, σσ. 9-58.
- Massey, Doreen, *For Space*, Sage, Λονδίνο 2005.
- Oliver, Mike, «A Sociology of Disability or a Disablist Sociology?», στο Len Barton (επιμ.), *Disability and Society. Emerging Issues and Insights*, Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 1999 [1996], σσ. 18-42.

- Oliver, Michael, *Understanding Disability. From Theory to Practice*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2009 [1996].
- Paterson, Kevin & Hughes, Bill, «Disability Studies and Phenomenology. The Carnal Politics of Everyday Life», *Disability & Society*, τ. 14.5 (1999), σσ. 597-610, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/248912550_Disability_Studies_and_Phenomenology_The_carnal_politics_of_everyday_life.
- Rodgers, Mark D. & Emerson, Robert Wall, «Human Factor Analysis of Long Cane Design. Weight and Length», *Journal of Visual Impairment & Blindness*, τ. 99.10 (2005), σσ. 622-632.
- Sauerburger, Dona & Bourquin, Eugene, «Teaching the Use of a Long Cane Step by Step. Suggestions for Progressive, Methodical Instruction», *Journal of Visual Impairment and Blindness*, τ. 104.4 (2010), σσ. 203-214.
- Σερεμετάκη, Νάντια (επιμ.), *Παλιννόστηση αισθήσεων. Αντίληψη και μνήμη ως υλική κουλτούρα στη σύγχρονη εποχή*, Νέα Σύνορα – Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1996.
- Shabot, Sara Cohen, «Grotesque Bodies. A Response to Disembodied Cyborgs», *Journal of Gender Studies*, τ. 15.3 (2006), σσ. 223-235.
- Shakespeare, Tom, *Disability Rights and Wrongs*, Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2006.
- Shakespeare, Tom, «The Social Model of Disability», στο Davis (επιμ.), *The Disability Studies Reader*, σσ. 197-204.
- Shuttleworth, Russel P. & Kasnitz, Devva, «Stigma, Community, Ethnography. Joan Ablon's Contribution to the Anthropology of Impairment-Disability», *Medical Anthropology Quarterly*, τ. 18.2 (2004), σσ. 139-161, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/8436516_Stigma_community_ethnography_Joan_Ablon's_contribution_to_the_anthropology_of_impairment-disability.
- Σκορδίλης, Αντώνης, «Μια “συγγνώμη” δεν σβίνει την ρατσιστική συμπεριφορά», *Ελευθεροτυπία*, 05-03-2009, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://www.disabled.gr/mia-singnomi-den-svini-tin-raitsistiki-simperifora/>.
- Stoller, Paul, *The Taste of Ethnographic Things. The Senses in Anthropology*, University of Pennsylvania Press, Φιλαδέλφεια 1989.

- Titchkosky, Tanya, «Disability. A Rose by Any Other Name? “People-First” Language in Canadian Society», *Canadian Review of Sociology/ Revue canadienne de sociologie*, τ. 38.2 (2001), σσ. 125-140, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/227919293_Disability_A_Rose_by_Any_Other_NamePeople-First_Language_in_Canadian_Society.
- Tremain, Shelley, «On the Government of Disability. Foucault, Power, and the Subject of Impairment», στο Davis (επιμ.), *The Disability Studies Reader*, σσ. 185-196.
- Χαρίδη, Έλια, «“Μαϊμούδες-τυφλοί” ή συρρικνώνοντας το πεδίο άσκησης και διεκδίκησης προνοιακών επιδομάτων», *Λεύγα*, τ. 9 (2012), σσ. 19-23.
- «Δήμαρχος Ζακύνθου: Και “τυφλοί” ανάμεσα σε αυτούς που με γιαούρτωναν», *Έθνος*, 20-03-2012.
- «Δικαστικός υπάλληλος πρόσβαλε άτομο με αναπηρία», *Έθνος*, 19-02-2009.
- «Είσπραξε ειρωνεία, αμφισβητήθηκε η αναπηρία», *Ελευθεροτυπία*, 29-12-2009.
- «Παίζοντας μπιρίμπα... με τυφλό σύστημα», *Το Βήμα*, 04-04-2012, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.tovima.gr/2012/04/04/society/paizontas-mpirimpa-me-tyflo-systima/>.

NOBODY'S PERFECT.
ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ.
ΠΕΙΣΜΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ¹

Μαρία Τσακίρη

Η ορατότητα και η κατανόηση της ανατρεπτικής γοητείας των ανάπηρων σωμάτων είναι ιδιαίτερα σημαντικές, ειδικά όταν οι νεοφιλελεύθερες ρυθμιστικές πρακτικές της ακύρωσης και απαξίωσης επαναφέρουν μισαναπηρικές αναπαράστασεις των ανάπηρων ατόμων στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Το επιστημονικό πεδίο των κριτικών σπουδών για την αναπηρία προσφέρει θεωρητικές προσεγγίσεις, όπως η αισθητική της ακύρωσης [αποκλεισμού], η αισθητική της αναπηρίας,² καθώς και το κριπ σπάσιμιο [crip killjoy],³ τα οποία αποτελούν εργαλεία τόσο κριτικής ανάλυσης πολιτισμικών αναπαράστασεων, όσο και αναπηρικού ακτιβισμού μέσω της τέχνης.

---

1. Το κείμενο αυτό δημοσιεύτηκε αρχικά στα αγγλικά, με τίτλο «NoBody's Perfect. Charm, Willfulness and Resistance», στο διεθνές επιστημονικό περιοδικό *Review of Disability Studies. An International Journal*, τ. 14.2 (2018), για το ειδικό φόρουμ «The Crip, The Fat and The Ugly in an Age of Austerity. Resistance, Reclamation and Affirmation». Είναι διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://rdsjournal.org/index.php/journal/article/view/823/1946> (τελευταία επίσκεψη 25-10-2023) και εμπεριέχει αναφορές στο βρετανικό συγκείμενο.

2. Tobin Siebers, «Disability Aesthetics», *Journal for Cultural and Religious Theory*, τ. 7.2 (2006), σσ. 63-73, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://www.jcrt.org/archives/07.2/siebers.pdf> (τελευταία επίσκεψη 28-07-2021).

3. Merri Lisa Johnson & Robert McRuer, «Cripistemologies. Introduction», *Journal of Literary & Cultural Disability Studies*, τ. 8.2 (2014), σσ. 127-147.

Στο πρώτο μέρος του κειμένου αναλύεται η αλλαγή στις αναπαραστάσεις των ανάπηρων ατόμων στα μέσα ενημέρωσης σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως αυτή επιβλήθηκε από τη νεοφιλελεύθερη λογική της αγοράς-πολιτικής και τη νεοσυντηρητική λογική της ηθικής-πολιτικής. Η αναπηρία, σε περιόδους λιτότητας, παρουσιάζεται ως ανδιαστικό/αντιαισθητικό ζήτημα για την εξυγιαντική κυβερνητικότητα. Στη συνέχεια, ακολουθεί η κριτική προσέγγιση του Σίμπερς [Siebers] για την αισθητική της ακύρωσης και την αισθητική της αναπηρίας, καθώς και για την επίδρασή τους στις πρακτικές βλέμματος. Μέσα από το πρίσμα της έννοιας του κριπ σπασίματος,⁴ παρουσιάζεται μια σύντομη ανάλυση του ντοκμαντέρ

---

4. Sara Ahmed, «Feminist Killjoys (and Other Willful Subjects)», *The Scholar And Feminist Online*, τ. 8.3 (2010), διαθέσιμο στη διεύθυνση: http://sfoonline.barnard.edu/polyphonic/ahmed_01.htm (τελευταία επίσκεψη 03-08-2021) & Johnson & McRuer, «Cripistemologies. Introduction». Ο όρος «feminist killjoy» της Σάρα Άχμεντ έχει αποδοθεί ως «φεμινιστικό σπάσιμο», στο «Αλλάζοντας χέρια. Μερικές σκέψεις για το Sex, Gender and Society της Ann Oakley», μτφρ. Ουρανία Τσιάκαλου, *Φεμινιστικά*, τ. 1 (2018), που είναι διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://feministika.net/allazontas-cheria-sex-gender-society-ann-oakley/> (τελευταία επίσκεψη 28-05-2023). Στο κείμενο αυτό υιοθετώ την απόδοση της Τσιάκαλου, αλλά ο όρος «κριπ» θα διατηρηθεί, καθώς προκύπτει από συγκεκριμένο ιστορικοπολιτισμικό συγκείμενο που ίσως δεν μπορεί να αποδοθεί με ακρίβεια στην ελληνική. Ερευνώντας πιθανές αποδόσεις στα ελληνικά, η Σαμαμά αντιστοιχεί τη λέξη «crippled» στις: «κυλλός», «μυλλός», «μύσ(κ)ελος», «σιφλός»· βλ. σχετικά Évelyne Samama, «The Greek Vocabulary of Disabilities», στο Christian Laes (επιμ.), *Disability in Antiquity*, Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2017, σσ. 121-138. Σε μια απόδοση πιο κοντά και στο πολιτισμικό συγκείμενο που αντικατοπτρίζει η λέξη «crip» στη νέα ελληνική θα ταίριαζαν ίσως περισσότερο οι λέξεις: «σακάτης», «μισερός/μισερός» ή «μυσαρός», «κολοβός». Η Καραγιάννη σε μια πρώτη προσπάθεια μετάφρασης («Πρόλογος. Σπουδές για την αναπηρία και παιδαγωγική της ένταξης», στο Colin Barnes, Mike Oliver & Len Barton, *Οι σπουδές για την αναπηρία σήμερα*, μτφρ. Μαρίνα Κόφφα, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2014, σσ. 9-38) αντιστοιχεί τον όρο «crip theory» στη χωλότητα. Ο όρος «crip» εμφανίζεται και καθιερώνεται επανουκειοποιημένος κυρίως στην αμερικάνικη βιβλιογραφία και ίσως μια απόδοση στα ελληνικά να είναι πρῶτι-

του Νίκο φον Γκλάσοου [Niko von Glasow] *NoBody's Perfect*, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι οι αναπαραστάσεις κριπ σπασίματος και η αντίθεση σωματική υπόσταση των ανάπηρων πρωταγωνιστ(ρι)ών προσφέρουν ένα αισθητικό και πολιτικό περιεχόμενο που προκαλεί και διαταράσσει τις πολιτικές της αποστροφής. Οι αναπαραστάσεις και η προβολή του κριπ σπασίματος κρίνονται απαραίτητες, καθώς δίνουν ορατότητα στην αισθητική και πολιτική της αναπηρίας, προκαλώντας και καταρρίπτοντας παραπλανητικές και στιγματικές αναπαραστάσεις των «αχάριστων λαϊκών δαυμόνων»⁵ που προωθούν οι πολιτικές της αποστροφής.⁶ Η γοητεία των ανάπηρων σωμάτων και η πολιτική τους σημασία αναπτύσσεται μέσα από τα εξής βασικά σημεία: τον αντίκτυπο του νεοφιλελευθερισμού και του νεοσυντηρητισμού στην αναπηρία και τις αναπαραστάσεις της, τις πρακτικές του κλινικού βλέμματος και του επίμονου περιεργαστικού κοιτάγματος [staring], καθώς και την αντίσταση που προβάλλει το κριπ σπασίμο.

μη, αφού δεν έχει υιοθετηθεί ακόμα από τα δίκτυα των ακαδημαϊκών και των ανάπηρων ακτιβιστ(ρι)ών στον ελληνόφωνο χώρο. Υπάρχουν πρωτοβουλίες, όπως η σελίδα «Cool Crips» στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, που δημιουργήθηκε το 2020, καθώς και η πιο πρόσφατη ομάδα «Crips n' Crazy C&C initiative» που δραστηριοποιείται στο Facebook.

5. Emma Briant, Nick Watson, & Gregory Philo, «Reporting Disability in the Age of Austerity. The Changing Face of Media Representation of Disability and Disabled People in the United Kingdom and the Creation of New "Folk Devils"», *Disability & Society*, τ. 28.6 (2013), σσ. 874-889, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://sjk2014.files.wordpress.com/2014/10/reporting-disability.pdf> (τελευταία επίσκεψη 19-04-2023).

6. Bill Hughes, «Disabled People as Counterfeit Citizens. The Politics of Resentment Past and Present», *Disability & Society*, τ. 30.7 (2015), σσ. 991-1004, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://researchonline.gcu.ac.uk/ws/portalfiles/portal/6367633/Hughes_2015.pdf (τελευταία επίσκεψη 19-04-2023) & Γιώτα Καραγιάννη, *Η αναπηρία στην Ελλάδα της κρίσης*, Gutenberg, Αθήνα 2017.

*Αναπηρία. Ένα αποκρουστικό ζήτημα
για την εξυγιαντική κυβερνητικότητα
σε περιόδους λιτότητας*

Η Γουέντι Μπράουν, στην ανάλυσή της περί νεοφιλελευθερισμού, νεοσυντηρητισμού και αποδημοκρατικοποίησης, αναφέρει ότι ο νεοφιλελευθερισμός δεν αφορά μόνο το σύνολο των οικονομικών πολιτικών της ελεύθερης αγοράς που οδηγούν στην αποδόμηση του κράτους πρόνοιας και στην ιδιωτικοποίηση των δημόσιων υπηρεσιών και δημιουργούν πλήγμα στα δημοκρατικά θεμέλια στον παγκόσμιο βορρά και νότο.⁷ Ο νεοφιλελευθερισμός αποτελεί και πολιτική σκέψη, αφού εμπεριέχει μια συγκεκριμένη και διαδοχική οργάνωση της κοινωνίας, του υποκειμένου και του κράτους. Ο νεοφιλελευθερισμός ως πολιτική σκέψη αλλάζει τη φύση και τον ορισμό της κοινωνίας, του υποκειμένου και του κράτους, με αποτέλεσμα η δημοκρατική σκέψη να τίθεται σε κίνδυνο. Παράλληλα, ο νεοσυντηρητισμός βρίσκει έδαφος να ευδοκιμήσει, προσθέτοντας στην πολιτική σκέψη που εξυπηρετεί την ελεύθερη αγορά μια ηθική-πολιτική σκέψη που αναδύεται από την επιθυμία ενός ισχυρού κράτους⁸ και φυσικά πυροδοτεί τον λαϊκισμό.⁹ Στο όνομα του ισχυρού κράτους και της «ηθικής δικαίωσης» ορίζονται μεταρρυθμίσεις του κράτους πρόνοιας και της κοινωνικής ευημερίας, μέσω της ανάπτυξης μιας ρητορικής περί καλών πολιτών που τους αξίζει η πρόσβαση στα αγαθά του κράτους, σε αντιδιαστολή με εκείνους που απο-

---

7. Wendy Brown, «American Nightmare. Neoliberalism, Neoconservatism, and De-Democratization», *Political Theory*, τ. 34.6 (2006), σσ. 690-714, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://sxpolitics.org/wp-content/uploads/2018/05/Wendy-Brown-American-Nightmare.pdf> (τελευταία επίσκεψη 19-04-2023).

8. Στο ίδιο.

9. Hughes, «Disabled People as Counterfeit Citizens. The Politics of Resentment Past and Present».

τελούν «εμπόδια ευημερίας».¹⁰ Η επίδραση του λαϊκισμού σε αυτή τη ρητορική ενισχύει και αναπαράγει τις πολιτικές της αποστροφής. Αυτή, λοιπόν, η ηθική και πολιτική σκέψη της ελεύθερης αγοράς οδηγεί στην αλλαγή των αναπαραστάσεων των ανάπηρων ατόμων στα μέσα σε παγκόσμιο επίπεδο, σε μια προσπάθεια εξυγίανσης του κράτους πρόνοιας από άτιθασα και ανυπότακτα σώματα.

Οι Σολντάτικ και Μικόσα επισημαίνουν ότι η αποστροφή αποτελεί ένα κυρίαρχο θέμα που πραγματεύονται οι νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις.¹¹ Παραλληλίζουν τα σώματα της εργατικής τάξης με τα ανάπηρα σώματα, καθώς και τα δυο πλεονάζουν, σύμφωνα με τα κριτήρια της επιβαλλόμενης κανονικότητας, και κρίνονται ως αποκρουστικά από την κοινωνική και ηθική ανωτερότητα της μεσαίας τάξης και τις πολιτισμικά κατασκευασμένες «ευαισθησίες» της. Ο χαρακτηρισμός «αποκρουστικά» είναι ο κρίκος που συνδέει τα πλεονάζοντα σώματα της εργατικής τάξης και τα ανυπότακτα ανάπηρα σώματα. Ο Χιουζ, αναλύοντας την ανάπτυξη των πολιτικών της αποστροφής στο βρετανικό συγκεκριμένο, επισημαίνει ότι οι πολιτικές αυτές εμπεριέχουν και αναπαράγουν την κουλτούρα της μομφής, η οποία συμβάλλει στην κατασκευή αποδιοπομπαίων τράγων.¹² Μέσα λοιπόν από τη ρητορική που παράγεται από την κουλτούρα της μομφής, η ευθύνη για τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα που δημιούργησαν οι

---

10. Briant, Watson, & Philo, «Reporting Disability in the Age of Austerity. The Changing Face of Media Representation of Disability and Disabled People in the United Kingdom and the Creation of New “Folk Devils”».

11. Karen Soldatic & Helen Meekosha, «The Place of Disgust. Disability, Class and Gender in Spaces of Workfare», *Societies*, τ. 2.3 (2012), σσ. 139-156, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.mdpi.com/2075-4698/2/3/139> (τελευταία επίσκεψη 19-04-2023).

12. Hughes, «Disabled People as Counterfeit Citizens. The Politics of Resentment Past and Present».

πολιτικές του νεοφιλελευθερισμού μεταφέρεται στις ομάδες εκείνες που ήδη ζουν στο περιθώριο και βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό, δηλαδή στα ανάπηρα άτομα, στους/ις μετανάστες/ριες, στους πρόσφυγες και αιτητές ασύλου, στα άστεγα άτομα και στις εθνοτικές ομάδες που αποτελούν μειονότητα.

Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης ενισχύουν τις πολιτικές της αποστροφής με τη μετάβαση από την προβολή συμπαθητικών πορτρέτων στην προβολή στιγματικών και υποτιμητικών απεικονίσεων, εστιάζοντας σε αφηγήματα απαξίωσης και διαχωρισμού μέσα από θεματικές αντιθέσεις, όπως οι «άεργοι που δεν αξίζουν πρόσβαση στα κοινωνικά αγαθά και παροχές» και οι «σκληρά εργαζόμενοι που τους αξίζει η πρόσβαση στα κοινωνικά αγαθά», οι «καλοί πολίτες» και οι «πολίτες-απάτη».¹³ Το επιχείρημα της εξυγιαντικής κυβερνητικότητας, το οποίο υποστηρίζει ότι ο απεχθής πληθυσμός αποτελεί απειλή για το κοινό καλό, για αυτό πρέπει να διοικείται και να ελέγχεται αυστηρά από όλα τα κοινωνικά συστήματα,¹⁴ εξυπηρετεί τις πρακτικές των νεοφιλελεύθερων κυβερνήσεων, ειδικά στις περιπτώσεις των μεταρρυθμίσεων κοινωνικής πρόνοιας και της προπαγάνδας του Μπρέξιτ. Η χειραγώγηση και η διάδοση εχθρικών συναισθημάτων αντικατέστησε την ανάπτυξη λογικών επιχειρημάτων. Ο λαϊκισμός βρήκε πρόσφορο έδαφος για να καταδείξει τους «επικίνδυνους άλλους» που εκμεταλλεύονται τους σκληρά εργαζόμενους καλούς πολίτες που επιθυμούν ένα ισχυρό κράτος και το υποστηρίζουν με την εργασία τους – και φυσικά την παθητική υπακοή τους. Τα ανάπηρα άτομα και τα άτομα με μεταναστευτική βιογρα-

13. Στο ίδιο.

14. Lauren Berlant, *The Queen of America Goes to Washington City. Essays on Sex and Citizenship*, Duke University Press, Ντάραμ & Λονδίνο 1997.

φία κατατάσσονται σε μια κατώτερη κοινωνική τάξη που παρουσιάζεται να απολαμβάνει επιδόματα και κοινωνικά αγαθά μιας άνετης ζωής στις πλάτες των σκληρά εργαζόμενων πολιτών.

Η απαξίωση και ακύρωση των ανάπηρων ατόμων δεν αποτελεί νέο φαινόμενο, είναι μια επαναλαμβανόμενη πολιτική πρακτική διάκρισης, με μακρά ιστορία, που ανάγει την αντίθεση σωματική υπόσταση σε εξιλαστήριο θύμα. Για τον λόγο αυτό κρίνεται απαραίτητη η διερεύνηση της αισθητικής της ακύρωσης αλλά και το αντεπιχείρημα που προσφέρει η αισθητική της αναπηρίας.

Η αισθητική της ακύρωσης και η αισθητική της αναπηρίας

Η παρουσία της αναπηρίας στις τέχνες και τον πολιτισμό είναι σημαντική και αναδεικνύεται από τις θεωρητικές εισηγήσεις του Τόμπιν Σίμπερς περί της αισθητικής της ακύρωσης και της αισθητικής της αναπηρίας. Η αναπηρία θεωρείται σημαδί κατωτερότητας και, κατά συνέπεια, αποκλεισμού. Είναι πρόσχημο ετερότητας που δηλώνει ότι η ύπαρξη των ανάπηρων ατόμων έχει λιγότερη αξία και αποτελεί μια επικίνδυνη απόκλιση από την κοινωνικά κατασκευασμένη νόρμα. Η αναπηρία, επίσης, αποτελεί κριτήριο αποκλεισμού όταν διατέμνεται με τη φυλή, το φύλο, την τάξη και την εθνότητα. Ο Σίμπερς επισημαίνει ότι για να αποτελέσει η αναπηρία κριτήριο αποκλεισμού, πρώτα πρέπει να έχει αξιολογηθεί και εκτιμηθεί ως απορριπτέα.¹⁵ Η ακύρωση βασίζεται στην όψη των σωμάτων και συγκεκριμένα στον τρόπο που παρουσιάζονται σύμφωνα με αρχές αισθητικής.

---

15. Tobin Siebers, *Disability Theory*, University of Michigan Press, Av Άρμπορ 2008.

Σύμφωνα με τον ορισμό του Σίμπερς, «η αισθητική μελετά τον τρόπο με τον οποίο κάποια σώματα κάνουν άλλα σώματα να νιώθουν».¹⁶ Με τον όρο «σώματα» αναφέρεται όχι μόνο σε ανθρώπινα αλλά σε ένα σύνολο σωμάτων, όπως ανθρώπινων δημιουργημάτων, ζώων και δημιουργημάτων του φυσικού κόσμου. Μέσα σε αυτό το εύρος σωμάτων, η αίσθηση ετερότητας βρίσκει έδαφος και ξεδιπλώνεται με ορμή προκαλώντας αμηχανία και φόβο. Η δύναμη της αισθητικής βασίζεται κυρίως στο ότι η επιρροή της εμφανίζεται σχεδόν ακούσια. Σώματα που παρουσιάζονται σε άλλα σώματα προκαλούν συναισθήματα που καθορίζουν μια υποσυνείδητη επικοινωνία μεταξύ τους. Κατά τον Σίμπερς «η αισθητική είναι η ανθρώπινη επιστήμη που ασχολείται με τις προκλήσεις να σκεφτούμε και να νιώσουμε διαφορετικά για τη δική μας επιρροή, τα ενδιαφέροντα και τη φαντασία μας».¹⁷ Η αισθητική της ακύρωσης δεν είναι απλώς ένα θέμα καλλιτεχνικής έκφρασης και κριτικής στεγασμένης σε μουσεία, πρέπει να προσεγγιστεί σαν μια πολιτική διαδικασία, αφού η καταπίεση μειονοτήτων προκύπτει από την ακύρωσή τους που καθορίζεται και από αρχές αισθητικής. Η αισθητική της αναπηρίας, ωστόσο, είναι το αντεπιχείρημα που αναπτύσσει ο Σίμπερς, μια κριτική προσέγγιση που διευρύνει διαφορετικά αισθητικά κριτήρια και αξίες και αναταράσσει την έννοια του «εξωτικού-άλλου» που στοιχειώνει τις αναπαραστάσεις της αναπηρίας.¹⁸ Η αισθητική της αναπηρίας δίνει ορατότητα στην αναπηρία μέσα στην ιστορία των πολιτισμικών αναπαραστάσεων, προτείνοντας ότι οι παραδοσιακά επιβαλλόμενες αναπαραστάσεις των υγιών σωμάτων δεν θα έπρεπε να αποτελούν τον απο-

16. Στο ίδιο, σ. 25. Εδώ, και όπου δεν δηλώνεται κάτι άλλο, η μετάφραση είναι δική μου.

17. Στο ίδιο, σ. 25.

18. Siebers, «Disability Aesthetics».

κλειστικό ορισμό της αισθητικής. Η αισθητική της αναπηρίας προτείνεται όχι ως μέσο για να διερευνηθεί ο αποκλεισμός της αναπηρίας από την τέχνη αλλά ως μέσο για να έρθει στην επιφάνεια η επίδραση της αναπηρίας στις τέχνες. Ο Σίμπερς υποστηρίζει ότι η αναπηρία έχει σημαντικό αλλά κρυμμένο ρόλο στην τέχνη, για αυτό, με την παραδοχή της παρουσίας της, οι έννοιες της αισθητικής εμπλουτίζονται και γίνονται αντιληπτές ως πιο σύνθετες. Αντίθετα, όταν η επιρροή της αναπηρίας απορρίπτεται, τότε οι καλλιτεχνικές ιδέες και δημιουργήματα αναφέρονται σε ένα περιορισμένο πλαίσιο. Η παρουσία της αναπηρίας στις τέχνες απαιτεί την αμφισβήτηση και αναθεώρηση των παραδοσιακών αντιλήψεων περί παραγωγής και εκτίμησης της αισθητικής.

Η αισθητική της αναπηρίας αποδίδει αξία στις σωματικές και νοητικές διαφορές. Δεν αποδέχεται μια αισθητική που ορίζει την αρμονία, την εξιδανικευμένη σωματική κανονικότητα και την υγεία ως κριτήρια ομορφιάς. Η ιδέα της αισθητικής της αναπηρίας επιβεβαιώνει ότι η αναπηρία αποτελεί τόσο κριτική προσέγγιση για την αναθεώρηση αισθητικών προϋποθέσεων στην ιστορία της τέχνης, όσο και αξία για τις μελλοντικές αντιλήψεις περί τέχνης.¹⁹ Η αισθητική της αναπηρίας εκφράζεται και εφαρμόζεται στη μοντέρνα και αβανγκάρντ τέχνη. Αξίζει να σημειωθεί ότι βρίσκει πρόσφορο έδαφος στην κουλτούρα της αναπηρίας συμβάλλοντας στη νοηματοδότηση και τον σχηματισμό της αναπηρικής ταυτότητας. Στο πλαίσιο αυτό, τα κινηματογραφικά φεστιβάλ με θέμα την αναπηρία είναι χώροι όπου οι θεατές έρχονται σε επαφή με την αισθητική της αναπηρίας και νέους τρόπους θέασης της αναπηρίας. Η αλλαγή του τρόπου θέασης της αναπηρίας και η εξοικείωση με την αισθητική της, παρέχουν τη δυνατότητα ανάπτυξης σκέψης που συνάδει περισσότερο με την πολιτι-

---

19. Στο ίδιο.

κή της αναπηρίας και τη συμπερίληψη των ανάπηρων ατόμων. Τα κινηματογραφικά φεστιβάλ με θέμα την αναπηρία προβάλλουν μια ποικιλία αφηγημάτων και αναπαραστάσεων που μπορούν να εκπαιδεύσουν το κοινό στους τρόπους με τους οποίους κοιτάμε και αντιλαμβανόμαστε την αναπηρία. Οι Σνάιντερ και Μίτσελ επισημαίνουν ότι οι πολλαπλοί τρόποι προβολής που προσφέρονται από τα κινηματογραφικά φεστιβάλ με θέμα την αναπηρία συστήνουν στο κοινό την πολιτική της ατυπικότητας, πιο συγκεκριμένα «την άρνηση να παραμείνουν [τα αφηγήματα και οι αναπαραστάσεις] μέσα στο πλαίσιο των αυστηρών ορίων των ιατρικά και κοινωνικά αποδιδόμενων κατηγοριών ομοιογένειας».²⁰ Οι θεατές εκτίθενται σε μια ποικιλία αναπαραστάσεων απαλλαγμένων από ιατρικό και διδακτικό περιεχόμενο.²¹ Τα φεστιβάλ συχνά παρουσιάζουν ποικίλες κοντινές λήψεις ανάπηρων ατόμων που δέχονται να παρουσιάσουν τη δική τους ιστορία, προσωπική, ακτιβιστική ή καλλιτεχνική στη μεγάλη οθόνη. Τα ντοκιμαντέρ κυρίως μπορούν να προσφέρουν ευκαιρίες όπου το βλέμμα των θεατών καθοδηγείται από τα ανάπηρα άτομα που αναλαμβάνουν τα νήια σε αυτή την αλληλεπίδραση και, όπως σημειώνει η Γκάρλαντ-Τόμσον, «μας οδηγούν σε κάτι νέο που μπορεί να μας αλλάξει».²²

---

20. Sharon L. Snyder & David T. Mitchell, «How Do We Get All These Disabilities in Here?». *Disability Film Festivals and the Politics of Atypicality*, *Canadian Journal of Film Studies/ Revue canadienne d'études cinématographiques*, τ. 17.1 (2008), σσ. 11-29, σ. 14.

21. Εδώ η αναφορά στο διδακτικό περιεχόμενο προκύπτει από τη σειρά προπαγανδιστικών αναπαραστάσεων της αναπηρίας που συχνά συνέβαλαν στην αναπαραγωγή στερεοτύπων ή και ιδεών και πρακτικών ευγονικής.

22. Rosemarie Garland-Thomson, *Staring. How We Look*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 2009, σ. 188.

*Το κλινικό βλέμμα, το επίμονο περιεργαστικό
κοίταγμα και τα ανάπηρα σώματα*

Αποκρουστικά, απδιαστικά ή αισθαντικά και ερωτικά... Ποια θα ήταν τα σχόλια για μια φωτογράφιση γυμνών ανάπηρων σωμάτων; Απαντώντας στη σύγχυση που μπορεί να προκαλέσει η θέα των ανάπηρων σωμάτων, η Χάριετ ΜακΜπράνι Τζόνσον, Αμερικανίδα συγγραφέας, δικηγόρος και ακτιβίστρια για τα δικαιώματα των αναπήρων, αναφέρει: «το θέμα δεν είναι ότι είμαι άσχημη. Το θέμα είναι ότι οι περισσότεροι άνθρωποι δεν ξέρουν πώς να με κοιτάξουν».²³ Τα άτομα με αναπηρία και τα σώματά τους ιστορικά υπόκεινται και εκτίθενται σε διάφορα βλέμματα και πρακτικές θέασης.

Από τον 19^ο αιώνα, το ιατρικό βλέμμα ήταν αυτό που τέθηκε σε ισχύ για να διαχωρίσει τις ζωές που άξιζαν να βιωθούν από εκείνες που δεν άξιζαν, ταξινομώντας τις σε κατηγορίες, προσεγγίζοντας τα ανάπηρα άτομα ως αντικείμενα ιατρικών πειραμάτων και μελετών. Από τη στιγμή της γέννησής τους τα ανάπηρα άτομα υποβάλλονται στο ιατρικό βλέμμα και σε πρακτικές ομαλοποίησης που συμβάλλουν στην κατασκευή του «άλλου» με καταπιεστικούς και οδυνηρούς τρόπους.²⁴ Ο Φουκό το όρισε ως «κλινικό βλέμμα»²⁵ που, όπως σημειώνει η Γκάρλαντ-Τόμσον, «είναι μια μορφή έντονου περιεργαστικού κοιτάγματος από άτομο σε άτομο, το οποίο είναι εξαιρετικά

23. Harriet McBryde Johnson, «Unspeakable Conversations», *The New York Times Magazine*, 16-02-2003, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.nytimes.com/2003/02/16/magazine/unspeakable-conversations.html> (τελευταία επίσκεψη 25-10-2023).

24. Eli Clare, *Exile and Pride. Disability, Queerness, and Liberation*, South End Press, Κέμπριτζ 1999 & Alison Lapper, *My Life in My Hands*, Pocket Books, Λονδίνο 2006 [2005].

25. Βλ. σχετικά Michel Foucault, *Η γέννηση της κλινικής*, μτφρ. Κική Καυαμπέλη, Νήσος, Αθήνα 2012.

απρόσωπο, προσχεδιασμένο και ασύμμετρο»,²⁶ αφού εξυπηρετεί μια παρεμβατική οπτική επεξεργασία που εστιάζει σε απομονωμένα στοιχεία τα οποία αποτελούν δείκτες παθολογίας. Το κλινικό βλέμμα εστιάζει στην παθολογία και τον διαχωρισμό ανάμεσα στο ομαλό και το ανώμαλο. Το βλέμμα αυτό συνδέεται και καθορίζει την παραγωγή της ιατρικής φωτογραφίας. Η Μίλετ-Γκάλαντ σημειώνει ότι η φωτογραφία του 19^{ου} αιώνα παρήγαγε εικόνες παθολογίας και απόκλισης, τόσο σωματικής όσο και ηθικής, που παράλληλα αποτέλεσαν σημεία αναφοράς για την επιβεβαίωση της κανονικότητας του επικρατέστερου συνόλου της κοινωνίας.²⁷ Τα κλινικά πορτρέτα ακολουθούσαν αυστηρές οπτικές συμβάσεις, καθώς θεωρούνταν αντικειμενικές ιατρικές αποδείξεις και παρουσίαζαν ανθρώπινα σώματα αποσυνδεδεμένα από αισθητική και προσωπικό αφήγημα. Αυτές οι κλινικές αναπαραστάσεις παγίωσαν την ιατρική εξουσία στο σώμα και κατασκεύασαν μια πολύ συγκεκριμένη εικόνα του παθολογικού σώματος για το ευρύ κοινό. Είναι ενδιαφέρουσα η απόκρυψη των ματιών ή του προσώπου ως πρακτική αντικειμενοποίησης του υποκειμένου των κλινικών πορτρέτων. Αν και σε κάποιες περιπτώσεις ήταν πρακτική προστασίας της ανωνυμίας και αξιοπρέπειας του/ης ασθενούς, παράλληλα προστάτευε και τον/η θεατή/ρια από μια ανταλλαγή βλεμμάτων με τον/ην ασθενή. Ιστορικά, το κλινικό βλέμμα εμπεριέχει το εχθρικό βλέμμα προς ανθρώπους που θεωρούνται εκφυλισμένοι. Η Γκάρλαντ-Τόμσον το συνδέει με την ευγονική και αναφέρει ότι πρόκειται για «μια διεστραμμένη φόρμα αναγνώρισης της ανθρώπινης ιδιαιτερότητας με σκοπό το ξερίζωμά της».²⁸

26. Garland-Thomson, *Staring. How We Look*, σ. 28.

27. Ann Millett-Gallant, *The Disabled Body in Contemporary Art*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2010.

28. Garland-Thomson, *Staring. How We Look*, σ. 177.

Το ρυθμιστικό και καταπιεστικό βλέμμα είναι το βλέμμα ελέγχου του εφαρμοσμένου πανοπτισμού σε άσυλα, κλινικές, ιδρύματα και στη διαχωρισμένη εκπαίδευση. Όπως αναφέρει ο Φουκό, σε αυτές τις δομές επιτήρησης «το βλέμμα επαγρυπνεί»²⁹, με σκοπό να διασφαλίσει ότι η υπακοή τηρείται με μηχανισμούς πειθαρχίας και η τιμωρία εφαρμόζεται για την αντιμετώπιση παραβατικών συμπεριφορών. Στις δομές που εφαρμόζεται ο πανοπτισμός, κάθε άτομο είναι «αντικείμενο μιας πληροφόρησης, ποτέ υποκείμενο μιας επικοινωνίας»³⁰, γιατί ο διαχωρισμός «του ζεύγματος “βλέπω [παρακολουθώ] – με βλέπουν [παρακολουθούμαι]”» έχει εξασφαλιστεί. Τα ανάπηρα άτομα τοποθετούνται στον περιφερειακό δακτύλιο του Πανοπτικού, όπου «είναι κανείς απόλυτα ορατός, χωρίς ποτέ ο ίδιος να βλέπει», ενώ στον κεντρικό πύργο, από όπου «βλέπει κανείς το πάντα, χωρίς ποτέ να τον βλέπουν», τοποθετούνται όσοι ασκούν εξουσία στις ζωές των ανάπηρων ατόμων.³¹

Η Γκάρλαντ-Τόμσον εξηγεί ότι το ιατρικό βλέμμα είναι «μια καταπιεστική πράξη πειθαρχικού κοιτάγματος που υποβιβάζει το θύμα»,³² ενώ το επίμονο περιεργαστικό κοιτάγμα είναι «μια οπτική ανταπόκριση σε κάτι που δεν περιμέναμε να δούμε. [...] Το περιεργαστικό κοιτάγμα δεν είναι ένα απλό κοιτάγμα, είναι μια γρήγορη κίνηση των ματιών που δηλώνει έντονο ενδιαφέρον».³³ Συνοδεύεται από ερωτήσεις για την ιστορία των ανθρώπων, που με την εμφάνιση ή τη δράση τους προκαλούν τις παγιωμένες προσδοκίες μας. Η αναζήτηση της ιστορίας τους βοηθά να κατανοήσουμε αυτή την πρόκληση.

29. Michel Foucault, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, μετφρ. Καίτη Χατζηδήμου & Ιουλιέττα Ράλλη, Ράππα, Αθήνα 1989, σ. 260.

30. Στο ίδιο, σ. 265.

31. Στο ίδιο, σ. 267.

32. Garland-Thomson, *Staring. How We Look*, σ. 9.

33. Στο ίδιο, σ. 3.

Σύμφωνα με την Γκάρλαντ-Τόμσον, «το επίμονο περιεργαστικό κοίταγμα προσφέρει την ευκαιρία να ξανασκεφτούμε το status quo. Αυτό που είμαστε αλλάζει εστίαση σε αυτό που νομίζουμε ότι δεν είμαστε».³⁴ Είναι μια πρόσωπο με πρόσωπο συνδιαλλαγή ανάμεσα στο άτομο που κοιτάζει επίμονα και το άτομο που το κοιτάζουν επίμονα και σε αυτή τη συνδιαλλαγή μια οπτική διαμάχη λαμβάνει χώρα, φέροντας στην επιφάνεια ποικίλες αντιδράσεις, όπως εμπλοκή, αποφυγή, αμοιβαίοτητα ή και συνδυασμό όλων αυτών.

Αυτές οι αντιδράσεις προέρχονται από κοινωνικο-πολιτισμικά και ψυχολογικά φίλτρα αλλά και από παγιωμένες παραδόσεις βλέμματος οι οποίες καθορίζουν το πώς μαθαίνουμε να κοιτάζουμε ή να αποστρέφουμε το βλέμμα. Η περιέργεια είναι μια αυθόρμητη αντίδραση όταν συναντάμε κάτι νέο, αλλά όρια στο να ικανοποιήσουμε την περιέργειά μας τίθενται από κοινωνικο-πολιτισμικούς και ηθικούς κανόνες. Το να μην ξέρεις πώς να κοιτάξεις είναι αποτέλεσμα των περιορισμών που επιβάλλονται από αυτούς τους κανόνες που δεν ρυθμίζουν μόνο την περιέργεια αλλά και την αναπηρία. Η πρόσωπο με πρόσωπο συνδιαλλαγή ανάμεσα στο άτομο που κοιτάζει επίμονα και το άτομο που το κοιτάζουν επίμονα αποτελεί μια «ζωντανή επικοινωνία γεμάτη από σύνθετες και δυναμικές συσχετίσεις».³⁵ Για τον λόγο αυτό, οδηγεί σε μια γνώση που μπορεί να κατευνάσει προσωπικές και κοινωνικές ανησυχίες, πρώτον με το να μας διδάσκει πώς να κοιτάμε και δεύτερον με το να προσφέρει την ευκαιρία αλληλεπίδρασης με μια πιο διευρυμένη αισθητική. Σύμφωνα με την Γκάρλαντ-Τόμσον, ένα άτομο που έχει πια εμπειρία στο να το κοιτάζουν επίμονα, μπορεί να οδηγήσει τα άτομα που το περιεργάζονται να ξεπεράσουν τις περιορισμένες αντιλήψεις τους περί ανθρωπίνης

---

34. Στο ίδιο, σ. 6.

35. Στο ίδιο, σ. 86.

διαφορετικότητας και την ανησυχία που προκαλείται από αυτή την περιορισμένη κοινωνική γνώση. Σε αυτή την περίπτωση, τα έμπειρα άτομα καθοδηγούν την αλληλεπίδραση και προσκαλούν ανοιχτά να τα κοιτάξουν.

Η διαχείριση του έντονου περιεργαστικού κοιτάγματος απαιτεί την εφαρμογή διαπροσωπικών τεχνικών και δεξιοτήτων επικοινωνίας που επιτρέπουν την αλλαγή δυναμικών μέσα από τα βλέμματα. Οι εικαστικές και παραστατικές τέχνες επιτρέπουν αυτή την αλλαγή. Κοινωνικές ομάδες που έχουν την εμπειρία της καταπίεσης του κλινικού, ελεγκτικού και αποικιοκρατικού βλέμματος καλούν το κοινό να τις κοιτάξει σε παραστάσεις, φωτογραφικές εκθέσεις, σε προβολές ταινιών ή αφηγηματικές διαδράσεις, όπου επιλέγουν πώς θα παρουσιαστούν και πώς επιθυμούν να τις δει το κοινό. Ουσιαστικά παίρνουν τα νιά των βλεμματικών συναντίσεων, κάτι που μεταφράζεται και ως πράξη χειραφέτησης. Τα ντοκιμαντέρ που εστιάζουν στην αναπηρία ως θεματική, συχνά προσφέρουν πλούσιο υλικό που προκαλεί το κοινό να αναστοχαστεί τον τρόπο που κοιτά το ανάπηρο σώμα. Οι θεατές/ριες εμπλέκονται σε μια συνήθως διαμεσολαβούμενη συνδιαλλαγή με ανάπηρα άτομα και αυτό φέρνει μια νέα γνώση που μπορεί να αλλάξει ή να επεκτείνει το πώς αντιλαμβάνονται την αναπηρία.

Η γοητεία του κριπ σπασίματος

Όταν τα ανάπηρα σώματα ταράζουν ανοιχτά και σκόπιμα τις στενές και καταπιεστικές προσδοκίες που επιβάλλονται από τις νεοφιλελεύθερες καπιταλιστικές νόρμες, είναι μια πράξη κριπ πείσματος [crip wilfulness]. Η κριπ θεωρία³⁶ βάζει στο

---

36. Robert McRuer, *Crip Theory. Cultural Signs of Queerness and Disability*, New York University Press, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2006.

μικροσκόπιο πολιτισμικές τοποθετήσεις και κοινωνικο-πολιτικές κατασκευές που αναπαράγουν την υποχρεωτική ετεροσεξουαλικότητα και την υποχρεωτική νοητική/ σωματική ικανότητα και αριτιμέλεια. Μια από τις βασικές αρχές της κριπ θεωρίας αναφέρεται στην κατασκευή ενός προσβάσιμου κόσμου σε αντίθεση με ό,τι επιβάλλει ο νεοφιλελευθερισμός. Ο ΜακΡούερ επισημαίνει ότι η πρόσβαση πρέπει να γίνει κατανοπή «τόσο συγκεκριμένα όσο και διευρυμένα, τοπικά και παγκόσμια».³⁷

Το νοητικό σχήμα του κριπ σπασίματος συνδυάζει διαστάσεις της φεμινιστικής και κριπ θεωρίας. Οι Μέρι Λίσα Τζόνσον και Ρόμπερτ ΜακΡούερ ανέπτυξαν την ιδέα του «κριπ σπασίματος» και «κριπ πείσματος», επεκτείνοντας το έργο της Σάρα Άχμεντ πάνω στο φεμινιστικό σπάσιμο και πείσμα (ξεροκεφαλιά).³⁸ Η Άχμεντ εξετάζει την «ευτυχία» και τις κοινωνικο-πολιτισμικές επιταγές για να φέρει ως «ευτυχισμένη» μέσα σε ένα καταπιεστικό πλαίσιο, όπου η θέση των γυναικών (κατ' επέκταση των θηλυκοτήτων) είναι προκαθορισμένη, συγκεκριμένη, διατάσσεται και επιβάλλεται σύμφωνα με τις κοινωνικές αντιλήψεις για τα διαφορετικά κοινωνικά στρώματα. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι:

το φεμινιστικό σπάσιμο γίνεται κατανοητό όταν τοποθετείται στο συγκεκριμένο φεμινιστικών κριτικών περί ευτυχίας, για το πώς η ευτυχία χρησιμοποιείται για να δικαιολογήσει και να καθιερώσει κοινωνικές νόρμες ως κοινωνικά αγαθά (ένα κοινωνικό αγαθό φέρνει ευτυχία, δεδομένου ότι η ευτυχία θεωρείται αγαθό). [...] Η απόρριψη της παραμονής στη θέση αυτής της επιθυμίας σημαίνει και την άρνηση της επιθυμούμενης ευτυχίας. Η εμπλοκή στον πολιτικό ακτιβισμό σημαίνει την εμπλοκή σε μια διαμάχη ενάντια στην ευτυχία.³⁹

37. Στο ίδιο, σ. 71.

38. Johnson & McRuer, «Cripistemologies. Introduction».

39. Ahmed, «Feminist Killjoys (and Other Willful Subjects)».

Το κριπ σπάσιμο αρνείται να προσποιηθεί ικανοποίηση και ευτυχία για να δικαιολογήσει τις τρέχουσες νεοφιλελεύθερες κοινωνικές νόρμες οι οποίες ουσιαστικά είναι καταπιεστικές για τα ανάπηρα άτομα. Σύμφωνα με τους Τζόνσον και ΜακΡούερ, τα ανάπηρα άτομα καθημερινά έχουν να αντιμετωπίσουν τις διασταυρούμενες επιπτώσεις της ικανότητας και της αδυναμίας, κάτι που οδήγησε στην ανάπτυξη της ιδέας του κριπ πείσματος. Το κριπ πείσμα είναι η άρνηση των ανάπηρων ατόμων να δρουν σύμφωνα με τις απαιτήσεις της υποχρεωτικής σωματικής/ νοητικής ικανότητας, η οποία θέτει τα άτομα σε μια καταπιεστική διαδικασία να παραβλέψουν τη δυσφορία τους όταν έρχονται αντιμέτωπα με τις επιπλοκές της δυνατότητας και της εξασθένησης.

Οι κοινωνικές νόρμες δημιουργούν συγκεκριμένες κοινωνικές προσδοκίες που οδηγούν τα άτομα σε μια ασυμφωνία ανάμεσα στο πώς νιώθουν και στο πώς θα έπρεπε να νιώθουν. Η Άχμεντ εξηγεί ότι «το πείσμα αποδίδεται ως κριτική στα άτομα εκείνα που δεν ακολουθούν τη λογική των άλλων. Το πείσμα μπορεί να είναι αυτό που κάνουμε όταν κρινόμαστε για αυτό που δεν είμαστε, όταν δεν πληρούμε τα κριτήρια του να είσαι άνθρωπος για παράδειγμα».⁴⁰ Η σημασία του πείσματος είναι η μεταμόρφωση του «είναι», όταν αυτό που δεν είναι (δεν είναι λευκός/η/ο, δεν είναι αρσενικό, δεν είναι ετεροφυλόφιλος/η/ο, δεν είναι αρτιμελής/ες) έρχεται ενάντια σε αυτό που είναι. Όταν το ανάπηρο άτομο προβαίνει σε κριπ σπάσιμο και είναι αντίθετο ενάντια στην καταπιεστική και πάντα παρούσα άνεση και ευτυχία που επιβάλλεται από την υποχρεωτική κανονικότητα, είναι μια πολιτική απόφαση «να είναι ασταθές, μη ικανό, απρόθυμο, ανάπηρο» και αυτή η απόφαση «ανοί-

---

40. Sara Ahmed, *Willful Subjects*, Duke University Press, Ντάραμ & Λονδίνο 2014, σ. 15.

γει έναν κόσμο πιθανοτήτων».⁴¹ Μέσα από αυτή τη θεωρητική προσέγγιση, το κριπ πείσμα είναι μια πράξη αντίστασης στον νεοφιλελευθερισμό και στις πρακτικές απόρριψης, ενώ η πολιτική απόφαση του κριπ σπασίματος είναι μια διεκδίκηση για ετερότητα και δημοκρατία.

NoBody's Perfect

Ο σκηνοθέτης και ακτιβιστής Νίκο φον Γκλάσσοου –ανάπηρο άτομο ο ίδιος, από τις παρενέργειες της θαλιδομίδης– δημιούργησε το ντοκιμαντέρ *NoBody's Perfect* (Palladio Film GmbH & Co. KG, Γερμανία, 2008), κατά την προσπάθειά του να βρει έντεκα άτομα, των οποίων τα σώματα είχε επηρεάσει γενετικά η χορήγηση θαλιδομίδης, για να ποζάρουν για ένα φωτογραφικό εγχείρημα. Ο σκοπός του ήταν να δώσει ορατότητα στην περίπτωση της θαλιδομίδης ως σκάνδαλο της φαρμακοβιομηχανίας και εταιρικό έγκλημα.

Ο φον Γκλάσσοου προσκαλεί έντεκα ενήλικα άτομα από τη Γερμανία και τη Βρετανία να συμμετάσχουν σε ένα πρότζεκτ γυμνής φωτογράφισης για ένα ημερολόγιο που είχε σκοπό να ενισχύσει την ενημέρωση για το σκάνδαλο της θαλιδομίδης και τη διεκδίκηση αποζημίωσης από την Grünenthal GmbH. Μέσα από αρκετές δόσεις χιούμορ και κυνισμού, το ντοκιμαντέρ παρουσιάζει τις αντιδράσεις των έντεκα ατόμων στην πρόταση του σκηνοθέτη να συμμετάσχουν στο φωτογραφικό πρότζεκτ, αλλά κυρίως τα πολυεπίπεδα ζητήματα που αντιμετώπισαν κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Ο φον Γκλάσσοου παραδέχεται ότι η ιδέα ξεκίνησε σαν μια προσωπική πρόκληση να αντιμετωπίσει τις δικές του ανησυχίες για την αυτο-εικόνα του και το ανάπηρο σώμα του και τελικά εξελίχθηκε σε μια πράξη ακτιβισμού με μέσο την εικόνα. Το πλούσιο υλικό, όσον αφορά τις αναπαραστάσεις ανάπηρων σωμάτων, αλλά και η φωνή

41. Johnson & McRuer, «Cripistemologies. Introduction», σ. 137.

των αναπήρων φέρνουν στο προσκίνητο την αισθητική της αναπηρίας και την αντίσταση που εκδηλώνεται με το κριπ σπασίμο. Οι δώδεκα πρωταγωνιστές/ριες, άτομα με αναπηρία εκ γενετής, προβαίνουν σε δράσεις κριπ σπασίματος, καθώς αρνούνται να καταλάβουν τη θέση που προσπαθεί να επιβάλει η φαρμακευτική εταιρεία Grünenthal, που παρήγε το φάρμακο της θαλιδομίδης από τη δεκαετία του 1950 μέχρι τη δεκαετία του 1980 και συνδέεται με βαρύ ιστορικό ευγονικών πρακτικών και πειραμάτων κατά την περίοδο του ναζισμού. Ζητούν από το κοινό να κοιτάξει καλά τα σώματά τους και να προσέξει τις ιστορίες τους για να αποκτήσει γνώση. Οι δώδεκα γυμνές φωτογραφίες των ατόμων που συμμετείχαν στο πρότζεκτ, συμπεριλαμβανομένου και του ίδιου του σκηνοθέτη, στήθηκαν σε διαστάσεις ανθρώπινου σώματος σε δημόσια θέα έξω από το Römisch-Germanisches Museum στην Κολωνία. Τα σχόλια των περαστικών κάλυπταν όλη την γκάμα αντιδράσεων, με τις φωτογραφίες να περιγράφονται ως «ερωτικές» και «αισθητικά ωραίες» αλλά και «αποκρουστικές», «κακόγουστες»:

Δεν είναι αποκρουστικό ή κάτι τέτοιο. Νομίζω είναι υπέροχες. Πολύ ερωτικές, όμορφα ερωτικές.

[...]

– Ένας γυμνός άντρας με σακαταμένα χέρια, είναι πραγματικά αποκρουστικό. Και τα παιδιά που περνούν τις βλέπουν. Δεν μου αρέσει.

– Γιατί; Είναι οι επιπτώσεις της θαλιδομίδης. Γιατί δεν μπορεί να δείξει τον εαυτό του γυμνό;

– Δεν μπορώ να σκεφτώ. Φυσικά δεν έχω τίποτα εναντίον των θυμάτων της θαλιδομίδης, αλλά το βρίσκω κακόγουστο να το δείχνεις δημόσια.

[...]

Είναι δυνατοί άνθρωποι. Χρειάζεται θάρρος. Πρέπει να είναι δυνατοί άνθρωποι για να δείχνουν τον εαυτό τους έτσι.⁴²

42. von Glasow, *NoBody's Perfect* [Nτοκιμαντέρ].

Τα παραπάνω σχόλια αντανακλούν αυτό που η Γκάρλαντ-Τόμσον, βασισμένη στην ανάλυση της Σόνταγκ [Sontag], περιγράφει ως κακό και καλό επίμονο κοίταγμα: «το κακό επίμονο κοίταγμα οδηγεί στο ηθικό αδιέξοδο του *schaudenfreude*, δηλαδή στην ευχαρίστηση που προέρχεται από την κακοτυχία κάποιου άλλου»,⁴³ επιβεβαιώνοντας την ίδια στιγμή ότι αυτό δεν συμβαίνει σε εμένα. Το κακό επίμονο κοίταγμα αποτυγχάνει να πετύχει τη μετάβαση από τη δυσφορία, το σοκ ή τον φόβο σε μια ενσυναισθητική ταύτιση. Το καλό επίμονο κοίταγμα εμπεριέχει αναγνώσεις που κινητοποιούν πολιτική δράση που επιτρέπει την ανάπτυξη ηθικών συσχετίσεων. Αυτό επιτυγχάνεται όταν τα άτομα που κοιτάζουν επίμονα ταυτίζονται αρκετά με εκείνα που δέχονται το περιεργαστικό κοίταγμα: η ταύτιση αυτή επιτρέπει την ανάπτυξη κατανόησης.

Αυτό που λειτούργησε ως κίνητρο για τα ανάπηρα άτομα που συμμετείχαν στο πρότζεκτ του φον Γκλάσσου, πέρα από την πολιτική δράση ενάντια στη φαρμακοβιομηχανία Grünenthal GmbH που δεν ανταποκρινόταν στο αίτημα αποζημίωσης, ήταν η ενδυναμωτική πράξη του να ανταποδίδεις το επίμονο περιεργαστικό κοίταγμα:

Σοφία (μα από τις συμμετέχουσες): Άλλαξα θέση τώρα. Συνήθως, ως ανάπηρο άτομο, πάντα σε κοιτάζουν επίμονα. Τώρα κρατώ επιθετική στάση. Έκανα αυτές τις φωτογραφίες και λέω: *Κοίτα! Κοίταξέ με!*⁴⁴

Το κριπ πείσμα στο ντοκιμαντέρ *NoBody's Perfect* αντιστέκεται σε διάφορες καταπιεστικές τοποθετήσεις. Ο Ματ Φρέιζερ [Mat Fraser], Βρετανός ηθοποιός που επίσης συμμετέχει στο πρότζεκτ, αντιδρά στην πρόταση του εκδοτικού οίκου να προσφέρει τα έσοδα από το ημερολόγιο σε φιλανθρωπία:

43. Garland-Thomson, *Staring. How We Look*, σ. 186.

44. von Glasow, *NoBody's Perfect*.

Ματ: Για στάσου, πώς θα το διαφημίσουν; *Ελάτε να δείτε δώδεκα σέξι μεσίλικες, κάποιον από αυτούς/ες έχουν περίεργα χέρια και πόδια, αλλά ξέρεις... ουάου! Αγοράστε το ημερολόγιο τώρα!*, είμαι μέσα γι' αυτό αλλά... Ωωω! [αλλάζει το χρώμα της φωνής του διπλώνοντας οίκοτο] *Είναι τόσο υπέροχο πρότζεκτ και θα κάνετε καλή πράξη...* Δεν θέλω να είμαι μέρος αυτού! Επειδή είναι ανάπηρα άτομα, δεν θα έπρεπε αυτόματα να είναι φιλανθρωπική εκδήλωση.

Νίκο: Ναι, αλλά αρέσει αυτό γιατί θα πουλήσει περισσότερα αντίτυπα.

Ματ: Σωστά, οκ. Δεν θέλω τα χρήματά μου να πάνε σε φιλανθρωπία. Θέλω τα χρήματα.

Νίκο: Καλώς, σωστή παρατήρηση!

Ματ: Γιατί πάντα πρέπει να μετατρέπεται σε ένα μεγάλο όργιο συμπόνας;⁴⁵

Ο Ματ Φρέιζερ έχει ξεκάθαρες απόψεις για τον έλεγχο των πράξεων και της συμμετοχής του ως ανάπηρο άτομο και ηθοποιός. Αστειεύεται ότι θα επενδύσει την αμοιβή του στην κατασκευή της «τουαλέτας-θαλιδομήδης», η οποία απαιτεί την εφαρμογή υποστηρικτικής τεχνολογίας. Ουσιαστικά τονίζει με αυτόν τον τρόπο σημεία που σχετίζονται με τα δικαιώματα των ανάπηρων ατόμων. Πρώτον, την απόρριψη του φιλανθρωπικού μοντέλου που αντιμετωπίζει τα ανάπηρα άτομα ως εξαρτημένα από την αρωγή των μη-ανάπηρων. Δεύτερον, τη λίπη αμοιβής για τα πρότζεκτ στα οποία συμμετέχουν. Και, τρίτον, την υποστήριξη αποφάσεων που ενδυναμώνουν την ανεξαρτησία τους. Ο Φρέιζερ, ο φον Γκλάσσοου και τα υπόλοιπα άτομα που συμμετέχουν στο ντοκιμαντέρ και στη φωτογράφιση εκφέρουν δυνατό πολιτικό λόγο και εκπαιδεύουν το κοινό, όχι μόνο για το σκάνδαλο της θαλιδομήδης αλλά και για την εικόνα του ανάπηρου σώματος και την αισθητική της αναπηρίας. Μέσα από καταστάσεις κριπ σπασίματος διαφω-

45. Στο ίδιο.

τίζουν την περιπλοκότητα των προσωπικοτήτων και των ζωών των ανάπηρων ατόμων και ανταπαντούν στην άκαμπτη και ομογενοποιημένη απεικόνιση της αναπηρίας.

Το ντοκιμαντέρ του φον Γκλάσσοου εξοικειώνει το κοινό με την αναπηρία. Στις πρώτες σκηνές περιλαμβάνει αρκετά κοντινά πλάνα στα άκρα που έχουν δεχτεί τις παρενέργειες της θαλιδομίδης. Καθώς η αφήγηση φτάνει στη μέρα της φωτογράφισης, ο φακός της κάμερας εστιάζει στα γυμνά σώματα των μοντέλων προβάλλοντας την αισθητική τους. Ο ίδιος ο σκηνοθέτης παρουσιάζεται να έχει ιδιαίτερα ενεργό ρόλο πίσω και μπροστά από την κάμερα. Το ντοκιμαντέρ είναι αποτέλεσμα συνεργασίας του δημιουργού και όσων συμμετέχουν και αυτό αποδεικνύεται από τις συνεντεύξεις και τις συναντήσεις και συζητήσεις όλων αυτών που εμπλέκονται στο εγχείρημα. Η αισθητική της φωτογράφισης και μέρους του ντοκιμαντέρ δημιουργεί μια εκλεπτυσμένη αλλά αισθαντική καλλιτεχνική δουλειά όπου τα ανάπηρα σώματα εκτιμώνται για τη δική τους ομορφιά, γοητεία, θελκτικότητα και αυτοπεποίθηση, ανταπαντώντας σε κατασκευασμένες ιδέες που επιβάλλονται από την υποχρεωτική κανονικότητα. Η επιλογή του γυμνού αποτελεί επίσης μια δήλωση, όπως ακριβώς και στις περιπτώσεις φεμινιστικών παραστάσεων, όπου το γυμνό εκλαμβάνεται ως φόρος τιμής στο γυναικείο σώμα και πράξη «επαναδιεκδίκησης από τις πολλαπλές ιστορίες εξαντικειμενοποίησης».⁴⁶ Μια γυμνή απεικόνιση του ανάπηρου σώματος υποστηρίζει την αυθεντικότητα της αναπηρίας και του ανάπηρου εαυτού. Απαλλαγμένο από προβολές ενοχής και φόβου, ελεύθερο από ομαλοποιητικό και καταπιεστικό καμουφλάζ, το ανάπηρο σώμα αποκαλύπτεται διεκδικώντας τη θέση του στον χώρο της αισθητικής και του οπτικού ακτιβισμού, προκαλώντας αντιλήψεις μισαναπηρισμού.

---

46. Millett-Gallant, *The Disabled Body in Contemporary Art*, σ. 38.

Ο φον Γκλάσοου και τα μοντέλα του αναδεικνύουν τα σώματά τους ως τέχνη για να ταράξουν το status quo της κανονικότητας, αντικρούοντας μια αισθητική οικονομία από την οποία τα σώματά τους έχουν απορριφθεί, αποκλειστεί και σε πολλές περιπτώσεις χαρακτηριστεί ως φρικώδη. Είναι μια αναπαράσταση αντίστασης στην αισθητική της ακύρωσης και την καταπίεση της υποχρεωτικής κανονικότητας. Μια πράξη κριπ πείσματος. Όπως αναφέρει η Μίλετ-Γκάλαντ: «Όταν απεικονίζεται το σώμα γυμνό μπορεί να σημαίνει αμαρτωλή συμπεριφορά και έλλειψη ηθικής αντίληψης, αλλά ακόμα και μια τέτοια αναισχυντία μπορεί να εκληφθεί ως απελευθέρωση από την ντροπή ή μια κατάσταση ανεπαίσχυνης αλήθειας».⁴⁷

Το γυμνό ανάπηρο σώμα είναι απαλλαγμένο από τις πρακτικές του να μην περνάς [passing], να μην αναγνωρίζεσαι ως ανάπηρο άτομο. Αυτές οι πρακτικές συνδέονται με την ντροπή, αφού προσπαθούν να την αποφύγουν, αλλά παράλληλα λειτουργούν και ως υπενθύμισή της. Ελεύθερη από δείκτες ακύρωσης, ντροπής και καταπίεσης, η αναπαράσταση του γυμνού ανάπηρου σώματος προσφέρει μια ανοιχτή συνδιαλλαγή με την αισθητική της αναπηρίας. Αυτή η συνδιαλλαγή προκαλεί τις παγιωμένες αισθητικές προϋποθέσεις και αλλάζει τον τρόπο με τον οποίο κοιτάμε την αναπηρία. Όταν οι απεικονίσεις των ανάπηρων σωμάτων είναι απαλλαγμένες από τις επιρροές του προνομιούχου βλέμματος, αποσυνθέτουν την εικόνα του ακυρωμένου «ασυνήθιστου» σώματος, αφού εκθέτουν τη σωματικότητα διαφόρων τύπων αναπηρίας. Μέσα από αυτή την προσέγγιση, το κοινό έχει τη δυνατότητα να εφαρμόσει το καλό επίμονο κοίταγμα και να βιώσει την εξοικείωση με τα ανάπηρα σώματα.

Το φωτογραφικό εγχείρημα του φον Γκλάσοου ήταν η

---

47. Στο ίδιο, σ. 39.

αφορμή για να συναντηθούν και να συνδεθούν μεταξύ τους οι δώδεκα συμμετέχοντες/ουσες με έναν κοινό ακτιβιστικό στόχο. Είχαν επίσης την ευκαιρία να μιλήσουν ανοιχτά για το βίωμα της καταπίεσης και το πώς τελικά αποδέχτηκαν τον/ήν εαυτό/ή τους και ένωσαν άνετα με την εικόνα του σώματός τους. Οι μεταξύ τους συνδέσεις χτίζονται μέσα από το μοίρασμα εμπειριών και βιωμάτων, τη συνεργασία και την ακτιβιστική δράση για την κατάρριψη ανακριβών αντιλήψεων και τη διεκδίκηση δικαιωμάτων. Το ντοκιμαντέρ περιλαμβάνει μια σκηνή δείπνου με τις/ους συμμετέχουσες/οντες, δίνοντας αρχικά την αίσθηση μιας μικρής κοινότητας που φέρει τα κοινά σημάδια των παρενεργειών της θαλιδομίδης, ωστόσο πρόκειται για μια μικρή ομάδα που μέσω του κριπ σπασίματος διεκδικεί τη θέση που το κάθε μέλος της επιθυμεί να κατέχει στην κοινωνία. Μια σύνθετη και πολυδιάστατη απεικόνιση των ανάπηρων σωμάτων, όπως αυτή που προσφέρει το *NoBody's Perfect*, καταρρίπτει τα στερεοτυπικά μοτίβα της αισθητικής της ακύρωσης που επιμένουν στην ιδέα ότι «σακατεμένα» σώματα συνεπάγονται ανάξιο βίο. Αντίθετα καθορίζει την αναπηρία ως σημαντική ανθρώπινη κατάσταση που έχει ουσιαστικό ρόλο στην τέχνη και τη ζωή.

Συμπεράσματα

Στο κείμενο αυτό έγινε μια προσπάθεια διατάραξης της ψευδο-ευτυχίας που υπόσχονται ο νεοφιλελευθερισμός και ο νεοσυντηρητισμός μέσα από πρακτικές απόρριψης όσων θεωρούνται επικίνδυνοι για αυτή την υποσχόμενη «ευημερία». Η ορατότητα των ανάπηρων σωμάτων είναι μια πράξη αντίστασης που μπορεί να υποστηριχτεί από τον κινηματογράφο και την τέχνη ανάπηρων καλλιτεχνών/ιδων. Οι αναπαραστάσεις κριπ σπασίματος προσφέρουν ένα αντι-αφήγημα που εμπειρεύει την αισθητική της αναπηρίας και την πολιτική δέσμευ-

ση να διακοπεί το αφήγημα που προωθεί ο λαϊκισμός σε περιόδους λιτότητας και παρουσιάζει τα ανάπηρα άτομα σαν κίβδηλους πολίτες που δεν αξίζουν τα κοινωνικά και οικονομικά αγαθά. Οι περικοπές των κονδυλίων για την κοινωνική πρόνοια, η επαναξιολόγηση των αιτητών επιδομάτων, η μείωση των κονδυλίων για τα προγράμματα εργασίας, καθώς και οι περικοπές των επιδομάτων αναπηρίας έχουν ήδη καταστροφικές συνέπειες για τα ανάπηρα άτομα και, σε πολλές περιπτώσεις, με κόστος την ίδια τους τη ζωή – κάτι βέβαια που αποσιωπάται. Ο Μπέρεσφορντ κατηγορησε τη βρετανική κυβέρνηση για επικλήρωση πολέμου ενάντια σε ανάπηρα άτομα, με την εφαρμογή νεοφιλελεύθερων πολιτικών και πρακτικών. Συγκεκριμένα τόνισε ότι οι πολιτικές είναι τόσο καταστροφικές που φαίνεται να συνδέονται με κάτι πιο αποτρόπαιο:

Το να δυσκολέψει η ζωή μας σε υπερθετικό βαθμό μπορεί να σκοτώσει κάποιους από εμάς, αλλά δεν θα αλλάξει σημαντικά τα μαθηματικά. Η αποτυχία στη χάραξη πολιτικών έγκειται στο ότι πολλά ανάπηρα άτομα ακόμα αντιμετωπίζουν σοκαριστικά εμπόδια στην εργασία, την εκπαίδευση, την επιμόρφωση, την οικογενειακή και κοινωνική ζωή. Οι μεταρρυθμίσεις στα συστήματα κοινωνικής ευημερίας δεν θα έπρεπε να αφορούν την εξόντωσή μας, αλλά τον τερματισμό των εμποδίων που προκύπτουν από στάσεις, θεσμούς και τον πολιτισμό.⁴⁸

Σε αυτές λοιπόν τις περιόδους, κατά τις οποίες η λιτότητα χρησιμοποιείται σαν σφαίρα κατεδάφισης της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κάθε αίσθησης κοινωνικής δικαιοσύνης και πρόνοιας, οι δράσεις κριπ σπασίματος και το κριπ πείσμα πρέπει να είναι εμφανή στην εκπαίδευση

---

48. Peter Beresford, «Why Is the Government Waging a War Against Disabled People?», *The Guardian*, 23-11-2017, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.theguardian.com/social-care-network/2017/nov/23/government-waging-war-against-disabled-people> (τελευταία επίσκεψη 27-07-2021).

ση, στις τέχνες, στην πολιτική της αναπηρίας και του σώματος. Η άγνοια και μη κατανόηση της πολιτικής της αναπηρίας δημιουργούν ένα έλλειμμα γνώσης, το οποίο εκμεταλλεύεται ο λαϊκισμός για να αλλάξει την εικόνα και το αφήγημα ώστε να προωθηθούν οι πολιτικές της αποστροφής. Ενώπιον στην ομογενοποίηση που επιβάλλεται εις το όνομα του «ισχυρού και υγιούς κράτους», το κριπ πείσμα απαντά με πολιτική θέση, σαν αυτή που αναδύεται στο ντοκιμαντέρ *NoBody's Perfect*, όπου η αισθητική της αναπηρίας και η πολιτική της ατυπικότητας αντιμιλούν στην πολιτική της αποστροφής.

Keep willful!

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ahmed, Sara, «Αλλάζοντας χέρια. Μερικές σκέψεις για το *Sex, Gender and Society* της Ann Oakley», μτφρ. Ουρανία Τσιάκαλου, *Φεμινιστικά*, τ. 1 (2018), διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://feministika.net/allazontas-cheria-sex-gender-society-ann-oakley/>.
- Ahmed, Sara, «Feminist Killjoys (and Other Willful Subjects)», *The Scholar And Feminist Online*, τ. 8.3 (2010), διαθέσιμο στη διεύθυνση: http://sfonline.barnard.edu/polyphonic/ahmed_01.htm.
- Ahmed, Sara, *Willful Subjects*, Duke University Press, Ντάραμ & Λονδίνο 2014.
- Beresford, Peter, «Why Is the Government Waging a War Against Disabled People?», *The Guardian*, 23-11-2017, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.theguardian.com/social-care-network/2017/nov/23/government-waging-war-against-disabled-people>.
- Berlant, Laurent, *The Queen of America Goes to Washington City. Essays on Sex and Citizenship*, Duke University Press, Ντάραμ & Λονδίνο 1997.
- Briant, Emma, Watson, Nick, & Philo, Gregory, «Reporting Disability in the Age of Austerity. The Changing Face of Media Representation of Disability and Disabled People in the United Kingdom and the Creation of New “Folk Devils”», *Disability & Society*, τ. 28.6 (2013), σσ. 874-889, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://sjk2014.files.wordpress.com/2014/10/reporting-disability.pdf>.
- Brown, Wendy, «American Nightmare. Neoliberalism, Neoconservatism, and De-Democratization», *Political Theory*, τ. 34.6 (2006), σσ. 690-714, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://sxpolitics.org/wp-content/uploads/2018/05/Wendy-Brown-American-Nightmare.pdf>.
- Clare, Eli, *Exile and Pride. Disability, Queerness, and Liberation*, South End Press, Κέμπριτζ 1999.
- Foucault, Michel, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Καίτη Χατζηδήμου & Ιουλιέττα Ράλλη, Ράππα, Αθήνα 1989.
- Foucault, Michel, *Η γέννηση της κλινικής*, μτφρ. Κική Καφαμπέλη, Νήσος, Αθήνα 2012.
- Garland-Thomson, Rosemarie, *Staring. How We Look*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 2009.

- Hughes, Bill, «Disabled People as Counterfeit Citizens. The Politics of Resentment Past and Present», *Disability & Society*, τ. 30.7 (2015), σσ. 991-1004, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://researchonline.gcu.ac.uk/ws/portalfiles/portal/6367633/Hughes_2015.pdf.
- Johnson, Merri Lisa & McRuer, Robert, «Cripistemologies. Introduction», *Journal of Literary & Cultural Disability Studies*, τ. 8.2 (2014), σσ. 127-147.
- Καραγιάννη, Γιώτα, «Πρόλογος. Σπουδές για την αναπηρία και παιδαγωγική της ένταξης», στο Colin Barnes, Mike Oliver & Len Barton, *Οι σπουδές για την αναπηρία σήμερα*, μτφρ. Μαρίνα Κόρφα, επιμ. Γιώτα Καραγιάννη, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2014, σσ. 9-38.
- Καραγιάννη, Γιώτα, *Η αναπηρία στην Ελλάδα της κρίσης*, Gutenberg, Αθήνα 2017.
- Lapper, Alison, *My Life in My Hands*, Pocket Books, Λονδίνο 2006 [2005].
- McBryde Johnson, Harriet, «Unspeakable Conversations», *The New York Times Magazine*, 16-02-2003, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.nytimes.com/2003/02/16/magazine/unspeakable-conversations.html>.
- McRuer, Robert, *Crip Theory. Cultural Signs of Queerness and Disability*, New York University Press, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2006.
- Millett-Gallant, Ann, *The Disabled Body in Contemporary Art*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2010.
- Samama, Évelyne, «The Greek Vocabulary of Disabilities», στο Christian Laes (επιμ.), *Disability in Antiquity*, Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2017, σσ. 121-138.
- Siebers, Tobin, «Disability Aesthetics», *Journal for Cultural and Religious Theory*, τ. 7.2 (2006), σσ. 63-73, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://www.jcrt.org/archives/07.2/siebers.pdf>.
- Siebers, Tobin, *Disability Theory*, University of Michigan Press, Av Άρμπρο 2008.
- Snyder, Sharon L. & Mitchell, David T., «“How Do We Get All These Disabilities in Here?”. Disability Film Festivals and the Politics of Atypicality», *Canadian Journal of Film Studies/ Revue canadienne d'études cinématographiques*, τ. 17.1 (2008), σσ. 11-29.

Soldatic, Karen & Meekosha, Helen, «The Place of Disgust. Disability, Class and Gender in Spaces of Workfare», *Societies*, τ. 2.3 (2012), σσ. 139-156, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.mdpi.com/2075-4698/2/3/139>.

«ΦΙΛΑΣ ΤΗΝ ΑΝΑΠΗΡΗ;»
ΑΝΑΠΗΡΙΑ, ΕΠΙΘΥΜΙΑ, ΣΑΠΟΥΝΟΠΕΡΑ

Αλέξανδρος Παπαγεωργίου

Το κάδρο ανοίγει και βλέπουμε ένα κορίτσι. Το πλάνο είναι κοντινό και καταλαμβάνεται σχεδόν εξ ολοκλήρου από το πρόσωπό της. Το κορίτσι έχει τα μάτια και το στόμα κλειστά, χαμογελώντας ελαφρώς. Χωρίς να αλλάξουμε κάδρο, ένα κεφάλι αγοριού μπαίνει από τα αριστερά στο πλάνο και, έχοντας επίσης κλειστά μάτια, δίνει ένα φιλί στο μάγουλο του κοριτσιού. Η μουσική υπόκρουση είναι υπέρ το δέον δραματική, προσδίδοντας κατ' αντίστιξη μια αίσθηση δράσης και ανησυχίας στη γαλήνη των προσώπων και των κινήσεων του αγοριού και του κοριτσιού. Αλλαγή πλάνου με απότομο κατ: μια γυναίκα μπαίνει ξαφνικά στο δωμάτιο βγάζοντας μια μακρόσυρτη απόκοσμη κραυγή. Η βίαιη εισβολή της γυναίκας αποτελεί τη διατάραξη της γαλήνης που προοικονομήθηκε από τη μουσική. Η κάμερα ζουμάρει γρήγορα και υπερ-δραματικά στο πρόσωπό της, το πλάνο μετατρέπεται σε κοντινό και ακούμε τη γυναίκα να ουρλιάζει τις λέξεις: «Τι κάνεις εκεί; Φιλάς την ανάπηρη;». Το επόμενο πλάνο είναι μεσαίο και βλέπουμε το αγόρι με το κορίτσι να αντιδρούν στην εισβολή. Το αγόρι δείχνει να έχει μια αυθεντικά ξαφνιασμένη έκφραση, ενώ το πρόσωπο του κοριτσιού μοιάζει περισσότερο κυριευμένο από φρίκη και τρόμο. Τα μάτια της είναι πλέον ανοιχτά, όπως και το στόμα. Φοράει σιδεράκια στα δόντια και κάθετα σε αναπηρικό αμαξίδιο.

Όλα αυτά διαρκούν έξι δευτερόλεπτα και, αν ακούγονται βγαλμένα από κάποια μεξικάνικη σαπουνόπερα, αυτό συμβαίνει επειδή όντως είναι. Η σκηνή προέρχεται από την τηλενουβέλα («telenovela» είναι ο όρος για τη σαπουνόπερα στη λατινοαμερικάνικη τηλεοπτική παράδοση) *Μαρία της Γειτονιάς* [*María la del Barrio*], η οποία προβλήθηκε στο μεξικάνικο τηλεοπτικό δίκτυο Televisa τη σεζόν 1995-1996. Πρόκειται για το τρίτο και τελευταίο μέρος της «Τριλογίας της Μαρίας», στην οποία η, διάσημη Μεξικανίδα ηθοποιός και τραγουδίστρια, Ταλία [Thalía] υποδύεται τρεις διαδοχικές αλλά ανεξάρτητες μεταξύ τους Μαρίες: τη Μαρία Μερσέντες Μουνιός ντελ Όλμο στο *María Mercedes*, τη Μαρία ντελ Μαρ Αλδάμα Πέρες στο *Marimar* και τη Μαρία Ερνάντες ντε λα Βέγκα στο *María la del Barrio*. Η σειρά που ολοκληρώνει την τριλογία αποτελεί διασκευή της παλαιότερης σαπουνόπερας *Και οι πλούσιοι κλαίνε* [*Los ricos también lloran*] (1979) με τη Βερόνικα Κάστρο [Verónica Castro], η οποία υπήρξε κομβική για την επέκταση της διεθνούς απήχησης της λατινοαμερικάνικης τηλενουβέλας. Η παγκόσμια επιτυχία του *María la del Barrio*, το οποίο έχει προβληθεί σε περισσότερες από 180 χώρες και αποτελεί την πιο πετυχημένη ισπανόφωνη σαπουνόπερα (και μια από τις πιο δημοφιλείς σειρές στην ιστορία της τηλεόρασης), εδραίωσε την Ταλία ως διάδοχο της Κάστρο στον τίτλο της Βασίλισσας της Τηλενουβέλας και ανέδειξε το είδος σε μια τεράστια παγκόσμια πολιτισμική δύναμη.

Στο κείμενο που ακολουθεί θα προσπαθήσω να εξετάσω τις δυναμικές μεταξύ αναπηρίας, αληθοφάνειας και σεξουαλικότητας μέσα από τις κανονιστικές αναπαραστάσεις της οπτικής κουλτούρας και ειδικότερα μέσα από τις ειδολογικές, αφηγηματολογικές και ιδεολογικές ιδιαιτερότητες της σαπουνόπερας, όπως αυτές εκφράζονται στη *Μαρία της Γειτονιάς*, ως εμβληματικό παράδειγμα του λαϊκού τηλεοπτικού είδους που έπαιξε κομβικό ρόλο στη διαμόρφωση της συλλο-

γικής πολιτισμικής συνείδησης των προηγούμενων δεκαετιών. Πιο συγκεκριμένα, το κείμενο θα ξεκινήσει από την αναπαράσταση της αναπηρίας στην τηλενουβέλα για να προχωρήσει έπειτα στη μακρά ιστορία κατασκευής του μισαναπηρικού λόγου μέσα από τις αναπαραστάσεις της οπτικής κουλτούρας. Στη συνέχεια, η διαλεκτική αορατοποίησης και αναγνώρισης του ανάπηρου σώματος σ' αυτές τις αναπαραστάσεις θα διαβαστεί μέσα από το πρίσμα της διερώτησης πάνω στο μη-ανάπηρο βλέμμα και τον τρόπο που αυτό συναρπάζεται από την αναπηρία, οδηγώντας τέλος στην εξέταση της σχέσης ανάμεσα στη σεξουαλική επιθυμία και τον επικίνδυνο οίκο.

Η Μαρία της Γειτονιάς και η μισαναπηρική διάταξη των σωμάτων

Στην Ελλάδα η *Μαρία της Γειτονιάς* προβλήθηκε μεταγλωττισμένη για πρώτη φορά το 1998 και πολύ γρήγορα μετατράπηκε σε μείζον τηλεοπτικό φαινόμενο εξαιρετικά υψηλής τηλεθέασης, ανοίγοντας περαιτέρω τον δρόμο για τη βιομηχανία μεταγλώττισης και προβολής ισπανόφωνης σαπουνόπερας στην ελληνική τηλεόραση στα τέλη της δεκαετίας του '90 και τις αρχές του '00. Έκτοτε, η σειρά προβλήθηκε πολλές φορές σε επανάληψη από διάφορα τηλεοπτικά δίκτυα, ενώ η τελευταία φορά που εμφανίστηκε στην ελληνική τηλεόραση ήταν τη σεζόν 2014-2015. Παρ' όλα αυτά, η δημοτικότητα και η πολιτισμική επιρροή της *Μαρίας της Γειτονιάς* κάθε άλλο παρά υποχώρησε τα επόμενα χρόνια. Έχοντας εγγραφεί βαθιά στο συλλογικό πολιτισμικό ασυνείδητο της ελληνικής λαϊκής κουλτούρας, η σειρά γνώρισε μια νέα ανατίμηση ως αντικείμενο-φετίχ της νοσταλγικής, ρετρό και καλτ αναβίωσης της πολιτισμικής ατμόσφαιρας της δεκαετίας του '90. Ο φυσικός χώρος αυτής της πολιτισμικής ανατίμησης δεν ήταν πια η τηλε-

όραση, η οποία στα χρόνια της οικονομικής κρίσης στράφηκε αποφασιστικά προς μια άλλη εθνική παράδοση σαπουνόπερας, εγκαινιάζοντας την εποχή των τουρκικών σίριαλ με την προβολή του *Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής* [*Muhtesem Yüzyıl*] το 2012, αλλά το ίντερνετ. Οι χαρακτήρες και οι ατάκες από τηλενουβέλες σαν τη *Μαρία της Γειτονιάς* έζησαν μια δεύτερη ζωή, αδιαχώριστα ειρωνική και νοσταλγική, μέσα από τη χρήση τους ως ρευστά σύμβολα πολιτισμικής επικοινωνίας στα social media, αποτελώντας την πρώτη ύλη για αμέτρητα χιουμοριστικά memes και παρωδιακά βίντεο που εξελίχθηκαν σε viral διαδικτυακά φαινόμενα.

Καμία σκηνή, κανένας χαρακτήρας και καμία ατάκα λατινοαμερικάνικης σαπουνόπερας δεν έχει γνωρίσει μεγαλύτερη δημοτικότητα από το «Τι κάνεις εκεί; Φιλιάς την ανάπηρη;» της Σοράγια Μοντενέγκρο, την οποία υποδούταν στη σειρά η ηθοποιός Ιτατί Καντοράλ [*Itatí Cantoral*]. Τα βιντεο-αποσπάσματα με τη συγκεκριμένη σκηνή, μεταγλωττισμένη στα ελληνικά, έχουν αθροιστικά πολλές εκατοντάδες χιλιάδες προβολές στο YouTube, ενώ η αυθεντική εκδοχή της σκηνής στα ισπανικά έχει στο πιο δημοφιλές βίντεο σχεδόν οκτώ εκατομμύρια προβολές. Ακόμα κι αυτά τα νούμερα, όμως, είναι ανεπαρκή για να εκφράσουν το εύρος της διάχυσης της συγκεκριμένης σκηνής και ατάκας στη συλλογική πολιτισμική φαντασία της ελληνικής μαζικολαϊκής κουλτούρας των τελευταίων δύο δεκαετιών. Πέρα από ένα σημείο πολιτισμικής αναφοράς, η φράση «φιλιάς την ανάπηρη;» έγινε μια γλωσσική κοινοτοπία. Για την ακρίβεια, η συγκεκριμένη ατάκα δεν ήταν παρά η δραματική κορύφωση, υπερβολικά οξυμένη από τη σκόπημα υστερική ερμηνεία της Καντοράλ, μιας ατέλειωτης σειράς λεκτικών προσβολών της Σοράγια προς την έφηβη Αλίσια Μονταλμπάν Σμιθ. Η αμέσως επόμενη φράση που λέει η Σοράγια στην εν λόγω σκηνή, αλλάζοντας απότομα το ύφος της ερμηνείας της με ακούσια κωμικό τρόπο (μια αίσθη-

ση που οξύνεται από το αδύνατο του συγχρονισμού φωνής και χειλιών λόγω της μεταγλώττισης), είναι: «Ωστε με αυτόν είσαι λοιπόν ερωτευμένη, καταραμένη άχρηστη». Στο ισπανόφωνο πρωτότυπο, ο χαρακτηρισμός «καταραμένη άχρηστη» εμφανίζεται ως «maldita lisiada», το οποίο κυριολεκτικά μεταφράζεται ως «καταραμένη σακάτισσα», μια προσφώνηση που η Σοράγια χρησιμοποιούσε τόσο συχνά απευθυνόμενη στην Αλίσια που η ίδια η ατάκα «maldita lisiada» έγινε μέρος της μεξικάνικης λαϊκής κουλτούρας (ο υποτιμητικός όρος «lisiado» αντιστοιχεί στο ελληνικό «σακάτης» και ήταν εξίσου διαδεδομένος παλιότερα στην ισπανική γλώσσα, ενώ πλέον χρησιμοποιείται ο επίσημος όρος «discapacitado»).

Ο τρόπος που η Σοράγια αλληλεπιδρά με την ανάπηρη Αλίσια αποτελείται από μια πληθώρα εκδοχών λεκτικής, συναισθηματικής και σωματικής κακοποίησης, οι οποίες, παρ' ότι αναπαρίστανται ως καταδικαστέες στα δραματουργικά πλαίσια της σειράς, εγγράφηκαν με τέτοιο τρόπο στη μαζική κουλτούρα, που αποτέλεσαν μια από τις βασικότερες και επιδραστικότερες αναπαραστάσεις της αναπηρίας στη δημοφιλή οπτική μυθοπλασία. Πιο συγκεκριμένα, μέσα από τις λογοθετικές πρακτικές της γύρω από την αναπηρία, η *Μαρία της Γειτονιάς* ενίσχυσε και σημάδεψε με διάφορους τρόπους τα μισαναπηρικά στερεότυπα που ήταν και παραμένουν κυρίαρχα στην οπτική κουλτούρα. Μέσα από την κοινοτοποίηση μιας σειράς μισαναπηρικών λόγων και αναπαραστάσεων, η *Μαρία της Γειτονιάς* συνέλαβε τη λαϊκή φαντασία σε μια περίοδο που η αναπηρία ήταν σε μεγάλο βαθμό αόρατη από τη μαζική κουλτούρα. Η Σοράγια μιλάει με λέξεις για την Αλίσια κι αυτές οι λέξεις έχουν πολιτικό βάρος, καθώς εικονοποούν την αναπηρία ως πολιτικό σύστημα κοινωνικής καταπίεσης που βασίζεται στη διαλεκτική κανονικού και παθολογικού, λειτουργικότητας και βλάβης, ορατότητας και αορατοποίησης. Όπως γράφει ο Ζακ Ρανσιέρ: «Οι λέξεις δεν παίρνουν την

θέση των εικόνων. Είναι εικόνες, δηλαδή μορφές ανακατανομής των στοιχείων της αναπαράστασης. [...] Με αυτήν την έννοια είναι πολιτικές, αν η πολιτική συνίσταται στην αλλαγή των θέσεων και της μέτρησης των σωμάτων».¹ Επομένως, το πώς αναπαρίσταται αυτή η σωματικότητα των θέσεων, της μέτρησης, της διάταξης, της ιεράρχησης, της ταξινόμησης, του διαχωρισμού και του αποκλεισμού είναι ένα αίνιγμα πολιτικό μέσα στην καρδιά του πολιτισμικού.

Για να αποκωδικοποιήσουμε την αναπαράσταση της αναπηρίας στη *Μαρία της Γειτονιάς*, ως εμβληματικό παράδειγμα τηλενουβέλας, θα πρέπει να επιχειρήσουμε αρχικά να συνοψίσουμε τη δραματουργική σχέση ανάμεσα στους χαρακτήρες που πρωταγωνιστούν στην παραπάνω σκηνή – πράγμα όχι ιδιαίτερα εύκολο, αν αναλογιστεί κανείς την κατασκευαστική υπερ-πολυπλοκότητα της πλοκής σε μια τυπική τηλενουβέλα. Η Σοράγια, de facto πρωταγωνίστρια της εν λόγω σκηνής και πιο αναγνωρίσιμο πρόσωπο της σειράς εν γένει, αποτελεί ένα κλασικό παράδειγμα ανταγωνιστικού χαρακτήρα απέναντι στην κεντρική ηρώδα μιας σαπουνόπερας. Η Σοράγια είναι η κλασική «κακιά» της τηλενουβέλας, χαρακτηριζόμενη από μια διαρκή μοχθηρή ροπή προς τη μηχανορραφία, τη βία, τη ζήλια και την ψυχική αστάθεια. Η Σοράγια αναπαρίσταται λίγο πολύ ως μια υστερική υπερ-μελοδραματική φαρισατιά, αποτελώντας το αντίβαρο απέναντι στην αθωότητα, την καλοσύνη και την ευγένεια της Ταλία στον ρόλο της Μαρίας. Στη σκηνή που μας ενδιαφέρει εδώ, η Σοράγια βρίσκεται στο Χιούστον των Ηνωμένων Πολιτειών, 14 χρόνια μετά από ένα ατύχημα που οδήγησε τους υπόλοιπους χαρακτήρες να τη θεωρούν νεκρή. Μετά την αποτυχία της να αποσπάσει τον Λουίς Φερνάντο ντε λα Βέγκα από τη Μαρία, η Σοράγια πα-

1. Jacques Rancière, *Ο χειραφετημένος θεατής*, μτφρ. Αλέξανδρος Κιουπκιολής, Εκκρεμές, Αθήνα 2015, σσ. 123-124.

ντρεύεται τον χίρο δισεκατομμυριούχο Όσκαρ Μονταλμπάν και γίνεται η μπριά της 17χρονης κόρης του, Αλίσια. Η Σοράγια δολοφονεί τον Όσκαρ προκειμένου να κληρονομήσει τον πλούτο του, αλλά μαζί με αυτόν κληρονομεί και την υποχρέωση να φροντίζει την ανάπηρη Αλίσια.

Από την άλλη πλευρά, το αγόρι που εμφανίζεται στη σκηνή είναι ο Νάντο, γιος της Μαρίας με τον Λουίς Φερνάντο, ο οποίος μεγάλωσε μακριά τους χωρίς να γνωρίζει τους πραγματικούς του γονείς. Έχοντας επανενωθεί μαζί τους, έπειτα από μια σειρά εξωπραγματικών (ακόμα και για τα δεδομένα του είδους) παρεξηγήσεων που καταλήγουν στον Λουίς Φερνάντο να επιχειρεί να δολοφονήσει τον γιο του περνώντας τον για εραστή της Μαρίας (!), ο Νάντο ζει πια ευτυχισμένος με την αληθινή οικογένειά του. Εκεί είναι που η Σοράγια ξαναμπάνει στο παιχνίδι, αφού επιστρέφει με τη θετή κόρη της στο Μεξικό με μοναδικό σκοπό να πάρει εκδίκηση από τη Μαρία και τον Λουίς Φερνάντο. Προσποιούμενη τη μετανοημένη μετά το ατύχημα που παρά λίγο να της κοστίσει τη ζωή, η Σοράγια καταφέρνει να προσεγγίσει την οικογένεια ντε λα Βέγκα και να αποπλανήσει τον νεαρό και αφελή Νάντο, μετατρέποντάς τον σε σεξουαλικό της υποχείριο. Κατά τις αμαρτωλές επισκέψεις του στο σπίτι της Σοράγια, όμως, ο Νάντο συναντά και γνωρίζει την έφηβη Αλίσια και οι δυο τους αρχίζουν να αναπτύσσουν μια έντονη συμπάθεια ο ένας για την άλλη. Καθώς η συμπάθεια εξελίσσεται σε έρωτα, από αυτούς τους αγνούς και ανιδιοτελείς έρωτες του νεανικού μελοδράματος, που αντιπαραβάλλονται στη σεξουαλική οικονομία των υπολογιστικών παιχνιδιών εξουσίας, η Σοράγια εισβάλλει στο δωμάτιο και αναρωτιέται πώς γίνεται ο Νάντο να φιλάει την Αλίσια, την ανάπηρη. Στη συνέχεια, η Σοράγια υπόκειται σε ένα ψυχωσικό επεισόδιο, κατά το οποίο κακοποιεί σωματικά την Αλίσια και τραυματίζει τον Νάντο με ένα ψαλίδι.

Οι αναπαραστάσεις της αναπηρίας και το μη-ανάπηρο βλέμμα

Η στερεοτυπικότητα και η υπερβολή των συμβάσεων του είδους της τηλενουβέλας που επιστρατεύει η *Μαρία της Γειτονιάς* δεν θα έπρεπε να μας ξεγελάνε και να μας κάνουν να παραβλέψουμε το πόσο διαδεδομένες, ριζωμένες και πολιτισμικά κυρίαρχες είναι οι συγκεκριμένες μορφές αναπαράστασης της αναπηρίας κατά τη διασταύρωσή της με την προβληματική του φύλου, της σεξουαλικότητας, της κοινωνικής τάξης και της ψυχικής ασθένειας. Ίσα ίσα, η ίδια η υπερβολή της τηλενουβέλας μας βοηθάει στην πραγματικότητα να δούμε τις λογοθετικές πρακτικές της οπτικής κουλτούρας γύρω από την αναπηρία μέσα στην υπερ-τεχνητότητά τους, επιτρέποντάς μας να αποστασιοποιηθούμε αρκετά από αυτές ώστε να αντικρίσουμε την προφανή κατασκευαστικότητα τους και να τις αναλύσουμε σε μια πιο καθαρή μορφή. Ας πούμε, η σχέση της Σοράγια και της Αλίσια, ως μνησικάκης μη-ανάπηρης μητριάς που κακοποιεί την αθώα και αβοήθητη ανάπηρη θετή κόρη της, που εδώ εμφανίζεται με τόσο εξόφθαλμα υπερβολικό τρόπο, δεν αποτελεί παρά ενσάρκωση ενός κλασικού μυθοπλαστικού μοτίβου που αφορά τη διαλεκτική μεταξύ φροντίδας και εξουσίας σε γυναικείες ιστορίες έλξης, απώθησης, ελέγχου και παραβίασης. Το πιο γνωστό παράδειγμα εδώ είναι το κλασικό χολιγουντιανό φιλμ ψυχολογικού τρόμου *What Ever Happened to Baby Jane?* του Ρόμπερτ Άλντριχ [Robert Aldrich] από το 1962, το οποίο αφορά την ιστορία μιας μεσήλικης πρώην σταρ του σινεμά που φροντίζει και ταυτόχρονα βασανίζει τη μικρότερη παραπληγική αδερφή της. Παρ' ότι το είδος της ταινίας είναι πολύ διαφορετικό από τη σαπουνόπερα, η χρήση της υπερβολής μέσα από το μαύρο χιούμορ και η ύπαρξη camp στοιχείων φέρνουν το *What Ever Happened to Baby Jane?* κοντά

σε αναπαραστάσεις σαν αυτές της *Μαρίας της Γειτονιάς*.

Όπως και η μεγάλη αδερφή του *What Ever Happened to Baby Jane?*, μιας ταινίας που έχει αναλυθεί πολλάκις στα πλαίσια των σπουδών αναπηρίας,² έτσι και η Σοράγια είναι ψυχικά ασταθής, είναι μνησικάκη απέναντι στη νεότητα, νιώθει εγκλωβισμένη στο καθήκον φροντίδας ενός ατόμου που μισεί και το οποίο καταλήγει να τιμωρεί και να βασανίζει, δημιουργώντας μια σχέση κακοποίησης του ανάπηρου σώματος, παραβιάζοντας τα όριά του. Η Σοράγια εμφανίζεται δραματουργικά περιφραγμένη από τα στερεότυπα της φαμίλιας, της κακιάς μπριάς και της ψυχικά ασθενούς, ενώ η σχέση της με την Αλίσια χαρακτηρίζεται από τον διπλό εγκλωβισμό τους στους δύο πόλους της εμφυλοποιημένης αναπαραγωγικής εργασίας της φροντίδας αλλά και από το μίσος για την αναπηρία ως παροντοποίηση του φόβου για μια ριζική σωματική, ψυχική, νοητική και κοινωνική ετερότητα. Η Αλίσια, από την άλλη, όπως και η μικρή αδερφή του *What Ever Happened to Baby Jane?*, αναπαρίσταται ως ανάπηρο σώμα που αποτελεί αθώο θύμα μιας δήθεν τραγικής μοίρας. Όπως και σε πολλές ακόμα αντίστοιχες περιπτώσεις οπτικής μυθοπλασίας, η αναπαράσταση του ανάπηρου συνδέεται με την πρόκληση οίκτου και την ιδέα του ηρωισμού. Το ανάπηρο σώμα εικονοποιείται εργαλειακά, προς ικανοποίηση ενός εξιδανικευμένου βλέμματος μη-ανάπηρης κανονικότητας. Ο ρόλος του είναι είτε να προκαλέσει τη λύπη για την τραγική του μοίρα, είτε να εμπνεύσει με τον ηρωισμό και το σθένος με το οποίο την υπομένει. Τόσο στην περίπτωση της πορνογραφίας οίκτου όσο και στην περίπτωση της πορνογραφίας εμπνευσης, το ηθικό κέντρο της αναπαράστασης της αναπη-

2. Sally Chivers, «Baby Jane Grew Up. The Dramatic Intersection of Age with Disability», *Canadian Review of American Studies*, τ. 36.2 (2006), σσ. 211-228.

ρίας ακολουθεί ένα μοραλιστικό μοντέλο που τη συνδέει εμμενώς με την τραγωδία. Έτσι, είτε ως αποτέλεσμα μιας αδιάφορης μοίρας είτε ως αποτέλεσμα μιας κοσμικής τιμωρίας, η αναπηρία θεωρείται ένα ατομικό πρόβλημα με ψευδο-τραγικό βάρος, μια βλάβη που ανάγεται σε προσωπική τραγωδία.

Το βλέμμα της μη-αναπηρίας καλείται να λυπηθεί ή να θαυμάσει, και το αποτέλεσμα αυτής της ορμής, σε επίπεδο δραματοουργίας, είναι η άρνηση της χαρακτηριστικής συνθετότητας και η άρνηση της δυνατότητας για εμπρόθετη δράση και αυτενέργεια. Πράγματι, αναπαραστάσεις όπως αυτές της *Μαρίας της Γειτονιάς* χαρακτηρίζονται από μια άκαμπτη μονοσημαντότητα και ο ανάπηρος χαρακτήρας υπερ-καθορίζεται, έως και απορροφάται δραματοουργικά, από τη βλάβη του. Έχει ενδιαφέρον, όμως, να δούμε τι είναι αυτό που κινεί το βλέμμα της μη-αναπηρίας, τι είναι αυτό που ζητάει από την αναπαράσταση της αναπηρίας με όρους λύπησης ή θαυμασμού. Σύμφωνα με τον Τζόελ Μάικλ Ρέινολντς, ο οποίος ακολουθεί τη φαινομενολογία του Μορίς Μερλό-Ποντί [Maurice Merleau-Ponty], τα μη-ανάπηρα άτομα συναρπάζονται από την αναπηρία λόγω αυτού που αποκαλεί «ableist conflation», δηλαδή της υπόθεσης ότι η αναπηρία συνιστά μια εμπειρία έλλειψης που ταυτίζεται με τον πόνο και το μαρτύριο.³ Ο Μερλό-Ποντί υποστηρίζει πως ο μη-ανάπηρος και ο μη-ασθενής συναρπάζονται από την αντοχή της εμπειρίας της αναπηρίας και της ασθένειας.⁴ Ο λόγος είναι ότι, αφού η αναπηρία ταυτίζεται με την έλλειψη και την αποστέρση, τότε η απλή αντοχή της κατάστασης μη-πληρότητας μετατρέπεται σε αι-

3. Joel Michael Reynolds, «Merleau-Ponty, World-Creating Blindness, and the Phenomenology of Non-Normate Bodies», *Chiasmi International*, τ. 19 (2017), σσ. 419-436, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://philarchive.org/archive/REYMWB> (τελευταία επίσκεψη 11-07-2023).

4. Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, μτφρ. Donald A. Landes, Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2011 [2010], σ. 458.

τία για έναν θαυμασμό που στον πυρήνα του περιέχει τον οίκο. Ουσιαστικά, πρόκειται για την ηθική προϋπόθεση της δραματουργικής περιστολής των ανάπηρων ατόμων σε σώματα χωρίς εμπρόθετη δράση και συνθετότητα σε επίπεδο αναπαράστασης, αφού η εμπειρία της ύπαρξής τους περιστέλλεται σε μια μορφή ζωής που χαρακτηρίζεται ολοκληρωτικά από μια αρνητική ποιότητα έλλειψης.

Η άρνηση εμπρόθετης δράσης και συνθετότητας συναντάται στην περίπτωση της έφηβης Αλίσια και με την αντίστοιχη δυναμική που βρίσκουμε συχνά στους παιδικούς χαρακτήρες. Τα δύο ζητήματα, της αναπαράστασης της αναπηρίας σε χαρακτήρες-παιδιά, μελέτησε συνδυαστικά ο Χρήστος Μαρινάκης στην ελληνική κινηματογραφική παραγωγή από το 1950 μέχρι το 2007.⁵ Σύμφωνα με τον Μαρινάκη, η αναπαράσταση των παιδιών με αναπηρία στον ελληνικό κινηματογράφο κυριαρχείται από το ατομικό μοντέλο που δεν αντανακλά την πολυπλοκότητα της εμπειρίας που βιώνουν τα παιδιά με αναπηρία εκτός οθόνης. Το ιατρικό-ατομικό μοντέλο βασίζεται στο αφηγηματικό μοτίβο της προσωπικής τραγωδίας και της τελικής «ίασης», ενώ το μη-ανάπηρο κοινωνικό-οικογενειακό περιβάλλον των ανάπηρων παιδιών τα αντιμετωπίζει σαν βάρος και κατακλύζεται από συναισθήματα ντροπής, ενίοτε μάλιστα σε βαθμό που τείνει να βλέπει την ίδια την αναπηρία σαν μια τιμωρία ή κατάρα που έπληξε το σύνολο της οικογένειας ή της κοινότητας, οδηγώντας σε καταναγκασμό των ανάπηρων σωμάτων σε αορατότητα και περιβάλλοντας την ίδια την αναπηρία με μια ατμόσφαιρα ηθικού πανικού που συχνά συνδέεται με την πολιτισμική αγωνία για προστασία

---

5. Χρήστος Μαρινάκης, «Τα παιδιά με αναπηρία στον ελληνικό κινηματογράφο», *Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού*, τ. 9 (2009), σσ. 95-107, διαθέσιμο στη διεύθυνση: [https://www.researchgate.net/publication/334214560_Ta_paidia_me_anaperia_ston_elleniko_kinematographo](https://www.researchgate.net/publication/334214560-Ta_paidia_me_anaperia_ston_elleniko_kinematographo) (τελευταία επίσκεψη 11-07-2023).

των παιδιών. Η αναπαράσταση της ανάπηρης Αλίσια πράγματι επιβεβαιώνει την πλειοψηφία αυτών των στερεοτύπων, από την αορατότητα του κατ' οίκον περιορισμού στο όνομα της προστατευτικής φροντίδας μέχρι την υποτιθέμενη δραματουργική λύτρωση της τελικής «ίασης». Στην πραγματικότητα, η Αλίσια δεν αποτελεί παρά ένα παθητικό σώμα-αντικείμενο το οποίο περιφράσσουν και ταξινομούν οι λογοθετικές πρακτικές του μη-ανάπηρου βλέμματος: η αορατοποιητική φροντίδα του γλυκού πατέρα της, η μισαναπηρική βία της κακιάς μητριάς της, η ερωτική επιθυμία του νεαρού εραστή της.

Παρά τη μακρά ιστορία αυτού του είδους αναπαραστάσεων, η οποία φτάνει μέχρι τις απαρχές της ίδιας της κινηματογραφικής γλώσσας κατά τον πρώιμο 20ό αιώνα, η οργανωμένη κριτική ανάλυση των μισαναπηρικών στερεοτύπων στην οπτική μυθοπλασία άρχισε να αναδύεται κατά τη δεκαετία του 1990, καθώς το ακαδημαϊκό πεδίο των σπουδών αναπηρίας, που εδραιώθηκε στα 80s, άρχισε να επεκτείνεται προς το έδαφος της πολιτισμικής κριτικής. Το 1992, ο κοινωνιολόγος Κόλιν Μπαρνς εκπόνησε μια έρευνα για το Βρετανικό Συμβούλιο των Αναπηρικών Οργανώσεων [British Council of Organisations of Disabled People], στην οποία κατέληξε σε μια λίστα με έντεκα κοινά επαναλαμβανόμενα στερεότυπα που αφορούν την αναπαράσταση της αναπηρίας στα οπτικά μέσα.⁶ Τα στερεότυπα αυτά, σύμφωνα με τον Μπαρνς, περιλαμβάνουν το ανάπηρο άτομο ως αξιολύπητο και παθητικό, ως αντικείμενο βίας, ως μοχθηρό και κακό, ως στοιχείο της ατμόσφαιρας και του διάκοσμου, ως υπερ-σακάτη, ως αντικείμενο εμπαιγμού, ως μοναδικό και χειρότερο εχθρό του εαυτού του, ως φορτίο, ως σεξουαλικά αφύσικο, ως ανίκανο να

---

6. Colin Barnes, *Disabling Imagery and the Media. An Exploration of the Principles for Media Representations of Disabled People*, Ryburn Publishing, Χάλιφαξ 1992, σσ. 7-19.

συμμετέχει πλήρως στην κοινωνική ζωή και ως κανονικό. Αργότερα μέσα στην ίδια δεκαετία, ο επίσης κοινωνιολόγος Τομ Σέξπιρ επιχείρησε να αναπτύξει περαιτέρω τα ευρήματα της έρευνας του Μπαρνς, αλλά στην κατεύθυνση της συμπύκνωσης, της αφαίρεσης και της θεματοποίησης των ειδών στερεοτύπων που σχετίζονται με την αναπηρία στον κινηματογράφο και την τηλεόραση.⁷ Ο Σέξπιρ λοιπόν κατηγοριοποιεί τα μισαναπηρικά στερεότυπα σε τρεις μεγάλες ομάδες ανάλογα με τη δραματουργική τους λειτουργία και το κοινωνικο-πολιτισμικό τους νόημα: τις τραγικές αλλά γενναίες υπάρξεις, τους μοχθηρούς σακάτηδες και τους ανάπηρους υπερήρωες. Για τον Σέξπιρ, το κίνητρο πίσω από την επιλογή αυτών των στερεοτύπων εκ μέρους των δημιουργών είναι ο ερεθισμός του ζωηρού ενδιαφέροντος του μη-ανάπηρου βλέμματος για τα ανάπηρα σώματα, και διακρίνονται δύο διαφορετικές διαθέσεις που κινητοποιούνται από τα παραπάνω στερεότυπα: η απόσπαση συμπόνιας και η πρόκληση αποστροφής.

Κατά μία έννοια, η εξέλιξη αυτών των στερεοτύπων στον κινηματογράφο και την τηλεόραση ακολουθεί τη διαπραγμάτευση των εντάσεων ανάμεσα στο ιατρικό και το κοινωνικό μοντέλο αναπηρίας, όπως αυτά ανυψώνονται στο επίπεδο της αναπαράστασης. Τα περισσότερα από αυτά τα μοτίβα έχουν τις ρίζες τους στο ιατρικό-ατομικό μοντέλο που βλέπει την αναπηρία σαν προσωπική τραγωδία, αλλά καθώς η βιομηχανία της ψυχαγωγίας στρεφόταν σταδιακά στην αναζήτηση πολιτικά προοδευτικότερων και πιο ευαίσθητων αναπαραστάσεων, το αποτέλεσμα συχνά ήταν μια υβριδική πρόσμιξη με το κοινωνικό μοντέλο που βλέπει την αναπηρία σαν ένα σύστημα κοινωνικού αποκλεισμού. Συνολικά, θα λέγαμε

---

7. Tom Shakespeare, «Art and Lies? Representations of Disability on Film», στο Mairian Corker & Sally French (επιμ.), *Disability Discourse*, Open University Press, Μπάκιγχαμ & Φιλαδέλφεια 1999, σσ. 164-172.

ότι η τυπολογία των στερεοτυπικών αναπαραστάσεων της αναπηρίας, όπως αυτές εννοιολογήθηκαν από συγγραφείς σαν τον Μπαρνς και τον Σέξπιρ, χαρακτηρίζεται από μια διαλεκτική απανθρωποποίησης και εξανθρωπισμού, αορατοποίησης και αναγνώρισης. Η σαπουνόπερα βέβαια, λόγω των ειδολογικών της ιδιαιτεροτήτων, έχει την ικανότητα να τοποθετείται ασύμμετρα ως προς αυτή τη διαλεκτική και να διεμβολίζει εν μέρει τυπολογίες σαν τις παραπάνω. Όντας ένα τηλεοπτικό είδος που, βάσει των παραδοσιακών διακρίσεων που ιεραρχούν το νόημα που παράγεται από τα πολιτισμικά προϊόντα σε ανώτερο και κατώτερο, ταυτίζοντας το πρώτο με τις κυρίαρχες τάξεις και το δεύτερο με τις πληβειακές μάζες, ανήκει στη «χαμηλή» κουλτούρα και τη «λαϊκή» διασκέδαση, η σαπουνόπερα με την έφεσή της προς την παρουσία του υπερβολικού, του εξωφρενικού και του γκροτέσκου μέσα σε συνθήκες καθημερινής κοινοτοπίας χαρακτηρίζεται από έναν διπλό δεσμό και μια αμφιθυμία απέναντι στο ρεαλιστικό και το μη-ρεαλιστικό, φτάνοντας ενίοτε μέχρι την περιφρόνηση της ίδιας της αισθητικής ταξινόμησης. Βέβαια, παρά τη φαινομενική αυτή αντίστιξη, η σαπουνόπερα τείνει προς την αποκατάσταση του status quo, και οι δυνάμεις που προέρχονται από το εξωπραγματικό, το ακατανόητο και το ανοίκειο εξουδετερώνονται ως απειλές που θέτουν σε κίνδυνο τον ιστό της κανονικότητας.⁸

---

8. Ορσαλία-Ελένη Κασσαβέτη, «Ο εξελληνισμός της σαπουνόπερας και της κωμωδίας καταστάσεων στο έργο των Νίκου Φώσκολου και Γιάννη Δαλιανίδη», στο Βασίλης Βαμβακάς & Γρηγόρης Πασχαλίδης (επιμ.), *Το Κουτί. Εικόνες της σύγχρονης Ελλάδας στην ιδιωτική τηλεόραση*, Archive, Αθήνα 2023, σσ. 342-356.

Η σαπουνόπερα μεταξύ αναληθοφάνειας και πραγματικότητας

Η σαπουνόπερα δημιουργεί εξωφρενικά και απίστευτα σενάρια που συχνά συνορεύουν με το αλλόκοτο, όπως για παράδειγμα όταν η πλοκή περιλαμβάνει σατανικούς διδύμους, αντικατάσταση μωρών κατά τη γέννα και πολλαπλές προσωπικότητες που κατοικούν μέσα στο ίδιο σώμα. Αντλώντας από τη λαϊκή φαντασία και τους λαϊκούς φόβους, η λατινοαμερικάνικη σαπουνόπερα, ειδικά κατά τη μεγάλη παραγωγική άνθιση του '70 και του '80, φλέρταρε με το γκροτέσκο και το φανταστικό, με αποτέλεσμα οι αναπαραστάσεις της αναπηρίας να περιλαμβάνουν τον ανάπηρο ως παραμορφωμένη σωματικότητα που χρησιμοποιείται για κωμικούς σκοπούς γελοιοποίησης ή ως μαγικό Άλλο που επαναμαγεύει την πεζή πραγματικότητα μέσα από τη μικρο-σουρεαλιστική παρουσία του. Παρά την εξωφρενικότητα της πλοκής της, όμως, η σαπουνόπερα σε τελική ανάλυση αφηγείται ιστορίες που αγγίζουν την καθημερινή ζωή των υποτελών τάξεων, ιδιαίτερα των εργατών και των αγροτών, οδηγώντας έτσι σε μια ιδιότυπη μορφή ταύτισης και απο-ταύτισης του κοινού με το έργο.⁹ Έτσι, η παρουσία της αναπηρίας αποκτά τη λειτουργία της ενίσχυσης του πόλου της απο-ταύτισης, καθώς ο ανάπηρος χαρακτήρας εμφανίζεται ως σώμα που αποκλίνει από την κανονικότητα με τρόπο ασυμφιλίωτο, εκτός αν η ίδια η σωματική βλάβη εξαφανιστεί με μαγικό τρόπο ως θεραπεία-θαύμα. Υπό αυτήν την έννοια, ο Πολ Νταρκ χαρακτηρίζει τη σαπουνόπερα ως ένα είδος «δράματος κανονικότητας», στο οποίο

---

9. Alison Harnett, «Escaping the “Evil Avenger” and the “Supercrip”. Images of Disability in Popular Television», *Irish Communication Review*, τ. 8.1 (2000), σσ. 21-29, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://core.ac.uk/download/pdf/301313918.pdf> (τελευταία επίσκεψη 11-07-2023).

το μη-κανονικό χρησιμοποιείται εργαλειακά για να ενισχύσει τους ηγεμονικούς λόγους της κανονικότητας.¹⁰ Ακόμα κι αν υπάρχουν ως πρόσωπα εντός της αφήγησης, οι ανάπηροι χαρακτήρες της σαπουνόπερας βρίσκονται στην οντολογική περιφέρεια των καθημερινών ιστοριών της πλοκής, περιοριζόμενοι στον ρόλο του μη-κανονικού Άλλου που είναι καταστατικά εξωτερικός προς την κανονικότητα ως προς την οποία η μη-αναπηρία θεωρείται δεδομένη.

Μ' αυτή την έννοια, όπως σημειώνει ο Νταρκ ξανά, οι εικόνες της αναπηρίας στη σαπουνόπερα γίνονται λιγότερο στερεοτυπικές και περισσότερο αρχετυπικές, αποκτώντας πρόσβαση σε ένα αξιωματικό, μυθικό, «φυσικό» καθεστώς που δεν επηρεάζεται από εναλλακτικές αναπαραστατικές στρατηγικές. Αυτό το αρχετυπικό καθεστώς προϋποθέτει μια προοπτική θέασης για την οποία η αναπηρία αποτελεί μια ριζική ετερότητα. Αυτή η προοπτική θέασης αντιστοιχεί με τη σειρά της σε μια πραγματική κοινωνιολογική κατανομή του κοινού της σαπουνόπερας που προϋποθέτει την ύπαρξη μιας συνεκτικής φιγούρας του μη-ανάπηρου ιδανικού θεατή που αποκλείει κάθε άλλη προοπτική.¹¹ Η απουσία εμπροθέτης δράσης, συνθετότητας και αυτενέργειας από την πλευρά των ανάπηρων χαρακτήρων βασίζεται στην προϋπόθεση της απουσίας ενός ανάπηρου κοινού, ενός ανάπηρου βλέμματος. Στην έρευνά τους για τους χαρακτήρες με αναπηρίες στη βραζιλιάνικη τηλενουβέλα, μετά από τη μελέτη 22 διαφορετικών

10. Paul Darke, «Understanding Cinematic Representations of Disability», στο Tom Shakespeare (επιμ.), *The Disability Reader. Social Science Perspectives*, Continuum, Λονδίνο 1998, σσ. 181-197.

11. Alison Wilde, «Are You Sitting Comfortably? Soap Operas, Disability and Audience», στο Katie Ellis & Mike Kent (επιμ.), *Disability and the Media*, Routledge, Νέα Υόρκη 2017, διαθέσιμο στη διεύθυνση: [https://eprints.leedsbeckett.ac.uk/id/eprint/4108/1/wilde-Alison-Wilde-Dis-cover-2-Adapted-Paper%20\(1\).pdf](https://eprints.leedsbeckett.ac.uk/id/eprint/4108/1/wilde-Alison-Wilde-Dis-cover-2-Adapted-Paper%20(1).pdf) (τελευταία επίσκεψη 04-08-2023).

σκηνών που επικεντρώνονται στη δυνατότητα καταναλωτικής δραστηριότητας εντός της πλοκής, οι Μαρίνα Ντίας ντε Φαρία και Λετίσια Μορέιρα Κασότι κατέληξαν πως οι ανάπηροι χαρακτήρες αναπαρίστανται ως άτομα χωρίς ικανότητα οικονομικής ελευθερίας και αυτενέργειας, αφού η πλοκή τους κρατάει μονίμως προσπλωμένους στη συναισθηματική διαχείριση της ίδιας της αναπηρίας και την υπέρβαση των δυσκολιών της, τη στιγμή που η κοινωνική, οικονομική, πολιτιστική και σεξουαλική εμπρόθετη δράση αφήνεται κυρίαρχα στους μη-ανάπηρους χαρακτήρες, καθιστώντας τους σχεδόν αόρατους καταναλωτές.¹² Για τις ντε Φαρία και Κασότι, αυτός ο τύπος αορατοποίησης πηγάζει πρωτίστως από τον αποκλεισμό των ανάπηρων σωμάτων από την εργασία και τη χάραξη κοινωνικής πολιτικής. Επεκτείνοντας την ιδέα των σχεδόν αόρατων καταναλωτών στο ίδιο το πεδίο της κατανάλωσης της σαπουνόπερας ως πολιτισμικό προϊόν, θα λέγαμε ότι η προϋπόθεση ενός σχεδόν αόρατου κοινού εγγυάται την αναπαραγωγή της αορατοποίησης μέσα από τη χρήση στερεοτύπων εντός των αφηγηματικών κανόνων που διέπουν το ειδολογικό σύμπαν της σαπουνόπερας.

Αυτοί οι κανόνες, δεδομένων των ιδιαιτεροτήτων του είδους που περιγράψαμε παραπάνω, δημιουργούν ένα διακριτό αφηγηματικό καθεστώς αλήθειας που ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ αλήθειας, εξουσίας και ηθικής. Σύμφωνα με τον Μισέλ Φουκό, στον οποίο ανήκει ο όρος «καθεστώς αλήθειας» [regime of truth], δεν πρόκειται για το σύνολο των αληθειών που ανακαλύπτονται και γίνονται αποδεκτές, αλλά για το σύνολο των κανόνων σύμφωνα με τους οποίους χωρίζεται το

---

12. Marina Dias de Faria & Leticia Moreira Casotti, «Characters with Disabilities in Brazilian Telenovelas. Almost Invisible Consumers», *Global Journal of Management and Business Research*, τ. 14.4 (2014), σσ. 9-18, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://journalofbusiness.org/index.php/GJMBR/article/view/1426/1333> (τελευταία επίσκεψη 11-07-2023).

αληθές από το ψευδές και αποδίδονται ειδικά αποτελέσματα εξουσίας στο αληθές. Εντός αυτού του καθεστώτος, υποστηρίζει ο Φουκό, υπάρχει μια μάχη όχι υπέρ της αλήθειας αλλά γύρω από την αλήθεια, γύρω από το στάτους της αλήθειας.¹³ Στη σαπουνόπερα, η διαπραγμάτευση της θέσης της αλήθειας θα λέγαμε ότι βασίζεται σε μια αντιστροφή αυτού που ο Ρολάν Μπαρτ αποκαλεί αίσθηση πραγματικότητας [effet de réel/ reality effect].¹⁴ Πρόκειται για μια τεχνική εμφάνισης του μυθοπλαστικού έργου ως αληθοφανούς μέσα από τη δημιουργία μικρών λεπτομερειών ενός χαρακτήρα, ενός τόπου ή μιας πράξης που, ενώ προσφέρουν ελάχιστα στην προώθηση της αφήγησης, προσφέρουν στην ατμόσφαιρα της ιστορίας την αίσθηση του πραγματικού. Η σαπουνόπερα συχνά χαρακτηρίζεται από αδιαφορία για αυτού του είδους τις λεπτομέρειες, αφού η καταγωγή της από το μελόδραμα και το camp την κάνει να μετατρέπει την υπερβολή, την εξωφρενικότητα και την αναληθοφάνεια σε συστατικό στοιχείο της απόλαυσής της ως είδους. Αν προχωρούσαμε τη σκέψη του Μπαρτ, θα λέγαμε ότι η διαπραγμάτευση της σχέσης μεταξύ αληθοφάνειας και αναληθοφάνειας στη σαπουνόπερα βασίζεται στη χρήση των τεχνικών που προκαλούν μια αίσθηση μη-πραγματικότητας, ένα un-reality effect.

Ακόμα κι αν οι αναπαραστάσεις της σαπουνόπερας δίνουν συχνά την αίσθηση του μη-πραγματικού, αυτό κάθε άλλο παρά αποδυναμώνει τη σχέση μεταξύ αλήθειας και εξουσίας για την οποία μιλάει ο Φουκό. Η υπερ-εμφανής ρευστότητα της αλήθειας, μέσα από τις συνεχείς ανατροπές και αποκαλύψεις, εφιστά την προσοχή στην ίδια την τεχνητότητά της,

13. Michel Foucault, *Εξουσία, γνώση και πηκί, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Ύψιλον, Αθήνα 1987, σσ. 35-36.*

14. Roland Barthes, *The Rustle of Language, μτφρ. Richard Howard, University of California Press, Λος Άντζελες 1989, σσ. 141-148.*

αναδεικνύοντας την ικανότητα της οπτικής κουλτούρας να δημιουργεί αφηγηματικά καθεστώτα αλήθειας και φωτίζοντας την αυθαιρεσία των κανόνων που διαχωρίζουν το αληθές από το ψευδές, προσδένοντάς τα στην ανάγκη της εξουσίας να ρυθμίσει τις μορφές ζωής και τις θέσεις των σωμάτων, και παράγοντας έτσι μια ηθική και μια πολιτική της αλήθειας. Ένα από τα παλιότερα και πιο επίμονα στερεότυπα που σχετίζονται με την αναπαράσταση της αναπηρίας στον κινηματογράφο είναι αυτό του ψευδο-ανάπηρου, του ανάπηρου που εξαπατά. Ήδη από τις πρώτες μέρες του μέσου, οι αδερφοί Λιμιέρ [Lumière] στο φιλμ τους *The False Cripple* του 1897, παρουσιάζουν έναν ανάπηρο επαίτη ως απατεώνα. Έναν χρόνο αργότερα, στο *The Fake Beggar*, ο Τόμας Έντισον [Thomas Edison] αναπαράγει ακριβώς το ίδιο μοτίβο με έναν ανάπηρο που ξεγελάει τους περαστικούς. Και στις δύο περιπτώσεις, η αστυνομία, ως εξουσιαστικός μηχανισμός που εγγυάται την αναπαραγωγή του καθεστώτος αλήθειας και τη διάκριση ανάμεσα στο αληθές και το ψευδές, αποκαλύπτει τον απατεώνα. Καθώς προσφέρεται για το είδος των αφηγηματικών ανατροπών και εκπλήξεων που αγαπάει η σαπουνόπερα, το στερεότυπο του ψευδώς ανάπηρου και του ανάπηρου που εξαπατά έχει χρησιμοποιηθεί πολλάκις στο είδος. Κατά μία έννοια, το επίσης επίμονο στερεότυπο του ανάπηρου που γιατρεύεται με ξαφνικό και θαυματουργό τρόπο (όπως συμβαίνει και στην περίπτωση της Αλίσια) αποτελεί συνέχεια της ίδιας ηθικής της αλήθειας, απλώς χωρίς την υστεροβουλία της εξαπάτησης, αφού αναπαράγει την αναπαράσταση της αναπηρίας ως ψευδούς κατάστασης, ως μιας σωματικής αφυσικότητας που οφείλει να επιστρέψει στην τάξη του κανονικού, ακόμα κι αν αυτό συμβεί με αναληθοφανή και αφύσικο τρόπο.

*Η επιθυμία για το μη-επιθυμίσιο
και ο επικίνδυνος οίκτος*

Επιστρέφοντας στη σκηνή της Σοράγια και της Αλίσια, επιστρέφουμε στις λέξεις. Η Σοράγια εκπλήσσεται από το γεγονός ότι ο Νάντο φιλάει την Αλίσια. Ο τρομάδης και παραληρηματικός τρόπος με τον οποίο ουρλιάζει «Φιλάς την ανάπηρη;» αποκαλύπτει, μέσα από μια κλασική σύμβαση υπερβολικής ερμηνείας που είναι εγγενής στην τηλενουβέλα, κάτι περισσότερο από μια έκπληξη. Το φιλί του Νάντο προς την Αλίσια φαίνεται να διαταράσσει το καθεστώς αλήθειας της σαπουνόπερας, σύμφωνα με το οποίο το ανάπηρο σώμα είναι καταστατικά μη-επιθυμίσιο από τα μη-ανάπηρα σώματα, αποκλεισμένο από την ίδια την επικράτεια της επιθυμίας. Αυτή η διατάραξη, σύμφωνα με την οποία το ανάπηρο σώμα εμφανίζεται να κατέχει σεξουαλική δυνατότητα και εμπρόθετη δράση, συνιστά μια απειλή που προκαλεί οντολογική ανασφάλεια και πανικό στη Σοράγια. Συνεχίζοντας τον προβληματισμό, που ξεκινάει από την ανάγνωση του Μερλό-Ποντί, σχετικά με το έντονο ενδιαφέρον που προκαλεί η αναπηρία στα αρτιμελή άτομα, οι Ντάνιελ Γκούντλεϊ και Ρεμπέκα Λόθομ τον επεκτείνουν στο πεδίο της σεξουαλικότητας και της επιθυμίας, και συγκεκριμένα στον τρόπο που η σεξουαλικότητα του ανάπηρου σώματος προκαλεί φόβο και γοητεία στη μη-ανάπηρη πολιτισμική φαντασία. Οι Γκούντλεϊ και Λόθομ γράφουν πως όταν αναπηρία και σεξουαλικότητα συνδυάζονται, προκαλούν αντιφατικές αντιδράσεις που ξεκινούν από την άρνηση, τη σύγχυση και την απόρριψη και φτάνουν μέχρι τη σαγήνη, την εμμονή, την επιτήρηση και τη φετιχοποίηση.¹⁵ Για το βλέμμα της μη-αναπηρίας, το ανάπηρο σεξουαλικό

15. Daniel Goodley & Rebecca Lawthom, «Disability, Deleuze and Sex», στο Frida Beckman (επιμ.), *Deleuze and Sex*, Edinburgh University Press, Εδιμβούργο 2011, σσ. 89-105.

σώμα αποτελεί μια οξύμωρη κατάσταση. Ενώ ένα «κανονικό» σεξουαλικό σώμα συνδέεται με τη δραστηριότητα και τη γονιμότητα, το ανάπηρο σεξουαλικό σώμα εμφανίζεται συνδεδεμένο με την έλλειψη και τη στασιμότητα. Το ανάπηρο σώμα θεωρείται πως δεν μπορεί να εκπληρώσει τις σεξουαλικές του δυνατότητες και, λόγω της πατερναλιστικής νηπιοποίησης που συνδέεται με τις αναπαραστάσεις της φροντίδας των ανάπηρων χαρακτήρων, έχει διαρκώς ανάγκη την προστασία απέναντι στη σεξουαλικότητα των άλλων σωμάτων.

Η ανάδυση της κριπ θεωρίας στα πλαίσια των σπουδών αναπηρίας κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες, προτείνοντας μια διαθεματική ανάγνωση που εμπνέεται από την κοιμή προσέγγιση στο φύλο και τη σεξουαλικότητα, φωτίζει διάφορες πλευρές αυτού του ζητήματος και μας προσφέρει έναν τρόπο να αναλύσουμε τη σεξουαλικότητα της Αλίσια και του Νάντο στη *Μαρία της Γειτονιάς*. Σύμφωνα με την Άννα Μόλου, οι πολιτισμικές αναπαραστάσεις της αναπηρίας τείνουν να αναπαράγουν αντιφατικά τη σύνδεση της αναπηρίας τόσο με τη σεξουαλική έλλειψη όσο και με τη σεξουαλική υπερβολή.¹⁶ Παρ' ότι αυτές οι δύο εκδοχές μοιάζουν αλληλοαποκλειόμενες, τις βλέπουμε πολύ συχνά να συνδυάζονται στις αναπαραστάσεις της αναπηρίας. Η Αλίσια βρίσκεται σε αμαξίδιο, ένα σύμβολο που συνιστά το αντίθετο της επιθυμητότητας για τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις, κι όμως κατηγορείται από τη Σοράγια ότι αυτή αποπλάνησε τον Νάντο, οδηγώντας τον να τη φιλήσει, παρ' όλο που η σειρά την αναπαριστά ως αθώα και άβουλη, σχεδόν ασεξουαλική. Από τη μία πλευρά λοιπόν, η αναπηρία συνδέεται με τη σεξουαλική έλλειψη και την απουσία επιθυμίας, ως προέκταση της σύνδεσης της

16. Anna Mollow, «Is Sex Disability? Queer Theory and the Disability Drive», στο Robert McRuer & Anna Mollow (επιμ.), *Sex and Disability*, Duke University Press, Ντάραμ 2012, σσ. 285-312.

εμπειρίας της αναπηρίας με την καταστατική μη-πληρότητα. Από την άλλη, η αναπηρία ταυτίζεται συχνά με την πλεονάζουσα σεξουαλικότητα, ως αποτέλεσμα της υπερ-συσσώρευσης αναξιοποίητης λίμπιντο ή της επιθυμίας εξαπάτησης της αρτιμελούς επιθυμίας και αποπλάνησης του αρτιμελούς σώματος. Σύμφωνα με τη Μόλοου, αυτή η αντιφατική αναπαράσταση δημιουργεί έναν διπλό δεσμό για τα άτομα με αναπηρίες: αν η αναπηρία μπορεί να ερμηνευτεί τόσο ως κατάσταση σεξουαλικής έλλειψης όσο και ως κατάσταση σεξουαλικής υπερβολής (κάποιες φορές μάλιστα ταυτόχρονα), τότε μοιάζει σχεδόν αδύνατον για οποιαδήποτε έκφραση ανάπηρης σεξουαλικότητας να αποφύγει το στίγμα.

Αυτός ο διπλός δεσμός μεταφέρεται με τη σειρά του στο επίπεδο του μη-ανάπηρου βλέμματος, το οποίο καταναλώνει αντιφατικά την ανάπηρη σεξουαλικότητα μέσα από αυτό που η Μόλοου αποκαλεί «ενόρμηση αναπηρίας» [disability drive] σε μια προσπάθεια να κατανοήσει τα μέσα με τα οποία οι εικόνες της αναπηρίας αποδεικνύονται τόσο ισχυρές στο να ενθουσιάσουν και να απωθήσουν τα μη-ανάπηρα σώματα. Μέσα από έναν συνδυασμό φόβου και σαγήνης, όπως γράφει ο Τόμπιν Σίμπερς, το μη-ανάπηρο βλέμμα δεν αντέχει να βλέπει το απείθαρχο θέαμα ενός ανάπηρου σώματος, αλλά την ίδια στιγμή δεν αντέχει και να μην το βλέπει.¹⁷ Όπως γράφεται στην εισαγωγή του παρόντος βιβλίου, «[ε]νώ τα κουίρ άτομα δείχνουν τους περιορισμούς του στρέιτ σώματος, τα ανάπηρα και οι κριπ πολιτικές εκθέτουν τους περιορισμούς του θεωρούμενου ως “ικανού”». Πώς όμως θα μπορούσε να αναπαρασταθεί η σχέση σεξουαλικότητας και αναπηρίας με έναν

---

17. Tobin Siebers, «Disability in Theory. From Social Constructionism to the New Realism of the Body», στο Lennard J. Davis (επιμ.), *The Disability Studies Reader*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2006 [1997], σσ. 173-183, σ. 178.

τρόπο που θα οδηγούσε στη σύνδεσή της με την εμπρόθετη δράση και την επιθυμητική δυνατότητα αντί για τον εγκλωβισμό της στον διπλό δεσμό έλλειψης και υπερβολής; Αν το ζητούμενο είναι να σκεφτούμε την αναπηρία ως ρευστή μορφή σεξουαλικού γίνεσθαι που αποσταθεροποιεί τις στατικές ιδέες για την ικανότητα και την αρτιμέλεια (αφού η φαντασίωση της απόλυτης ικανότητας όχι μόνο ετεροποιεί τα ανάπηρα σώματα αλλά δημιουργεί και ένα ανέφικτο ιδεώδες που προκαλεί οντολογική ανασφάλεια σε όλα τα σώματα), αντί να συνεχίσουμε να σκεφτόμαστε την αναπηρία με όρους φιξαρισμένων παθολογικών σωμάτων, τότε η περίπτωση του Νάντο και της Αλίσια αναδεικνύει ένα παράδειγμα αναπαράστασης προς αποφυγή.

Ο τρόπος που η *Μαρία της Γειτονιάς* αναπαριστά την έλξη του Νάντο προς την Αλίσια συνδυάζει δύο πράγματα που έχουμε εξετάσει μέχρι τώρα: αφενός τη σύνδεση της αναπηρίας με την πρόκληση λύπησης και την ιδέα του ηρωισμού, και αφετέρου τους τρόπους με τους οποίους η εικόνα της αναπηρίας συναρπάζει το βλέμμα της μη-αναπηρίας. Κατά τη διάρκεια της σειράς, καθώς ο Νάντο αρχίζει να γοητεύεται από την Αλίσια, η επιθυμία του μπαίνει κάτω από ένα φως αγνότητας και αρετής. Σαν η επιθυμία για το ανάπηρο σώμα να αποτελεί από μόνη της μια ηθικά φορτισμένη ανιδιοτελή πράξη, για την οποία ο αρτιμελής αξίζει επιβράβευση, καταφέρει δήθεν να «παραβλέπει» την αναπηρία, παρ' όλο που η εικόνα της είναι αναπόσπαστο μέρος του επιθυμούμενου προσώπου. Αξίζει να προσθέσουμε εδώ πως, ακολουθώντας μια μακρά παράδοση αντίστοιχων αναπαραστάσεων στη λαϊκή κουλτούρα, η σαπουνόπερα υιοθετεί μια πολιτική της ασχήμιας, κατά την οποία οι σημάνσεις της σωματικής βλάβης έχουν τη μαγική ικανότητα να μετατρέπουν ένα όμορφο σώμα σε άσχημο. Οι πιο συχνές τεχνικές που χρησιμοποιούνται στην οπτική μυθοπλασία είναι τα γυαλιά μυωπίας και τα σι-

δεράκια στα δόντια, και πράγματι η Αλίσια φοράει σιδεράκια, προσθέτοντας ένα ακόμα στοιχείο που τη συνδέει με την ιδέα του μη-επιθυμητού σώματος, «πέρα από το οποίο» κοιτάζει ο Νάντο ώστε να γοητευθεί από αυτήν. Ο μελοδραματικός και υπερ-ρομαντικός τόνος με τον οποίο προσεγγίζει η σειρά τον έρωτα του Νάντο αναδεικνύει σχεδόν σε ηθικό άθλο την επιθυμία του μη-επιθυμήσιμου, εντείνοντας ακόμα περισσότερο την αποστέρωση του ανάπηρου σώματος από εμπρόθετη δράση και υποκειμενικότητα, εκτός αν συγκροτηθεί ως αντικείμενο του μη-ανάπηρου βλέμματος που υιοθετεί μια αποκλίνουσα επιθυμία, καθαγιαζοντάς την ηθικά μέσα από τον οίκτο για το μη-αρτιμελές. Και δεν θα έπρεπε να έχουμε καμία αμφιβολία ότι πρόκειται για έναν οίκτο επικίνδυνο.

Δανείζομαι εδώ τον όρο «επικίνδυνος οίκτος» από το ομώνυμο μυθιστόρημα του Στέφαν Τσβάιχ από το 1939,¹⁸ στο οποίο περιγράφεται μια ιστορία που παρουσιάζει ενδιαφέρουσες αναλογίες με την ιστορία του Νάντο και της Αλίσια στη *Μαρία της Γειτονιάς*. Στο μυθιστόρημα, ο νεαρός υπίλαρχος Άντον Χοφμίλλερ καλείται στο κάστρο του πλούσιου αριστοκράτη Λάγιος φον Κεκεσφάλβα, όπου γνωρίζει την ανάπηρη κόρη του, Έντιθ, και αναπτύσσει προς αυτήν μια συμπάθεια που βασίζεται στη συμπόνια για την κατάστασή της. Η Έντιθ τον ερωτεύεται και, όταν εμφανίζεται στον ορίζοντα ένα ενδεχόμενο να θεραπευτεί, ο Άντον υπόσχεται να την παντρευτεί προκειμένου να την πείσει να δοκιμάσει τη θεραπεία. Παρ' όλα αυτά, φοβούμενος τον εμπαιγμό και την περιφρόνηση, αρνείται να δημοσιοποιήσει τον αρραβώνα τους, καταδικάζοντας τη σχέση τους στην αορατότητα. Όταν η Έντιθ το μαθαίνει, αποφασίζει να αυτοκτονήσει. Ενώ στη *Μαρία της Γειτονιάς* το «αίσιο» τέλος έρχεται με την τελι-

18. Stefan Zweig, *Επικίνδυνος οίκτος*, μτφρ. Μιμίκια Κρανάκη, Άγρα, Αθήνα 2012.

κή «ίαση» της αναπηρίας και το ξεπέραςμα της προσωπικής τραγωδίας, στον *Επικίνδυνο οίκτο* η υπόσχεση της θεραπείας, παρ' ότι αρχικά δείχνει να φέρνει κοντά τα δύο πρόσωπα, αποδεικνύεται πηγή ψεύδους και ανειλικρίνειας, οδηγώντας τον Άντον να εξαπατήσει την Έντιθ με κινητήρια δύναμη τον οίκτο του, κρύβοντας την πραγματικότητα της επιθυμίας του ως τρόπο πατερναλιστικής φροντίδας του ανάπηρου σώματος. Ο Νάντο, από την άλλη, εμφανίζεται ως αντεστραμμένος Άντον (μου είναι αδύνατον να μην επισιμάνω την ειρωνεία ότι το ένα όνομα είναι αναγραμματισμός του άλλου), αφού ο οίκτος του δεν τον οδηγεί να υποσχεθεί τη θεραπεία στην Αλίσια. Αντιθέτως, ο Νάντο επιβραβεύεται αφηγηματικά για τον αγνό έρωτά του και η επιβράβευση παίρνει την κυριολεκτική μορφή της θεραπευμένης Αλίσια στο «αίσιο» τέλος της σειράς. Ενώ ο Τσβάιχ αναδεικνύει με (όχι λιγότερο μελοδραματικό τρόπο) τις βλαπτικές συνέπειες του επικίνδυνου οίκτου, η σαπουνόπερα τον φυσικοποιεί και τον επιβραβεύει, καθιστώντας τον πιο αόρατο και πιο ύπουλο, αφού καλύπτεται με ένα περίβλημα καλοήθειας που συσκοτίζει το γεγονός ότι αποτελεί διακριτικό συμπλήρωμα της ευθείας μισαναπηρικής αναπαράστασης που αποτελεί η υπερ-εμφυλοποιημένη υστερία της Σοράγια.

Σε αντίθεση με τον Άντον, όμως, ο Νάντο δεν εμφανίζεται να λείπει ψέματα στην Αλίσια. Και πράγματι, ο στόχος εδώ δεν είναι να αποδείξουμε ότι ο Νάντο είναι ανειλικρινής, αλλά να αναδείξουμε τον τρόπο που η αναπαράσταση της ειλικρινούς επιθυμίας του στη σειρά καθιστά επικίνδυνο τον οίκτο του και ενισχύει την απο-υποκειμενοποίηση της Αλίσια. Η Άλισον Κέιφερ εξετάζει με αμφιθυμία τις συνθετότητες στις σχέσεις των ανάπηρων γυναικών με τους devotees, άτομα δηλαδή που έλκονται σεξουαλικά από ανάπηρα άτομα, από μια φεμινιστική και κούιρ σκοπιά πέρα από τη φετιχοποίηση και την παθολογικοποίηση. Παρόλο που εξετάζοντας λόγους

των devotees στο διαδίκτυο διαπιστώνει ότι πολλοί συνδέονται με σεξισμό και ικανοτισμό, το devoteeism περιγράφεται από την Άλισον Κέιφερ ως κάτι που έχει και θετικές συνέπειες σε ανάπηρες γυναίκες που νιώθουν έντονη ντροπή για τα σώματά τους, προσφέροντάς τους μια ανανεωμένη αυτοπεποίθηση που πηγάζει από την εύρεση μη-ανάπηρων απόμων (devotees) πρόθυμων να αφοσιωθούν σε αυτές.¹⁹ Κατά την Κέιφερ, η ενδυνάμωση αυτή οδηγεί τις γυναίκες να σταματήσουν να προσπαθούν να κρύβουν τη βλάβη τους και να αποκτήσουν πρόσβαση στη θεραπευτική πλευρά της απόλαυσης μέσα από την εμπειρία του συναινετικού σεξουαλικού πειραματισμού. Η ίδια, βέβαια, τονίζει πως το devoteeism πατάει πάνω σε μια αμφιθυμία και μια αμφισημία, αφού οι devotees πολλές φορές κινητοποιούνται από ταυτόχρονα συναισθήματα επιθυμίας και απδίας για τα ανάπηρα σώματα, θυμίζοντας την άποψη των Γκούντλεϊ και Λόθομ για τη συνύπαρξη απόρριψης και φетиχοποίησης στο ενδιαφέρον του αρτιμελούς βλέμματος για την αναπηρία. Η Κέιφερ αναφέρει πως οι devotees συχνά βλέπουν τους εαυτούς τους ως μοναδικούς και ξεχωριστούς, θεωρώντας πως είναι οι μόνοι άνθρωποι που έλκονται σεξουαλικά από ανάπηρα άτομα, κάτι που δημιουργεί τις προϋποθέσεις για μια ιδεολογία εξαιρετισμού [exceptionalism] που (αυτο-)επιβραβεύει τους devotees για την επιθυμία τους και καταλήγει να ανατρέπει τις θετικές συνέπειες που περιγράφηκαν παραπάνω μέσα από τη μείωση της δυνατότητας του ανάπηρου σώματος για αυτενέργεια, πληρότητα και ευτυχία.

Κατά μία έννοια, θα μπορούσαμε να δούμε τον Νάντο ως χαρακτήρα με στοιχεία devotee προς την Αλίσια, με το «αίσιο»

---

19. Alison Kafer, «Desire and Disgust. My Ambivalent Adventures in Devoteeism», στο Robert McRuer & Anna Mollow (επιμ.), *Sex and Disability*, Duke University Press, Ντάραμ 2012, σσ. 331-354.

τέλος της σειράς, που περιλαμβάνει το ιατρικό θαύμα της θεραπείας και την είσοδο της σχέσης του σε μια «φυσική» κατάσταση, να μπορεί να ιδωθεί ως επιβράβευση του εξαιρετισμού του μέσα από το σβήσιμο της εμπειρίας του ανάπηρου σώματος και τη μαγική αποκατάσταση της κανονικότητας. Η λύτρωση μέσω της θεραπείας, μέσα από το σβήσιμο της βλάβης, έχει αποτελέσει πολύ συχνά τον μοναδικό ορίζοντα δραματουργικής ολοκλήρωσης για ανάπηρους χαρακτήρες – και ειδικότερα για παιδιά με αναπηρία, όπου η θεραπεία συνιστά τον συνδετικό κρίκο που επανενώνει την οικογένεια και αποκαθιστά τον κοινωνικό δεσμό. Παρ' όλα αυτά, έχουν υπάρξει και μελετηθεί περιπτώσεις, όπως της βραζιλιάνικης σαπουνόπερας *Pages of Life*, όπου τα ίδια αυτά στερεότυπα έχουν αποκτήσει μια απρόσμενη αμφισημία (σαν αυτή για την οποία μιλάει η Κείφερ) μέσα από τη συνάντησή τους με την κοινωνική πρακτική και την προνοιακή πολιτική, αποτελώντας αναπαραστάσεις που αναπαράγουν βλαπτικά μοτίβα και την ίδια στιγμή έχουν αποτελέσει όχημα για τη συμπερίληψη ατόμων με αναπηρία στο εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα.²⁰

Αυτού του είδους οι αμφισημίες, μέσα από τα εργαλεία της ειρωνείας και της αυτοαναφορικότητας, έχουν αρχίσει να ενσωματώνονται σε τηλενουβέλες που σατιρίζουν τα ίδια τα στερεότυπα του είδους και, μέσα από αυτά, φυσικά και όσα σχετίζονται με την αναπαράσταση της αναπηρίας. Ένα πρόσφατο τέτοιο παράδειγμα είναι η σατιρική σαπουνόπερα *Jane the Virgin* που προβλήθηκε στην αμερικάνικη τηλεόραση από το 2014 έως το 2019, αποτελώντας μια μεταμοντέρνα μεταστροφή της ομώνυμης τηλενουβέλας του 2002 από

---

20. Patricia Almeida, «*Pages of Life*. Using a Telenovela to Promote the Inclusion of Students with Disabilities in Brazil», στο Katie Ellis, Gerard Goggin, Beth Haller & Rosemary Curtis (επιμ.), *The Routledge Companion to Disability and Media*, Routledge, Νέα Υόρκη 2019, σσ. 209-219.

τη Βενεζουέλα. Αποδομώντας και επαναχρησιμοποιώντας με έναν ειρωνικό ανατρεπτικό τρόπο τα κλισέ της σαπουνόπερας, σειρές σαν το *Jane the Virgin* επιστούν την προσοχή του θεατή στην εμμενή παρωδιακότητα που περιέχεται στην τάση του είδους για τεχνητότητα και υπερβολή. Αξιοποιώντας για διαφορετικούς σκοπούς την αίσθηση μη-πραγματικότητας που αναφέραμε παραπάνω, προοπτικές σαν του *Jane the Virgin* δημιουργούν ένα διαφορετικό καθεστώς αλήθειας, το οποίο είναι σε θέση να συμπεριλάβει ένα ερώτημα σαν το «Τι κάνεις εκεί; Φιλιάς την ανάπηρη;» στα πλαίσια μιας αναπαράστασης που απελευθερώνει την κωμική δυναμική μιας τέτοιας πανικόβλητης διατύπωσης, αποσπώντας ένα μέρος της αλήθειας από την εξουσία, εκθέτοντας την κανονικότητα ως μια κατασκευή που –χωρίς να παύει να αποτελεί ένα πανίσχυρο σύστημα κοινωνικής καταπίεσης– είναι, σε τελική ανάλυση και στον πυρήνα της, γελοία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Almeida, Patricia, «*Pages of Life. Using a Telenovela to Promote the Inclusion of Students with Disabilities in Brazil*», στο Katie Ellis, Gerard Goggin, Beth Haller & Rosemary Curtis (επιμ.), *The Routledge Companion to Disability and Media*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2019, σσ. 209-219.
- Barnes, Colin, *Disabling Imagery and the Media. An Exploration of the Principles for Media Representations of Disabled People*, Ryburn Publishing, Χάλιφαξ 1992.
- Barthes, Roland, *The Rustle of Language*, μτφρ. Richard Howard, University of California Press, Λος Άντζελες 1989.
- Chivers, Sally, «Baby Jane Grew Up. The Dramatic Intersection of Age with Disability», *Canadian Review of American Studies*, τ. 36.2 (2006), σσ. 211-228.
- Darke, Paul, «Understanding Cinematic Representations of Disability», στο Tom Shakespeare (επιμ.), *The Disability Reader. Social Science Perspectives*, Continuum, Λονδίνο 1998, σσ. 181-197.
- Faria, Marina Dias de & Casotti, Leticia Moreira, «Characters with Disabilities in Brazilian Telenovelas. Almost Invisible Consumers», *Global Journal of Management and Business Research*, τ. 14.4 (2014), σσ. 9-18, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://journalofbusiness.org/index.php/GJMBR/article/view/1426/1333>.
- Foucault, Michel, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Ζήσης Σαρκίνας, Ύψιλον, Αθήνα 1987.
- Goodley, Daniel & Lawthom, Rebecca, «Disability, Deleuze and Sex», στο Frida Beckman (επιμ.), *Deleuze and Sex*, Edinburgh University Press, Εδιμβούργο 2011, σσ. 89-105.
- Harnett, Alison, «Escaping the “Evil Avenger” and the “Supercrip”. Images of Disability in Popular Television», *Irish Communication Review*, τ. 8.1 (2000), σσ. 21-29, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://core.ac.uk/download/pdf/301313918.pdf>.
- Kafer, Alison, «Desire and Disgust. My Ambivalent Adventures in Devoteeism», στο Robert McRuer & Anna Mollow (επιμ.), *Sex and Disability*, Duke University Press, Ντάραμ 2012, σσ. 331-354.
- Κασσαβέτη, Ορσαλία-Ελένη, «Ο εξελληνισμός της σαπουνόπερας και της κωμωδίας καταστάσεων στο έργο των Νίκου Φώσκο-

- λου και Γιάννη Δαλιανίδη», στο Βασίλης Βαμβακάς & Γρηγόρης Πασχαλίδης (επιμ.), *Το Κουτί. Εικόνες της σύγχρονης Ελλάδας στην ιδιωτική τηλεόραση*, Archive, Αθήνα 2023, σσ. 342-356.
- Μαρινάκης, Χρήστος, «Τα παιδιά με αναπηρία στον ελληνικό κινηματογράφο», *Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού*, τ. 9 (2009), σσ. 95-107, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/334214560_Ta_paidia_me_anaperia_ston_elleniko_kinematographo.
- Merleau-Ponty, Maurice, *Phenomenology of Perception*, μτφρ. Donald A. Landes, Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2011 [2010].
- Mollow, Anna, «Is Sex Disability? Queer Theory and the Disability Drive», στο Robert McRuer & Anna Mollow (επιμ.), *Sex and Disability*, Duke University Press, Ντάραμ 2012, σσ. 285-312.
- Rancière, Jacques, *Ο χειραφετημένος θεατής*, μτφρ. Αλέξανδρος Κιουσκιολής, Εκκρεμές, Αθήνα 2015.
- Reynolds, Joel Michael, «Merleau-Ponty, World-Creating Blindness, and the Phenomenology of Non-Normate Bodies», *Chiasmi International*, τ. 19 (2017), σσ. 419-436, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://philarchive.org/archive/REYMWB>.
- Shakespeare, Tom, «Art and Lies? Representations of Disability on Film», στο Mairian Corker & Sally French (επιμ.), *Disability Discourse*, Open University Press, Μπάκιγγαμ & Φιλαδέλφεια 1999, σσ. 164-172.
- Siebers, Tobin, «Disability in Theory. From Social Constructionism to the New Realism of the Body», στο Lennard J. Davis (επιμ.), *The Disability Studies Reader*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2006 [1997], σσ. 173-183.
- Wilde, Alison, «Are You Sitting Comfortably? Soap Operas, Disability and Audience», στο Katie Ellis & Mike Kent (επιμ.), *Disability and the Media*, Routledge, Νέα Υόρκη 2017, διαθέσιμο στη διεύθυνση: [https://eprints.leedsbeckett.ac.uk/id/eprint/4108/1/wilde-Alison-Wilde-Dis-cover-2-Adapted-Paper%20\(1\).pdf](https://eprints.leedsbeckett.ac.uk/id/eprint/4108/1/wilde-Alison-Wilde-Dis-cover-2-Adapted-Paper%20(1).pdf).
- Zweig, Stefan, *Επικίνδυνος οίκτος*, μτφρ. Μίμικα Κρανάκη, Άγρα, Αθήνα 2012.

«ΑΚΟΥΣΤΟΤΗΤΑ». ΕΝΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ / ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΩΦΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ
ΤΗΣ ΗΧΗΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

Ντάνα Παπαχρήστου & Γιώργος Σαμαντάς

Εισαγωγικά

Ένα κείμενο για την Κωφή εμπειρία, την ηχητική τέχνη [sound art] και τη μουσική σ' έναν τόμο με μελέτες για την αναπηρία ενέχει παραδοξότητες. Δεν αναφερόμαστε μόνο στη διαδεδομένη παρερμηνεία πως κώφωση και ήχος είναι έννοιες ασύμβατες ή άσχετες μεταξύ τους. Ο κοινός αυτός τόπος, που βασίζεται στην πεποιθήση πως η πρόσληψη του ήχου εξαρτάται αποκλειστικά από την «κανονική» ή «ορθή» λειτουργία των αυτιών, είναι ένας από τους πρώτους που τίθενται υπό αμφισβήτηση –ή τουλάχιστον υπό διερώτηση– σε αυτή τη συμβολή, όπως και στο ευρύτερο εγχείρημα «Ακουστότητα», το οποίο αποτελεί την αφορμή για τη συγγραφή αυτού του κειμένου.¹

---

1. Το πρόγραμμα «Ακουστότητα» [Audibility] διεξάγεται από το TWIXTlab, έναν οργανισμό που δραστηριοποιείται στον χώρο μεταξύ τέχνης, ανθρωπολογίας και καθημερινότητας. Είναι μέρος του ευρύτερου ευρωπαϊκού προγράμματος πολιτιστικής συνεργασίας «B-Air. Art Infinity Radio. Music for Babies, Toddlers and Vulnerable Groups», που συγχρηματοδοτείται από το πρόγραμμα «Δημιουργική Ευρώπη» της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι δράσεις του πρώτου χρόνου του προγράμματος «Ακουστότητα» υποστηρίχθηκαν οικονομικά από το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού της Ελλάδας (επιχορήγηση για την «προώθηση της καθολικής προσβασιμότητας

Το πρώτο παράδοξο έγκειται στην ένταση μεταξύ των κατηγοριών της αναπηρίας και της πολιτισμικής ετερότητας των Κωφών ως γλωσσικής κοινότητας. Με άλλα λόγια, στο γεγονός πως Κωφές υποκειμενικότητες και συλλογικά υποκείμενα (όπως φορείς συλλογικής εκπροσώπησης, ακτιβιστικά κινήματα, συγγραφείς), σε διαφορετικά πλαίσια και από διαφορετικές θέσεις, είτε οικειοποιούνται είτε ανθίστανται στην υπαγωγή τους στην κατηγορία της αναπηρίας,² και αντ' αυτού αυτοπροσδιορίζονται στη βάση της χρήσης των νοηματικών γλωσσών, ως γλωσσικής/ γλωσσολογικής –και κατ' επέκταση πολιτισμικής– κατηγορίας.³ Το ζήτημα σχετίζεται στενά με την ποικιλία και αντιπαράθεση των ερμηνευτικών πλαισίων και μοντέλων για την κατανόηση και οριοθέτηση της αναπηρίας γενικότερα, αλλά και πιο συγκεκριμένα της κώφωσης, όπως είναι για παράδειγμα η ιατρική/ παθολογική αντιμετώπιση, η κοινωνική προσέγγιση, η ανθρωπιστική, η θρησκευτική και άλλες. Οι διακριτές αυτές προσεγγίσεις λειτουργούν καταλυτικά, τόσο για την κατανόηση της εμπειρίας, όσο και για τη χάραξη σχετικών πολιτικών.⁴ Στην περίπτωση

των ατόμων με αναπηρία στον πολιτισμό»). Αυτή η δημοσίευση εκφράζει τις απόψεις της συγγραφικής/ ερευνητικής ομάδας, για τις οποίες οι χρηματοδοτικοί φορείς (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Υπουργείο Πολιτισμού) δεν μπορούν να θεωρηθούν υπεύθυνοι.

2. Erica R. Harvey, «Deafness. A Disability or a Difference», *Health Law & Policy*, τ. 2.1 (2008), σσ. 42-57, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://digitalcommons.wcl.american.edu/hlp/vol2/iss1/6/> (τελευταία επίσκεψη 12-04-2023).

3. Ενδεικτική της διάστασης των δύο προσεγγίσεων είναι, για παράδειγμα, η ένταξη των Παιδιών Κωφών Γονέων [Children of Deaf Adults (CODA)] στην κοινότητα των Κωφών. Τα CODA, που κατά τεκμήριο είναι ακούοντες/ ακούουσες, νοηματίζουν από μικρή ηλικία, έχοντας μάλιστα τη νοηματική ως μητρική τους γλώσσα, ενώ την ίδια στιγμή άτομα που βιώνουν απώλεια ακοής αλλά δεν νοηματίζουν δεν θεωρούνται μέλη της Κοινότητας.

4. Michele Friedner & Annelies Kusters, «Deaf Anthropology», *Annual Review of Anthropology*, τ. 49 (2020), σσ. 31-47.

της κώφωσης, η διάκριση ανάμεσα στην απώλεια ακοής και την πολιτισμική ταυτότητα κωδικοποιείται συμβατικά με τη χρήση των όρων «κωφός» ή «κωφή» (με το «κ» πεζό) για τα άτομα που βιώνουν απώλεια ακοής, ενώ με τον όρο «Κωφός» ή «Κωφή» (με κεφαλαίο) για τα άτομα που μετέχουν της κοινότητας και του πολιτισμού των Κωφών, με ακρογωνιαίο λίθο τη χρήση νοηματικής.⁵ Στο παρόν κείμενο, χρησιμοποιούμε τον όρο «Κωφή εμπειρία», έναντι των εναλλακτικών «εμπειρία της κώφωσης/ της κωφότητας/ των Κωφών», αναγνωρίζοντας αφενός την παθολογοποιητική χροιά του εναλλακτικού όρου «εμπειρία της κώφωσης», και αποφεύγοντας αφετέρου να μιλήσουμε γενικευτικά, με τον όρο «εμπειρία των Κωφών», για το (υποκειμενικό) βίωμα των συνομιλητών και συνομιλητριών μας στην έρευνα.

Ένα δεύτερο παράδοξο έγκειται στο γεγονός πως, ως συγγραφείς αυτού του κειμένου, ανήκουμε στην «ακούουσα πλειοψηφία», και μάλιστα εμπλεκόμαστε με διαφορετικούς τρόπους σε πολύ ειδικές «τεχνικές ακρόασης», όπως αυτές προσδιορίζονται από τα εμπειρικά, θεωρητικά και καλλιτεχνικά μας πεδία – την ανθρωπολογία και τις ηχητικές σπουδές [sound studies], την ακουστική οικολογία, τη μουσική και την ηχητική τέχνη. Το ότι «ακούμε» δεν συνιστά βεβαίως εμπόδιο για μια μελέτη της Κωφής εμπειρίας. Από τη μία, τα ηχητικά φαινόμενα γίνονται αντιληπτά μέσα από ποικίλα αισθητηριακά κανάλια, ενώ η επικέντρωση στη λειτουργία των αυτιών σε ό,τι αφορά την πρόσληψη του ήχου συνιστά, σε μεγάλο βαθμό, το αποτέλεσμα μιας μακράς οπτικοκεντρικής επιστημολογίας και της απόλυτης κατάτμησης/κατηγοριοποίησης της αισθητηριακής πρόσληψης από το ανθρώπινο

---

5. James Woodward & Thomas P. Horejes, «deaf/Deaf. Origins and Usage», στο Genie Gertz & Patrick Boudreault (επιμ.), *The Sage Deaf Studies Encyclopedia*, Sage, Θάουζαντ Όουκς 2016, σσ. 285-287.

σώμα. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, ένας από τους τρόπους να κατανοήσουμε πώς λειτουργεί ο ήχος στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων είναι να διερευνήσουμε πώς σχετιζόμαστε μαζί του με κάθε δυνατό τρόπο. Είναι ωστόσο απαραίτητο να καταστήσουμε εξαρχής σαφές πως με το κείμενο αυτό δεν έχουμε καμία πρόθεση –ούτε θα μπορούσαμε, κατά κανέναν τρόπο– να εκπροσωπήσουμε τις απόψεις της κοινότητας των Κωφών, στην Ελλάδα ή διεθνώς, ή ακόμα περισσότερο να αναπαραστήσουμε την Κωφή εμπειρία στην «ακούουσα πλειοψηφία».

Τέλος, την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές, το τριετές ερευνητικό και καλλιτεχνικό πρόγραμμα «Ακουστότητα» είναι σε εξέλιξη, κάνοντας τα πρώτα του βήματα. Επομένως, τα ερευνητικά μας ερωτήματα και υποθέσεις δεν έχουν δοκιμαστεί πλήρως στην εμπειρία του εθνογραφικού πεδίου και η παιδαγωγική χειρονομία στην οποία, εκτός των άλλων, στοχεύουμε δεν έχει ακόμη αποδώσει καρπούς. Γι' αυτόν τον λόγο, στις σελίδες που ακολουθούν θα αρκεστούμε στο να παρουσιάσουμε το εγχείρημα, διατυπώνοντας τα κεντρικά μας ερευνητικά ερωτήματα και τις στοχεύσεις μας. Αυτά συνομιλούν τόσο με το πεδίο μελέτης της ανθρωπολογίας της αναπηρίας και της ανθρωπολογίας της κώφωσης, όσο και με την ανθρωπολογία της τέχνης, της μουσικής και του ήχου, καθώς και με το πεδίο της καλλιτεχνικής εκπαίδευσης. Ευελπιστούμε δε, εντέλει, το εγχείρημα να έχει και έναν χαρακτήρα παρεμβάσης από καλλιτεχνικής και εκπαιδευτικής σκοπιάς, να είναι συμπεριληπτικό ως προς το πεδίο του και τους ανθρώπους που το συγκροτούν και να μην περιοριστεί αποκλειστικά στην παραγωγή αναλυτικού λόγου.

«Ακουστότητα»

Το πρόγραμμα «Ακουστότητα» αφορά τη σχέση της ηχητικής τέχνης με την Κωφή εμπειρία, μέσα από ένα πρόγραμμα δημιουργικών συναντήσεων μεταξύ καλλιτεχνών του ήχου, μαθητ(ρι)ών και εκπαιδευτικών σε Ειδικά Σχολεία Κωφών και Βαρηκίων. Οι συναντήσεις στοχεύουν στην καλλιτεχνική-ηχητική εκπαίδευση μέσα από μια σειρά παρουσιάσεων και εργαστηρίων για τη διερεύνηση εναλλακτικών τρόπων πρόσληψης και συσχετισμού με τον ήχο ως καλλιτεχνικό μέσο. Μέσα από τα εργαστήρια ενθαρρύνεται η συμμετοχική παραγωγή ενός ή και περισσότερων καλλιτεχνικών έργων με τη συνεργασία καλλιτεχνών, μαθητ(ρι)ών και εκπαιδευτικών. Παράλληλα, εξερευνούμε νέους τρόπους αντίληψης του ήχου πέρα από την ακοή, αποσκοπώντας στη δημιουργία ενός προγράμματος σπουδών και μιας εκπαιδευτικής μεθοδολογίας που χρησιμεύει στην ηχητική και μουσική εκπαίδευση Κωφών και βαρικών μαθητών και μαθητριών, αλλά που θα μπορούσε να εφαρμοστεί και ευρύτερα.

Η κοινότητα των Κωφών είναι από τις πλέον ορατές κοινότητες που συνδέονται με την αναπηρία, με πολυπληθή σωματεία, συλλόγους, ιδρύματα, ομοσπονδίες και ενώσεις διεθνώς. Η εκπροσώπηση των νοηματικών γλωσσών, ως ακρογωνιαίου λίθου του πολιτισμού των Κωφών, με τη συμπερίληψη Νοηματικής Διερμηνείας σε ένα εύρος πεδίων άρθρωσης δημόσιου λόγου, αλλά και η συστηματοποίηση της εκμάθησής τους, συμβάλλουν στη συσπείρωση και ενδυνάμωση της κοινότητας των Κωφών, καθώς και στην ορατότητα των χρηστ(ρι)ών τους. Η Νοηματική Διερμηνεία στα τηλεοπτικά δελτία ειδήσεων και στις αναμεταδόσεις των συνεδριάσεων της Βουλής, οι τηλεοπτικοί υπότιτλοι με περιγραφή για κ/Κωφά άτομα, αποτελούν στοιχεία που καθιστούν περισσότερο σαφές ότι η κοινωνική ταυτότητα της κώφωσης είναι θεσμοθετημέ-

νη και αναγνωρισμένη, ενισχύοντας την πολιτική ορατότητα.

Η συνταγματική αναγνώριση της Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας (ΕΝΓ) ήταν ένα πάγιο αίτημα της Ομοσπονδίας Κωφών Ελλάδος⁶ και άλλων φορέων. Ανάλογες κινήσεις για την αναγνώριση των νοηματικών γλωσσών γίνονται και σε άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ υπάρχει μερική αναγνώριση των νοηματικών γλωσσών σε αρκετές χώρες παγκοσμίως, είτε ως επίσημων γλωσσών της κοινότητας των Κωφών, είτε ως ξένων ή ως μειονοτικών γλωσσών. Στην Ελλάδα, η ΕΝΓ έχει αναγνωριστεί ως επίσημη γλώσσα των Κωφών και βαρβήκων μαθητών με τον νόμο 2817/2000, ενώ με τον νόμο 4488/2017 (άρθρο 65 παράγραφος 2) αναγνωρίζεται ως ισότιμη με την ελληνική γλώσσα.

Παράλληλα, και πέρα από τη θεσμοθετημένη Νοηματική Γλώσσα, η Κωφή φωνή⁷ [Deaf voice] συνιστά έναν ενδιαμέσο ακουστικό και γλωσσικό χώρο. Η Κωφή φωνή είναι η φωνή που προέρχεται από ένα άτομο που δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει την ακοή του για να ελέγξει το αποτέλεσμα της φωνητικής του έκφρασης.⁸ Οι Κωφές φωνές είναι αναγνωρίσιμες, διαφορετικές από άτομο σε άτομο, μαθαίνονται και καλλιεργούνται με τη βοήθεια της λογοθεραπείας.⁹ Η φωνή, ως μετα-

6. Βλ. τη «Διακήρυξη για τη συνταγματική αναγνώριση της Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας» (2013 & 2015), που είναι διαθέσιμη στη διεύθυνση: <https://tinyurl.com/rkkeek8pk> (τελευταία επίσκεψη 17-10-2021).

7. Παναγιώτης Πανόπουλος, «Hearing Deaf Voices», στο Παναγιώτης Πανόπουλος & Ελπίδα Ρίκου (επιμ.), *Φωνές/ Fonés*, Νήσος, Αθήνα 2016, σσ. 82-100.

8. Sheila Wirz, «The Voice of the Deaf», στο Margaret Fawcus (επιμ.), *Voice Disorders and their Management*, Springer, Βοστώνη 1991, σσ. 283-303.

9. Ο όρος «κωφάλιλος», που χρησιμοποιείται ευρέως ακόμα στην Ελλάδα, παρουσιάζει εντελώς εσφαλμένα τα κ/Κωφά άτομα ως ανίκανα να ακούσουν λόγο και, κατ' επέκταση, αποκλεισμένα από τα πολιτικά συμμεφραζόμενα της φώνησης. Μέσω της επικέντρωσής μας στις Κωφές φωνές, στοχεύουμε στην κριτική αποδυνάμωση της χρήσης του όρου.

φορά της κοινωνικής ορατότητας¹⁰ και διεκδίκησης, κατέχει μια ισχυρή συμβολική και κυρίως πολιτική σημασία σε ό,τι αφορά τη συμπερίληψη και την εκπροσώπηση των κ/Κωφών στη δημόσια σφαίρα.¹¹ Η Κωφή φωνή λειτουργεί ως σύμβολο της ορατότητας ή «ακουστότητας» της νοηματικής γλώσσας, φορέα άρθρωσης πολιτικών και κοινωνικών διεκδικήσεων εκ μέρους των Κωφών. Η Κωφή φωνή μπορεί, επίσης, να λειτουργήσει ως ένα κοινό ακουστικό σημείο μεταξύ της κοινότητας των Κωφών και του ευρύτερου κοινωνικού πεδίου, μεταξύ των κ/Κωφών, των βαρήκοων και των ακουόντων, συμβάλλοντας καθοριστικά στην ποικιλομορφία της προφορικής επικοινωνίας. Έχουμε ως πρότυπο τον κανόνα της «χρυσής φωνής», μιας τέλεια αρθρωμένης, τυποποιημένης φωνής, που συνηθίζουμε να ακούμε στα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Το άκουσμα διαφορετικών φωνών, προφορών, εκφορών, διαλέκτων και ποικιλιών δεν συνηθίζεται. Στον βαθμό που το πρόγραμμα «Ακουστότητα» συνιστά τμήμα του ευρύτερου ευρωπαϊκού προγράμματος «B-Air», το οποίο εστιάζει στη σύνδεση της ηχητικής τέχνης με το ραδιόφωνο, στοχεύουμε στην ένταξη Κωφών φωνών σε ραδιοφωνικά προγράμματα ανοικτά στην ποικιλομορφία και την ετερότητα.

Το πρόγραμμα μελετά και προωθεί τη σχέση των κ/Κωφών και των βαρήκοων με τον ήχο και τη μουσική, στοχεύοντας παράλληλα στη διερεύνηση κοινών σημείων, μεταξύ ακουόντων και κ/Κωφών, σε ό,τι αφορά την εμπειρία της μουσικής

---

10. Jenell Johnson & Krista Kennedy, «Introduction. Disability, In/Visibility, and Risk», *Rhetoric Society Quarterly*, τ. 50.3 (2020), σσ. 161-165, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02773945.2020.1752126> (τελευταία επίσκεψη 20-03-2023).

11. Jenny R. Lawy, «Theorizing Voice. Performativity, Politics and Listening», *Anthropological Theory*, τ. 17.2 (2017), σσ. 192-215, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1463499617713138> (τελευταία επίσκεψη 25-03-2023).

και του ήχου. Επιπλέον, σημαντικός στόχος του εγχειρήματος είναι και η δημιουργία μιας εκπαιδευτικής μεθοδολογίας, ενός αναλυτικού προγράμματος για την εκπαίδευση κ/Κωφών και βαρήκων απόμων στη μουσική και τον ήχο, το οποίο πρόκειται να τεθεί στη διάθεση των αρμόδιων φορέων που διαμορφώνουν τα προγράμματα σπουδών των Ειδικών Σχολείων. Σε αυτό το πλαίσιο, η χρήση του ήχου και της μουσικής στην εκπαιδευτική διαδικασία, με τη συνεργασία κ/Κωφών αλλά και ακουόντων καλλιτεχνών, στοχεύει στη δημιουργία μιας συνθήκης συνδιαμόρφωσης και συμμετοχικότητας, με εκπαιδευτικά μέσα τα οποία σπανίως χρησιμοποιούνται σε αντίστοιχες εκπαιδευτικές συνθήκες.

Μέσω του προγράμματος, προτείνουμε την αμφισβήτηση της συνθήκης του φυσικοποιημένου αποκλεισμού των κ/Κωφών και βαρήκων από τις ηχητικές, εκπαιδευτικές και δημιουργικές δραστηριότητες, ενώ τασσόμαστε υπέρ μιας διευρυμένης εμπειρίας του ήχου για κάθε έναν συμμετέχοντα και κάθε μία συμμετέχουσα. Με έμφαση στην έννοια της «ακουστότητας», σε ένα είδος «ηχητικής ορατότητας» ευάλωτων ομάδων, θα μελετηθούν οι θεωρητικές και πρακτικές προεκτάσεις της σύγκλισης του εκπαιδευτικού συστήματος για κ/Κωφούς και βαρήκους από τη μια και της μουσικής εκπαίδευσης από την άλλη, ενώ θα διαμορφωθεί και μια συστηματική εκπαιδευτική μεθοδολογία που θα εξερευνά νέους τρόπους επαφής της ηχητικής τέχνης με την Κωφή εμπειρία.

Επιχειρούμε να πλαισιώσουμε πολλαπλά την εμπειρία της ακρόασης: Η δόνηση, η όραση, η αφή, η σωματικότητα, η χωροθέτηση, η κινησιολογία, η τεχνολογία, η γλώσσα και η υλικότητα του ήχου είναι κάποια από τα στοιχεία που θα χρησιμοποιηθούν και μπορούν να λειτουργήσουν ως εργαλεία για περαιτέρω διερεύνηση της Κωφής εμπειρίας και της εμπειρίας της αντίληψης του ήχου *πέρα από την ακοή*. Οι σύγχρονες τεχνολογίες μπορούν να μεταφράσουν οπτικά ήχους και κύματα

του αέρα, τα λογισμικά επεξεργασίας ήχου μπορούν να γίνουν διάυλος επικοινωνίας για μια «ακρόαση» με οπτικά εργαλεία και μέσα. Επιπλέον, η Κωφή φωνή μπορεί να λειτουργήσει ως το σημείο τομής μεταξύ διαφόρων μορφών καλλιτεχνικής προφορικής έκφρασης, ενώ η ΕΝΓ μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως ένα πεδίο όπου τέμνονται οι κύκλοι της σωματικής έκφρασης, της γλωσσικής έκφρασης και της προφορικότητας. Τέλος, στην έρευνά μας, θα χρησιμοποιήσουμε τις προσπάθειες αντιστοίχισης του ήχου και της εικόνας¹² σε διάφορες ιστορικές περιόδους της τέχνης,¹³ και κυρίως στον μοντερνισμό, χρησιμοποιώντας διακριτά στοιχεία του (χρώμα, σημείο, γραμμή, επίπεδο, ήχος και χροιά) ως εκπαιδευτικά εργαλεία.¹⁴

Χρησιμοποιώντας αυτές τις μεθόδους, και ενθαρρύνοντας την επαφή των μαθητριών των Ειδικών Σχολείων Κωφών και Βαρηκών με την ηχητική τέχνη, το εγχείρημά μας διευρύνει την αντιληπτική εμπειρία του ήχου. Κινούμαστε προς μια συμπεριληπτική έννοια της πρόσληψης του ήχου, πέρα από την ακοή. Μέσα από υλικότητες, αισθήσεις, γλώσσες και τεχνολογικά μέσα, θα επιχειρήσουμε να ανακαλύψουμε νέες δυνατότητες της ηχητικής ποικιλομορφίας και ετερογένειας.

Κριτικές επιστημολογίες και πολιτισμικές αναπαραστάσεις

Παρακολουθώντας την αλλαγή του επιστημονικού παραδείγματος της ανθρωπολογίας από την αντίληψη του *πολιτισμού*

---

12. Konrad Boehmer (επιμ.), *Schönberg & Kandinsky. An Historic Encounter*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2011 [1997].

13. Theodor Adorno, «On Some Relationships between Music and Painting», *The Musical Quarterly*, τ. 79.1 (1995), σσ. 66-79.

14. Wassily Kandinsky, *Για το πνευματικό στην τέχνη*, μτφρ. Μηνάς Παράσχης, πρόλ. Δημήτρης Δεληγιάννης, εισαγ. Victor Ieronim Stoichitâ, Νεφέλη, Αθήνα 1981.

ως κειμένου στην κατανόησή του ως αίσθησης και ενσώματης εμπειρίας,¹⁵ η Κωφή ανθρωπολογία, σε παραλληλισμό με την ανθρωπολογία της αναπηρίας, καλείται να «εξερευνήσει τι σημαίνει να βλέπεις, να ακούς, να αντιλαμβάνεσαι, να επικοινωνείς και να κατοικείς στον κόσμο μέσα από διαφοροποιημένες αισθητηριακές διευθετήσεις».¹⁶ Οι σπουδές κώφωσης και οι σπουδές αναπηρίας έρχονται να προσφέρουν περισσότερες αναλύσεις γύρω από τα ζητήματα της αναπηρίας, υπερβαίνοντας τον δυϊσμό ανάπηρου/ μη ανάπηρου. Κωφοί ακτιβιστές έχουν εδώ και χρόνια επιμένει στη θέση ότι η κώφωση δεν είναι αναπηρία και ότι αποτελεί μια διακριτή ταυτότητα ενός Πολιτισμού των Κωφών που κατέχει μία ξεχωριστή μορφή γλώσσας. Την ίδια στιγμή, μετέχουν της κοινότητας των Κωφών άτομα που δεν έχουν τα ίδια την εμπειρία της κώφωσης, όπως για παράδειγμα τα ακούοντα CODA, είτε λόγω της κοινωνικής εγγύτητάς τους με αυτήν, είτε διαμέσου της χρήσης της νοηματικής γλώσσας ως μητρικής ή κύριας γλώσσας. Στην κοινότητα των Κωφών, η χρήση της νοηματικής γλώσσας αποτελεί αυτό το κατώφλι υπαγωγής στην κατηγορία του πολιτισμικά Κωφού ατόμου.

Ως προς τις πολιτισμικές αναπαραστάσεις της κώφωσης στο πεδίο της τέχνης και των θεαμάτων, αυτές πολλαπλασιάζονται προσεγγίζοντας το ζήτημα με ποικίλους τρόπους που αφορούν τη θεσιακότητα [positionality] και τις πολιτικές της ταυτότητας και ετερότητας. Ενδεικτικό είναι το ριάλιτι *Deaf U* (2020) από το Πανεπιστήμιο Κωφών Gallaudet, με έντονη χροιά τεκμηρίωσης της βιωμένης εμπειρίας και καθημερινότητας των Κωφών πρωταγωνιστ(ρι)ών, καθώς και η βραβευμένη

15. David Howes (επιμ.), *The Varieties of Sensory Experience. A Sourcebook in the Anthropology of the Senses*, University of Toronto Press, Τορόντο 1991.

16. Friedner & Kusters, «Deaf Anthropology», σ. 31. Εδώ, και όπου δεν δηλώνεται κάτι άλλο, η μετάφραση είναι των συγγραφέων.

με δύο Όσκαρ κινηματογραφική ταινία *CODA* (Σίαν Χέντερ [Sian Heder], 2021), στην οποία Κωφοί ηθοποιοί υποδύονται τους ρόλους Κωφών, σε αντίθεση με τη γαλλική, πρωτότυπη εκδοχή της, την ταινία *Οικογένεια Μπελιέ* (Ερίκ Λαρτιγκό [Éric Lartigau], 2014). Ο συσχετισμός της καλλιτεχνικής και ευρύτερα πολιτιστικής παραγωγής με πολιτικές διεκδικήσεις δεν είναι εδώ τυχαίος. Διαφαίνεται ήδη από τις απαρχές του κινήματος της Κωφής χειραφέτησης, που εγγράφεται στο ευρύτερο πλαίσιο του κινήματος των πολιτικών δικαιωμάτων [Civil Rights Movement] στις ΗΠΑ τις δεκαετίες του '60 και του '70.

Ωστόσο, ο αποκλεισμός Κωφών και βαρήκοων από τους καλλιτεχνικούς τομείς της μουσικής και του ήχου γενικότερα συνεχίζει να νοείται ως «φυσικός» και με όρους έλλειψης. Το μάθημα της μουσικής δεν διδάσκεται στα Ειδικά Σχολεία Κωφών και Βαρηκόων, ενώ κ/Κωφά άτομα αποθαρρύνονται από το να το παρακολουθήσουν στα Γενικά Σχολεία.¹⁷ Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν σχετικές εκπαιδευτικές μέθοδοι που έχουν χρησιμοποιηθεί σε διάφορες εποχές. Για παράδειγμα, ο Ουίλιαμ Φοκς [William G. Fawkes], που δίδαξε στο Mary Hare Grammar School από το 1962 μέχρι το 1985, από το 1975 δίδασκε κ/Κωφά και βαρήκοα παιδιά, ενθαρρύνοντας την εκμάθηση μουσικών οργάνων.¹⁸ Όπως διατείνεται ο Φοκς, «είναι προφανές πως δεν θα μπορέσουν όλα τα κωφά και βαρήκοα άτομα να αποκτήσουν μουσικότητα με την πλήρη έννοια του

---

17. Phillip M. Hash, «Teaching Instrumental Music to Deaf and Hard of Hearing Students», *Research & Issues in Music Education*, τ. 1.1 (2003), διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://commons.lib.jmu.edu/rime/vol1/iss1/5> (τελευταία επίσκεψη 14-09-2021).

18. Σχετικά άρθρα του Ουίλιαμ Φοκς υπάρχουν στη διαδικτυακή βιβλιοθήκη του αρχείου του Mary Hare Grammar School, στη διεύθυνση: <http://www.maryharehistory.org.uk/articles/music2.html> (τελευταία επίσκεψη 08-08-2021).

όρου. Το ίδιο όμως ισχύει και για τα ακούοντα άτομα. Αυτό που χρειάζεται είναι η ευκαιρία να πειραματιστούμε, ώστε να ανακαλύψουμε ποιες ικανότητες κρύβουμε μέσα μας». ¹⁹ Η πρακτική που ακολούθησε ως καθηγητής μουσικής σε κ/Κωφά και βαρικόκα άτομα βασίζεται στην πεποίθηση ότι αν προσεγγίσουμε τη σύγκλιση της μουσικής εκπαίδευσης και της κώφωσης ως μία ανθρώπινη δραστηριότητα απαραίτητη για τη συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών και λιγότερο ως μία εξ ορισμού αντίφαση, τότε θα συντελεστεί πρόοδος στον εκπαιδευτικό αυτό τομέα. ²⁰

Από την πλευρά τους, ο μουσικός Άντριου Χιούγκιλ [Andrew Hugill] και ο θεωρητικός και καλλιτέχνης του ήχου Τζον Ντρέβερ [John L. Drever] εισηγούνται τον όρο «ακουστική ποικιλομορφία» [aural diversity], ²¹ για να αναδείξουν την ιδιαιτερότητα κάθε ατόμου να προσλαμβάνει τα ηχητικά ερεθίσματα με μοναδικό τρόπο, όχι μόνο σε αναλογία με τη φυσιολογία και τις δυνατότητες των αισθητηριακών του οργάνων αλλά και σε σχέση με το πολιτισμικό του υπόβαθρο ή τα προσωπικά του βιώματα και εμπειρίες. Ο όρος παραπέμπει σαφώς στη «νευροποικιλομορφία» [neurodiversity], ²² που επινοήθηκε το 1988 από την κοινωνιολόγο Τζούντι Σίνγκερ [Judy Singer] και έγινε ιδιαίτερα δημοφιλής τη δεκαετία που ακολούθησε, καθώς συνδέθηκε με το κίνημα χειραφέτησης και την ανάδυση του κοινωνικού μοντέλου για την

---

19. William G. Fawkes, «The Teaching of Music to Hearing Impaired Children and Teenagers», 2006, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.maryharehistory.org.uk/articles/music2.html> (τελευταία επίσκεψη 12-09-2021), σ. 1.

20. Στο ίδιο.

21. John L. Drever & Andrew Hugill (επιμ.), *Aural Diversity*, Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2023.

22. Judy Singer, *Neurodiversity. The Birth of an Idea*, Judy Singer, Λέξινγκτον 2017.

αναπηρία, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τη διαθεματικότητα [intersectionality] που προκύπτει σε σχέση με το φύλο, την τάξη, την εθνοτική καταγωγή και άλλα.²³

Από το 2019, η προσέγγιση των δυο εισηγητών για την ακουστική ποικιλομορφία εδραιώθηκε με το πρόγραμμα «Aural Diversity»²⁴ στην Αγγλία. Σε αυτό το πλαίσιο, προσεγγίζουν την έννοια της ακουστικής ποικιλομορφίας πέρα από τα όρια της πολιτισμικής/ γλωσσικής ετερότητας, επιχειρώντας μια εκτενέστερη οριοθέτηση ή συμπερίληψη των εκδοχών των οιονεί ακουστικών «βλαβών», χωρίς ωστόσο να καταφεύγουν στην παθολογικοποίηση και διόρθωση που συναντάται κατεξοχήν στις ιατρικές προσεγγίσεις της Κώφωσης. Αντίθετα, στόχος της κριτικής τους ανάλυσης είναι η θεωρούμενη «κανονική» ή «ορθή» ακοή, σε μια απόπειρα αποδόμησης του «χρυσού αυτιού», δηλαδή της ιατρικά κανονικοποιημένης ακοής, έναντι των θεωρούμενων ως «ελλειμματικών» εκδοχών της. Το συνεχές αυτής της ποικιλομορφίας ξεκινάει από τις απλές ανατομικές διαφοροποιήσεις του λοβού των αυτιών και εκτείνεται σε ένα εύρος νευρολογικών ιδιοτροπιών, τραυματισμών αλλά και στην πολύ κοινή πρεσβυακουσία – την απώλεια της ακοής που σχετίζεται με την ηλικία. Σε πρακτικό επίπεδο, θέτουν την ανάλυσή τους σε συνομιλία με καλλιτεχνικές πρακτικές και λόγους που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο των ηχητικών τεχνών.²⁵

---

23. Damian Milton, «Neurodiversity Past and Present. An Introduction to *The Neurodiversity Reader*», στο Damian Milton, Dinah Murray, Susy Ridout, Nicola Martin & Richard Mills (επιμ.), *The Neurodiversity Reader. Exploring Concepts, Lived Experience and Implications for Practice*, Pavilion, Χόουβ 2020, σσ. 3-6.

24. Βλ. <https://auraldiversity.org> (τελευταία επίσκεψη 12-02-2023), όπως και Drever & Hugill, *Aural Diversity*.

25. John L. Drever, «“Primacy of the Ear” – But Whose Ear? The Case for Auraldiversity in Sonic Arts Practice and Discourse», *Organised Sound*, τ. 24.1 (2019), σσ. 85-95.

Όσον αφορά τις φαινομενολογικές διαστάσεις της πρόσληψης του ήχου πέρα από την ακοή, αυτές σχετίζονται, σύμφωνα με τον Παναγιώτη Πανόπουλο, με τις διαισθητηριακές και πολυαισθητηριακές δυνατότητες της ηχητικής εμπειρίας: «Ο κόσμος των κωφών δεν είναι ένας κόσμος από τον οποίο απουσιάζει η αίσθηση του ήχου, αλλά όπου ο ήχος γίνεται αισθητός δια της όρασης, της αφής και της δόνησης, παρά δια της ακοής».²⁶ Έτσι ο ήχος γίνεται δόνηση, οπτικό ερέθισμα, άγγιγμα, ενώ περιγράφεται με λέξεις και φράσεις, μεταφράζεται και αναπαρίσταται. Σε σημαντικό βαθμό, το εγχείρημα «Ακουστότητα» εκκινεί από την ερευνητική δουλειά του Παναγιώτη Πανόπουλου –ο οποίος συμμετέχει στο πρόγραμμα ως επιστημονικός σύμβουλος– για την Κωφή φωνή και την τέχνη κ/Κωφών καλλιτεχνών από την Ελλάδα και το εξωτερικό.²⁷ Το πιο πρόσφατο έργο του Πανόπουλου εντάσσεται στις αναζητήσεις της ανθρωπολογίας της Κώφωσης, ενώ ενημερώνεται από συγκλίσεις των σπουδών Κώφωσης και των ηχητικών σπουδών.²⁸

Κεντρική θέση στην προσέγγιση του Πανόπουλου κατέχει η σχέση φωνής και γλώσσας, που στην περίπτωση της κατανόησης και χρήσης της νοηματικής γλώσσας αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Η έμφαση δίνεται περισσότερο στη φαινομενολογική, αισθητηριακή και καλλιτεχνική διάσταση της Κωφής εμπειρίας και λιγότερο στις πολιτικές της ταυτότητας ή στις ποικίλες στρατηγικές ένταξης ή αποκλεισμού, ταυτότητας και ετερότητας. Η φωνή ως υλικότητα, ως εκφραστικό και επιτελεστικό μέσο αλλά και ως θεμελιώδης μεταφορά για την

26. Πανόπουλος, «Hearing Deaf Voices», σ. 93.

27. Panayotis Panopoulos, «Deaf Voices/ Deaf Art. Vocality Through and Beyond Sound and Sign», *Journal of Interdisciplinary Voice Studies*, τ. 6.1 (2021), σσ. 9-26 & Πανόπουλος, «Hearing Deaf Voices».

28. Michele Friedner & Stefan Helmreich, «Sound Studies Meet Deaf Studies», *Senses and Society*, τ. 7.1 (2012), σσ. 72-86.

πολιτική ισχύ σε συλλογικό επίπεδο, καθίσταται και στην περίπτωση της κώφωσης ένα εύφορο πεδίο καλλιτεχνικής παρέμβασης σε ζητήματα ορατότητας/ ακουστότητας.

Η διάσημη κωφή μουσικός και εκπαιδευτρια μουσικής για κ/Κωφά παιδιά Έβελιν Γκλένι συνδέει στενά την ακοή με τις άλλες αισθήσεις²⁹ και μας προσκαλεί σε εναλλακτικούς τρόπους ακρόασης³⁰ και σχέσης με το ηχητικό μας περιβάλλον:

Η ακοή ουσιαστικά είναι μια εξειδικευμένη μορφή αφής. Ο ήχος είναι απλώς δονούμενος αέρας που το αυτί τον συλλαμβάνει και τον μετα-σηματίζει σε ηλεκτρικά σήματα που εν συνεχεία ερμηνεύονται από τον εγκέφαλο. Η αίσθηση της ακοής δεν είναι η μόνη αίσθηση που μπορεί να το κάνει αυτό, και η αφή μπορεί επίσης να το κάνει. [...] Αν όλοι μπορούμε να αισθανόμαστε τις δονήσεις χαμηλής συχνότητας, γιατί δεν μπορούμε να αισθανόμαστε τις υψηλότερες δονήσεις; Είναι πεπειθισμένη μου ότι μπορούμε: απλώς, όταν η συχνότητα ανεβαίνει και τα αυτιά μας γίνονται επαρκέστερα, τότε επικαλύπτουν [καταπνίγουν] την πιο λεπτή αίσθηση του να «αισθανόμαστε» τις δονήσεις.³¹

Στο πεδίο της ηχητικής τέχνης, η Κωφή Αμερικανο-Κορεάτισσα καλλιτέχνηδα Κριστίν Σαν Κιμ εξετάζει συστηματικά τη σχέση της με τον ήχο, παρατηρώντας την επίδραση που έχει πάνω σε υλικά (χρώματα, νήματα, μεμβράνες) και στους ανθρώπους. Σε αυτή την εμπειρική βάση, χρησιμοποιεί τα υλικά αυτά σε καλλιτεχνικά εργαστήρια, προτείνοντάς τα για καλλιτεχνική χρήση σε κ/Κωφούς, βαρήκοους και ακούντες συμμετέχοντες. Ζητήματα υποκειμενικής αίσθησης και πρό-

---

29. Evelyn Glennie, *Good Vibrations. My Autobiography*, Hutchinson, Λονδίνο 1990.

30. Evelyn Glennie, «How to Truly Listen» (TEDx Talk), 02-2003, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.ted.com/talks/evelyn_glennie_how_to_truly_listen?language=el (τελευταία επίσκεψη 25-12-2022).

31. Όπως παρατίθεται στο Jim Reisler, *Voices of the Oral Deaf. Fourteen Role Models Speak Out*, McFarland, Τζέφερσον 2002, σσ. 42-43 και, μεταφρασμένο στα ελληνικά, στο Πανόπουλος, «Hearing Deaf Voices», σσ. 93-94.

σληπνης, καλλιτεχνικής έκφρασης, αποκλεισμού και συμπεριλίπνης μέσω της τέχνης ως κοινωνικής εμπειρίας, τίθενται στα εργαστήρια της Κριστίν Σαν Κιμ σε διαρκή διαπραγματεύση και συζήτηση. Επιπλέον, η καλλιτέχνη αναφέρει –σε μία από τις πολλές δημόσιες διαλέξεις της– ότι κατανοεί τον ήχο παρατηρώντας τους ακούντες και πώς αυτοί συμπεριφέρονται και ανταποκρίνονται στα ηχητικά ερεθίσματα, σαν να ήταν τα ηχεία της.³²

Ομοίως, στο ευρύτερο πεδίο της τέχνης, ο εκθεσιακός χώρος «Tangled Art + Disability» στο Τορόντο του Καναδά παρουσίασε το 2016 την έκθεση και το συμπόσιο «Crippling the Arts», με σκοπό να θέσει το ερώτημα της πρόσβασης των Κωφών, αναπήρων και τρελών [mad] στην τέχνη, είτε ως κοινού είτε ως δημιουργών. Η θεματολογία του συμποσίου αφορούσε την προσβασιμότητα και διάφορες αισθητικές θεωρίες συνδεδεμένες με την κώφωση και την αναπηρία,³³ με ένα πρόταγμα σύμπτωσης της τέχνης με την αναπηρία ή θεματοποίησης της αναπηρίας στην τέχνη, πέρα από τις τεχνικές, τις υποδομές ή τα περιβάλλοντα προσβασιμότητας που θα παρέχονται στα εν λόγω κοινά, όποτε κρίνεται απαραίτητο. Όπως αναφέρει και η Τζασμπίρ Πούαρ, η αναπηρία δεν είναι μια παγιωμένη κατάσταση ή ιδιότητα, αλλά υπάρχει σε σχέση με συναρμογές «ικανότητας» [capacity] και «αδυναμίας» [debility]

32. «Πώς γίνεται λοιπόν να καταλαβαίνω τον ήχο; Λοιπόν, παρακολουθώ πώς συμπεριφέρονται οι άνθρωποι και πώς ανταποκρίνονται στον ήχο. Εσείς οι άνθρωποι είστε σαν τα ηχεία μου και ενισχύετε τον ήχο. Μαθαίνω και αντικατοπτρίζω αυτή τη συμπεριφορά. Ταυτόχρονα, έχω μάθει ότι εγώ δημιουργώ ήχο και έχω δει πώς οι άνθρωποι ανταποκρίνονται σε μένα», στο Christine Sun Kim, «The Enchanting Music of Sign Language» (TEDx Talk), 08-2015, λεπτό 2:04, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.ted.com/talks/christine_sun_kim_the_enchanting_music_of_sign_language/transcript?language=en, (τελευταία επίσκεψη 17-10-2021).

33. Ιστοσελίδα συμποσίου: <https://tangledarts.org/whats-on/cripping-the-arts/> (τελευταία επίσκεψη 17-10-2021).

που τροποποιούνται ανάλογα με τον τόπο, την εποχή, τους θεσμούς και διάφορα άλλα πλαίσια, ενώ «η παγκοσμιοποίηση της αναπηρίας ως ταυτότητας μέσω των λόγων για τα ανθρώπινα δικαιώματα συμβάλλει σε μια τυποποίηση της σωματικής χρησιμότητας και αχρηστίας, η οποία προεξοφλεί όχι μόνο την ιδιαιτερότητα της θέσης αλλά και τους τρόπους με τους οποίους τα σώματα υπερβαίνουν ή αφηφούν τις ταυτότητες και τα υποκείμενα».³⁴ Με τον τίτλο του, το συμπόσιο «Crippling the Arts» διεκδικεί τη μετατόπιση ολόκληρου του καλλιτεχνικού και αισθητικού παραδείγματος προς την αναπηρία, και όχι μόνο τη συμπερίληψη της αναπηρίας στον καλλιτεχνικό χώρο μέσα από προσβάσιμα κτίρια, διευρυμένα έργα ή χαλαρές παραστάσεις [relaxed performances].³⁵

Τέλος, ενδιαφέρουσες «ζώνες παραγωγικών συναρθρώσεων» για κοινές –ή μη– αισθήσεις του κόσμου ανάμεσα στις νηπτικές σπουδές και τις σπουδές Κώφωσης προτείνονται από τους Φρίντνερ και Χέλμραϊχ. Ποιες μπορεί να είναι αυτές οι συγκλίσεις ανάμεσα «στους ανθρώπους του ματιού»³⁶ και στο ακουστικό περιβάλλον που δημιουργεί η νηπτική τέχνη; Προγράμματα όπως το «Deaf Music Camp» στο Μίσιγκαν έδωσαν αρχικά τη δυνατότητα σε κ/Κωφούς εφήβους να πειραματιστούν με την οπτικότητα της μουσικής και της νηπ-

---

34. Jasbir K. Puar, *The Right to Maim, Debility, Capacity, Disability*, Duke University Press, Ντάραμ 2017, σ. xiv.

35. Χαλαρή παράσταση είναι μια παράσταση που έχει προσαρμοστεί ώστε να ταιριάζει σε ανθρώπους που χρειάζονται ένα πιο χαλαρό περιβάλλον όταν πηγαίνουν στο θέατρο. Συνήθως πρόκειται για ενήλικες ή παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες, αυτισμό ή αισθητηριακές διαταραχές επικοινωνίας. Βλ. σχετικά Kitty Underwood, «What Is a Relaxed Performance?», 12-02-2020 & 22-11-2022, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://officiallondontheatre.com/news/what-is-a-relaxed-performance/> (τελευταία επίσκεψη 02-01-2023).

36. Όπως το έθεσε ο George Veditz, πρόεδρος του Εθνικού Συλλόγου Κωφών των ΗΠΑ, το 1910, στο Friedner & Helmreich, «Sound Studies Meet Deaf Studies».

τικής τέχνης.³⁷ Επιπλέον, οι ηχητικές συχνότητες που ισορροπούν ανάμεσα στο φάσμα ακουστότητας και την απτική δονητικότητα, μια συνθήκη που παρουσιάζει εξίσου μεγάλο ενδιαφέρον για κ/Κωφούς, βαρήκοους και ακούοντες, μπορούν να γίνουν μια τέτοια ενδιάμεση περιοχή διάδρασης: Η καλλιτέχνη Γουέντι Τζέικομπς [Wendy Jacobs] δημιούργησε το 2009 μία πλατφόρμα τριών επιπέδων και διαστάσεων 3,5 x 3,5 μέτρων, η οποία δονούνταν από ήχους και υπόηχους, στο πλαίσιο του συνεδρίου «Waves and Signs» του MIT, σε συνεργασία με καθηγητές/ριες και φοιτητές/ριες του Πανεπιστημίου Κωφών Gallaudet και το Center for Advanced Visual Studies του MIT. Η δημιουργός φιλοξένησε εργαστήρια και χρησιμοποίησε την πλατφόρμα με τέτοιο τρόπο, ώστε να αμφισβητηθεί ο δυϊσμός ακοής/ κώφωσης. Μετέφερε την εμπειρία ακρόασης σε τόσο χαμηλές συχνότητες, ώστε όλα τα άτομα, ανεξαρτήτως της ακοής τους, να ακούν μόνο μέσω δονητικών ερεθισμάτων.³⁸

Οι προσκεκλημένοι καλλιτέχνες του προγράμματος «Ακουστότητα» έχουν επίσης εργαστεί σε ανάλογες κατευθύνσεις. Ενδεικτικά, ο Λάμπρος Πηγούνης δημιούργησε μια δονούμενη πλατφόρμα μεγάλης κλίμακας στην μακράς διάρκειας περφόρμανς του στο πλαίσιο της έκθεσης «As One» στην Αθήνα το 2016 (NEON και Marina Abramovic Institute), για να πειραματιστεί με τις πολιτικές του θορύβου, την ηχητική βία και τα ηχοτοπία του μέλλοντος.³⁹ Επιπλέον, η Τατιάνα Ρεμούνδου πειραματίζεται με τον ήχο, το βίντεο, την Κωφή εμπειρία

37. Περισσότερες πληροφορίες και χρονολόγιο του προγράμματος είναι διαθέσιμα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης της δράσης: <https://mobile.twitter.com/deafmusiccamp> (τελευταία επίσκεψη 02-03-2023).

38. Friedner & Helmreich, «Sound Studies Meet Deaf Studies».

39. Πληροφορίες για το έργο του Λάμπρου Πηγούνη *Μικροπολιτικές θορύβου* είναι διαθέσιμες στην ιστοσελίδα του καλλιτέχνη: <https://lambrospiounis.com/> (τελευταία επίσκεψη 02-03-2023).

και τη βαρηκοΐα στα έργα της, δοκιμάζοντας την αισθητηριακή συμπληρωματικότητα εικόνας, γλώσσας και ήχου. Με το έργο της *Unicorn*, που παράχθηκε μέσα στο πλαίσιο του προγράμματος «B-Air», δημιούργησε μία «μουσική σύνθεση προσαρμοσμένη στην ελλιπή αλλά και μοναδική ακοή κωφών και βαρήςκων εφήβων»⁴⁰ μαζί με τους/ις οποίους/ες δούλεψε για την υλοποίηση του έργου.

Ακουστότητα όπως ορατότητα. Μια συμβολή

Οι παραπάνω θεωρητικές και καλλιτεχνικές καταβολές συναντιούνται με μεθοδολογικές προσεγγίσεις που αντλούμε από την εργαλειοθήκη της καλλιτεχνικής εκπαίδευσης και συναρμολόγουμε πειραματικά στο πεδίο της έρευνας. Εκκινώντας από τα πεδία της μουσικής, της ηχητικής τέχνης και της ανθρωπολογίας του ήχου, έχουμε εμπλακεί σε εγχειρήματα ακρόασης, σύνθεσης και περιπατητικής τέχνης, καταγραφής και δημιουργίας ηχοτοπίων και ηχοπεριπάτων, καθώς και σε εργαστήρια δημιουργικού πειραματισμού με αυτά τα εργαλεία, με διάφορες ομάδες και σε διαφορετικές εκπαιδευτικές συνθήκες και βαθμίδες. Η εμπειρία μας από τις εκπαιδευτικές αυτές διαδικασίες μάς «δείχνει» ότι η «ακρόαση» εξαρτάται πολλαπλώς από τις άλλες αισθητηριακές προσλήψεις, πέρα από την ακοή, το ανθρώπινο αυτί και τη φυσιολογία του. Η προσέγγιση αυτή συνάδει με την ευρεία συζήτηση στην ανθρωπολογία των αισθήσεων, σχετικά με την πολυαισθητηριακότητα και το αυθαίρετο της κατάτμησης του σώματος και της ανθρώπινης πρόσληψης σε αισθητηριακά δια-

---

40. Βλ. Τατιάνα Ρεμούνδου, «Artist's Statement», 12-2021, στη σελίδα του προγράμματος «B-Air»: <https://b-air.infinity.radio/en/sound-art-plus/sound-installations/audibility-deaf-sound-art/unicorn-by-tatiana-remoundou/> (τελευταία επίσκεψη 02-03-2023).

χωρισμένες και στεγανοποιημένες σφαίρες ερεθισμάτων και εντυπώσεων.

Σε ό,τι αφορά την παιδαγωγική συμβολή μας, δεν στοχεύουμε αποκλειστικά στην προσφορά γνώσης πάνω στην ηχητική τέχνη και τη μουσική στα Ειδικά Σχολεία Κωφών και Βαρηκκών, αν και αυτή είναι επίσης μια σημαντική πτυχή του προγράμματος «Ακουστότητα». Η μουσική παιδαγωγική και η ενασχόληση με τον ήχο μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί να προσφέρει στους/ις μαθητές/ριες ένα πλαίσιο προσωπικής και καλλιτεχνικής έκφρασης, καθώς και εξοικείωση με την έκθεση σε κοινό, τη συλλογική δημιουργία και άλλες σημαντικές δεξιότητες, που, σε τελική ανάλυση, λίγο έχουν να κάνουν με τη θεωρούμενη ως «ορθή» λειτουργία των αυτιών. Όμως, κατά κύριο λόγο, μέσα από τις δράσεις του προγράμματος, στοχεύουμε στην άρση του αποκλεισμού των κ/Κωφών και βαρήκων παιδιών από αυτές τις εκπαιδευτικές δυνατότητες και τα αντίστοιχα οφέλη. Η ενασχόληση με τη μουσική είναι μέρος της ευρύτερης εκπαιδευτικής διαδικασίας και δεν αποσκοπεί αποκλειστικά στην ανάπτυξη των μουσικών δεξιοτήτων και της μουσικότητας. Η εκπαίδευση κ/Κωφών και βαρήκων στον ήχο και τη μουσική δεν είναι απαραίτητο να καθορίζεται με όρους έλλειψης· αντίθετα, μια τέτοια εκπαιδευτική χειρονομία μπορεί να συμβάλει στη διεύρυνση ή και τη ριζική αναθεώρηση των αντιλήψεων περί ορίων των μαθητ(ρι)ών των Ειδικών Σχολείων Κωφών και Βαρηκκών.

Το πρόγραμμα «Ακουστότητα» θα δοκιμάσει το θεωρητικό, ερευνητικό και παιδαγωγικό του πλαίσιο στο εθνογραφικό πεδίο, με την πολύτιμη βοήθεια συνεργατών και συναδέλφων από τα πεδία της τέχνης, της εκπαίδευσης και της ανθρωπολογίας,⁴¹ και τα ερευνητικά αποτελέσματα θα τα

---

41. Ενδεικτικά αναφέρονται οι: Τατιάνα Ρεμούνδου, Λάμπρος Πηγούνης, Ορέστης Καραμανλής, Καλλιόπη Τακάκη, Γιώργος Μιζήθρας, Πέτρος

μοιραστούμε με τους αρμόδιους φορείς χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής. Πέρα από τον ειδικό αυτό στόχο, πιστεύουμε ακράδαντα πως τα ίδια τα πεδία της ηχητικής τέχνης και της μουσικής μπορούν να εμπλουτιστούν από την επαφή με περισσότερες και πιο διευρυμένες εμπειρίες «ακρόασης». Το πεδίο της μουσικής δημιουργίας, όπως κι εκείνο της καλλιτεχνικής εκπαίδευσης, μπορούν να ενισχυθούν με νέα εργαλεία, όπως η δόνηση και η απτική επαφή με δονούμενα υλικά, η οπτικοποίηση της ηχητικής σύνθεσης ή η εικαστική μετάφραση, προς την κατεύθυνση μιας «μη-κοχλιακής» ηχητικής τέχνης.⁴² Ελπίζουμε, έτσι, να συμβάλουμε στην αναπροφοδότηση των συζητήσεων πάνω στα θέματα της καλλιτεχνικής εκπαίδευσης, της ορατότητας/ ακουστότητας των κ/Κωφών και βαρήκοων αλλά και στην αλλαγή του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε όλους τους φυσικοποιημένους αποκλεισμούς, καθώς και τη μουσική και την ηχητική τέχνη.

Φλαμπούρης, Ξένια Νικολακοπούλου, Ουρανία Αναστασιάδου, Πάνος Πανόπουλος.

42. Seth Kim-Cohen, *In the Blink of an Ear. Toward a Non-cochlear Sonic Art*, Continuum, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2009.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adorno, Theodor, «On Some Relationships between Music and Painting», *The Musical Quarterly*, τ. 79.1 (1995), σσ. 66-79.
- Boehmer, Konrad (επιμ.), *Schönberg & Kandinsky. An Historic Encounter*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2011 [1997].
- Drever, John L. & Hugill, Andrew (επιμ.), *Aural Diversity*, Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2023.
- Drever, John L., «“Primacy of the Ear” – But Whose Ear? The Case for Auraldiversity in Sonic Arts Practice and Discourse», *Organised Sound*, τ. 24.1 (2019), σσ. 85-95.
- Fawkes, William G., «The Teaching of Music to Hearing Impaired Children and Teenagers», διαθέσιμο στο αρχείο του Mary Hare Grammar School, στη διεύθυνση: <https://www.maryharehistory.org.uk/articles/music2.html>.
- Friedner, Michele & Helmreich, Stefan, «Sound Studies Meet Deaf Studies», *Senses and Society*, τ. 7.1 (2012), σσ. 72-86.
- Friedner, Michele & Kusters, Annelies, «Deaf Anthropology», *Annual Review of Anthropology*, τ. 49 (2020), σσ. 31-47.
- Glennie, Evelyn, *Good Vibrations. My Autobiography*, Hutchinson, Λονδίνο 1990.
- Glennie, Evelyn, «How to Truly Listen» (TEDx Talk), 02-2003, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.ted.com/talks/evelyn_glennie_how_to_truly_listen?language=el.
- Harvey, Erica R., «Deafness. A Disability or a Difference», *Health Law & Policy*, τ. 2.1 (2008), σσ. 42-57, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://digitalcommons.wcl.american.edu/hlp/vol2/iss1/6/>.
- Hash, Phillip M., «Teaching Instrumental Music to Deaf and Hard of Hearing Students», *Research & Issues in Music Education*, τ. 1.1 (2003), διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://commons.lib.jmu.edu/rime/vol1/iss1/5>.
- Howes, David (επιμ.), *The Varieties of Sensory Experience. A Sourcebook in the Anthropology of the Senses*, University of Toronto Press, Τορόντο 1991.
- Johnson, Jenell & Kennedy, Krista, «Introduction. Disability, In/Visibility, and Risk», *Rhetoric Society Quarterly*, τ. 50.3 (2020), σσ. 161-165, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.tandfonline>.

com/doi/full/10.1080/02773945.2020.1752126.

Kafer, Alison, *Feminist, Queer, Crip*, Indiana University Press, Μπλούμινγκτον 2013.

Kandinsky, Wassily, *Για το πνευματικό στην τέχνη*, μτφρ. Μηνάς Παράσχος, πρόλ. Δημήτρης Δεληγιάννης, εισαγ. Victor Ieronim Stoichitá, Νεφέλη, Αθήνα 1981.

Kim, Christine Sun, «The Enchanting Music of Sign Language» (TEDx Talk), 08-2015, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.ted.com/talks/christine_sun_kim_the_enchanting_music_of_sign_language/transcript?language=en.

Kim-Cohen, Seth, *In the Blink of an Ear. Toward a Non-cochlear Sonic Art*, Continuum, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2009.

Lawy, Jenny R., «Theorizing Voice. Performativity, Politics and Listening», *Anthropological Theory*, τ. 17.2 (2017), σσ. 192-215, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1463499617713138>.

McRuer, Robert, *Crip Theory. Cultural Signs of Queerness and Disability*, New York University Press, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2006.

Milton, Damian, «Neurodiversity Past and Present. An Introduction to *The Neurodiversity Reader*», στο Damian Milton, Dinah Murray, Susy Ridout, Nicola Martin & Richard Mills (επιμ.), *The Neurodiversity Reader. Exploring Concepts, Lived Experience and Implications for Practice*, Pavilion, Χόουβ 2020, σσ. 3-6.

Ομοσπονδία Κωφών Ελλάδας, «Διακήρυξη για τη συνταγματική αναγνώριση της Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας», 2013 & 2015, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://tinyurl.com/rkkeek8pk>.

Panopoulos, Panayotis, «Deaf Voices/ Deaf Art. Vocality through and beyond Sound and Sign», *Journal of Interdisciplinary Voice Studies*, τ. 6.1 (2021), σσ. 9-26.

Πανόπουλος, Παναγιώτης, «Hearing Deaf Voices», στο Παναγιώτης Πανόπουλος & Ελπίδα Ρίκου (επιμ.), *Φωνές/ Fonés*, Νήσος, Αθήνα 2016, σσ. 82-100.

Puar, Jasbir K., *The Right to Maim. Debility, Capacity, Disability*, Duke University Press, Ντάραμ 2017.

Reisler, Jim, *Voices of the Oral Deaf. Fourteen Role Models Speak Out*, McFarland, Τζέφερσον 2002.

- Ρεμούνδου, Τατιάνα, «Artist's Statement», 12-2021, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://b-air.infinity.radio/en/sound-art-plus/sound-installations/audibility-deaf-sound-art/unicorn-by-tatiana-remoundou/>.
- Singer, Judy, *Neurodiversity. The Birth of an Idea*, Judy Singer, Λέξινγκτον 2017.
- Underwood, Kitty, «What Is a Relaxed Performance?», 12-02-2020 & 22-11-2022, διαθέσιμο στη διεύθυνση <https://officiallondontheatre.com/news/what-is-a-relaxed-performance/>.
- Wirz, Sheila, «The Voice of the Deaf», στο Margaret Fawcus (επιμ.), *Voice Disorders and their Management*, Springer, Βοστώνη 1991, σσ. 283-303.
- Woodward, James & Horejes, Thomas P., «deaf/Deaf. Origins and Usage», στο Genie Gertz & Patrick Boudreault (επιμ.), *The Sage Deaf Studies Encyclopedia*, Sage, Θάουζαντ Όουκς 2016, σσ. 285-287.

ΑΝΑΠΗΡΕΣ ΦΩΝΕΣ ΚΑΙ ΥΔΑΤΙΝΕΣ ΑΝΤΗΧΗΣΕΙΣ.
ΜΕΤΑΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΕΠΑΦΕΣ ΑΥΤΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΝΕΡΩΝ

Σούλα Μαρινούδη

*Επί του παρόντος, φαίνεται σημαντικό
να εκτιμήσουμε το μανιτάρι.*

Άννα Τσιγκ

*Εισαγωγή. «Σαν να το ξέρουν,
σαν να το κάνουν χρόνια»¹*

Του αρέσει το νερό. Με το που του λέω πάμε να μπορούμε, πάει στο βατήρα τρέχοντας κι εγώ του φωνάζω «πρόσεχε», με το που βουτάει σκάει ένα τεράστιο χαμόγελο και μετά αρχίζει το μάθημα, νομίζω ότι του αρέσει πάρα πολύ το νερό. Δεν είχε μνήμες από μικρός, είναι από την Αλβανία, δεν είναι ότι τον πύγαινε ο παππούς του μικρό και είχε μνήμες. Του αρέσει η αίσθηση του νερού, τον χαλαρώνει, είναι πολύ άνετος στο νερό. Καθόταν δυο ώρες στην κερκίδα πάνω κάτω και έβλεπε και τους άλλους.

Η παραπάνω περιγραφή αφορά έναν αυτιστικό νέο που αυτή τη στιγμή είναι πανελλήνιος πρωταθλητής στην κολύμβηση. Η προπονήτριά του, που μοιράστηκε μαζί μου τα παραπάνω, είναι γυμνάστρια με ειδικότητα στην κολύμβηση και πολλά χρόνια εμπειρίας με αυτιστικά παιδιά και εφήβους στην πισίνα. Μιλά για τον συγκεκριμένο έφηβο που χρησιμοποιεί

---

1. Το παράθεμα απ' το οποίο αντλούνται τα συγκεκριμένα λόγια προέρχεται από μαγνητοφωνημένη συνομιλία με μια γυμνάστρια και δίνεται παρακάτω στο κείμενο. Όλες οι συνομιλίες που αξιοποιούνται στη συνέχεια έγιναν τηλεφωνικά ή διαδικτυακά τον χειμώνα του 2020.

ελάχιστα τον λόγο, στην αρχή τής τον σύστησαν σαν ένα καλό παιδί που «δεν καταλαβαίνει πολλά». Όταν η προπονήτρια, λοιπόν, αφηγείται τη σχέση του με το νερό και την κολύμβηση εξηγεί ότι την ίδια δεν την έχει κουράσει καθόλου τεχνικά, κατανοεί πολύ γρήγορα τις κατευθύνσεις και οδηγίες σε καινούριο ασκησεολόγιο, ακόμα και σε εγχειρήματα που είναι δύσκολο να εξηγηθούν τεχνικά.

Αν και δεν αγαπούν όλα τα αυτιστικά άτομα το νερό, η σχέση τους με τη ρευστότητα του υγρού στοιχείου γίνεται συχνά κατανοητή ή/και εκφράζεται από τα ίδια τα άτομα, τους γονείς, τις φροντιστρίες και τους φροντιστές τους. «Αλλάζουν τελείως τα πράγματα για τα αυτιστικά [μες στο νερό] και είναι σαν να το ξέρουν, σαν να το κάνουν χρόνια, σαν να είναι το φυσικό τους περιβάλλον όταν μπαίνουν», λέει η Γεωργία, επίσης γυμνάστρια, που έχει βιώσει πολλές εμπειρίες με αυτιστικά κυρίως, παιδιά, στο νερό και την κολύμβηση. Παιδιά, έφηβες/οι και ενήλικες νιώθουν χαρά μες στο νερό, ηρεμούν, έχουν λιγότερη ανάγκη τον αυτοτραυματισμό στον οποίο ορισμένες/οι καταφεύγουν, αλληλεπιδρούν, γελούν, μαθαίνουν, εξελίσσονται και συνεργάζονται πολύ πιο αρμονικά από ό,τι σε άλλα περιβάλλοντα στα οποία μπορεί και να «μην καταλαβαίνουν τίποτα».

Η αίσθηση αυτή ηρεμίας και αρμονίας μέσα στο νερό διατυπώνεται με τέτοια έμφαση γιατί αντιδιαστέλλεται με την ένταση μεταξύ αισθήσεων και περιβάλλοντος που συχνά προβάλλεται σε βιογραφίες αυτιστικών. Ο αυτιστικός Τίτο Μπουκοπαντιά έχει περιγράψει τη διασπορά των αισθήσεών του στο περιβάλλον και πώς μέσα από την οριοθέτησή του και την κατηγοριοποίηση των πληροφοριών που προσλαμβάνει προσπαθεί να δημιουργήσει μια μορφή νοήματος.²

---

2. Tito Rajarshi Mukhopadhyay, *How Can I Talk If My Lips Don't Move? Inside My Autistic Mind*, Arcade, Νέα Υόρκη 2011.

Οι έντονες επαναλαμβανόμενες σωματικές κινήσεις δεν είναι σπάνιες στους/ις αυτιστικούς/ές, όπως και οι αυτοτραυματισμοί. Η επαφή με την άλλη και τον άλλο διέπεται από πολλές προϋποθέσεις που γίνονται εμφανείς στο άγγιγμα και το βλέμμα, ενώ η ομιλία (είτε υπάρχει είτε όχι) συχνά περιπλέκει ακόμα περισσότερο τη συνθήκη. Αυτές οι συμπεριφορές περιγράφονται συνήθως σε ένα ιατρικό πλαίσιο και με ουσιοκρατική προσέγγιση, σαν να πρόκειται δηλαδή για εγγενείς, σταθερές, αναλλοίωτες ιδιότητες των αυτιστικών. Ωστόσο, οι συμπεριφορές αυτές συμβαίνουν σε δομημένα κοινωνικά περιβάλλοντα, που διαμορφώνουν τις σχέσεις και τα υποκειμένα με όρους που, όπως έχουν δείξει οι σπουδές για την αναπηρία,³ είναι συχνά μισαναπηρικοί. Αντίθετα, η συνύπαρξη στο νερό με αυτιστικά άτομα δημιουργεί πολλές φορές μια αίσθηση διασωματικότητας⁴ που επιτρέπει να οραματιστούμε μη καταστροφικές διασυνδέσεις μεταξύ ανθρώπινων και μη ανθρώπινων όντων. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Μάικλ Φίλι, εξηγώντας από μια νεοϋλιστική σκοπιά:

Αυτή η προσέγγιση μας καλεί να σκεφτούμε τα σώματα σαν να υπάρχουν πάντα μέσα σε συγκεκριμένα υλικο-λογοθετικά πλαίσια, που θα επιτρέψουν κάποιες από τις δυνατότητές τους, ενώ θα περιορίσουν άλλες ενδεχόμενες δυνατότητες. Έπειτα, μας εν-

---

3. Βλ. π.χ. το κείμενο των Sharon L. Snyder & David T. Mitchell, «Αναθεωρώντας το σώμα. Σπουδές αναπηρίας και η αντίσταση στην εν-σωμάτωση», στο Αθηνά Αθανασίου (επιμ.), *Βιοκοινωνικότητες. Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας*, μτφρ. Μιχάλης Λαλιώτης, Νήσος, Αθήνα 2011, σσ. 291-325.

4. Την έννοια της διασωματικότητας [trans-corporeality] επεξεργάστηκε η Στέισι Αλέμο στο πλαίσιο του υλιστικού φεμινισμού. Όπως γράφει, η έννοια αυτή αποδίδει το ότι όλα τα όντα ως ενσώματα εμπλέκονται με τον δυναμικό, υλικό κόσμο, που τα διαπερνά, τα μετασχηματίζει και μετασχηματίζεται από αυτά. Βλ. Stacy Alaimo, «Trans-corporeality», στο Rosi Braidotti & Maria Hlavajova (επιμ.), *Posthuman Glossary*, Bloomsbury, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2018, σσ. 435-438, σ. 435.

θα αρρύνει να σκεφτούμε τις δυνατότητες που θα ανοίγονταν για τα σώματα αν άλλαζαν τα υλικο-λογοθετικά τους πλαίσια.⁵

Στο κείμενο αυτό θέλω να συζητήσω τις δυνατότητες που ανοίγονται για τα σώματα των αυτιστικών μέσα στο νερό και είναι απενεργοποιημένες σε άλλα υλικο-λογοθετικά περιβάλλοντα. Το κείμενο αναφέρεται στην ανοιχτή/ ρευστή αίσθηση εαυτού των αυτιστικών, όπως βιώνεται κυρίως σε επαφή με το νερό, μέσα από τις κριτικές σπουδές για την αναπηρία, την ανθρωπολογία, τον υλιστικό φεμινισμό και τον κριτικό μετα-ανθρωπισμό. Στο θεωρητικό αυτό πλαίσιο έχουν αφομοιωθεί οι πολύτιμες συζητήσεις που διαμείφθηκαν στο περιβάλλον του κοινωνικού μοντέλου, του κονστρουκτιβισμού και του μεταδομισμού, αλλά αναγνωρίζονται τα όριά τους και αναζητούνται ανοίγματα σε μια υλιστική θεώρηση χωρίς ουσιοκρατία, σε σώματα και τις ενδεχόμενες δυνατότητες που έχουν σε διαφορετικά περιβάλλοντα. Σημαντική πηγή έμπνευσης αποτέλεσε το έργο του Μάικλ Φίλι που προαναφέρθηκε, το οποίο διευρύνει τις σπουδές για την αναπηρία χωρίς να αντιδικεί με καμία στιγμή της ιστορίας τους. Ο συγγραφέας αναγνωρίζει τη σημασία των κοινωνικών δομών και τον ρόλο της γλώσσας στη διαμόρφωση των υποκειμένων. Στρέφει, ωστόσο, την προσοχή του και στην υλικότητα και κυρίως στην αλληλοδιαπλοκή σώματος και υλικο-λογοθετικών πλαισίων.

Η προσέγγιση αυτή εμπλουτίζεται από το έργο της Αστρίντα Νεϊμάνις *Σώματα από νερό*,⁶ όπου η συγγραφέας μετέρ-

---

5. Michael Feely, «New Materialism. Opening New Lines of Inquiry within Disability Studies», διάλεξη στο University of Leeds, School of Sociology and Social Policy, 11-12-2019, διαθέσιμη στη διεύθυνση: <https://disability-studies.leeds.ac.uk/new-materialism-opening-new-lines-of-inquiry-within-disability-studies/> (τελευταία επίσκεψη 08-04-2023). Εδώ, και όπου δεν δηλώνεται κάτι άλλο, η μετάφραση είναι δική μου.

6. Astrida Neimanis, *Bodies of Water. Posthuman Feminist Phenomenology*, Bloomsbury, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2017.

χεται τον μεταανθρώπινο και υλιστικό φεμινισμό που συνδυάζει τη φαινομενολογία του Μερλό-Ποντί [Merleau-Ponty] με τον υλισμό του Ντελέζ [Deleuze], για να επικαλεστεί την ηθική μιας υδάτινης διασωματικότητας. Το παρόν κείμενο εμπνέεται από σπουδές του υλιστικού φεμινισμού που αποκεντρώνουν τον άνθρωπο (ίσως Άνθρωπο), επιμένει, ωστόσο, με ανθρωπολογικό ενδιαφέρον και με τη μεθοδολογία της επιτόπιας έρευνας και ανοιχτών συνεντεύξεων, στη μικροκλίμακα της συναισθηματικής επιβίωσης διαφορετικών σωμάτων, πέρα από βλέμματα που επικρίνουν, ήχους με επικυρωμένη σημασία και σώματα που κινούνται στον διαμορφωμένο κοινωνικό χώρο, οριοθετώντας και τραυματίζοντας –αν χρειαστεί– τον εν δυνάμει χώρο προβολής άλλων συναισθημάτων. «Να στρέψουμε την προσοχή σε άλλα τοπία υπόσχεσης και καταστροφής», γράφει η ανθρωπολόγος Άννα Τσινγκ.⁷ Το κείμενο αυτό δεν αφορά την τεχνική οποιασδήποτε θεραπείας που μέσα ή έξω από το νερό μπορεί να έχει μια λογική κανονικοποίησης και επιδιόρθωσης των αυτιστικών σωμάτων. Συνομίλησα πράγματι με γυμνάστριες και βρέθηκα σε πισίνα θεραπευτικής κολύμβησης, προκειμένου, ωστόσο, να προσεγγίσω το πεδίο από τη συγκεκριμένη θεωρητική οπτική που περιέγραφα παραπάνω και αναζητώντας τα βιώματα, την επαφή με το νερό και τις δυναμικές που απελευθερώνουν τα αυτιστικά σώματα.

Για το βιωμένο σώμα των αυτιστικών, το νερό είναι ένα πεδίο υπόσχεσης, καθώς διαμορφώνεται από τις ιδιότητές του. Κάτω από ορισμένες συνθήκες το νερό είναι θεραπευτικό, προστατεύει, διαμεσολαβεί και υποστηρίζει. Οι ιδιότητες της άνωσης που αντενεργεί στη βαρύτητα ευνοούν ακόμα και

---

7. Anna Lowenhaupt Tsing, *The Mushroom at the End of the World. On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*, Princeton University Press, Πρίνστον 2015, σ. 18.

τη μείωση της ευαισθησίας στον πόνο, όπως περιγράφεται σε εγχειρίδιο για τη θεραπευτική άσκηση στο νερό: «Το νερό υποβαστάζει τα τραυματισμένα άκρα, γεγονός που επιτρέπει την άνετη κίνηση χωρίς αυξημένο πόνο. Ο κύκλος του πόνου διακόπτεται».⁸ Επίσης, η θερμότητα του νερού επιδρά στο κεντρικό νευρικό σύστημα και οδηγεί σε μυϊκή χαλάρωση, μείωση του πόνου και άλλα οφέλη. Καθώς το σώμα συναντά αντίσταση κατά την κίνηση, αλλά ταυτόχρονα περιβάλλεται από το νερό και ευνοείται από τις ιδιότητες της άωσης, η εκτέλεση συμβαίνει χωρίς τον πόνο της ενεργητικής κίνησης. Οι υλικές ιδιότητες του νερού επαναπροσδιορίζουν την ενσώματη σχέση των αυτιστικών με τον αισθητηριακό εαυτό και το περιβάλλον. Λέει μια συνομιλήτρια γυμνάστρια:

Στο νερό υπάρχει άωση, εκεί το σώμα αποκτά άλλη σχέση με το υδάτινο περιβάλλον. Λόγω της ισορροπίας στο νερό, κάποια άτομα αποφορτίζουν, είναι πιο ήρεμα. Σε σχέση με τα αυτιστικά άτομα διαπιστώνεις ότι οι επαναληπτικές κινήσεις στα χερράκια ή στο κεφάλι μπορεί να φτάσουν σε ένα σημείο στο νερό και να έχουν πλήρη χαλάρωση.

Η Νειμάνις, στο πλαίσιο της μεταανθρώπινης φεμινιστικής φαινομενολογίας, προτείνει να επαναφανταστούμε την ενσώματη σχέση μας με το νερό, καθώς φαίνεται ιδιαίτερα σημαντική τώρα που τα ρεύματα της Ανθρωπόκαινου μας ωθούν μακριά από «οποιοδήποτε ασφαλή χώρο για την ανθρωπότητα».⁹ Η Ανθρωπόκαινος χαρακτηρίζεται από την επικράτηση της καταστροφικής ανθρωπογενούς δραστηριότητας σε σχέση με άλλες γεωλογικές δυνάμεις. Η καταστροφή των οικολογικών συστημάτων συνδέεται με το διαχωρισμένο υπο-

---

8. Andrea Norm & Bates Hanson, *Θεραπευτική άσκηση στο νερό*, επιμ. Αναστάσιος Φιλίππου, Παρισιάνου, Αθήνα 2000.

9. Johan Rockström, Will Steffen, Kevin J. Noone & Åsa Persson, «A Safe Operating Space for Humanity», *Nature*, τ. 461 (2009), σσ. 472-475.

κείμενο του μοντέρνου καπιταλισμού. Καθώς καλούμαστε να επιβιώσουμε στην επισφάλεια οικοσυστημάτων που καταρρέουν, μπορούμε να φανταστούμε άλλες μορφές ζωής πέρα από το αποπλαισιωμένο από ζωτικά περιβάλλοντα υποκείμενο. «Οφείλουμε να μάθουμε από το νερό», λέει η Νεϊμάνις, «να σκεφτούμε σχετικά με τη διαφορά και την υποκειμενικότητα που αναπτύσσεται παραγωγικά όταν εστιάζουμε στην υλικότητα του σώματος με τις ποικίλες διαπερατότητές του [porosities], τις ροές, τα σημεία ξηρασίας και τις κλιμακωτές περιπλοκότητες». Η Νεϊμάνις προκρίνει να φανταστούμε ξανά τη σχέση μας με το νερό ενάντια στην εμπορευματική αποσύνδεση, τη νεωτερική ιδέα ότι «το νερό είναι κάπου εκεί έξω»¹⁰ και την οικολογική επισφάλεια που αυτή η φανταστική ιδέα προκαλεί. Γι' αυτό θέτει μια σειρά ερωτημάτων που διερευνά πειραματικά: «Πώς το νερό μου ζητά να κινηθώ, τι αισθήσεις ξυπνά, τι συναίσθημα δημιουργεί σε μένα και τα σώματα με τα οποία με συνδέει;».¹¹ Το νερό είναι εξαιρετικά οικείο και ταυτόχρονα ξένο. Είναι μια κοινοτοπία που έχει σημασία να γίνει αντικείμενο ανθρωπολογικής ανάλυσης: Τα σώματά μας αποτελούνται κατά 60-90% από νερό. Το υγρό στο αντί μας είναι προϋπόθεση της επιβίωσής μας. Το έδαφος, τα ζώα, οι μετεωρολογικές συνθήκες που μας περιβάλλουν εξαρτώνται καθοριστικά από το νερό.¹² Το διανοητικό, συναισθηματικό, αισθητηριακό επίδικο της Νεϊμάνις είναι να στρέψει την προσοχή σε υλικο-λογοθετικά φαινόμενα που σχετίζονται με το νερό, προκειμένου να προτείνει ένα υδάτινο φανταστικό για να απευθυνθούμε σε άλλα, ανθρώπινα και μη, σώματα.

Συνηγορώντας στην κρισιμότητα της διαντίδρασης μεταξύ σώματος και κόσμου στο ιστορικό και πολιτικό περιβάλλον

---

10. Neimanis, *Bodies of water. Posthuman Feminist Phenomenology*, σ. 21.

11. Στο ίδιο, σ. 24.

12. Στο ίδιο, σ. 66.

της Ανθρωπόκαινου, ενώ ανατρέπονται κανονικότητες που αφορούν πρωταρχικά το σώμα, τις επαφές του και τις αναλυτικές κατηγορίες που επικρατούν στην ύστερη νεωτερικότητα, προτείνω να μάθουμε τόσο από το νερό όσο και από τις/ους αυτιστικές/ούς και τη σχέση μεταξύ των δύο. Αυτή η μετατόπιση προσοχής σε ανθρώπινες και μη ανθρώπινες –πάντως μη ανθρωποκεντρικές– μορφές ζωής διευρύνει το πεδίο της κοινωνικής δράσης και της πολιτικής φαντασίας. «Είναι ώρα να στρέψουμε την προσοχή μας στη συλλογή μανιταριών» γράφει η Άννα Τσινγκ. «Όχι ότι θα μας σώσει – αλλά μπορεί να διευρύνει τη φαντασία μας».¹³

Ξεκίνησα να γράφω αυτό το κείμενο στη Χαλκιδική, όπου έχω περάσει όλα τα καλοκαίρια της ζωής μου. Για κάποιες μέρες η θάλασσα είχε τοξικές μέδουσες, ο πληθυσμός των οποίων μεγάλωσε λόγω της κλιματικής αλλαγής και της υψηλής θερμοκρασίας κατά τη διάρκεια ενός καλοκαιριού με πολυήμερους καύσωνες και καταστροφικές πυρκαγιές, ενώ επίσης σημειώθηκε το φαινόμενο του ευτροφισμού που επεκτείνεται από τη Μαύρη Θάλασσα στο Βόρειο Αιγαίο.¹⁴ Ενώ μέρα με τη μέρα μαθαίνουμε αυτές τις ειδήσεις ως προνομιούχες παραθερίστριες, η σχέση μας με τα πλανητικά ύδατα περιορίζεται σε αυτή τη βιοπολιτικά οριοθετημένη απόλαυση, τη στιγμή που το νερό δεν είναι πόσιμο, ενώ λίγα χιλιόμετρα μακριά εξελίσσεται ένας αγώνας δεκαετίας ενάντια στην εξόρυξη χρυσού από πολυεθνική εταιρεία και τις περιβαλλοντικές συνέπειες που θα έχουν αυτές οι δραστηριότητες, μεταξύ άλλων

13. Anna Lowenhaupt Tsing, *The Mushroom at the End of the World. On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*, σ. 19.

14. Σχετικά με το φαινόμενο του ευτροφισμού, βλ. την ανακοίνωση του Πανεπιστημίου Αιγαίου, «Ενημερωτικό δελτίο του ΤΩΘΒΕ για το θέμα του ακραίου ευτροφισμού και της βλέννας στη Θάλασσα του Μαμαρά», 14-06-2021, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://bit.ly/3gPLbOW> (τελευταία επίσκεψη 31-08-2021).

και κινδύνους ρύπανσης των υπόγειων υδάτων και της θαλάσσιας περιοχής στην ανατολική Χαλκιδική. Αν και το σώμα μας αποτελείται και περιβάλλεται κρίσιμα από νερά και τις συνθήκες που σχετίζονται με αυτά, πολλές ξεχνάμε ακόμα και να πιούμε το νερό που καθημερινά χρειαζόμαστε. Μία φίλη μού είπε ότι της τόνισε ο γιατρός πως πρέπει να πίνει νερό, ενώ άλλη φίλη κατέβασε εφαρμογή υπενθύμισης, που πρότεινε και σε μένα επίσης, κατόπιν ιατρικής οδηγίας. Το υδάτινο σώμα μας είναι σε εμάς αόρατο. Η αποξένωση αυτή και ο διαχωρισμός ανθρώπινων και μη ανθρώπινων μορφών ζωής, ωστόσο, δεν υφίσταται σε ιστορικό κενό παρά εξασφαλίζει τον μετασχηματισμό τους σε πηγές επενδύσεων. «Μέσω της αλλοτρίωσης άνθρωποι και πράγματα μετατρέπονται σε κινούμενα επενδυτικά αγαθά. Μπορούν να μετακινηθούν από τους ζωτικούς κόσμους τους για να ανταλλαχθούν με άλλα επενδυτικά αγαθά από άλλους ζωτικούς κόσμους, αλλού» γράφει η Άννα Τσινγκ.¹⁵

Όσο γράφω, ανακαλώ μια αγκαλιά που προσδοκούσα στην πιασάνα από ένα αυτιστικό παιδί που δεν είχε συγκροτημένη ομιλία, έβγαζε αρκετούς ήχους ωστόσο, άλλες φορές χαράς, άλλες φόβου ή μιας κοπιώδους αγωνίας, ενώ μέσα από την αδυναμία του να οριοθετηθεί συγκεντρωνόταν για λίγο ώστε να μου επιστρέψει την μπάλα που του έριχνα. Η αγκαλιά για την οποία μιλώ ακολουθούσε το έργο του, μια επαφή ψυχική και σωματική, πέρα από τα λόγια, που για μένα αναλογούσε σε μια συναισθηματική πληρότητα που μου έδωσε το κίνητρο να αναρωτηθώ γιατί αισθανόμασταν αμοιβαία, ολόκληρα, μαζί στο νερό.

---

15. Tsing, *The Mushroom at the End of the World. On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*, σ. 5.

*Κάτι να ρέει. Περιπλεγμένη διασωματικότητα
στα νερά*

Μετά από αναμονή μηνών για να εκκινήσει το πρόγραμμα στην πισίνα, κατά τη διάρκεια των οποίων είχαμε υποστεί τους ενσώματους περιορισμούς της πολιτικής διαχείρισης της πανδημίας, ήμουν ενθουσιασμένη που μια αφοσιωμένη φύλακας [gatekeeper] μου πρόσφερε πρόσβαση στο νερό ώστε να νιώσω και με το σώμα μου αυτό που θα συνέβαινε εκεί. Και πράγματι, ακόμα και στο πλαίσιο ενός δομημένου προγράμματος, η επαφή δεν περιοριζόταν στο βλέμμα, την ομιλία και την παρατήρηση. Νερά, πιτσιλίσματα, φωνές, τσιρίδες, διαθλασμένα ακούσματα στον βυθό και τον χώρο, υδάτινα αγγίγματα δημιουργούσαν ένα πολυαισθητηριακό περιβάλλον. Αναρωτιόμουν τι συνέβαινε με τις εννοιολογικές κατηγορίες μου σε τέτοια εγγύτητα που για τις αυτιστικές σωματοποιήσεις έπαιρναν άλλη διάσταση.

Η Γεωργία έχει μακρά πορεία στην εκπαίδευση με αυτιστικά παιδιά, έχει εργαστεί σε πισίνες θεραπευτικής κολύμβησης επί σειρά ετών και στη συνέντευξη επέμεινε αρκετά στην αισθητηριακή απόλαυση που έχει διαπιστώσει ότι νιώθουν τα παιδιά στο νερό:

Γίνονται πιο δεκτικά [τα αυτιστικά παιδιά]. Ερχόταν ένα παιδί και έλεγε η μπτέρα ότι δεν υπάρχει περίπτωση να φορέσει σκουφάκι. Σιγά σιγά το δέχονται το σκουφάκι, που είναι κάτι που ενοχλεί. [...] Το νερό δεν έχει κάτι σκληρό, δεν έχει γωνίες. Είναι σαν να είναι στην κοιλιά της μάνας τους, στον μάρσιπο μέσα. [...] Αυτό νομίζω, ότι νιώθουν προστατευμένα. Αυτή την αίσθηση μου δίνει εμένα όταν το αυτιστικό παιδί είναι μέσα στο νερό, σαν να είναι στην κοιλιά της μάνας του και γι' αυτό και κάνει πράγματα.

Αυτές οι διαφορετικές σωματοποιήσεις των αυτιστικών στην επαφή τους με την υγρή υλικότητα, ακόμα και στο περιορισμένο υδάτινο περιβάλλον της πισίνας, υπενθυμίζουν

αυτό που λέει ο Φίλι στο πλαίσιο των κριτικών σπουδών για την αναπηρία και αντλώντας από νεοϋλιστικές προσεγγίσεις:

Επειδή ένα σώμα υπάρχει πάντα/ ήδη μέσα σε ένα συγκεκριμένο υλικό πλαίσιο, οι ικανότητες του –όσα μπορεί και δεν μπορεί να κάνει– εξαρτώνται πάντα από το περιβάλλον και τις σχέσεις. [...] Οι ικανότητες ενός συγκεκριμένου ανθρώπινου σώματος, για παράδειγμα, μπορεί να είναι ριζικά διαφορετικές αν είναι κάτω από το νερό, στο διάστημα, στην πλάτη ενός αλόγου, ονλάν ή οφλάν, φτωχό ή πλούσιο.¹⁶

«Δεν έχω δει αυτιστικό παιδί να μην του αρέσει το νερό», λέει η Γεωργία. Ωστόσο, οι επισκέψεις μου στην πισίνα δεν επιβεβαιώνουν απόλυτα αυτόν τον ισχυρισμό. Σε πολλές περιπτώσεις οι πιτσιλιές στο πρόσωπο, η δυσκολία επίπλευσης, ο διαχωρισμός των ποδιών και οι ασκήσεις ήταν από δύσκολα μέχρι επίπονα έργα για κάποια παιδιά που στην αρχή αντιμετώπιζαν το νερό σαν ξένο στοιχείο. Επίσης, το υδάτινο περιβάλλον με όλες τις ιδιότητες του περιπλέκεται από το κοινωνικό που το πλαισιώνει:

Ένα παιδάκι την πρώτη φορά που ήρθε έκλαιγε. Δεν ήξερε τη διαδικασία γι' αυτό. Η δασκάλα τής έκανε μια σειρά φωτογραφιών για το πώς θα έρθει και τι θα γίνει και τότε ηρέμησε και μετά απ' αυτό δεν έβγαυε απ' το νερό. Της άρεσε, αλλά την πρώτη φορά δεν ήξερε πώς να το διαχειριστεί.

Η Ρενάτα είναι μια αυτιστική έφηβη που όταν τη γνώρισα, στην πισίνα όπου έκανα επιτόπια έρευνα, ήταν 15 χρονών και φοιτούσε σε ειδικό γυμνάσιο. Ήταν εξοικειωμένη με το νερό και δεν είχε δυσκολία να μπει στην πισίνα. Ωστόσο, όταν η γυμνάστρια την άγγιξε ελαφρά στην κοιλιά για να συντονιστεί με την κίνησή της, η Ρενάτα φώναξε «μη με σφίγγεις», τη στιγμή

---

16. Michael Feely, «Disability Studies after the Ontological Turn. A Return to the Material World and Material Bodies without a Return to Essentialism», *Disability and Society*, τ. 31.7 (2016), σσ. 863-883, σ. 871.

που απλώς την ακουμπούσε το χέρι της γυμνάστριας. Παρομοίως, όταν της έδωσε οδηγίες, η Ρενάτα της ζήτησε έντονα να μη φωνάζει στο αυτί της, αν και δεν θα διέκρινα πριν από την παρατήρησή της κάποια ένταση στη φωνή και τον ήχο της. Υπογραμμίζω αυτή την ευαισθησία γιατί η σκηνή που εκτυλίχθηκε ανάμεσά μας στη συνέχεια διαμεσολαβήθηκε από αυτή την αφετηρία αμοιβαίας επιφύλαξης. Η γυμνάστρια μου έδειξε μια διαδρομή, ώστε να την ακολουθήσω μαζί με τη Ρενάτα. Ενώ επιχειρούσαμε να συντονίσουμε τα σώματά μας, η Ρενάτα αλλά και εγώ δείχναμε μια δυσαρέσκεια για το εγχείρημα. Χέρια και πόδια μέσα στο νερό που απλά περιπλέκονταν χωρίς να επικοινωνούν το ένα με το άλλο και ένα εκατέρωθεν βάρος που δεν ισορροπούσε εύκολα. Νόμιζα ότι κάνω κάτι λάθος και δεν θα βγει. Ήθελα να το αφήσω, αλλά από την άλλη δεν ήθελα. Μέχρι που κάποια στιγμή όλα έβγαλαν νόημα, τα σώματά μας αλληλοπλέχτηκαν λες και ήταν από πάντα εκεί. Η Ρενάτα είπε: «Θέλω να μείνω για πάντα εδώ» και δυο λεπτά μετά, που έβλεπα ότι διατηρείται μια αμοιβαία σταθερότητα σ' αυτό το βίωμα, της απάντησα ότι κι εγώ ήθελα να μείνω για πάντα εκεί.

Την επόμενη φορά που πήγα στην πισίνα, η γυμνάστρια αλλά και η μητέρα της Ρενάτας μου είπαν ότι με αναζητούσε. «Πού είναι η Σούλα η ερευνήτρια;» ρωτούσε. Για δεύτερη φορά η Ρενάτα με άφηνε μες στο νερό να περιπλέκομαι με το δικό της σώμα, να αγγίζω μεγάλη επιφάνεια των χεριών και του κορμιού της, ενώ είχε ένα διάπλατο χαμόγελο όταν συγχρονιζόμασταν για τις ασκήσεις στο νερό, όπως οι γυμνάστριες παρατήρησαν. Εγώ είχα μπει στο νερό ενώ πονούσα από έναν μυϊκό τραυματισμό στο γόνατο. Στις πρώτες δραστηριότητες, κατά τις οποίες ήμουν λίγο αμήχανη και φοβισμένη, ένα άλλο παιδί με το οποίο έκανα τις ασκήσεις, επίσης φοβισμένο και πολύ ευάλωτο, έβγαζε φωνές δυσαρέσκειας για την εμπειρία του στο νερό. «Έξω» έλεγε και ξαναέλεγε, όσο ζητούσε

τη γιαγιά του για να τον απαλλάξει, το γόνατό μου «φώναζε» επίσης και αναρωτιόμουν αν μπορώ να συνεχίσω. Αντίθετα, η αμοιβαιότητα με τη Ρενάτα μες στην πισίνα κι όλες αυτές οι διεργασίες ανάμεσα στο νερό, την άνωση, τα σώματα, «οι αμοιβαία αναδυσόμενες ενδο-διαδράσεις [intra-actions]»¹⁷ βοήθησαν να ξεχάσω, έστω και πρόσκαιρα, τον πόνο. Το νερό με/ας έφτιαξε, σαν να ακολουθούσε την προτροπή της Νεϊμάνις να φανταστούμε μια άλλη οντολογία, της οποίας η υλικότητα να μας διαμορφώνει. Η Γεωργία προσπαθούσε να μου διηγηθεί αυτή την αρμονία που υπάρχει μέσα στο νερό, του αυτιστικού παιδιού με το ίδιο του το σώμα, με το νερό, με τα σώματα των άλλων:

Είχα παιδάκι που ήταν υπερκινητικό, έτρεχε, όμως μες στο νερό μπορούσε να ακολουθήσει πρόγραμμα. Μια πολύ ωραία ιστορία είναι όταν ένα παιδάκι αυτιστικό, το οποίο δε μιλάγε, ήταν δίδυμο με κοριτσάκι που δεν ήταν αυτιστικό, και ερχόταν στην πισίνα, και μια μέρα με ρώτησε η μαμά και ήρθε και το κοριτσάκι, ήθελα να το βιντεοσκοπήσω, πώς την κοίταζε και κολυμπάγανε παρέα. Έβλεπες την αγάπη προς το αδερφάκι του, την κοίταζε.

Η συνομιλήτριά μου αποδίδει στη ρευστότητα του νερού, δηλαδή στην υλικότητά του και τις ιδιότητες που αυτή έχει, την επαφή που δημιουργείται με τα αυτιστικά παιδιά.

Το νερό το αγαπάνε πολύ τα αυτιστικά. Δηλαδή σπάνια παιδί αυτιστικό να μη θέλει να έρθει στην πισίνα. Γενικά, τους αρέσει

---

17. Η έννοια της ενδο-διάδρασης της Μπαράντ αντικαθιστά και σχολιάζει κριτικά την κατανόηση της αλληλεπίδρασης δύο δρώντων που προϋπάρχουν ανεξάρτητα από τη δράση που έχει το ένα πάνω στο άλλο. Σύμφωνα με την ηθικο-οντο-επιστημολογία της Μπαράντ δεν προϋπάρχουν «άτομα» αλλά υλοποιούνται κατά την ενδο-διάδραση μεταξύ τους. Βλ. Karen Barad, «Intra-actions. Interview to Adam Kleinman», *Mousse*, τ. 34 (2012), σσ. 76-81 & Karen Barad, *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*, Duke University Press, Ντάραμ & Λονδίνο 2007.

οτιδήποτε κυλάει, οτιδήποτε ρέει. Δεν ξέρω για ποιο λόγο, αλλά αγαπάνε πολύ το νερό και τους αρέσει να βρίσκονται μέσα στο νερό. Νομίζω –επειδή κι εμένα μ’ αρέσει το νερό–, θεωρώ επειδή εκεί μέσα μπορούν να κινηθούν, είναι ήσυχο, ρέει, δεν έχει εμπόδια, μπορούν να παίξουν μ’ αυτό, είναι εύπλαστο υλικό, δεν είναι κάτι σκληρό. Βλέπεις άλλα παιδιά μες στο νερό, μπορεί να βλέπεις ένα παιδί αυτιστικό να αυτοτραυματίζεται και μες στο νερό να είναι τελείως διαφορετικό. Τα αρνητικά κομμάτια δεν υπάρχουν, βρίσκεται με τον εαυτό του και κάνει πράγματα για τον εαυτό του. Σπάνια θα βρεις αρνητικά κομμάτια, αυτοτραυματισμούς, επιθετικότητα μες στο νερό, αν υπάρχουνε.

Τα λόγια της Γεωργίας με παραπέμπουν στα χαρακτηριστικά του νερού που περιγράφει η Νεϊμάνις και φαίνεται ότι αρμόζουν σ’ αυτή την ανοιχτή-κλειστή σωματοποίηση των αυτιστικών: «Σε ένα ανοιχτό-κλειστό σύστημα όπως το νερό, όπου η υλικότητα του νερού αέναα κινείται και επαναλαμβάνεται, καθώς γίνεται συνέχεια “διαφορετικό” [...], η διάκριση ανάμεσα στο “ήταν” και το “ίσως να ήταν” ή ανάμεσα στο “είναι” και το “θα μπορούσε να είναι” δεν είναι ξεκάθαρη».¹⁸ Στο έργο της η συγγραφέας διατηρεί κριτικές αποστάσεις από τη φαινομενολογία¹⁹ και τα εξιδανικευμένα σώματα που περιγράφονται στο πλαίσιο της, τηρώντας τη μεθοδολογία της περιγραφής για να εξετάσει πώς η (πέρα από το ανθρώπινο) υδάτινη ύλη μας συναντά τις λογοθετικές διαστάσεις της σωματοποίησης, αλλά και να διατηρήσει ανοιχτή τη σύνδεση με πολιτικά και οικολογικά ζητήματα παγκόσμιας κλίμακας. Υπενθυμίζει ότι σε τόσο ταραγμένους καιρούς που το απρόβλεπτο της Ανθρωπόκαινου δεν επιτρέπει βεβαιότητες, οφεί-

18. Neimanis, *Bodies of Water. Posthuman Feminist Phenomenology*, σ. 53.

19. Όπως αναφέρει η Νεϊμάνις, στο *ίδιο*, σ. 62: «Το πρόβλημα με τη φαινομενολογία δεν ήταν ποτέ η περιγραφή ενός σώματος, παρά η υπόθεση ότι από την περιγραφή αυτή προκύπτουν μόνο συγκεκριμένα είδη σωμάτων και ότι αφορά μόνο συγκεκριμένα είδη σωμάτων».

λουμε να κάνουμε ηθικοπολιτικές επιλογές αναλαμβάνοντας την ευθύνη, παραμένοντας με το πρόβλημα, όπως προτείνει η Χάραγουει.²⁰ Στο πλαίσιο αυτό ακόμα και το μητρικό γάλα ή τα αμνιακά υγρά δεν ανάγονται στην πολιτικά προβληματική βιολογική ουσιοκρατία του ετεροσεξισμού. Αντίθετα, στο κείμενο της Νειμάνις αναφέρονται τα αποτελέσματα της Μισέλ Μέρφι [Michelle Murphy], συναδέλφου της στο ερευνητικό εγχείρημα «Engineered Worlds», σύμφωνα με τα οποία βιομηχανικά παραγόμενα χημικά που έχουν βρεθεί στο αίμα και το γάλα από το στήθος κάθε ζωντανού όντος δείχνουν ότι δεν υπάρχει χώρος και χρόνος ενός αγνού καταφύγιου στην παγκόσμια πολιτική οικονομία.²¹ Ωστόσο, πολλά από αυτά τα ερωτήματα καθίστανται αόρατα από τα συστήματα της εξιδανικευμένης μητρότητας, του φύλου και της αποικιοκρατίας.²² Σωματικά και πλανητικά υγρά είναι συνδεδεμένα με διάφορους ιστορικούς και πολιτικούς τρόπους. Τα σώματα είναι πάντα φυσικοπολιτισμικά [natureculture].²³

Ενώ η φεμινιστική κριτική σκέψη εστίαστηκε ορθά στη διαφορά και την εξουσία που διαμορφώνει έμφυλα, σεξουαλικοποιημένα, φυλετικά και ικανά σώματα, το μεταανθρώπινο ερώτημα «με ποιους όρους θα βιώσουμε τα σώματα και τη σχεσιακότητα που δεν οριοθετούνται από την πειθαρχία του ατομικισμού προκειμένου να εξασφαλίσουμε “συλλογική

---

20. Donna Haraway, *Staying with the Trouble. Making Kin in the Chthulucene*, Duke University Press, Ντάραμ & Λονδίνο 2016.

21. Neimanis, *Bodies of Water. Posthuman Feminist Phenomenology*, σ. 40.

22. Παρόμοια παραδείγματα μόλυνσης των υδάτων και αγώνων για το νερό αναφέρονται στις Ινουίτ του Αρκτικού Καναδά και τις ιθαγενείς της Βόρειας Ντακότα.

23. Βλ. Donna Haraway, *The Companion Species Manifesto. Dogs, People and Significant Otherness*, Prickly Paradigm Press, Σικάγο 2003 & Agustín Fuentes, «Naturalcultural Encounters in Bali. Monkeys, Temples, Tourists, and Ethnoprimatology», *Cultural Anthropology*, τ. 25.4 (2010), σσ. 600-624.

επιβίωση”²⁴,» τίθεται ταυτόχρονα και παράδοξα με την έγνοια για την παραβίαση των ορίων μεταξύ εαυτού και άλλου. Στην επόμενη ενότητα θα επεξεργαστώ το ερώτημα γιατί οι αισθητηριακές ιστορίες των αυτιστικών σωμάτων επιτρέπουν τον οραματισμό αυτής της σύμπλευσης.

Η αισθητηριακή πρόκληση των αυτιστικών φωνών στην εξιδανικευμένη σωματική ικανότητα

Η αίσθηση διαπερατού εαυτού και η συνέχεια με μη ανθρώπινα άλλα, που προβάλλεται ως διακύβευμα για τον μεταανθρώπιση, βιώνεται ήδη από τους αυτιστικούς, όπως πολλές αυτιστικές αλλά και θεωρητικοί της αναπηρίας έχουν ισχυριστεί. Οι Ντέιβιντσον και Σμιθ διαπιστώνουν ότι οι σχέσεις των αυτιστικών με μη ανθρώπινες/ους/ άλλες/ους είναι ένα συχνό θέμα στις αυτιστικές αυτοβιογραφίες τους [autiebiographies].²⁵ Παρομοίως, οι Μπέργκενμαρ, Μπερτλινσντότερ και Λένγκρεν παραθέτουν αυτοβιογραφικά κείμενα αυτιστικών στα οποία η ταύτιση με ζώα και η περιγραφή τους σαν ζώα επίσης αναδύονται συχνά με αποτέλεσμα οι αφηγήσεις αυτές να αμφισβητούν την ίδια την κατηγορία του «ανθρώπινου» σαν κάτι φυσικό και αυταπόδεικτο.²⁶ Η Τέρι φαν ντερ Πάλεν έχει κατεξοχήν αναδείξει το σώμα των αυτιστικών ως «πολυσχεσιακό σώμα δίχως όργανα».²⁷ Οι ίδιες/οι οι αυτι-

24. Tsing, *The Mushroom at the End of the World. On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*, σ. 2.

25. Joyce Davidson & Mick Smith, «Autistic Autobiographies and More-Than-Human Emotional Geographies», *Environment and Planning D. Society and Space*, τ. 27.5 (2009), σσ. 898-916.

26. Jenny Bergenmar, Hanna Bertilsdotter Rosqvist & Ann-Sofie Lönnngren, «Autism and the Question of the Human», *Literature and Medicine*, τ. 33.1 (2015), σσ. 202-221.

27. Teri van der Palen, *A Cyborg Autobiography. Autism and the Posthuman* (μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία), Utrecht University,

στικές/οί χρησιμοποιούν ιστορίες για να διακρίνουν τα όρια των αντικειμένων στο περιβάλλον τους.²⁸ Ο Μάρεϊ ειδικότερα διατυπώνει μια επιφύλαξη ότι, παρ' όλη τη σύλληψη του σάμποργκ αυτιστικού-είναι-στον-κόσμο,

μα μεταανθρώπινη σύλληψη του αυτισμού μπορεί να περιλαμβάνει γλώσσες και δομές που είναι επικίνδυνες ακριβώς επειδή, σε αυτή την κίνηση σε έναν χώρο πέραν [σε έναν διακριτό χώρο πολιτισμικής αναπαράστασης, και πιθανά εμπρόθετης δράσης, από κάθε διαμόρφωση ανθρώπινης νόρμας], οι υλικές συνδέσεις με τη βιωμένη ζωή, την καθημερινότητα του να είσαι αυτιστική μπορεί να χαθεί.²⁹

Με αλλόκοτες φωνές, χαμπλωμένα βλέμματα και επίπονα αγγίγματα με άλλα σώματα που διατηρούν την ψευδαίσθηση ότι αρχίζουν και τελειώνουν στο δέρμα,³⁰ με συναισθηματικές συνάψεις με αντικείμενα και ζώα και μέσα σε συνθήκες μισαναπηρισμού, οι μορφές ζωής τους μαρτυρούν ότι, αν και δεν είναι ανεμπόδιστη και ανώδυνη αυτή η διαδρομή στο θερμό κλίμα της Ανθρωπόκαινου, παραμένει ωστόσο ζωτικά ελπιδοφόρα. Με την προϋπόθεση ότι θα δημιουργηθούν προσβάσιμα περιβάλλοντα, ότι θα αναγνωριστούν άλλες οντο-επιστημολογίες ανάμεσα σε υλικούς κόσμους και οντότητες που μπορεί «ν πρώτη τους γλώσσα να μην είναι οι λέξεις»,³¹ ότι θα

Faculty of Humanities, Άμστερνταμ 2014, σ. 76, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://studenttheses.uu.nl/handle/20.500.12932/17487>.

28. Στο ίδιο, σ. 94.

29. Stuart Murray, «Autism and the Posthuman», στο Joyce Davidson & Michael Orsini (επιμ.), *Worlds of Autism. Across the Spectrum of Neurological Difference*, University of Minnesota Press, Μινεάπολη & Λονδίνο 2013, σσ. 53-72, σ. 55.

30. Donna Haraway, *A Cyborg Manifesto. Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century*, Routledge, Νέα Υόρκη 1991 [1985], σ. 220.

31. Αναφέρεται στη συνομιλία μεταξύ Τζακ Χάλμπερσταμ και Τζέιν Μπέννετ, «Wild Things. A Conversation with Jack Halberstam and Jane Bennett»,

αναγνωρίζουμε την ηθική σημασία της οντολογικής στροφής στον υλικό κόσμο που μας περιβάλλει. Μιλώντας για τις ηθικές ευθύνες που συνεπάγονται οι μελέτες που γίνονται στο πλαίσιο της οντολογικής στροφής, η Όσπεργκ υπογραμμίζει τη σημασία της μη ανθρωποκεντρικής αναγνώρισης της/ου άλλης/ου: «Η ηθική στροφή στο πεδίο αυτό έγκειται στην υλική αφύπνιση στη μεταδομιστική θεωρία μιας προσπάθειας για αναγνώριση της/ου άλλης/ου».³²

Η κοινωνική οδύνη των αυτιστικών επηρεάζεται καθοριστικά από τη φαινομενολογία των σωμάτων τους. Φωνές, βλέμματα και αγγίγματα συνιστούν μια αισθητηριακή «διαφορετικότητα» στο πλαίσιο της σωματικής κανονικότητας, που ανατρέπει συνηθισμένες αναπαραστάσεις και προκαλεί αμηχανία και πίεση στις κατηγορίες των αισθητικών και αντιληπτικών δομών. Αν και πολλές αισθητηριακές εμπειρίες τους προσδιορίζονται διαφορετικά από τη διάταξη της σωματικής κανονικότητας, θα εστιάσω στη φωνή, τους ήχους και το νόημα, μιας και οι αντηχήσεις στην πισίνα ήταν έντονες και μια συνήθης κίνηση των αυτιστικών που παρατηρούσα ήταν είτε να κλείνουν τα αυτιά τους είτε να τα βάζουν κάτω από το νερό για να ακούσουν τον ιδιαίτερο ρέοντα ήχο μεταξύ του μέσα και του έξω που δημιουργείται εκεί.

Όταν ο αυτιστικός συγγραφέας Ναόκι Χιγκασίντα ρωτιέται «γιατί τα άτομα με αυτισμό μιλούν τόσο δυνατά και παράξενα;», εξηγεί ότι όταν η «παράξενη» φωνή του ερεθίζεται από ό,τι έχει μόλις δει ή από κάποιες παλιές αναμνήσεις, είναι σχεδόν αδύνατο να τη συγκρατήσει. Όπως λέει:

που διοργανώθηκε από το Graduate Center του City University of New York στις 28-01-2022 και είναι διαθέσιμη στη διεύθυνση: <https://www.youtube.com/watch?v=bqCKED7ihUQ> (τελευταία επίσκεψη 18-01-2023).

32. Cecilia Åsberg, «The Timely Ethics of Posthumanist Gender Studies», *Feministische Studien*, τ. 31.1 (2013), σσ. 7-12.

Θα ήμουν εντάξει με την παράξενη φωνή μου, αλλά ξέρω καλά πως ενοχλεί άλλους ανθρώπους. Πόσο συχνά οι παράξενοι ήχοι που βγίκαν από το στόμα μου μου προκάλεσαν αμηχανία μέχρι θανάτου; Ειλικρινά, θέλω να είμαι καλός και ήρεμος και ήσυχος επίσης! Αλλά ακόμα και όταν μας ζητούν να κρατήσουμε τα στόματά μας κλειστά ή να είμαστε ήσυχoi, απλώς δεν ξέρουμε πώς. Οι φωνές μας είναι σαν την αναπνοή, νιώθω, απλώς βγαίνουν από τα σώματά μας, ασυνείδητα.³³

Η προσωδία, η δυναμική, ο χρωματισμός και άλλες ιδιότητες της φωνής αναφέρονται ως «συμπτώματα» του αυτισμού. Παράξενες, μηχανικές, ουδέτερες, μονότονες, αδύναμες, ασταθείς, φωνές που μοιάζει να βγαίνουν από μηχανές, πολλές φωνές σε μία, φωνές ζώων, απύσες φωνές: αυτοί είναι κάποιοι από τους τρόπους με τους οποίους τα μη αυτιστικά άτομα περιγράφουν τις αυτιστικές φωνές. Μα γιατί προκαλούν όλη αυτή τη νευροτυπική αμηχανία; Ποια είναι η απειλή που συνιστά για την κυριαρχία των μη αυτιστικών ο τρόπος που οι αυτιστικοί/ές, τα αυτιστικά ηχούν και ακούν;

Η Αγάπη, γυμνάστρια, είναι υπεύθυνη σε πρόγραμμα θεραπευτικής κολύμβησης ενός δίδυμου και έχει παρακολουθήσει την πορεία παιδιών μέσα στο πλαίσιο αυτό σε μακροχρόνια βάση:

Υπάρχουν πολλά παραδείγματα μέσα στο νερό, υπαρκτά, δηλαδή ο πιτσιρικάς ο Πέτρος χρειάστηκε γύρω στα τέσσερα χρόνια να έρθει σταδιακά στο πρώτο σκαλάκι της πισίνας και μόνο να γρυλίζει. Απλά γρύλιζε στο πρώτο σκαλάκι, αρνιόταν να μπει στο νερό. Ταυτόχρονα ήθελε, δεν έβγαине. Καθόταν στο πρώτο σκαλάκι και απλά ήθελε τον χρόνο του. Εν ολίγοις, χρειάστηκαν τέσσερα χρόνια να περάσει όλα τα στάδια, να κατέβει σκαλάκι σκαλάκι, να φτάσει στο αβαθές σημείο. Και τώρα πια δουλεύουμε στο βάθος της πρώτης πισίνας, όπου ενώ στην αρχή ο Πέτρος

---

33. Naoki Higashida, *The Reason I Jump. One Boy's Voice from the Silence of Autism*, μτφρ. KA Yoshida & David Mitchell, Sceptre, Λονδίνο 2013, σ. 22.

αποζητούσε την επαφή με την έννοια της ασφάλειας, δηλαδή δεν τολμούσε να πάρει το χέρι του από πάνω μου κι εκεί λέμε ότι, σε εισαγωγικά, η ανάγκη και η επικινδυνότητα του νερού για τον Πέτρο τον έκανε να με ακουμπήσει, για δική του ασφάλεια το έκανε, ήταν δικό του ενέργημα αυτό, τώρα έχουμε φτάσει σε ένα σημείο όπου ο Πέτρος, μονίμως γελαστός στο νερό, έχει βρει τη θέση του σώματός του μες στο νερό και, όχι με γρυλίσματα πια, δηλώνει την άρνησή του να τον κατευθύνω σε ασκήσεις, γιατί θέλει να βρίσκεται στο νερό ξαπλωμένος και να ηρεμεί. Βέβαια, ακόμα και σ' αυτό το σημείο της πλήρους εναρμόνισης εξακολουθεί να έχει τις ιδιαιτερότητές του στο αισθητηριακό κομμάτι. Γιατί σε παράλληλη θέση κάνει στροφή να βάλει πάλι το αυτί του μέσα. Γιατί είναι άλλος ο ήχος όταν το αυτί είναι μες στο νερό.

Από το γρύλισμα της φωνής στον ήχο κάτω από την επιφάνεια του νερού, οι εμπειρίες των αυτιστικών δείχνουν μια αισθητηριακή σχέση με τον κόσμο που διαφεύγει του φалλικού νοήματος και διαθλάται σε πολλαπλές κατευθύνσεις. Όπως αναφέρει η Αντριάνα Καβαρέρο, η ουδετεροποίηση της φωνής στη δυτική μεταφυσική συνίσταται στην υπεροχή που αποδόθηκε στη γλωσσολογική σημασιολόγηση και που με τη σειρά της εκτόπισε τη μοναδικότητα της κάθε φωνής.³⁴ Οι φωνές έχουν αξία μόνο στον βαθμό που ενσωματώνουν λογικά νοήματα. Αυτή η λογοκεντρική σύνδεση μεταξύ φωνής και σημασίας έχει αποσιωπήσει τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους μπορεί να γίνει αισθητή η φωνή. Ακούγοντας και αναλύοντας τις φωνές κωφών, ο Πάνος Πανόπουλος ισχυρίζεται ότι, προκειμένου να ακούσουμε τι μας λένε οι άλλοι, συχνά αμελούμε την ιδιαιτερότητα της φωνής. Γράφει:

Οι κωφές φωνές, οι φωνές των κωφών επιβεβαιώνουν εμμέσως το γλωσσολογικό αξίωμα ότι, όταν ακούμε την ομιλία, δεν ακούμε τις

---

34. Adriana Cavarero, *For More than One Voice. Toward a Philosophy of Vocal Expression*, μτφρ. Paul A. Kottman, Stanford University Press, Στάνφορντ 2005.

πολλαπλές παραμέτρους του ήχου, αλλά μια πολύ περιορισμένη γκάμα διακριτικών γνωρισμάτων, δεν ακούμε την πολύμορφη ηχητική ύλη της φωνής, αλλά ένα είδος ηχητικών αφαιρέσεων, στοιχεία που δεν έχουν νόημα καθαυτά, αλλά το ένα σε αντίθεση με το άλλο. Οι κωφές φωνές, οι φωνές των κωφών, μας κάνουν να ακούσουμε, να συλλάβουμε στην αισθητική πολυμορφία της φωνής, τη μοναδικότητα της φωνής του άλλου.³⁵

Οι αυτιστικές/οί κλείνουν συχνά τα αυτιά τους, επειδή τα ακουστικά ερεθίσματα εισέρχονται όλα μαζί ταυτόχρονα, χωρίς να ελέγχονται από τις νοηματοδοτήσεις, όπως συμβαίνει στα κανονικοποιημένα σώματα.

Οι φωνές, ισχυρίζεται η Καβαρέρο, είναι «επικίνδυνα σωματικές» – αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο απειλούν να αποσταθεροποιήσουν τις ασώματες κατηγορίες. Σε πολλές αυτοβιογραφίες αυτιστικών διατυπώνεται η «φωνητική και όχι συμβατικά λεκτική»³⁶ αλληλεπίδραση με το περιβάλλον. Οι Μπέργκενμαρ, Μπερτιλσοντότερ και Λένγκρεν παραθέτουν τέτοιες εμπειρίες που παρουσιάζονται συχνά σε αυτοβιογραφίες που αναλύουν. Η αυτιστική Γκέρλαντ γράφει: «έπρεπε να τραγουδώ στο αυτοκίνητο – πολύ απλά ήταν απαραίτητο. Γι' αυτό μου άρεσε τόσο πολύ να είμαι στο αυτοκίνητο γιατί το βουητό που ακουγόταν με βοηθούσε να τραγουδήσω για ό,τι μπορούσα να δω». Ενώ ο Γιόχανσον λέει: «η ίδια μου η φωνή μου κρατούσε παρέα, και μου άρεσαν τα αποτελέσματα που δημιουργούνταν έξω από τον εαυτό μου όταν άφηνα τις λέξεις να βγουν έξω». Οι Μπέργκενμαρ, Μπερτιλσοντότερ και Λένγκρεν σχολιάζουν ότι «όλα αυτά τα παραδείγματα αναδεικνύουν τη χρήση των ήχων σαν μια γλώσσα της εσωτερι-

---

35. Παναγιώτης Πανόπουλος, «Hearing Deaf Voices», στο Παναγιώτης Πανόπουλος & Ελπίδα Ρίκου, *Φωνές/ Fonés*, Νίσος, Αθήνα 2016, σσ. 82-100, σ. 96.

36. Bergenmar, Bertilsdotter Rosqvist & Lönngren, «Autism and the Question of the Human», σ. 213.

κής ζωής ή σαν έκφραση της αισθητηριακής εμπειρίας και όχι σαν συγκεκριμένα μηνύματα που απευθύνονται σε συγκεκριμένους αποδέκτες». ³⁷ Σαν αισθητηριακές εκφράσεις δίχως το φαλλικό νόημα που αναφέρει η Καβαρέρο δεν εναρμονίζονται με τα όρια του δομημένου κοινωνικού λόγου που θεωρείται ότι χαρακτηρίζουν το «ανθρώπινο». Αντίθετα, αναδεικνύουν τη μοναδικότητα της φωνής και τη σωματικότητά της που απειλεί την καταναγκαστική σωματική ικανότητα.

Τα σώματα των αυτιστικών –οι μη φαλλικές φωνές, τα ασταθή βλέμματά τους, η «αδεξιότητα» στην κιναισθησία– προκαλούν το σεξουαλικοποιημένο άγχος των κανονικοποιημένων σωμάτων. Όπως εξηγεί η Σίλντρικ, η δυτική αμηχανία με την ερωτική επιθυμία κινητοποιείται ακόμα πιο έντονα όταν η μορφή της σωματοποίησης αντιτίθεται στα δεδομένα της κανονικής σωματικότητας. ³⁸ Αυτό συμβαίνει όταν ο Χιγκασίντα ισχυρίζεται ότι οι φωνές των αυτιστικών είναι σαν την αναπνοή, βγαίνουν από το στόμα τους ασυνείδητα. Αυτή η στενή και ως εκ τούτου εύθραυστη σχέση μεταξύ φωνής, ομιλίας και σωματικών αισθήσεων προκαλεί την αποτυχία όλων εκείνων των πειθαρχικών τεχνικών με τις οποίες έχει κανονικοποιηθεί το σεξουαλικοποιημένο σώμα, όπως έχει δείξει το έργο του Φουκό [Foucault], αλλά εγείρει και την απειλή στο κοινωνικό σώμα που ορίζεται από τέτοιους περιορισμούς. Η αυτιστική σωματική «αδεξιότητα», η αισθητηριακή ευαισθησία σε φώτα, φωνές, αγγίγματα, η έντονη εστίαση σε ένα ενδιαφέρον μπορεί, όπως αναφέρει η Σίλντρικ για τη μορφολογία του ανάπηρου σώματος, όλα αυτά να περιορίζουν, όπως και να προεκτείνουν, την επιτελεστικότητα του εαυτού.

37. Στο ίδιο, σ. 214.

38. Margrit Shildrick, «Prosthetic Performativity. Deleuzian Connections and Queer Corporealities», στο Chrysanthi Nigianni & Merl Storr (επιμ.), *Deleuze and Queer Theory*, Edinburgh University Press, Εδιμβούργο 2005, σσ. 115-133, σ. 116.

Όπως συμβαίνει με τον ήχο που ο Πέτρος ακούει κάτω από το νερό και στον οποίο στρέφεται η προσοχή και η επιθυμία του. Οι σωματοποιήσεις αυτές μπορούν επίσης να διακόπτουν καθιερωμένες προσδοκίες για την επαφή, την επιθυμία, τη σωματικότητα αλλά και να δημιουργούν τις προϋποθέσεις για έναν ευαίσθητο ενδιάμεσο χώρο, απρόβλεπτο και αντίστοιχο με αυτόν που αναφέρει η Καβαρέρο ως «αμοιβαία επικοινωνία των φωνών».³⁹ Αυτόν τον τρόπο αμοιβαίας διασωματικής πολιτικής, διασωματικότητας δηλαδή, που συνίσταται όχι στην ανάδειξη προνομιούχων φωνών, αλλά στην ίδια τη διάθλαση που συμβαίνει στη φωνή όταν εκτίθεται στον άλλον.

Συνδυάζοντας το έργο του Ρόμπερτ ΜακΡούερ για την υποχρεωτική σωματική ικανότητα⁴⁰ και τη θεωρία της επιτελεστικότητας της Τζούντιθ Μπάτλερ [Judith Butler], θα έλεγα ότι, ενώ το τυπικό σώμα δημιουργείται μέσα από καθημερινά τελετουργικά εσωτερικευμένων δομών που παράγουν τη φαινομενική εικόνα σταθερού εαυτού στην επιφάνειά του, το αυτιστικό σώμα δεν διέπεται από αυτή την κοινωνική διαμόρφωση και την ψευδαίσθηση της σταθερότητας του Εγώ. Προωθώντας την ανάγνωση αυτών των θεωρήσεων αναφορικά με τα ανάπηρα σώματα, η Σίλντρικ διαπιστώνει ότι από το έργο του Φουκό λείπουν οι ψυχικές σημασίες των διαφορών στις σωματοποιήσεις. Κι ενώ το έργο της Μπάτλερ ξεκινά από εκείνο το σημείο των ασυνείδητων δυνάμεων που διαμορφώνουν τα σεξουαλικά υποκείμενα, η συγγραφέας θεωρεί πως η επιτελεστικότητα παραμένει ένα εγχείρημα στην επιφάνεια του σώματος. Η σωματική εικόνα και αίσθηση των αυτιστικών

---

39. Cavarero, *For More than One Voice. Toward a Philosophy of Vocal Expression*, σ. 16.

40. Robert McRuer, «Compulsory Able-Bodiedness and Queer/ Disabled Existence», στο Sharon L. Snyder, Brenda Jo Brueggemann, Rosemarie Garland-Thomson (επιμ.), *Disability Studies. Enabling The Humanities*, Modern Language Association of America, Νέα Υόρκη 2002, σσ. 301-308.

είναι αισθητηριακά, υλικά, ψυχικά και κοινωνικά, ταυτόχρονα και μη διακριτά, εξωτερική και εσωτερική. Συμβαίνει κάθε στιγμή και είναι ορατή ως διαδικασία γίνεσθαι. Παρ' όλα αυτά στερείται αναγνώρισης, όπως επίσης προκαλεί κοινωνικό άγχος γι' αυτό που συντελείται κάθε στιγμή στα σώματά μας. Τα παθιασμένα ενδιαφέροντα των αυτιστικών δείχνουν την κατεύθυνση της επιθυμίας για την άμμο, τον ήχο κάτω από το νερό, τα πλευστικά μέσα που δεν αφήνουν από τα χέρια τους. Χωρίς να αγνοούμε τη μέριμνα και το πλαίσιο που χρειάζεται για τις αδυναμίες που αυτές οι επιθυμίες δημιουργούν, αν δεν ενθαρρυνθεί η ίδια αυτή δυναμική που στρέφεται έξω από το σώμα και κάνει νέες συνδέσεις, τότε παραμένει αδρανής και μη αναγνωρισμένη, επιστρέφει στον εαυτό. Όπως άλλωστε αναφέρει ο Μπιουκάναν, διευκρινίζοντας την έννοια του σώματος δίχως όργανα, όπως έχει περιγραφεί το σώμα των αυτιστικών: «Είναι τα όρια του σώματος που προσδιορίζουν το σώμα δίχως όργανα και όχι το αντίστροφο».⁴¹ Το αυτιστικό σώμα παραμένει ανοιχτό, «αδέξιο», ηχηρό και πολλές φορές έχει ανάγκη τη συνδιαμόρφωση με ανθρώπινους και μη ανθρώπινους άλλους. Για ορισμένες/ους το νερό δημιουργεί αυτή την αίσθηση προστασίας και ασφάλειας μέσα από την οποία το νόημα της συν-ύπαρξης δημιουργείται, δεν προϋπάρχει.

Επίλογος

Τελειώνοντας μία από τις πολλές συνομιλίες μας μέσα και έξω από την πισίνα, η Αγάπη μου είτε τα εξής:

Η άνωση τα βοηθάει να ηρεμήσουν. Αν χαλαρώσουν, αυτομάτως ηρεμεί η κίνηση του σώματός τους. Όταν υπάρχει ηρεμία, στιγμιαία σταματούν και οι επαναληπτικές κινήσεις. Τώρα αν αυτό εί-

---

41. Ian Buchanan, «The Problem of the Body in Deleuze and Guattari, or, What Can a Body Do?», *Body and Society*, τ. 3.3 (1997), σσ. 73-91, σ. 79.

να θετικό για τα ίδια ή αρνητικό, αυτά θα μας το πουν. Αλλά είναι χαρούμενα, που σημαίνει ότι είναι θετικό εργαλείο στα χέρια τους. Ακόμα κι ο μανιερισμός τους αλλάζει, δεν είναι έντασης, είναι χαράς, που, οκ, γιατί να μην κάνω και τα χέρια έτσι όταν χαιρόμαι; Κι εμείς οι τυπικοί αν στροβιλιζόμασταν έτσι ίσως και να χαιρόμασταν, δεν ξέρω [...], αν μας επιτρεπόταν κοινωνικά να το κάναμε αυτό. Ίσως αν μπορούσαμε να εκδηλώνουμε τη χαρά μας έτσι, να ήταν και πιο έντονο το συναίσθημα. Δεν μπορούμε όμως να το κάνουμε γιατί δεν μας επιτρέπεται. Τελικά, γιατί πρέπει οι θεραπευτές να τα βγάζουμε από αυτούς τους μανιερισμούς; Ποιος ο λόγος; Γιατί πρέπει να αλλάξουν; Ίσως επειδή δεν μπορούμε να το κάνουμε εμείς;

Στην παραπάνω περιγραφή γίνεται ένας διαχωρισμός με-ταξύ φωνής και Λόγου, επαφής και αφής, διαφορετικότητας και ποικιλομορφίας, ήχου και νοήματος, προκειμένου να απελευθερωθούν οι δυναμικές που συνάδουν με το όραμα της αμοιβαίας διασωματικότητας. Αποτυπώνεται η ποικιλομορφία των σωματικών προοπτικών που υπάρχουν μέσα στο νερό για τους/ις/α αυτιστικούς/ές/ά, ανοίκειες προοπτικές ίσως, που η εστίαση σ' αυτές προκαλεί τα όρια των κυρίαρχων αντιληπτικών δομών και κάνει εμφανείς τους περιορισμούς τους. Τα όρια αυτά κλονίζονται ιδιαιτέρως όταν γίνεται ορατή η διαφορετικότητα των αυτιστικών σωμάτων, όπως στην περίπτωση των φωνών τους που διαφεύγουν της φαλλικής νοηματοδότησης και απειλούν/ ταράζουν με την επικίνδυνη σωματικότητά τους την κανονικότητα.

Στο κείμενο αυτό επιχειρήσα να αναδείξω αυτές τις σωματικές δυνατότητες που δύνανται να διερευνηθούν από τη βίωση των αυτιστικών σωμάτων σε υδάτινα περιβάλλοντα, όπου η προσοχή και οι απολαύσεις των αυτιστικών δεν περιορίζονται στο κανονικοποιημένο ετεροσεξουαλικό αναπαραγωγικό μοντέλο επιθυμίας, αλλά στρέφονται σε πολλαπλές κατευθύνσεις και έχουν σημασία. Εξέτασα εμπειρίες αυτιστικών στο νερό, όπου είναι λιγότερο ενεργοποιημένες οι συνθήκες

κανονικοποίησης και υποχρεωτικής σωματικής ικανότητας που κυριαρχούν σε πολλές κοινωνικές δομές και τους ορίζουν ως αποκείμενα που εκπίπτουν από τη σωματική νόρμα.

Η στροφή της προσοχής στους όρους ύπαρξης των ίδιων των αυτιστικών και όχι των μορφών πειθαρχημένης ζωής στην οποία υποχρεώνονται, προϋπέθετε την ενσυνείδητη αποκέντρωση της αισθητηριακής κανονικότητας και την ταυτόχρονη εστίαση σε εμπειρίες αλληλεπίδρασης μέσα και γύρω από το νερό, όπως και της αίσθησης έκκεντρων φωνών και ήχων σε παρόμοιο πλαίσιο. Όπως «οι απείθαρχες ζωές των μανιταριών», που μαζεύει στα δάση και μελετά η Άννα Τσινγκ στο έργο της για τις μορφές ζωής των μανιταριών σε περιόδους οικολογικής ερήμωσης και καπιταλιστικών ερειπίων, «είναι ένα δώρο –και ένας οδηγός– όποτε ο ελεγχόμενος κόσμος που νομίζαμε ότι έχουμε αποτυγχάνει»,⁴² έτσι και αυτές τις ιστορίες σωματικής ηρεμίας και ευτυχίας των αυτιστικών στο νερό τις φαντάστικα να διευρύνουν τον ορίζοντα της ζωής που αποκτά νόημα.

Ο διαχωρισμός από τη φαλλική νοηματοδότηση γίνεται έτσι ώστε να συνδεθούν εκ νέου αισθητηριακές προοπτικές, συναισθήματα και επαφές που αποκλείστηκαν. Αλλά από το αδιέξοδο που μπορεί να προκύψει από την πολεμική ενάντια στις διεργασίες παραγωγής υποκεμένων (άρα και αποκεμένων) που δημιουργούν αποκλεισμούς, προτιμώ, όπως και η Σίλντρικ που αναφέρθηκε παραπάνω, να στραφώ σε χώρους, περιβάλλοντα, υλικά και αναλύσεις που αναγνωρίζουν τη δυναμική αυτών των αλλόκοτων σωματοποιήσεων. Όπου το ασταθές και αποδιοργανωμένο αυτό σώμα και οι αχαρτογράφητες πολύμορφες επιθυμίες του είναι ανοιχτές στη διαδικασία του γίνεσθαι. Ίσως έχει σημασία να στραφούμε σε περι-

42. Tsing, *The Mushroom at the End of the World. On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*, σ. 2.

βάλλοντα ανοίκεια μα και έμπλεα προοπτικών. Όπως γράφει η Νεϊμάνις: «Τα σώματα από νερό, από μια φεμινιστική προοπτική, επιμένουν να βρω έναν τρόπο να προκαλέσω τον μύθο του “εμείς” μέσα σε μια, παρ’ όλα αυτά, αμοιβαία οντολογία της αλληλοδιαπλοκής».⁴³ Αφορμή για την έρευνα και τη συγγραφή του κεκμένου ήταν η ανάγκη για διεύρυνση της πολιτικής φαντασίας πέρα από τις κακοποιητικές εξουσίες που διαμορφώνουν υποκειμένα, σώματα και κοινωνικές σχέσεις και με αυτή την έννοια μια επίσης διεύρυνση της δικαιοσύνης για τις ζωές εκείνες που δεν βιώνονται εύκολα στις παρούσες πολιτικές συνθήκες. Είναι μια προσπάθεια για την ψηλάφηση ενός άλλου εαυτού, μη διαχωρισμένου από το περιβάλλον στο οποίο συμβιώνει με άλλα όντα, όπου ο κόσμος θα ήταν πιο προσβάσιμος και φιλικός για αυτιστικές/ούς και άλλες.

Ο εαυτός των αυτιστικών (και άλλων διαπερατών μορφών ζωής), αντί για το στεγνό και αδιάβλητο άτομο που είναι οικείο στον δυτικό καπιταλισμό, ανάγεται ακριβέστερα στον τρόπο που περιγράφει ο Χάλμπερσταμ τον εαυτό που εμφανίζεται στο έργο της Τζέιν Μπένετ ως «αέρινο, αβύθιστο, χαλαρό, ζωτικό» [airy, floaty, breezy, vital], που μεταξύ άλλων «κολυμπάει». Η σημασία των ροών και των κυμάτων σε αυτή την αντίληψη του εαυτού είναι κομβική, καθώς ρυθμίζεται και απορρυθμίζεται διαρκώς από αυτές τις δοκιμασίες και ευκαιρίες της ρευστότητας. Σε αυτή την αέρινη ή υδάτινη μεταφορά βέβαια υπάρχει μια αίσθηση αρμονίας που δεν εμπίπτει απαραίτητα στη μεταανθρώπινη συνθήκη, όπου καλούμαστε να εκτεθούμε στην ετερότητα και να συνειδητοποιήσουμε ίσως έτσι ότι δεν γνωρίζουμε την/ον άλλη/ο και ποια είναι η δέουσα φροντίδα γι’ αυτήν/όν, ότι παραμένουμε εκτεθειμένες στο ανοίκειο με όλο τον φόβο και ενδεχομένως τον κίνδυνο που

---

43. Neimanis, *Bodies of Water. Posthuman Feminist Phenomenology*, σ.14.

αυτές οι ενδο-διαδράσεις μεταξύ σώματος και ύλης μπορεί να ενσωματώνουν.⁴⁴

Οι φεμινιστικές πολιτικές αναγνώρισαν τη μη αναγωγιμότητα των διαφορών σε φύλο, φυλή, τάξη, αναπηρία, σεξουαλικότητα και άλλες πολιτικές κατηγορίες.⁴⁵ Ακόμα κι αν αποκλειστεί το αυτόνομο φαλλικό υποκείμενο, θα παραμείνει το ερώτημα πώς θα συμβιώσουμε με όρους αμοιβαιότητας παρ' όλη την ασυμμετρία. Διαμορφωμένες καθώς είμαστε από πειθαρχικές τεχνικές, συνειδητά ή ασυνείδητα γνωρίζουμε τι να αγγίζουμε και τι να μην αγγίζουμε, τι να κοιτάζουμε, τι μπορούμε να πούμε και τι πρέπει να παραμείνει στη σιωπή, γιατί διαφορετικά κινδυνεύουμε είτε με την έκθεση στο απροσδόκητο είτε με αποκλεισμό από τα όρια της κοινότητας. Υπάρχει πάντα μια απόσταση (γνωσιολογική, ψυχική, συναισθηματική) που καλούμαστε να διατηρήσουμε ή να υπερβούμε. Το άγγιγμα εμπλέκει πάντα την ενδιάμεση ετερότητα, την «ετερότητα ανάμεσα» [the alterity within], που αναφέρει η Μπαράντ. Όπως εξηγεί η ίδια: «Ηλεκτρομαγνητική απώθηση: αρνητικά φορτισμένα μόρια που επικοινωνούν από απόσταση ωθούν μακριά το ένα από το άλλο. Αυτή είναι η ιστορία που η φυσική συνήθως μας λέει για το άγγιγμα. Απώθηση στον πυρήνα της έλξης».⁴⁶

Το κενό, η ετερότητα, η ξενότητα, η απώλεια υπάρχουν πάντα στο σημείο της επαφής. Στην κβαντική θεωρία που μετέρχεται η Μπαράντ το κενό δεν είναι άδειο, αλλά ένα διαρκές παιχνίδι ετεροτήτων και μη αποφασισμοτήτων. Να αγγίζεις την άλλη, τον άλλο, το άλλο είναι να αγγίζεις όλες τις άλλες, όλους τους άλλους, όλα τα άλλα, συμπεριλαμβανομένου του

44. Barad, «Intra-actions. Interview to Adam Kleinman».

45. Margrit Shildrick, *Dangerous Discourses of Disability, Subjectivity and Sexuality*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2009.

46. Karen Barad, «On Touching – The Inhuman That Therefore I Am», *differences*, τ. 23.3 (2012), σσ. 206-223.

«εαυτού» – αγγίζοντας τον «εαυτό», αγγίζεις τις ξένες εντός του. Όταν αγγίζουμε, ερχόμαστε αντιμέτωπες με την άβυσσο, γράφει η Μπαράντ, με το μη ανθρώπινο που υπάρχει και βιώνεται ανάμεσα και μέσα από εμάς, με την πληθωρικότητα και την ετερότητα του όχι ακόμα αισθητού. Η διαφορά στην εγγύτητα είναι μια ενδιάμεση και αμφίσημη συνθήκη επαφής που, έτσι κι αλλιώς, ταλαιπωρεί τις γνωσιακές μας βεβαιότητες, αν επιλέξουμε να πορευτούμε με αυτές. Σε αντίθεση με την προωθούμενη εξαγωγή αξίας από αφομοιωμένα σώματα που αποκτούν σημασία,⁴⁷ τον ικανοτικό εθνικισμό,⁴⁸ την εμπορευματοποίηση της διαφοράς των αυτιστικών σε μια νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση⁴⁹ και άλλες δυναμικές που υπολογίζουν την παραγωγικότητα για την ενσωμάτωση των αναπήρων σε εθνικά και άλλα φαντασιακά, η αίσθηση ενός ενσώματου «εαυτού» εν τω γίνεσθαι, που ρέει ανάμεσα σε κατηγορίες που αλλάζουν και εμπλέκεται με ανθρώπινα, μη ανθρώπινα και μη οργανικά όντα, προσκαλεί την ανάληψη ηθικής ευθύνης για την απεύθυνση στην άλλη, παρ' όλη την αβεβαιότητα.

---

47. Jasbir K. Puar, «Bodies with New Organs. Becoming Trans, Becoming Disabled», *Social Text*, τ. 33.3 (124) (2015), σσ. 45-73.

48. Sharon L. Snyder & David T. Mitchell, «Introduction. Ablenationalism and the GeoPolitics of Disability», *Journal of Literary & Cultural Disability Studies*, τ. 4.2 (2010), σσ. 113-125.

49. Katherine Runswick-Cole, «“Us” and “Them”. The Limits and Possibilities of a “Politics of Neurodiversity” in Neoliberal Times», *Disability & Society*, τ. 29.7 (2014), σσ. 1117-1129.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alaimo, Stacy, *Exposed. Environmental Politics and Pleasures in Posthuman Times*, University of Minnesota Press, Μινεάπολη & Λονδίνο 2016.
- Åsberg, Cecilia, «The Timely Ethics of Posthumanist Gender Studies», *Feministische Studien*, τ. 31.1 (2013), σσ. 7-12.
- Barad, Karen, «Intra-actions. Interview to Adam Kleinman», *Mousse*, τ. 34 (2010), σσ. 76-81.
- Barad, Karen, *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*, Duke University Press, Ντάραμ & Λονδίνο 2007.
- Barad, Karen, «On Touching – The Inhuman That Therefore I Am», *differences*, τ. 23.3 (2012), σσ. 206-223.
- Bergemar, Jenny, Bertilsdotter Rosqvist, Hanna & Lönngren, Ann-Sofie, «Autism and the Question of the Human», *Literature and Medicine*, τ. 33.1 (2015), σσ. 202-221.
- Braidotti, Rosi & Hlavajova, Maria (επιμ.), *Posthuman Glossary*, Bloomsbury, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2018.
- Buchanan, Ian, «The Problem of the Body in Deleuze and Guattari, or, What Can a Body Do?», *Body and Society*, τ. 3.3 (1997), σσ. 73-91.
- Cavarero, Adriana, *For More than One Voice. Toward a Philosophy of Vocal Expression*, μτφρ. Paul A. Kottman, Stanford University Press, Στάνφορντ 2005.
- Davidson, Joyce & Smith, Mick, «Autistic Autobiographies and More-Than-Human Emotional Geographies», *Environment and Planning D. Society and Space*, τ. 27.5 (2009), σσ. 898-916.
- Feely, Michael, «Disability Studies after the Ontological Turn. A Return to the Material World and Material Bodies without a Return to Essentialism», *Disability and Society*, τ. 31.7, σσ. 863-883.
- Feely, Michael, «New Materialism. Opening New Lines of Inquiry within Disability Studies» (διάλεξη), University of Leeds, School of Sociology and Social Policy, 11-12-2019, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://disability-studies.leeds.ac.uk/new-materialism-opening-new-lines-of-inquiry-within-disability-studies/>.

- Fuentes, Agustín, «Naturalcultural Encounters in Bali. Monkeys, Temples, Tourists, and Ethnoprimatology», *Cultural Anthropology*, τ. 25.4 (2010), σσ. 600-624.
- Halberstam, Jack & Bennett, Jane, «Wild Things. A Conversation With Jack Halberstam and Jane Bennett», City University of New York, The Graduate Center, 28-01-2022, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.youtube.com/watch?v=bqCKED7ihUQ>.
- Haraway, Donna, *A Cyborg Manifesto. Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century*, Routledge, Νέα Υόρκη 1991 [1985].
- Haraway, Donna, *Staying with the Trouble. Making Kin in the Chthulucene*, Duke University Press, Ντάραμ & Λονδίνο 2016.
- Haraway, Donna, *The Companion Species Manifesto. Dogs, People and Significant Otherness*, Prickly Paradigm Press, Σικάγο 2003.
- Higashida, Naoki, *The Reason I Jump. One Boy's Voice from the Silence of Autism*, μτφρ. ΚΑ Yoshida & David Mitchell, Spectre, Λονδίνο 2013.
- McRuer, Robert, «Compulsory Able-Bodiedness and Queer/ Disabled Existence», στο Sharon L. Snyder, Brenda Jo Brueggemann & Rosemarie Garland-Thomson (επιμ.), *Disability Studies. Enabling The Humanities*, Modern Language Association of America, Νέα Υόρκη 2002, σσ. 301-308.
- Mukhopadhyay, Tito Rajarshi, *How Can I Talk If My Lips Don't Move? Inside My Autistic Mind*, Arcade, Νέα Υόρκη 2011.
- Murray, Stuart, «Autism and the Posthuman», στο Joyce Davidson & Michael Orsini (επιμ.), *Worlds of Autism. Across the Spectrum of Neurological Difference*, University of Minnesota Press, Μινεάπολη & Λονδίνο 2013, σσ. 53-72.
- Neimanis, Astrida, *Bodies of Water. Posthuman Feminist Phenomenology*, Bloomsbury, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2017.
- Norm, Andrea & Hanson, Bates, *Θεραπευτική άσκηση στο νερό*, επιμ. Αναστάσιος Φιλίππου, Παρισιάνου, Αθήνα 1996.
- Πανεπιστήμιο Αιγαίου, «Ενημερωτικό δελτίο του ΤΩΘΒΕ για το θέμα του ακραίου ευτροφισμού και της βλέννας στη Θάλασσα του Μαμαρά», 14-06-2021, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://bit.ly/3gPLbOW>.
- Πανόπουλος, Παναγιώτης, «Hearing Deaf Voices», στο Παναγιώ-

- της Πανόπουλος & Ελπίδα Ρίκου, *Φωνές/ Fonés*, Νήσος, Αθήνα 2016, σσ. 82-100.
- Puar, Jasbir K., «Bodies with New Organs. Becoming Trans, Becoming Disabled», *Social Text*, τ. 33.3 (124) (2015), σσ. 45-73.
- Rockström, Johan, Stefen, Will, Noone, Kevin J. & Persson, Åsa, «A Safe Operating Space for Humanity», *Nature*, τ. 461 (2009), σσ. 472-475.
- Runswick-Cole, Katherine, «“Us” and “Them”. The Limits and Possibilities of a “Politics of Neurodiversity” in Neoliberal Times», *Disability & Society*, τ. 29.7 (2014), σσ. 1117-1129.
- Schildrick, Margrit, *Dangerous Discourses of Disability, Subjectivity and Sexuality*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2009.
- Schildrick, Margrit, «Prosthetic Performativity. Deleuzian Connections and Queer Corporealities», στο Chrysanthi Nigianni & Merl Storr (επιμ.), *Deleuze and Queer Theory*, Edinburgh University Press, Εδιμβούργο 2005, σσ. 115-133.
- Snyder, Sharon L. & Mitchell, David T., «Αναθεωρώντας το σώμα. Σπουδές αναπηρίας και η αντίσταση στην εν-σωμάτωση», στο Αθηνά Αθανασίου (επιμ.), *Βιοκοινωνικότητες. Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας*, μτφρ. Μιχάλης Λαλιώτης, Νήσος, Αθήνα 2011, σσ. 291-325.
- Snyder, Sharon L. & Mitchell, David T., «Introduction. Ablenationalism and the GeoPolitics of Disability», *Journal of Literary & Cultural Disability Studies*, τ. 4.2 (2010), σσ. 113-125.
- Tsing, Anna Lowenhaupt, *The Mushroom at the End of the World. On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*, Princeton University Press, Πρίνστον 2015.
- van der Palen, Teri, *A Cyborg Autobiography. Autism and the Post-human* (μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία), Utrecht University, Faculty of Humanities, Άμστερνταμ 2014, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://studenttheses.uu.nl/handle/20.500.12932/17487>.

ΝΟΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Δήμητρα Βαρβαρέζου

Εισαγωγή

Η ιδέα για την επιτόπια έρευνα σε αυτόχθονες πληθυσμούς της Βόρειας Αμερικής γεννήθηκε από τα πρώτα χρόνια της ακαδημαϊκής μου πορείας, όταν πραγματοποιούσα σπουδές Κοινωνικής ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Από τότε θυμάμαι να διαβάζω για τους/ις/α Diné [Ντινέ],¹ μία από τις πιο ευρέως μελετημένες ομάδες τόσο από ανθρωπολόγους όσο και από συναδέλφους άλλων ειδικοτήτων. Σύμφωνα με στοιχεία των αρχών του Έθνους Νάβαχο [Navajo Nation], ο πληθυσμός ανέρχεται σε περισσότερες από 250.000, ενώ ο καταυλισμός των Diné εκτείνεται σε τρεις

---

1. Γνωστοί/ές/ά και ως Navajo [Νάβαχο]. Στο παρόν κείμενο χρησιμοποιώ τον όρο «Diné», αντί για «Νάβαχο», αφού οι/τα περισσότεροι/ες/α αυτόχθονες/α συμμετέχοντες/ουσες/οντα στην έρευνά μου χρησιμοποιούσαν αυτόν τον όρο όταν μου μιλούσαν για τις εμπειρίες τους. Κάποιοι/ες/α από αυτούς/ές/ά με παρακάλεσαν όταν μιλάω ή γράφω για την επιτόπια έρευνά μου να αποφεύγω τη λέξη «Νάβαχο» αφού έχει αρνητική χροιά. Μου επισίμαναν ότι σημαίνει κλέφτης, κλέφτης προβάτων ή μου έλεγαν «δεν ξέρω τι ακριβώς σημαίνει αλλά ξέρω ότι είναι κακό». Ο όρος «Diné» χρησιμοποιείται παραδοσιακά στις ιστορίες δημιουργίας του κόσμου κ.λπ. και έχει επισημανθεί ότι σημαίνει οι Ιεροί Άνθρωποι. Υπάρχουν παραλλαγές όπως «diyin dine'é» ή «diyiini». Βλ. σχετικά John R. Farella, *The Main Stalk. A Synthesis of Navajo Philosophy*, University of Arizona Press, Τούσον 1984, σ. 23.

πολιτείες: στην Αριζόνα, το Νέο Μεξικό και τη Γιούτα.² Πολλοί/ές/ά συμμετέχοντες/ουσες/οντα στην έρευνά μου δήλωσαν ότι είχαν επανεγκατασταθεί σε αστικά κέντρα όπου οι ευκαιρίες για εργασία, εκπαίδευση και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη είναι περισσότερες.³ Η έρευνα που αποφάσισα να κάνω γύρω από τις κοινωνικές νοηματοδοτήσεις κινητικής αναπηρίας ανάμεσα σε Diné άτομα με κινητική αναπηρία, μέλη οικογενειών με Diné άτομα με κινητική αναπηρία, παρόχους υγείας και προσωπικούς/ές βοηθούς που αυτοπροσδιορίζονταν είτε ως Diné είτε ως μη αυτόχθονες/α πήρε πιο ξεκάθαρη μορφή κατά τη διάρκεια των πρώτων ταξιδιών μου εκτός Ελλάδας, με κορύφωση τη συμμετοχή μου σε προγράμματα ανταλλαγής όχι μόνο στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής αλλά και αλλού. Στα ταξίδια μου παρατηρούσα μεγάλες διαφορές μεταξύ των υποδομών στην Ελλάδα και των νέων αυτών πλαισίων στα οποία βρέθηκα (σε κάποιες περιπτώσεις οι διαφορές ήταν περισσότερο αξιοσημείωτες από άλλες). Παρ' όλα αυτά, ένιωθα ότι οι σύντομες περιόδους διαμονής μου στις ΗΠΑ δεν επαρκούσαν ώστε να έχω ολοκληρωμένη εικόνα για το αν οι υποδομές που υποστηρίζουν τα άτομα με αναπηρία⁴

2. Navajo Nation, «History», διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.navajo-nsn.gov/history> (τελευταία επίσκεψη 20-04-2022).

3. Dimitra Mari Varvarezou, *Interactions in Healthcare. Social Perceptions and Experiences of Physical Disability Among Diné Individuals With Physical Disabilities, Family Members, and Diné/ Non Indigenous Service Providers and Healthcare Workers* (ιδ. διατριβή), Arizona State University, School of Human Evolution and Social Change, Τεμπέ 2020, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://keep.lib.asu.edu/items/158489> (τελευταία επίσκεψη 06-04-2023).

4. Υπάρχουν διάφορες απόψεις για την ορολογία που χρησιμοποιείται γύρω από την αναπηρία. Η χρήση του όρου «άτομο με αναπηρία» [person with a disability] εντάσσεται στην προσέγγιση που είναι γνωστή ως «People-First Approach», που μεταφράζω εδώ ως «Άνθρωποι πρώτα». Η χρήση του όρου είναι απόρρητα πολλών χρόνων ακτιβισμού ως απάντηση στην έμφαση στην αναπηρία αγνοώντας άλλες ταυτότητες. Ιστορικά, έχει υιοθετηθεί από επίσημα πλαίσια που αφορούν την αναπηρία, όπως π.χ. ο νόμος για

συνδέονταν με τις κοινωνικές αντιλήψεις ένταξης και αποδοχής της διαφορετικότητας που παρατηρούσα εκεί.

Κάνοντας, εκ των υστέρων, την ενδοσκόπησή μου, κατανώ ότι η προσοχή που έδινα από τότε στα διαπολιτισμικά ερεθίσματα γύρω από την αναπηρία (που αποτέλεσαν το έναυσμα της ακαδημαϊκής μου πορείας), εν μέρει έχει προκύψει από το γεγονός ότι και εγώ η ίδια είμαι μια νεαρή γυναίκα με κινητική αναπηρία· έχω γεννηθεί σε ένα κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο που –σε γενικές γραμμές– προσεγγίζει την αναπηρία σαν ένα προσωπικό ζήτημα. Ιστορικά η αναπηρία έχει όντως αντιμετωπιστεί σαν ατομικό (και όχι κοινωνικό/ συλλογικό) θέμα.⁵ Αυτό μπορεί να οφείλεται σε πολλές παραμέτρους, όμως εδώ θα δώσω έμφαση στις κοινωνικές αντιλήψεις και τη συστημική διάρθρωση και στο πώς αυτά τα δύο διατέμνονται. Σύμφωνα με κυρίαρχες ρητορικές, η αναπηρία ισοδυναμεί με τραγωδία και είναι μια ένδειξη ότι «η φύση δεν λει-

---

τους Αμερικανούς/ίδες/ά με αναπηρίες [Americans with Disabilities Act]. Από την άλλη, ο όρος «ανάπηρο άτομο» [disabled person] εντάσσεται σε προσέγγιση που δίνει έμφαση στην αναπηρία ως ταυτότητα [Identity-First Approach]. Βασικό σημείο είναι ότι η αναπηρία πρέπει να αναγνωριστεί ως σημαντικό σημείο στη ζωή ενός ατόμου· έτσι, η προσέγγιση αυτή προσπαθεί να αποστιγματίσει την αναπηρία. Για περισσότερα, βλ. Dana S. Dunn & Erin E. Andrews, «Person-First and Identity-First Language. Developing Psychologists' Cultural Competence Using Disability Language», *American Psychologist*, τ. 70.3 (2015), σσ. 255-264 και Philip Ferrigon & Kevin Tucker, «Person-First Language vs. Identity-First Language. An Examination of the Gains and Drawbacks of Disability Language in Society», *Journal of Teaching Disability Studies*, 01-2019, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://jtds.commons.gc.cuny.edu/person-first-language-vs-identity-first-language-an-examination-of-the-gains-and-drawbacks-of-disability-language-in-society/> (τελευταία επίσκεψη 22-12-2021). Εδώ χρησιμοποιείται ο πρώτος τρόπος έκφρασης, αφού χρησιμοποιήθηκε από την πλειονότητα των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνά μου.

5. Michael Oliver & Colin Barnes, *The New Politics of Disablement*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2012.

τούργησε όπως πρέπει, κάτι έχει πάει πολύ στραβά».⁶ Όπως αναφέρουν οι Όλιβερ και Μπαρνς, αν η αναπηρία θεωρηθεί τραγωδία, «τότε τα ανάπηρα άτομα θα αντιμετωπιστούν ως θύματα ενός τραγικού συμβάντος ή μιας τραγικής συγκυρίας»,⁷ πράγμα που ενισχύει τη γενική αντίληψη ότι το άτομο με αναπηρία εξαρτάται από άλλα άτομα, και ιδιαίτερα από εκείνα που δραστηριοποιούνται στον ιατρικό κλάδο.⁸ Ο Γκούντλεϊ αναφέρει ότι ο τρόπος με τον οποίο αλληλεπιδρούμε με την αναπηρία διέπεται από ανασφάλεια,⁹ ενώ στοχαστές/ριες με αναπηρία αναφέρουν ότι τέτοιου είδους αντιδράσεις μαρτυρούν πως «τα ανάπηρα άτομα θυμίζουν στα μη ανάπηρα άτομα πόσο τρωτά είναι».¹⁰ Το σώμα με τις ουλές και τα σημάδια που μαρτυρούν τη διαδικασία ιατρικοποίησης λειτουργεί ως υπενθύμιση ότι η αναπηρία δεν είναι κάτι ξένο, που συμβαίνει μακριά από εμάς. Ως εκ τούτου, κάποιες υποκειμενικότητες δεν εμφανίζονται στον δημόσιο λόγο και λαμβάνουν δημόσια αναγνώριση μόνο αν και όταν το άτομο που «υποφέρει» έχει ξεπεράσει τη δυσκολία· τότε, το άτομο παρουσιάζεται ως *ήρωας*,¹¹ έτοιμος να ξανα-αδράξει τη ζωή από εκεί που την εί-

6. Στο ίδιο αλλά και στο Rod Michalko & Tanya Titchkosky, «Putting Disability in its Place. It's Not a Joking Matter», στο James C. Wilson & Cynthia Lewiecki-Wilson (επιμ.), *Embodied Rhetorics. Disability in Language and Culture*, Southern Illinois University Press, Κάρμποντεϊλ & Έντουαρτσβιλ 2001, σσ. 200-228.

7. Oliver & Barnes, *The New Politics of Disablement*, σ. 14.

8. Dan Goodley, *Disability Studies. An Interdisciplinary Introduction*, Sage, Λονδίνο & Θάουζαντ Όουκς 2017 [2011], σ. 6.

9. Dan Goodley, *Dis/Ability Studies. Theorising Disablism and Ableism*, Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2014, σ. xi.

10. Tom Shakespeare, «Cultural Representation of Disabled People. Dustbins for Disavowal?», *Disability & Society*, τ. 9.3 (1994), σσ. 283-299, σ. 297. Εδώ, και όπου δεν δηλώνεται κάτι άλλο, η μετάφραση είναι δικιά μου.

11. Η χρήση μόνο του αρσενικού γένους εδώ είναι εσκεμμένη. Θέλω να επισημάνω τις προβληματικές ιεραρχίες που οδηγούν στην πρώτη ανάγνωση του σώματος ως αρσενικού, λευκού, ετεροφυλόφιλου, μη ανάπηρου κ.ά. Πε-

χε αφήσει πριν έρθει σε επαφή με την αναπηρία. Επιπλέον, αντικρίζοντας την αναπηρία, καλούμαστε να αναγνωρίσουμε ότι το κυρίαρχο πλαίσιο γνώσης που διέπεται από έντονη ιατρικοποίηση δεν είναι πάντοτε αποτελεσματικό. Η εμπειρία της αναπηρίας λειτουργεί σαν μια υπενθύμιση του πόσο κατασκευασμένα είναι τα όρια μεταξύ καταστάσεων που (οι/τα περισσότεροι/ες/α) έχουμε μάθει να θεωρούμε καθαρά διαχωρισμένα (π.χ. ασθενής/ές/ υγίης/ές, παραγωγικός/ή/ό/ μη-παραγωγικός/ή/ό κ.λπ.).¹²

Στην εθνογραφική τους έρευνα σχετικά με τις κοινωνικές αντιλήψεις γύρω από την κινητική αναπηρία σε δύο νησιά της Ελλάδος, οι Ιωσηφίδης και Παπαγεωργίου υποστηρίζουν ότι πολλές οικογένειες αποθαρρύνουν τα μέλη με αναπηρία από το να βγαίνουν από το σπίτι, αφού θεωρούν ότι το στίγμα γύρω από την αναπηρία «προσκολλάται» όχι μόνο στο άτομο με αναπηρία αλλά και στον ευρύτερο περίγυρο της οικογένειας.¹³ Σύμφωνα με την ίδια μελέτη, τα περισσότερα άτομα με αναπηρία βασίζονται σε συλλόγους και διάφορους οργανισμούς για να εκπαιδευτούν σχετικά με την εργασιακή αρένα αλλά και για να κοινωνικοποιηθούν. Ξεκαθαρίζουν ότι τα πράγματα είναι πολύ διαφορετικά σε άλλα πλαίσια, όπως – για παράδειγμα – σε μεγάλα αστικά κέντρα. Ωστόσο, επισημαίνουν ότι και εκεί τα άτομα με αναπηρία έρχονται αντιμέτωπα με την προκατάληψη και τις διακρίσεις σε πολλά επίπεδα της κοινωνικής τους δραστηριοποίησης, ενώ δεν λείπουν οι σημαντικές δυσκολίες προσβασιμότητας λόγω της σοβαρής

ορισσότερα στα Lennard J. Davis, *The End of Normal. Identity in a Biocultural Era*, The University of Michigan Press, Av Άρμπορ 2013 και Goodley, *Disability Studies. Theorising Disablism and Ableism*.

12. Στα ίδια.

13. Theodoros Iosifides & Dimitrios Papageorgiou, «Disability in Lesbos and Chios, Greece. Key Findings from Multi-Methodological Social Research», *The Cyprus Journal of Sciences*, τ. 6 (2008), σσ. 17-33.

έλλειψης κατάλληλων υποδομών. Άλλες μελέτες τονίζουν ότι τα άτομα με αναπηρία έρχονται συχνά αντιμέτωπα με την ανεργία, παρόλο που επιθυμούν να εργαστούν, ενώ αντιμετωπίζουν δυσκολίες και στον τομέα της εκπαίδευσης.¹⁴ Επιπλέον, τα άτομα με αναπηρία αντιμετωπίζουν σοβαρά εμπόδια στην εκπλήρωση αναγκών που αφορούν ζητήματα υγείας: μακροχρόνιες λίστες αναμονής, αυξημένο κόστος φαρμάκων, δυσκολίες στη μετακίνηση, είναι μερικά από αυτά που έχουν οξυνθεί, εν μέρει και εξαιτίας της οικονομικής κρίσης και των αυστηρών μέτρων στα οποία έχει εκτεθεί η Ελλάδα.¹⁵ Η εικόνα περιπλέκεται περισσότερο όταν θέλουμε να εξετάσουμε την κοινωνική ένταξη ατόμων που βιώνουν αναπηρία που δεν είναι (μόνο) κινητική. Άλλοι/ες/α¹⁶ σημειώνουν ότι δεν υπάρχουν πρόσφατες, έγκυρες στατιστικές¹⁷ που να δίνουν εικόνα της αναπτυξιακής αναπηρίας στην Ελλάδα, αν και από την

14. George N. Magoulios & Anna Trichopoulou, «Employment Status for People with Disabilities in Greece», *South-Eastern Europe Journal of Economics*, τ. 1 (2012), σσ. 25-40, σ. 31.

15. Elena S. Rotarou & Dikaios Sakellariou, «Access to Health Care in an Age of Austerity. Disabled People's Unmet Needs in Greece», *Critical Public Health*, τ. 29.1 (2019), σσ. 48-60, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09581596.2017.1394575> (τελευταία επίσκεψη 06-04-2023).

16. Vassilios Dimitriadis, Antonis A. Kousoulis, Adelais Markaki, Markos N. Sgantzios, Alexander Hadjipavlou & Christos Lionis, «Quality Assessment Systems in Rehabilitation Services for People With a Disability in Greece. A Critical Review», *Disability & Health Journal*, τ. 6.3 (2013), σσ. 157-164.

17. Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου χρησιμοποίησα ποιοτική μεθοδολογία και όχι ποσοτική. Αυτή η επιλογή έγινε για διάφορους λόγους. Ενδεικτικά, το θέμα της αναπηρίας είναι ευαίσθητο και η πρόσβαση σε αυτόχθονες πληθυσμούς ιδιαίτερα δύσκολη· έτσι, είναι αμφίβολο ότι μπορεί να συγκεντρωθεί το δείγμα που απαιτείται για να στηρίξει μια ποσοτική μέθοδο. Η ποιοτική μεθοδολογία δεν απαιτεί αυτόν τον μεγάλο αριθμό συμμετεχόντων/ουσών αφού η οπτική και ο στόχος διαφέρουν. Περισσότερες λεπτομέρειες αλλά και επιπλέον παράγοντες που οδήγησαν σε αυτή την απόφασή μου αναλύω σε άρθρο προς δημοσίευση.

ένταξί της στην Ευρωπαϊκή Ένωση και μετά η Ελλάδα έχει κάνει σημαντικά βήματα για να επιλύσει τα κενά στην εκπαίδευση και την υγεία, με στόχο την κοινωνική ένταξη ατόμων με αναπηρία. Η δημιουργία και καθιέρωση προγραμμάτων για την εκπαίδευση συντέλεσαν στη διαμόρφωση μιας γενικής ρητορικής που δίνει έμφαση στην ένταξη στην ευρύτερη κοινότητα και όχι στην ιδρυματοποίηση.

Η γενική σιωπή γύρω από την αναπηρία στην οποία είχα εκτεθεί από πολύ μικρή ηλικία συνέβαλε στο να δημιουργηθεί ένα ενδιαφέρον και δημιουργικό παράδοξο με το οποίο έπρεπε να συμφιλιωθώ, ιδιαίτερα όταν αποφάσιζα για την ερευνητική μου δραστηριότητα. Από τη μια αναγνώριζα τη σημασία της επιστημονικής προσέγγισης γύρω από ζητήματα αναπηρίας, από την άλλη όμως διερωτόμουν πώς θα μπορούσα να διαπραγματευτώ τις ισορροπίες (που θεωρούσα τότε ότι πρέπει να υπάρχουν) για την επιτυχή επιτόπια σε ένα θέμα που ήταν τόσο κοντά μου. Επιπλέον, έχοντας αποφασίσει να επικεντρωθώ ερευνητικά σε αυτόχθονες πληθυσμούς της Βόρειας Αμερικής, διάβασα όσο περισσότερα μπορούσα για αυτό το θέμα πολλά χρόνια πριν από το διδακτορικό μου. Από πολύ νωρίς στην ακαδημαϊκή μου πορεία συνειδητοποίησα ότι, όπως πολλοί αυτόχθονες πληθυσμοί, έτσι και οι Diné έχουν υποστεί (και εξακολουθούν να υφίστανται) διάφορες μορφές δομικής βίας¹⁸ που οφείλονται σε σημαντικό βαθμό στην αποικιοκρατία.¹⁹

Μέχρι και σήμερα εμπνέομαι από τη δουλειά πολλών αυτόχθονων στοχαστριών που εντοπίζουν συνδέσεις ανάμεσα

---

18. Paul Farmer, «An Anthropology of Structural Violence», *Current Anthropology*, τ. 45.3 (2004), σσ. 305-325.

19. Για περισσότερα, βλ. Varvarezou, *Interactions in Healthcare. Social Perceptions and Experiences of Physical Disability among Diné Individuals with Physical Disabilities, Family Members, and Diné/ Non Indigenous Service Providers and Healthcare Workers*.

στην αποικιοκρατία και το παρελθόν, παρόν και μέλλον των αυτόχθονων πληθυσμών, σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής και της εμπειρίας τους. Ένας πολύ σημαντικός ορισμός της αποικιοκρατίας όμως, θεωρώ ότι είναι αυτός που προσφέρουν η Γουαζιγιάταωιν και ο Μ. Γέλου Μπερντ [Waziyatawin & M. Yellow Bird]. Αναφέρουν ότι η αποικιοκρατία έχει να κάνει «τόσο με τις επίσημες, όσο και με τις ανεπίσημες μεθόδους (συμπεριφορικές, ιδεολογικές, θεσμικές, πολιτικές και οικονομικές) που διατηρούν την υποδούλωση ή/και εκμετάλλευση των αυτόχθονων πληθυσμών, της γης, αλλά και των πόρων τους».²⁰ Ήμουν σίγουρη ότι δεν ήθελα η έρευνά μου να ενισχύσει αποικιοκρατικές ρητορικές, αλλά αναγνώριζα το γεγονός ότι για πολλούς/ές/ά Diné μάλλον θα θεωρούμουν λευκή (και άρα άρρηκτα συνδεδεμένη με την αποικιοκρατία). Αυτός ο προβληματισμός οξύνθηκε σημαντικά όταν (στις ΗΠΑ πια) εκπαιδεύτηκα όχι μόνο στην Κοινωνική ανθρωπολογία και τις Σπουδές αναπηρίας αλλά και στις Σπουδές αυτοχθονίας. Οι σπουδές μου σε αυτόν τον τομέα επικεντρώθηκαν στην απο-αποικιοκρατία [decolonization] και την ενδυνάμωση [empowerment] των αυτόχθονων πληθυσμών. Με προετοίμασαν σε σημαντικό βαθμό για τις εντάσεις και τις ευκαιρίες που προκύπτουν εξαιτίας αυτών που θα συναντούσα κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου.

Παρόλο που κανείς/καμία/κανένα από τους/ις/α Diné που γνώρισα δεν αναφέρθηκε ποτέ ευθέως στο γεγονός ότι είμαι λευκή, το δίπολο «εσείς»/ «εμείς» εμφανιζόταν αρκετά συχνά όταν έκανα συνεντεύξεις με Diné συμμετέχοντες/ουσες/οντα·

20. Waziyatawin & Michael Yellow Bird, «Beginning Decolonization», στο Waziyatawin Angela Wilson & Michael Yellow Bird (επιμ.), *For Indigenous Eyes Only. A Decolonization Handbook*, School of American Research, Σάντα Φε 2005, σσ. 1-8, σ. 3. Η Γουαζιγιάταωιν είναι Pezihutazizi Otunwe [Πεζιου-ταζίσι Οτούνβε]. Ο Μ. Γέλου Μπερντ αυτοπροσδιορίζεται ως Mandan [Μαντάν], Hidatsa [Χιντάτσα], Arikara [Αρικάρρα].

με πολύ ενδιαφέρον όμως παρατήρησα ότι –σε κάποιες περιπτώσεις– το γεγονός ότι είχα αναπηρία βοήθησε στην έρευνά μου: μπορούσα να έχω πρόσβαση σε χώρους για συνεντεύξεις και συμμετοχική παρατήρηση χωρίς οι/τα συμμετέχοντες/ουσες/οντα να διερωτώνται γιατί είμαι εκεί, ενώ κάποιοι/ες/α σε σημαντικές θέσεις σε οργανισμούς/ οργανώσεις ενδυνάμωσης ατόμων με αναπηρία ήθελαν να υποστηρίξουν την έρευνα, όχι μόνο επειδή αφορούσε την αναπηρία αλλά και επειδή διεξαγόταν από μια ερευνήτρια με αναπηρία. Επιπλέον, η αναπηρία μου, κάποιες φορές, μου επέτρεπε να αναπτύξω μια σύνδεση και σχέση με τους/ις/α συμμετέχοντες/ουσες/οντα με έναν ιδιαίτερο τρόπο: θεωρούσαν ότι κατανοώ την εμπειρία που πολλές φορές γινόταν αντιληπτή ως δυσκολία. Σε άλλες περιπτώσεις, βέβαια, η αναπηρία μου αποτέλεσε έναυσμα ώστε οι/τα συμμετέχοντες/ουσες/οντα να διαφοροποιήσουν την εμπειρία τους από τη δική μου, δίνοντάς μου την ευκαιρία να καταλάβω πώς αντιλαμβάνονται την αναπηρία.²¹

Ακόμη και σήμερα, που η συγγραφή της διδακτορικής μου διατριβής έχει ολοκληρωθεί, με απασχολούν οι επιπτώσεις των προκαταλήψεων γύρω από την αναπηρία σε γενικές γραμμές αλλά και ειδικότερα για τους/ις/α Diné, αφού καλούνται να διαπραγματευτούν δυναμικές που προκύπτουν από κυρίαρχες ρητορικές και στερεότυπα που αφορούν την ταυτότητά τους ως αυτοχθόνων.

---

21. Varvarezou, *Interactions in Healthcare. Social Perceptions and Experiences of Physical Disability among Diné Individuals with Physical Disabilities, Family Members, and Diné/ Non Indigenous Service Providers and Healthcare Workers*. Η συγγραφέας ετοιμάζει ένα άρθρο που πραγματεύεται αυτές τις δυναμικές.

Αναπαραστάσεις αναπηρίας στην ακαδημία

Ένα πρωί του Απριλίου του 2018, όπως καθόμουν στο αμαξίδιο μου κάτω από ένα δέντρο στην κεντρική πλατεία της πανεπιστημιούπολης, κοίταξα ψηλά απολαμβάνοντας τον ζεστό ήλιο· αφουγκραζόμενη τον ρυθμό των συζητήσεων και του γέλιου που προερχόταν από τους/τις φοιτητές/ριες, επικέντρωνα πότε πότε την προσοχή μου στο θρόισμα των φύλλων που παρήγαγαν τα λίγα δέντρα που έβλεπα γύρω μου. Αυτή η στιγμή ήταν ένα σύντομο και ιδιαίτερα πολύτιμο διάλειμμα εν μέσω της επιτόπιας έρευνας, που τον τελευταίο καιρό ήταν ιδιαίτερα απαιτητική λόγω συναντήσεων και συνεντεύξεων με συμμετέχοντες/ουσες/οντα. Παίρνοντας μια βαθιά ανάσα, έστρεψα την προσοχή μου στα κτίρια που έβλεπα γύρω και άρχισα να ψάχνω σε ποιο κτίριο θα γινόταν η συνάντηση για την οποία είχα έρθει. Έλεγα παράλληλα αν οι αυτόματοι μηχανισμοί που βρίσκονται στις πόρτες κτιρίων για να μπορούν τα άτομα με αναπηρία να εισέρχονται και να εξέρχονται από αυτά λειτουργούσαν· κάθε φορά που η πόρτα άνοιγε, σκεφτόμουν «να γιατί εγώ και κάποιοι/ες/α φίλοι/ες/α μου ονομάζουμε αυτούς τους μηχανισμούς “μαγικά κουμπιά”». Βρήκα το κτίριο και μπήκα γρήγορα μέσα, όπου με χτύπησε με δύναμη ο κρύος αέρας του κλιματιστικού, κάτι που συμβαίνει πολύ συχνά στην Αριζόνα, όπου οι άνθρωποι περνούν αρκετό χρόνο μέσα για να δραπετεύσουν από τη ζέστη της ερήμου. Προσανατολίστηκα προς το γραφείο όπου θα γινόταν η συνάντησή μου και σκέφτηκα όσα ήθελα να πω στο άτομο που είχε προθυμοποιηθεί να βοηθήσει στην έρευνά μου.

Η συζήτησή μας ξεκίνησε με τις συνήθεις ερωτήσεις γύρω από το ερευνητικό μου πρότζεκτ και έδωσα τις απαντήσεις που ήταν τόσο οικείες σε μένα. Ωστόσο, κάποια στιγμή, το άτομο με το οποίο συνομιλούσα με ρώτησε: «Γιατί κάνεις αυτή την έρευνα και γιατί είναι σημαντική;». Αυτή είναι μια κοι-

νή ερώτηση, μια από τις πρώτες που έκαναν πολλοί/ές/ά συμμετέχοντες/ουσες/οντα που συνεργάστηκαν μαζί μου κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου· η απάντηση είναι ιδιαίτερα σημαντική για τους Diné, καθώς έρευνες που βοηθούν όσους/ες/α αυτοπροσδιορίζονται ως Diné και μελέτες που υποστηρίζουν την αυτοδυναμία του Έθνους Νάβαχο θεωρούνται απο-αποικιοκρατικές [decolonizing]. Ήταν ίσως η ψυχία του γραφείου, η φιλική διάθεση και η χαλαρή στάση σώματος του ατόμου με το οποίο συζητούσα, ή/και το γεγονός ότι η διασύνδεση είχε γίνει μέσω ενός άλλου ατόμου που γνώριζα από το Πολιτειακό Πανεπιστήμιο της Αριζόνα [Arizona State University] στο οποίο φοιτούσα, που με ώθησε να δώσω περισσότερες λεπτομέρειες για την προσωπική μου εμπειρία με την κινητική αναπηρία σε σχέση με προηγούμενες φορές. Απάντησα ότι βεβαίως είχα ακαδημαϊκό ενδιαφέρον για το συγκεκριμένο θέμα, αλλά ότι η απόφασή μου να ασχοληθώ η ίδια ερευνητικά με το ζήτημα των κοινωνικών αντιλήψεων γύρω από την κινητική αναπηρία είχε να κάνει και με προσωπική εμπειρία. Ενώ το άτομο περιέμενε υπομονετικά, διευκρίνισα:

Δεν είμαι αυτόχθονας. Είναι αδύνατο για μένα να καταλάβω πώς είναι. Ωστόσο, όσον αφορά το γιατί κάνω αυτή την έρευνα, έχω καταγωγή από μια μικρή κοινότητα σε μια χώρα όπου τα άτομα με αναπηρία σε γενικές γραμμές αντιμετωπίζονται διαφορετικά από εκείνα που δεν βιώνουν κάποια αναπηρία, γι' αυτό από πολύ μικρή ηλικία με ενδιέφερε να καταλάβω πώς η κουλτούρα επηρεάζει το πώς σκεφτόμαστε. (παράφραση)

Το άτομο με το οποίο συνομιλούσα με ρώτησε τι εννοώ «διαφορετικά». Απάντησα ότι, σύμφωνα με όσα έχω βιώσει και γνωρίζω, υπάρχουν ελλείψεις στο θέμα υποστήριξης ατόμων με αναπηρία στην Ελλάδα. Το νομικό πλαίσιο χρειάζεται περαιτέρω ανάπτυξη και πολλές από τις διατάξεις που υπάρχουν δεν εφαρμόζονται. Επιπλέον, οι υποδομές για τα άτομα με αναπηρία είναι τρομερά ελλιπείς. «Τα πράγματα βελτιώνο-

νται, αλλά πρέπει να δουλέψουμε πολύ περισσότερο», κατέληξα. Το άτομο με το οποίο συνομιλούσα σκέφτηκε λίγο και αφού εξέφρασε πόσο σημαντική ήταν η ιστορία που μόλις είχα μοιραστεί, είπε:

Το εκτιμώ που είσαι ειλικρινής. Όπως λες, δεν είσαι αυτόχθονας, αλλά πρέπει να μοιράζεσαι την ιστορία σου με τα άτομα από τα οποία παίρνεις συνέντευξη. Έτσι μπορούν να έρθουν πιο κοντά σου. Η οικογένεια, η σύνδεση που αναπτύσσουμε με άλλους/ες/α και το να μοιραζόμαστε εμπειρίες σαν αυτή που μου είπες είναι πολύ σημαντικά για εμάς τους/ις/α αυτόχθονες/α. (παράφραση)

Τελειώνοντας τη συνάντησή μου, αναστοχάστηκα γιατί είχα διστάσει να μοιραστώ μια κοινωνική, νομική, πολιτική και «υποδομική» πραγματικότητα που είχα ζήσει για πολλά χρόνια μέχρι να φύγω από τη χώρα καταγωγής μου. Θεωρώ ότι η ιστορία και οι (συνεχιζόμενες) κοινωνικές και πολιτικές μάχες για αναγνώριση των δικαιωμάτων μας για προσβασιμότητα, ένταξη και πλήρη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή έχουν επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο μιλάμε –ως ακαδημαϊκοί/ές/ά με αναπηρία– γι' αυτήν. Στις ΗΠΑ, τα άτομα με αναπηρία έχουν ιδρυματοποιηθεί, έχουν βιώσει διαχωρισμό [segregation] ή/και επιβεβλημένη στειρώση, ενώ τους έχει αφαιρεθεί το δικαίωμα να έχουν φωνή σε αποφάσεις που αφορούν σημαντικούς τομείς της ζωής τους.²² Όπως σημειώνει η Λίντον, η βαθιά ριζωμένη και διαρκής κοινωνική καταπίεση και οικονομική περιθωριοποίηση, στις οποίες έχουν εκτεθεί (και συνεχίζουν να βιώνουν) τα άτομα με αναπηρία, πηγαίνουν χέρι χέρι με την έλλειψη υποδομών και δικτύων υποστήριξης.²³ Αυτές οι παράμετροι έχουν διαμορφώσει το εύρος των ευκαιριών

22. Sharon N. Barnartt & Richard Scotch, *Disability Protests. Contentious Politics, 1970-1999*, Gallaudet University Press, Ουάσινγκτον 2001.

23. Simi Linton, «Disability Studies/ Not Disability Studies», *Disability & Society*, τ. 13.4 (1998), σσ. 525-539.

πρόσβασης που έχουν τα άτομα με αναπηρία σε σημαντικές πλευρές της κοινωνικής ζωής, όπως –για παράδειγμα– στους τομείς της εκπαίδευσης και της εργασίας.²⁴ Παρά το γεγονός ότι όταν ξεκίνησα τις διδακτορικές μου σπουδές έκανα μια ενδελεχή αναζήτηση για πηγές που απαντούσαν στο ερώτημα πώς η βιωματική εμπειρία της αναπηρίας διαμορφώνει την οπτική μας για την έρευνα και πώς φέρνουμε εις πέρας την επιτόπια ως ακαδημαϊκοί/ές/ά με αναπηρία, παρατήρησα ότι χρειάζεται περισσότερη συζήτηση και έρευνα πάνω στο συγκεκριμένο ερώτημα. Αυτό το επιστημολογικό κενό ίσως οφείλεται στην έλλειψη ισότιμων ευκαιριών όσον αφορά την πρόσβαση στην εκπαίδευση που ανέφερα νωρίτερα· για παράδειγμα, το 2014 περίπου 35.000 άτομα έλαβαν διδακτορικά που είχαν άμεση σχέση με την έρευνα από πανεπιστήμια των ΗΠΑ. Η πλειοψηφία των κατόχων διδακτορικών –περίπου 19.000– δήλωσαν πως αυτοπροσδιορίζονται ως λευκοί/ές/ά, ενώ περίπου 21.000 δήλωσαν πως είναι άρρενες. Λιγότερο από το 7% δήλωσε πως έχει κάποιου είδους αναπηρία, ενώ 61 δήλωσαν πως αυτοπροσδιορίζονται ως αυτόχθονες της Βόρειας Αμερικής. Από αυτούς/ές/ά, μόνο έξι δήλωσαν πως έχουν αναπηρία.²⁵

Ίσως πάλι η έλλειψη πηγών για την επιτόπια έρευνα από ερευνητές/ριες/ά με αναπηρία να έχει να κάνει με τη φύση της επιτόπιας έρευνας ή καλύτερα με τα στερεότυπα που έχουν δημιουργηθεί γύρω από αυτήν. Κάποιες φορές η επιτόπια απαιτεί ταξίδι σε μακρινούς προορισμούς, σε πλαίσια όπου είναι δύσκολο να καθιερωθούν συστήματα υποστήριξης του

---

24. Στο ίδιο.

25. National Science Foundation, «Women, Minorities, and Persons with Disabilities in Science and Engineering», διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.nsf.gov/statistics/2017/nsf17310/data.cfm> (τελευταία επίσκεψη 01-12-2021).

ατόμου με αναπηρία a priori.²⁶ Η Χάουελ αναλύει τις δυσκολίες που έχουν αντιμετωπίσει οι ανθρωπολόγοι ανά τον κόσμο όσον αφορά την πρόσβαση σε επαγγελματική ιατρική βοήθεια κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς τους.²⁷ Δεν είναι λοιπόν παράξενο που οι ανθρωπολόγοι με αναπηρία σκέφτονται πολύ σοβαρά πώς οι ανάγκες τους θα επηρεάσουν τα ερευνητικά τους σχέδια.²⁸ Στη δική μου περίπτωση η κινητική μου αναπηρία συντέλεσε στην απόφασή μου να επικεντρωθώ ερευνητικά σε δύο αστικά κέντρα και όχι αλλού (όπως π.χ. στο Έθνος Νάβαχο). Ήξερα ότι το Έθνος Νάβαχο δεν έχει την υποδομή που χρειάζομαι για να συμμετάσχω πλήρως στην ερευνητική διαδικασία και ότι εκείνη τη δεδομένη στιγμή δεν είχα τους πόρους για να καλύψω το δίκτυο βοήθειας που θα χρειαζόμουν ώστε να διεκπεραιώσω την επιτόπια στον καταυλισμό.

Η σιωπή που υπάρχει γύρω από την εμπειρία της αναπηρίας ίσως είναι ένδειξη παραγόντων που είναι εξίσου σημαντικοί με τα πρακτικά ζητήματα που υπεισέρχονται όταν σχεδιάζουμε την επιτόπια έρευνα: Αναφέρομαι στις νόρμες και τις κοινωνικές νοηματοδοτήσεις στη σημερινή ακαδημία που συμβάλλουν στη δημιουργία ιδανικών γύρω από την επιτόπια έρευνα.²⁹ Στην ανθρωπολογική παράδοση, το σώμα του ατόμου που κάνει έρευνα περιγράφεται ως επί το πλείστον ως άρρεν, λευκό και ρωμαλέο. Αυτή η εικόνα ενισχύεται από τις νοηματοδοτήσεις των νέων ερευνητών για την επιτόπια έρευνα: ο ερευνητής ξεκινά με προθυμία την επιτόπια έρευ-

26. Candice Bradley, «Doing Fieldwork with Diabetes», *Cultural Anthropology Methods*, τ. 9.2 (1997), σσ. 1-8.

27. Nancy Howell, *Surviving Fieldwork. A Report of the Advisory Panel on Health and Safety in Fieldwork*, American Anthropological Association, Ουάσινγκτον 1990.

28. Bradley, «Doing Fieldwork with Diabetes».

29. Στο ίδιο.

να, ξεπερνά μόνος δυσκολίες που φαντάζουν ανυπέρβλητες και κατακτά το πεδίο λόγω του δικού του θάρρους και της επιμονής του.³⁰ Παρόμοια στερεότυπα υπάρχουν και σε άλλα επιστημονικά πεδία.³¹

Ως ανθρωπολόγοι/ες/α δεν έχουμε δώσει την απαιτούμενη προσοχή στις νόρμες που ενθαρρύνουν διακρίσεις με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπα τα άτομα με αναπηρία. Σύμφωνα με αναλύσεις που αφορούν την αναπηρία, οι διακρίσεις παράγονται από δύο κυρίαρχες προσεγγίσεις γύρω από την αναπηρία: τον μισαναπηρισμό³² και τις ρητορικές που δημιουργούν μια εξιδανικευμένη κανονικότητα ή ικανοτισμό³³ όσον αφορά την αναπηρία.³⁴ Ερευνητές/ριες/ά τονίζουν πως αυτά τα δύο διαφέρουν μεταξύ τους, παρόλο που πολλοί/

30. Όπως παραπάνω, η χρήση του αρσενικού γένους είναι εσκεμμένη.

31. Tim Hall, Mick Healey & Margaret Harrison, «Fieldwork and Disabled Students. Discourses of Exclusion and Inclusion», *Transactions of the Institute of British Geographers*, τ. 27.2 (2002), σσ. 213-231.

32. Αναφέρομαι στον όρο «disablism». Έχει αποδοθεί ως «μισαναπηρισμός» από τις Γ. Καραγιάννη και Θ. Μπεκερίδου στο Michael Oliver, *Αναπηρία και πολιτική*, μτφρ. Θάλεια Μπεκερίδου, επιμ. Γιώτα Καραγιάννη, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 22. Ευχαριστώ θερμά τον Δικαίο Σακελλαρίου για τη βοήθειά του σε ζητήματα ορολογίας.

33. Για περισσότερα, βλ. Oliver, *Αναπηρία και πολιτική*, σ. 12. Ο όρος «ableism» έχει μεταφραστεί ως «εξιδανικευμένη κανονικότητα», στο Colin Barnes, Mike Oliver & Len Barton, *Οι σπουδές για την αναπηρία σήμερα*, μτφρ. Μαρίνα Κόφφα, επιμ. Γιώτα Καραγιάννη, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2014. Έχει επίσης μεταφραστεί ως «ικανοτισμός», για να προβληματοποιήσει την έννοια της ικανότητας, στο Σούλα Μαρινούδη, «Συνδιαμορφωμένοι δεσμοί/ αθόρυβες ζωές. Αυτιστικοί/ές και ζώα πέρα από την ομλία και τους περιορισμούς του ικανοτισμού», *Φεμινιστικά*, τ. 4 (2021), διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://feministika.net/syndiamorfomenoi-desmoi-athoryves-zoes/> (τελευταία επίσκεψη 20-04-2022).

34. Για περισσότερα, βλ. Varvarezou, *Interactions in Healthcare. Social Perceptions and Experiences of Physical Disability among Diné Individuals with Physical Disabilities, Family Members, and Diné/ Non Indigenous Service Providers and Healthcare Workers*.

ές/ά τα χρησιμοποιούν αδιακρίτως.³⁵ Η Κάμπελ αναφέρει ότι ο μισαναπηρισμός είναι: «ένα σύνολο παραδοχών (συνειδητών ή μη) και πρακτικών που προωθούν τη διαφορετική ή μη ισότιμη μεταχείριση ατόμων λόγω μιας υποτιθέμενης ή πραγματικής αναπηρίας».³⁶ Ο Γκούντλεϊ τονίζει ότι ο μισαναπηρισμός προσεγγίζει την αναπηρία «σαν μια προκαθορισμένη, στιγματισμένη κοινωνική θέση».³⁷ ο μισαναπηρισμός ορίζει το άτομο με αναπηρία ως κατώτερο, λόγω της κυρίαρχης πεποίθησης ότι η αναπηρία ισοδυναμεί με μειωμένη ικανότητα, που εντείνεται μέσω της ιατρικοποίησης και των εμποδίων που αντιμετωπίζουν τα άτομα με αναπηρία σε θέματα πρόσβασης.³⁸ Οι ρητορικές που δημιουργούν κανονιστικές προσδοκίες³⁹ όσον αφορά την αναπηρία από την άλλη, βασίζονται σε «ένα δίκτυο πεποιθήσεων, διαδικασιών και πρακτικών που παράγουν μια συγκεκριμένη υποκειμενικότητα και ένα συγκεκριμένο σώμα που κατασκευάζεται ως το τέλειο, τυπικό και ως εκ τούτου απαραίτητο».⁴⁰ Δεν έχουμε σκεφτεί με όση

35. Fiona Kumari Campbell, «Refusing Able(ness). A Preliminary Conversation about Ableism», *M/C Journal*, τ. 11.3 (2008), διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://journal.media-culture.org.au/index.php/mcjournal/article/view/46> (τελευταία επίσκεψη 01-10-2020) & Gregor Wolbring, «The Politics of Ableism», *Development*, τ. 51.2 (2008), σσ. 252-258.

36. Fiona Kumari Campbell, «Exploring Internalized Ableism Using Critical Race Theory», *Disability & Society*, τ. 23.2 (2008), σσ. 151-162, σ. 154, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/29467719_Exploring_Internalized_Ableism_Using_Critical_Race_Theory (τελευταία επίσκεψη 06-04-2023).

37. Goodley, *Dis/Ability Studies. Theorising Disablism and Ableism*, σ. xi.

38. Rob F. Imrie & P. E. Wells, «Disablism, Planning, and the Built Environment», *Environment and Planning C. Government and Policy*, τ. 11.2 (1993), σσ. 213-231.

39. Για περισσότερα, βλ. Oliver, *Αναπηρία και πολιτική*.

40. Fiona Kumari Campbell, «Inciting Legal Fictions. "Disability's" Date with Ontology and the Ableist Body of Law», *Griffith Law Review*, τ. 10.1 (2001), σσ. 42-62, σ. 44.

σοβαρότητα θα έπρεπε πώς αυτές οι νόρμες διαμορφώνουν την εμπειρία της επιτόπιας και πώς έχουν οδηγήσει στην περιθωριοποίηση της φωνής των ερευνητριών με αναπηρία. Σε αυτή την περιθωριοποίηση έχουμε παίξει ρόλο και εμείς, οίτα ίδιοι/ες/α ως ερευνητές/ριες/ά με αναπηρία, αφού έχουμε καθυστερήσει· δεν έχουμε επεξεργαστεί άμεσα και με κριτικό τρόπο τις επιστημολογικές κατασκευές γύρω από την επιτόπια έρευνα. Αυτό ίσως οφείλεται στη γενική περιθωριοποίηση που βιώνουμε ως άτομα με αναπηρία που (σε κάποιους/ες/α) δημιουργεί δικαιολογημένο δισταγμό να μιλήσουν για τον ρόλο που παίζουν οι προσωπικές παράμετροι στην επιτόπια έρευνα.⁴¹ Όπως αναφέρει η Κάσνιτς, την προειδοποίησαν να μην κάνει επιτόπια έρευνα σχετικά με την αναπηρία «επειδή η μελέτη μιας ομάδας στην οποία ανήκεις δεν θα σου δώσει το απαραίτητο πολιτισμικό σοκ»⁴² ή «δεν μπορείς να μελετήσεις τον εαυτό σου· τουλάχιστον όχι για την πρώτη σου επιτόπια έρευνα».⁴³

Σύμφωνα με την Τρεγάσκis και τον Γκούντλεϊ, συζητήσεις γύρω από τις ταυτότητές τους ως ερευνήτριες με αναπηρία και ερευνήτη χωρίς αναπηρία, οδήγησαν σε γόνιμους διαλόγους κατά τη διάρκεια της έρευνας, ιδιαίτερα όσον αφορά τις διαδικασίες παραγωγής γνώσης και τον ρόλο του εαυτού

---

41. Claire Tregaskis & Daniel Goodley, «Disability Research by Disabled and Non-Disabled People. Towards a Relational Methodology of Research Production», *International Journal of Social Research Methodology*, τ. 8.5 (2005), σσ. 363-374.

42. Devva Kasnitz & Russell Shuttleworth, «Engaging Anthropology in Disability Studies», *Position Papers in Disability Studies*, τ. 1.1, Rehabilitation Research and Training Center on Independent Living and Disability Policy, World Institute on Disability, Όουκλαντ 1999, σ. 15, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/259112550_Engaging_Anthropology_in_Disability_Studies (τελευταία επίσκεψη 06-04-2023).

43. Στο ίδιο, σ. 3.

στα πλαίσια της επιτόπιας έρευνας.⁴⁴ Μέρος της επιτόπιας έρευνάς τους, αναφέρουν, ήταν να πειστεί η Τρεγάσκis ότι η προσωπική εμπειρία της αναπηρίας που είχε η ίδια ήταν μια ευκαιρία (και όχι ένα εμπόδιο)· μπορούσε, λόγω των βιωμάτων της, να έρθει πιο κοντά με τους/ις/α συμμετέχοντες/ουσες/οντα στην έρευνα και να δώσει μια ιδιαίτερη ερμηνεία στα στοιχεία που προέκυπταν κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας συγκριτικά με τον συνάδελφό της, έναν άντρα που δεν είχε αναπηρία. Κατά τον Γκούντλεϊ, η σιωπή γύρω από τον ρόλο που έπαιζε η αναπηρία της στην επιτόπια έρευνα ήταν ένας από τους αμυντικούς μηχανισμούς που χρησιμοποιούσε ως ερευνήτρια. Ήταν μέρος μιας γενικότερης διαδικασίας υπερ-αναπλήρωσης [overcompensation], αφού έβλεπε την αναπηρία ως αρνητικό παράγοντα στην έρευνα. Η υπερ-αναπλήρωση ήταν ένας τρόπος αποφυγής συζήτησης για την αναπηρία και η απόρριξη ενός εσωτερικού φόβου μίπως «φανερί τρωτή» αλλά και φόβου «γύρω από τη δημοσιοποίηση ενός ζητήματος που ήταν τόσο δικό της».⁴⁵

Η Τρεγάσκis δεν είναι η μόνη. Σε μια διορατική αναστοχαστική ανάλυση, η Μπράντλεϊ αναλύει τις δυσκολίες που αντιμετώπισε κατά τη διάρκεια εθνογραφικών συνεντεύξεων στην Κένυα. Όπως αναφέρει, μέρος της πρόκλησης ήταν ότι «δεν ήθελ[ε] να δεχτ[εί] τα όρια που [της] επέβαλλαν ο διαβίτης και η ινσουλίνη και εν μέρει γιατί φοβό[ταν] ότι δεν θα εκπλήρων[ε] τα στάνταρ που είχ[ε] εσωτερικεύσει σχετικά με την επιτόπια έρευνα».⁴⁶ Η Μπράντλεϊ τονίζει: «όπως άλλες πλευρές της καπιταλιστικής κοινωνίας [...] η επιτόπια έρευνα έχει επηρεαστεί από ένα συγκεκριμένο εργασιακό ήθος. Το

44. Tregaskis & Goodley, «Disability Research by Disabled and Non-Disabled People. Towards a Relational Methodology of Research Production».

45. Στο ίδιο, σ. 366.

46. Bradley, «Doing Fieldwork with Diabetes», σ. 7.

γεγονός ότι μια μέρα στην επιτόπια έρευνα είναι εξαντλητική δεν είναι μυστικό· [...] σπάνια υπάρχει η σκέψη ότι θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά».47 Βασικό χαρακτηριστικό των ρητορικών που δημιουργούν αυτές οι νόρμες, ιδιαίτερα στις καπιταλιστικές κοινωνίες, είναι η εξιδανίκευση της (υπερ-)ικανότητας,48 μιας διαδικασίας που προϋποθέτει να μην μιλάμε ποτέ για τη βιωματική εμπειρία της αναπηρίας, ούτε για τις δυσκολίες που αυτή μπορεί να ενέχει, ακριβώς επειδή υπάρχει βαθύτατος μισαναπηρισμός, που προσεγγίζει την αναπηρία σαν κάτι βαθιά αρνητικό.49

Κατά τη διάρκεια της δουλειάς της με εκπαιδευτικούς διαφόρων βαθμίδων σε πανεπιστήμια των ΗΠΑ και του Καναδά, η Ντόλαν εξετάζει πώς οι νόρμες περί παραγωγικότητας «φιλτράρουν» τις νοηματοδοτήσεις περί αναπηρίας.50 Στο πλαίσιο των σημερινών προσδοκιών παραγωγικότητας σε ακαδημαϊκούς κύκλους, αναμένεται από τους/ις/α διδάσκοντες/ουσες/οντα να παίρνουν ανταγωνιστικές χρηματοδοτήσεις, να διδάσκουν και να καθοδηγούν τους/ις/α φοιτητές/ριες/ά, να δημοσιεύουν και να είναι δραστήριοι/ες/α σε συνέδρια και να διεκπεραιώνουν έρευνα, ενώ πολλά εκπαιδευτικά ιδρύματα υφίστανται οικονομικές περικοπές που έχουν ως αποτέλεσμα την ελάττωση του διδακτικού προσωπικού ενώ

---

47. Στο ίδιο, σσ. 4-5.

48. Bill Hughes & Kevin Paterson, «The Social Model of Disability and the Disappearing Body. Towards a Sociology of Impairment», *Disability & Society*, τ. 12.3 (1997), σσ. 325-340 & Goodley, *Dis/Ability Studies. Theorising Disablism and Ableism*.

49. Tom Shakespeare, «A Response to Liz Crow», *Coalition*, 09-1992, σσ. 40-42.

50. Vera Lúcia Brandão Dolan, *Faculty Narratives of Disability in Academic Work* (διδ. διατριβή), University of Toronto, Department of Leadership, Higher & Adult Education, Τορόντο 2018, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://tspace.library.utoronto.ca/handle/1807/89869> (τελευταία επίσκεψη 06-04-2023).

ο αριθμός των φοιτητ(ρι)ών ολοένα αυξάνεται. Εν μέσω αυτού του γενικού πλαισίου πίεσης, οι/τα ακαδημαϊκοί/ές/ά με αναπηρία πολλές φορές προσπαθούν να αποκρύψουν τους τρόπους με τους οποίους η αναπηρία επηρεάζει την καθημερινότητά τους τόσο από εκείνους/ες/α που έχουν την ίδια θέση στην ακαδημαϊκή ιεραρχία, όσο και από τους/ις/α προϊστάμενους/ες/α. Ένα άτομο που συμμετείχε στην έρευνα της Ντόλαν μοιράζεται:

Οι άνθρωποι δεν ξέρουν πώς να φερθούν γύρω από την αναπηρία. Μερικές φορές, είναι πιο εύκολο να μην μιλάω σε συναδέλφους μου, αφού είναι πολύ δύσκολο να τους/ις κάνω να καταλάβουν. Δεν θέλω οι άνθρωποι να με λυπούνται ή να θεωρούν ότι δεν μπορώ να κάνω κάποια από τα καθήκοντά μου. Προσπαθώ να πάρω προαγωγή. Πραγματικά θέλω οι άνθρωποι να πιστεύουν ότι κάνω καλή δουλειά. Κάνω πραγματικά καλή δουλειά, αλλά δεν θέλω οι άνθρωποι να ξέρουν ότι κάποιες φορές δυσκολεύομαι περισσότερο από άλλες.⁵¹

Έρευνες γύρω από τις επιπτώσεις της απόκρυψης [concealability] δείχνουν ότι οι προσπάθειες να κρατηθούν κρυφές εμπειρίες που το ιατρικό μοντέλο ταξινομεί ως παθήσεις έχουν αρνητικά αποτελέσματα στη σωματική και ψυχική υγεία του ατόμου που υπόκειται σε τέτοια διαδικασία.⁵² Τα άτομα που έχουν αναπηρία που δεν είναι ορατή πρέπει να σκεφτούν πολύ προσεκτικά αν το όφελος της υποστήριξης του κοινωνικού συνόλου είναι μεγαλύτερο από το ρίσκο να βιώσουν προκατάληψη και διακρίσεις λόγω της αναπηρίας, όταν μπαίνουν σε διαδικασία να αποφασίσουν αν θα αποκαλύψουν την αναπηρία τους.⁵³

51. Στο ίδιο, σ. 87.

52. Alecia M. Santuzzi, Pamela R. Waltz, Lisa M. Finkelstein & Deborah E. Rupp, «Invisible Disabilities. Unique Challenges for Employees and Organizations», *Industrial and Organizational Psychology*, τ. 7.2 (2014), σσ. 204-219.

53. Daron Acemoglu & Joshua D. Angrist, «Consequences of Employment

Είχα τη φαντασίωση ότι θα κατακτούσα τη μονιμότητα ή θα με διόριζαν σε μια αληθινή δουλειά. Να σου πω, είχα πολύ περισσότερη νευρική παλιά να αποκαλύψω [την αναπηρία μου] κι έτσι δούλευα πολύ σκληρά και την κάλυπτα. Ήμουν σε πορεία διασφάλισης της μονιμότητας και μια φορά άφησα να μου ξεφύγει σε ένα μέλος της επιτροπής πρόσληψης ότι δυσκολευόμουν με παρενέργειες [που δημιουργεί η αναπηρία μου]. Επειδή η θέση ήταν σε απομακρυσμένη περιοχή, δυσκολεύονταν να βρουν καλό/ή υποψήφιο/α. Η απάντησή της στην αποκάλυψή μου ήταν: «Α ναι, ξέρεις, εμείς πάντα έχουμε όλους/ες/α τους/ς/α ξοφλημένους/ες/α».⁵⁴

Η Τιτσκοσκι μοιράζεται ότι, μετά την αποκάλυψη της αναπηρίας της, συνάδελφοι της και άλλοι/ες/α ακαδημαϊκοί/ές/α αμφισβητούσαν την ικανότητά της να λαμβάνει αποφάσεις και τον επαγγελματισμό της.⁵⁵ Για τον Μέρφι η αναπηρία ενείχε το ρίσκο αποκλεισμού από ένα πλαίσιο κοινωνικοποίησης που ήταν κεντρικό για την κοινωνική του επιτέλεση –τον ακαδημαϊκό χώρο– και την επιστροφή σε μια κοινωνική και οικονομική θέση από την οποία είχε παλέψει πολύ να ξεφύγει.⁵⁶ Επιπλέον, η αναπηρία σηματοδότησε την απώλεια ταυτοτήτων γύρω από τις οποίες κατανοούσε τον εαυτό του. Στη συγκινητική ανάλυσή του ο Μέρφι αναστοχάζεται γύρω από τη βιοματική εμπειρία με την κινητική του αναπηρία (που απέκτησε αργότερα στη ζωή) και αναφέρει ότι η ορατότητα και ευδιακριτότητα της αναπηρίας του οδήγησε σε έναν καταγι-

---

Protection? The Case of the Americans with Disabilities Act», *Journal of Political Economy*, τ. 109.5 (2001), σσ. 915-957 και Stephanie R. Chaudoir & Diane M. Quinn, «Revealing Concealable Stigmatized Identities. The Impact of Disclosure Motivations and Positive First-Disclosure Experiences on Fear of Disclosure and Well-being», *The Journal of Social Issues*, τ. 66.3 (2010), σσ. 570-584.

54. Dolan, *Faculty Narratives of Disability in Academic Work*, σ. 110.

55. Tanya Titchkosky, *Disability, Self, and Society*, University of Toronto Press, Τορόντο 2003.

56. Robert F. Murphy, *The Body Silent*, Henry Holt, Νέα Υόρκη 1987.

σμό από συναισθήματα και αντιφατικές συμπεριφορές συναδέλφων του με την επιστροφή του στην ακαδημία μετά από περιπέτειες υγείας και μακροχρόνια νοσηλεία. Ήρθε αντιμέτωπος με τον φόβο, τον δισταγμό, τον έπαινο και την έκπληξη ότι μπορούσε να εκπληρώνει τα ακαδημαϊκά του καθήκοντα. Όπως και τα άτομα με αναπηρία που δεν δραστηριοποιούνται στον χώρο της ακαδημίας, οι/τα ακαδημαϊκοί/ές/ά με αναπηρία έχουν να διαχειριστούν τα φυσικά εμπόδια που παράγονται από την έλλειψη υποδομών, την πίεση να εκπληρώσουν κοινωνικά στερεότυπα που αφορούν κυρίαρχες ρητορικές γύρω από την αναπηρία.

Οι κυρίαρχες εννοιολογήσεις αξιοκρατίας στις ΗΠΑ δίνουν έμφαση σε ρητορικές προσωπικές ευθύνης όσον αφορά την επιτυχημένη επιτέλεση κοινωνικών ρόλων· η «επιτυχία», με τη σειρά της, συνάδει με την προαγωγή που επιτυγχάνεται μέσω της παραγωγικότητας στο έπακρον.⁵⁷ Η ακαδημία θεωρείται χώρος που προάγει τη γνώση, την καινοτομία και την αποδοχή της διαφορετικότητας. Ως προς το τελευταίο, έχουν γίνει σημαντικά βήματα. Ωστόσο, έρευνες δείχνουν ότι οι ομάδες που έχουν ιστορικά περιθωριοποιηθεί (όπως οι γυναίκες, τα μαύρα άτομα)⁵⁸ έχουν να διαχειριστούν όχι μόνο τη συστηματική ανισότητα που έχει αντίκτυπο στην επαγγελματική τους δραστηριοποίηση αλλά και το στρες των ευθυνών που έχουν όλοι/ες/α οι/τα ακαδημαϊκοί/ές/ά.⁵⁹ Άλλοι/ες/α αναφέ-

57. Goodley, *Dis/Ability Studies. Theorising Disablism and Ableism*.

58. Η συγγραφέας αναγνωρίζει ότι ίσως υπάρχουν διαφορετικές προτιμήσεις όσον αφορά το ζήτημα αυτοπροσδιορισμού της/ων ταυτότητας/ων. Η απόφασή της σε σχέση με την επιλογή των όρων εντάσσεται σε ένα γενικότερο πλαίσιο ενεργών συζητίσεων στην ακαδημία και έχει επιρροές από τις συνεισφορές στοχαστ(ρι)ών του/ων μαύρου/ων και του αυτόχθονου/ων φεμινισμού/ών.

59. Darwin D. Hendel & Aaron S. Horn, «The Relationship between Academic Life Conditions and Perceived Sources of Faculty Stress Over Time»,

ρουν ότι όσοι/ες/α ενσαρκώνουν περισσότερες από μία ταυτότητες που έχουν περιθωριοποιηθεί ή/και περιθωριοποιούνται δουλεύουν πολύ περισσότερο επειδή αναλαμβάνουν περισσότερες ευθύνες.⁶⁰

Επίλογος

Το ζήτημα της αναπηρίας κατέχει μια ιδιαίτερη θέση όσον αφορά την ανάλυση των δυναμικών περιθωριοποίησης σε ακαδημαϊκά πλαίσια. Από τη μια, τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα (ιδιαίτερα αυτά που βρίσκονται στις ΗΠΑ) προάγουν ρητορικές αποδοχής της διαφορετικότητας και ένταξης όλων· από την άλλη, η ισότιμη δραστηριοποίηση ατόμων με αναπηρία συνεπάγεται την αναδιαμόρφωση του φυσικού περιβάλλοντος στο οποίο κινούνται, διαδικασία η οποία στον νου των εργοδοτών είναι χρονοβόρα και κοστοβόρα.⁶¹ Οι αξίες αποδοχής της διαφορετικότητας και της ένταξης είναι αναγκαίο να είναι στο επίκεντρο συζητήσεων και είναι σημαντικό να μεταφράζονται και σε δράση σε όλους τους χώρους (συμπεριλαμβανομένου του ακαδημαϊκού), όμως –όπως αναφέρει ο Ντέιβις– είναι σημαντικό να αναλύουμε κριτικά τον τρόπο με τον οποίο νοηματοδοτούνται αυτές οι έννοιες αλλά και τον τρόπο με τον οποίο εμφανίζονται σε διάφορες πρακτικές.⁶²

Journal of Human Behavior in the Social Environment, τ. 17.1-2 (2008), σσ. 61-88.

60. Linda Muzzin, «How Fares Equity in an Era of Academic Capitalism? The Role of Contingent Faculty», στο Adrienne S. Chan & Donald Fisher (επιμ.), *The Exchange University. Corporatization of Academic Culture*, UBC Press, Βανκούβερ 2008, σσ. 105-124.

61. Dolan, *Faculty Narratives of Disability in Academic Work*.

62. Davis, *The End of Normal. Identity in a Biocultural Era*.

Οι αναπαραστάσεις της αναπηρίας στον ακαδημαϊκό χώρο νομίζω ότι είναι ένα πολύ καλό παράδειγμα να δούμε πώς «μεταφέρονται» όχι μόνο κυρίαρχες εννοιολογήσεις γύρω από την αναπηρία αλλά και προσδοκίες που αφορούν την εργασία και την παραγωγικότητα. Οι/τα ακαδημαϊκοί/ές/ά με αναπηρία καλούμαστε να σκεφτούμε πρακτικά ζητήματα που αφορούν τις ανάγκες μας σχετικά με την προσβασιμότητα (τόσο εντός του εργασιακού μας χώρου, όσο και κατά τη διάρκεια των ερευνητικών μας δραστηριοτήτων): επιπλέον, έχουμε να διαπραγματευτούμε και με στερεότυπα που εμπλέκονται σε διαδικασίες ορόσημα για την ύπαρξη και ανέλιξή μας στον ακαδημαϊκό χώρο. Αντιλήψεις μισαναπηρισμού και εξιδανικευμένης κανονικότητας που διαμορφώνουν τους τρόπους με τους οποίους προσεγγίζουμε, για παράδειγμα, την επιτόπια έρευνα διαμορφώνουν ένα πλαίσιο που (ανα-)παράγει ανισότητες ευκαιριών όσον αφορά τη συμμετοχή ατόμων με αναπηρία: αυτό με τη σειρά του συμβάλλει στην κανονικοποίηση συστημικών νορμών και πρακτικών αποκλεισμού. Αυτές αλληλεπιδρούν με τις κοινωνικές νομοταδοτήσεις που κυριαρχούν όσον αφορά την αναπηρία. Οι ρητορικές γύρω από τη διαφορετικότητα και την ένταξη είναι θεμελιώδεις, αφού αναδεικνύουν την ποικιλομορφία των εμπειριών και συμβάλλουν στην επαναδιαπραγμάτευση των νομοταδοτήσεών μας γύρω από την ταυτότητα που έχουμε ως ακαδημαϊκοί/ές/ά (με ή χωρίς αναπηρία) και γύρω από τις πρακτικές που επιτελούμε στην ακαδημία.

Επισημάνσεις

1. Πριν από την έναρξη της επιτόπιας έρευνας, το πρότζεκτ εγκρίθηκε από την Επιτροπή Ηθικής του Πολιτειακού Πανεπιστημίου της Αριζόνα. Η έρευνα έχει τη στήριξη της αρμόδιας επιτροπής του Έθνους Νάβαχο.

2. Η συγγραφέας δηλώνει ότι δεν υπάρχει σύγκρουση συμφερόντων.
3. Οι μεταπτυχιακές σπουδές της συγγραφέως υποστηρίχθηκαν από σχετική υποτροφία από το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ). Η επιτόπια έρευνα κατέστη δυνατή με την υποστήριξη του Εθνικού Οργανισμού Επιστημών [National Science Foundation (NSF)] των ΗΠΑ και από μία ερευνητική υποτροφία από τη Σχολή Εξέλιξης του Ανθρώπου και Κοινωνικής Αλλαγής [School of Human Evolution and Social Change (SHESC)] του Πολιτειακού Πανεπιστημίου της Αριζόνα.
4. Η συγγραφή της διδακτορικής διατριβής στην οποία βασίζεται το παρόν κείμενο κατέστη δυνατή χάρη σε μια υποτροφία από τη Σχολή Εξέλιξης του Ανθρώπου και Κοινωνικής Αλλαγής του Πολιτειακού Πανεπιστημίου της Αριζόνα.
5. Η συγγραφέας υποστηρίζει το δικαίωμα (αυτο-)προσδιορισμού ως προς το φύλο και τις άλλες ταυτότητες. Έχει γίνει προσπάθεια να συμπεριληφθούν το αρσενικό, θηλυκό και ουδέτερο γένος στο παρόν κείμενο. Η συγγραφέας αναγνωρίζει ότι υπάρχουν και άλλες εκφάνσεις όσον αφορά το φύλο που δεν καθρεφτίζονται ξεκάθαρα στην ελληνική γλώσσα. Ευχαριστώ τις Μαρινούδη, Δέλτσου και Ριμπόλι για τις συζητήσεις περί φύλου.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους/ις/α συμμετέχοντες/ουσες/οντα στην επιτόπια έρευνα για τον χρόνο, την καλοσύνη και τις ιστορίες που μοιράστηκαν μαζί μου. Ευχαριστώ τους/ις/α επιμελητές/ριες/ά για τα σχόλια που βελτίωσαν το τελικό κείμενο. Θερμές ευχαριστίες στον Τζόναθαν Μόπιν [Jonathan Maurin] και την Ντιάνα Ριμπόλι [Diana Riboli] για την υπο-

στήριξή τους καθ' όλη τη διάρκεια του διδακτορικού μου. Σας ευχαριστώ που με υποστηρίζετε μέχρι και σήμερα. Ευχαριστώ πολύ όλους/ες/α εκείνους/ες/α που βοήθησαν κατά την επιτόπια έρευνα ακόμη κι αν δεν παρείχαν συνέντευξη. Τέλος, ευχαριστώ τη Ριμπόλι, τον Σακελλαρίου και τη Μαίρη Μαργαρώνη για τη βοήθειά τους με αυτό το κείμενο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Acemoglu, Daron & Angrist, Joshua D., «Consequences of Employment Protection? The Case of the Americans with Disabilities Act», *Journal of Political Economy*, τ. 109.5 (2001), σσ. 915-957.
- Barnartt, Sharon N. & Scotch, Richard, *Disability Protests. Contentious Politics, 1970-1999*, Gallaudet University Press, Ουάσιγκτον 2001.
- Barnes, Colin, Oliver, Mike & Barton, Len (επιμ.), *Οι σπουδές για την αναπηρία σήμερα*, μτφρ. Μαρίνα Κόρφα, επιμ. Γιώτα Καραγιάννη, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2014.
- Bradley, Candice, «Doing Fieldwork with Diabetes», *Cultural Anthropology Methods*, τ. 9.2 (1997), σσ. 1-8.
- Campbell, Fiona Kumari, «Exploring Internalized Ableism Using Critical Race Theory», *Disability & Society*, τ. 23.2 (2008), σσ. 151-162.
- Campbell, Fiona Kumari, «Inciting Legal Fictions. "Disability's" Date with Ontology and the Ableist Body of Law», *Griffith Law Review*, τ. 10.1 (2001), σσ. 42-62.
- Campbell, Fiona Kumari, «Refusing Able(ness). A Preliminary Conversation about Ableism», *M/C Journal*, τ. 11.3 (2008), διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://journal.media.culture.org.au/index.php/mcjournal/article/view/46>.
- Chaudoir, Stephanie R. & Quinn, Diane M., «Revealing Concealable Stigmatized Identities. The Impact of Disclosure Motivations and Positive First-Disclosure Experiences on Fear of Disclosure and Well-being», *The Journal of Social Issues*, τ. 66.3 (2010), σσ. 570-584.
- Davis, Lennard J., *The End of Normal. Identity in a Biocultural Era*, The University of Michigan Press, Αττάρις 2013.
- Dimitriadis, Vassilios, Kousoulis, Antonis A., Markaki, Adelais, Sgantzos, Markos N., Hadjipavlou, Alexander & Lionis, Christos, «Quality Assessment Systems in Rehabilitation Services for People with a Disability in Greece. A Critical Review», *Disability & Health Journal*, τ. 6.3 (2013), σσ. 157-164.
- Dolan, Vera Lúcia Brandão, *Faculty Narratives of Disability in Academic Work* (διδ. διατριβή), University of Toronto, Department of

- Leadership, Higher & Adult Education, Τορόντο 2018, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://tspace.library.utoronto.ca/handle/1807/89869>.
- Dunn, Dana S. & Andrews, Erin E., «Person-First and Identity-First Language. Developing Psychologists' Cultural Competence Using Disability Language», *American Psychologist*, τ. 70.3 (2015), σσ. 255-264.
- Farella, John R., *The Main Stalk. A Synthesis of Navajo Philosophy*, University of Arizona Press, Τούσον 1984.
- Farmer, Paul, «An Anthropology of Structural Violence», *Current Anthropology*, τ. 45.3 (2004), σσ. 305-325.
- Ferrigon, Philip & Tucker, Kevin, «Person-First Language vs. Identity-First Language. An Examination of the Gains and Drawbacks of Disability Language in Society», *Journal of Teaching Disability Studies*, 01-2019, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://jtds.commons.gc.cuny.edu/person-first-language-vs-identity-first-language-an-examination-of-the-gains-and-drawbacks-of-disability-language-in-society/>.
- Goodley, Dan, *Disability Studies. An Interdisciplinary Introduction*, Sage, Λονδίνο & Θάουζαντ Όουκς 2017 [2011].
- Goodley, Dan, *Dis/Ability Studies. Theorising Disablism and Ableism*, Routledge, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2014.
- Hall, Tim, Healey, Mick & Harrison, Margaret, «Fieldwork and Disabled Students. Discourses of Exclusion and Inclusion», *Transactions of the Institute of British Geographers*, τ. 27.2 (2002), σσ. 213-231.
- Hendel, Darwin D. & Horn, Aaron S., «The Relationship between Academic Life Conditions and Perceived Sources of Faculty Stress over Time», *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, τ. 17.1-2 (2008), σσ. 61-88.
- Howell, Nancy, *Surviving Fieldwork. A Report of the Advisory Panel on Health and Safety in Fieldwork*, American Anthropological Association, Ουάσινγκτον 1990.
- Hughes, Bill & Paterson, Kevin, «The Social Model of Disability and the Disappearing Body. Towards a Sociology of Impairment», *Disability & Society*, τ. 12.3 (1997), σσ. 325-340.
- Imrie, Rob F. & Wells, P. E., «Disablism, Planning, and the Built

- Environment», *Environment and Planning C. Government and Policy*, τ. 11.2 (1993), σσ. 213-231.
- Iosifides, Theodoros & Papageorgiou, Dimitrios, «Disability in Lesbos and Chios, Greece. Key Findings from Multi-Methodological Social Research», *The Cyprus Journal of Sciences*, τ. 6 (2008), σσ. 17-33.
- Kasnitz, Devva & Shuttleworth, Russell, «Engaging Anthropology in Disability Studies», *Position Papers in Disability Studies*, τ. 1.1, Rehabilitation Research and Training Center on Independent Living and Disability Policy, World Institute on Disability, Όουκλαντ 1999, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/259112550_Engaging_Anthropology_in_Disability_Studies.
- Linton, Simi, «Disability Studies/ Not Disability Studies», *Disability & Society*, τ. 13.4 (1998), σσ. 525-539.
- Magoulios, George N. & Trichopoulou, Anna, «Employment Status for People with Disabilities in Greece», *South-Eastern Europe Journal of Economics*, τ. 1 (2012), σσ. 25-40.
- Μαρινουδί, Σούλα, «Συνδιαμορφωμένοι δεσμοί/ αθόρυβες ζωές. Αντιστικοί/ές και ζώα πέρα από την ομιλία και τους περιορισμούς του ικανοτισμού», *Φεμινιστικά*, τ. 4 (2021), διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://feministika.net/syndiamorfomenoi-desmoi-athoryves-zoes/>.
- Michalko Rod & Titchkosky, Tanya, «Putting Disability in Its Place. It's Not a Joking Matter», στο James C. Wilson & Cynthia Lewiecki-Wilson (επιμ.), *Embodied Rhetorics. Disability in Language and Culture*, Southern Illinois University Press, Κάριμποντεϊλ & Έντουαρτσβιλ 2001, σσ. 200-228.
- Murphy, Robert F., *The Body Silent*, Henry Holt, Νέα Υόρκη 1987.
- Muzzin, Linda «How Fares Equity in an Era of Academic Capitalism? The Role of Contingent Faculty», στο Adrienne S. Chan & Donald Fisher (επιμ.), *The Exchange University. Corporatization of Academic Culture*, UBC Press, Βανκούβεργ 2008, σσ. 105-124.
- National Science Foundation, «Women, Minorities, and Persons with Disabilities in Science and Engineering», διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.nsf.gov/statistics/2017/nsf17310/data.cfm>.
- Navajo Nation, «History», διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.navajo-nsn.gov/history>.

- Oliver, Michael, *Αναπηρία και πολιτική*, μτφρ. Θάλεια Μπεκεριδου, επιμ. Γιώτα Καραγιάννη, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2009.
- Oliver, Michael & Barnes, Colin, *The New Politics of Disablement*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2012.
- Rotarou, Elena S. & Sakellariou, Dikaios, «Access to Health Care in an Age of Austerity. Disabled People's Unmet Needs in Greece», *Critical Public Health*, τ. 29.1 (2019), σσ. 48-60, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09581596.2017.1394575>.
- Santuzzi, Alecia M., Waltz, Pamela R., Finkelstein, Lisa M. & Rupp, Deborah E., «Invisible Disabilities. Unique Challenges for Employees and Organizations», *Industrial and Organizational Psychology*, τ. 7.2 (2014), σσ. 204-219.
- Shakespeare, Tom, «A Response to Liz Crow», *Coalition*, 09-1992, σσ. 40-42.
- Shakespeare, Tom, «Cultural Representation of Disabled People. Dustbins for Disavowal?», *Disability & Society*, τ. 9.3 (1994), σσ. 283-299.
- Titchkosky, Tanya, *Disability, Self, and Society*, University of Toronto Press, Τορόντο 2003.
- Tregaskis, Claire & Goodley, Daniel, «Disability Research by Disabled and Non-Disabled People. Towards a Relational Methodology of Research Production», *International Journal of Social Research Methodology*, τ. 8.5 (2005), σσ. 363-374.
- Varvarezou, Dimitra Mari, *Interactions in Healthcare. Social Perceptions and Experiences of Physical Disability Among Diné Individuals With Physical Disabilities, Family Members, and Diné/ Non Indigenous Service Providers and Healthcare Workers* (διδ. διατριβή), Arizona State University, School of Human Evolution and Social Change, Τεμπέ 2020, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://keep.lib.asu.edu/items/158489>.
- Waziyatawin & Yellow Bird, Michael, «Beginning Decolonization», στο Waziyatawin Angela Wilson & Michael Yellow Bird (επιμ.), *For Indigenous Eyes Only. A Decolonization Handbook*, School of American Research, Σάντα Φε 2005, σσ. 1-8.
- Wolbring, Gregor, «The Politics of Ableism», *Development*, τ. 51.2 (2008), σσ. 252-258.

ΣΙΩΠΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.
ΣΤΙΓΜΙΟΤΥΠΑ ΜΙΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΔΡΑΣΗΣ¹

Εμμανουήλ Δέγλερης

Το να εργάζεσαι σαν εκπαιδευτικός ειδικής αγωγής είναι μία ιδιόμορφη εμπειρία. Όχι αναγκαστικά. Εξαρτάται μάλλον από τον τρόπο που σχετίζεσαι με την επαγγελματική σου ταυτότητα και πρακτική. Το σχολείο μπορεί να διαβαστεί σαν θεσμός στην τομή των αναλύσεων της κριτικής παιδαγωγικής και των ετερογενών κριτικών προσεγγίσεων του ιατρικού/ πατερναλιστικού μοντέλου της αναπηρίας. Για την πρώτη, αποτελεί ένα πεδίο σύγκρουσης διαφορετικών κοινωνικών επιταγών. Οι επιταγές που συγκρουσιακά διαμορφώνουν τον σχολικό θεσμό εκφράζονται μέσα από τρεις βασικές λειτουργίες: Πρώτον, τη συσσώρευση κεφαλαίου, υπό τη μορφή δημιουργίας ενός ιεραρχικά διαρθρωμένου πληθυσμού εργαζομένων. Δεύτερον, την παραγωγή, τόσο με οικο-

---

1. Το κείμενο αυτό βασίζεται στη διπλωματική εργασία μου με τίτλο *Σιωπές και περάσματα. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού της ιδιωτικής παράλληλης στήριξης στην ένταξη ενός ανάπηρου μαθητή/ μία έρευνα δράσης* (2021, διαθέσιμη στη διεύθυνση: <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/2944090/file.pdf>), που εκπονήθηκε για το μεταπτυχιακό Ειδική Αγωγή του ΤΕΑΠΗ του ΕΚΠΑ, με επιβλέποντα τον Βασίλη Τσάφο. Από την εκδοχή που παρουσιάζεται εδώ λείπουν οι αναφορές στις εργασιακές σχέσεις του εκπαιδευτικού αλλά και ένα κομμάτι που αφορά τη διαχείριση του διαλείμματος. Παρ' ότι και τα δύο προσφέρουν περισσότερες αποχρώσεις στην όλη εμπειρία, δεν αλλάζουν τη γενική εικόνα της παρέμβασης.

νομικούς όρους, στον βαθμό που παράγει αναγκαία τεχνική/διοικητική γνώση, όσο και με όρους διάρθρωσης του ίδιου του θεσμού πάνω στο πρότυπο εργοστάσιο/ κρατική γραφειοκρατία. Και τέλος, τη νομιμοποίηση, μέσα από την κατασκευή και αναδημιουργία ιδεολογιών που νομιμοποιούν την υπάρχουσα κοινωνική ιεράρχηση, συγκαλύπτοντάς τη με μία υποτιθέμενη ουδετερότητα.² Για τις κριτικές προσεγγίσεις του ιατρικού μοντέλου της αναπηρίας, η τελευταία μπορεί να γίνει κατανοητή στο μακροεπίπεδο της κοινωνικής πρόνοιας ως μία γραφειοκρατική κατηγορία που αναπτύχθηκε σαν απάντηση στο πρόβλημα της κατηγοριοποίησης του πληθυσμού σε δυνάμενους και μη να εργαστούν και που, σαν βιωμένη κοινωνική πρακτική, υποβασιμάζει την ηγεμονία συγκεκριμένων κομματιών της κρατικής ή ιδιωτικής γραφειοκρατίας, συγκεκριμένα των γιατρών και των επαγγελματιών της φροντίδας και της υγείας, επί των ανάπηρων υποκειμένων.³ Μπορεί να γίνει επίσης κατανοητή στο επίπεδο της πολιτισμικής συγκρότησης της ταυτότητας και της υποκειμενοποίησης ως δομική χρήση των μη αρτιμελών υποκειμένων σαν σημείων όπου εκφράζεται η δυσφορία γύρω από την αποδοχή της οικείας ευαλωτότητας των αρτιμελών.⁴ Ενώ, τέλος, μπορεί να γίνει κατανοητή και στο μικροεπίπεδο της κα-

2. Michael W. Apple & Lois Weis, «Ιδεολογία και πρακτική στη σχολική εκπαίδευση. Μια πολιτική και εννοιολογική εισαγωγή», μτφρ. Βάνα Σταυρίδη, στο Παναγιώτα Γούναρη & Γιώργος Γρόλλιος (επιμ.), *Κριτική παιδαγωγική. Μια συλλογή κειμένων*, Gutenberg, Αθήνα 2010, σσ. 121-159.

3. Michael Oliver, *Αναπηρία και πολιτική*, μτφρ. Θάλεια Μπεκερίδου, επιμ. & πρόλ. Γιώτα Καραγιάννη, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 83-114.

4. Rosemarie Garland-Thomson, *Extraordinary Bodies. Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1997, σσ. 5-7. Αλλά και Tom Shakespeare, «Cultural Representation of Disabled People. Dustbins for Disavowal?», *Disability & Society*, τ. 9.3 (1994), σσ. 283-289.

θημερινής διαντίδρασης αρτιμελών και μη υποκειμένων ως σκιαγράφηση όλων εκείνων των καθημερινών πρακτικών κωδίκων που κάνουν δυνατή και αναπαράγουν τη μεταξύ τους άνιση σχέση.⁵

Σημείο αναλυτικής συνάντησης των δύο οπτικών αποτελεί ο αστερισμός των εκπαιδευτικών θεσμών της ειδικής αγωγής. Με βάση δηλαδή τα παραπάνω, το σύνολο των θεσμών της ειδικής αγωγής αποτελεί έναν ιδιαίτερο τρόπο διαχείρισης αλλά και αναπαραγωγής του πλεονάζοντος πληθυσμού της γενικής εκπαίδευσης.⁶ Πυρήνας μιας τέτοιου είδους κριτικής είναι το γεγονός ότι η διχοτόμηση του σχολείου σε γενικό και ειδικό είναι ήδη παρούσα στο γενικό πλαίσιο σαν συγκάλυψη των κοινωνικών χαρακτηριστικών των μαθητ(ρι)ών που συστηματικά αποτυγχάνουν στο γενικό σχολείο.⁷ Με αφετηρία αυτή τη διαπίστωση, η διάχυση της ενταξιακής/ συμπεριληπτικής ορολογίας και οι εκπαιδευτικές πρακτικές στις οποίες αναφέρεται μπορούν να γίνουν κατανοητές σαν *διστακτική σχολειοποίηση*:⁸ οι μαθητές/ριες με αναπηρία είτε αποκλείονται στο ειδικό σχολείο είτε εντάσσονται με ρηχό τρόπο στο γενικό – ρηχό με την έννοια ότι τα χαρακτηριστικά του εκείνα που τους/ις αποκλείουν δεν τροποποιούνται. Αντιθέτως, προωθείται μία εξατομικευμένη και εξατομικεύουσα παιδαγωγική πρακτική με άξονα τη «φύση» του μειονεκτικού ατόμου, που έχει το παρό-

5. Erving Goffman, *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαράμενης ταυτότητας*, μτφρ. Δήμητρα Μακρυνιώτη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.

6. Roger Slee, *Η ενταξιακή εκπαίδευση δεν είναι νεκρή, απλώς μυρίζει περίεργα*, μτφρ. Αλίκη Κοσφολόγου, Gutenberg, Αθήνα 2020.

7. Roger Slee, «Beyond Special and Regular Schooling? An Inclusive Education Reform Agenda», *International Studies in Sociology of Education*, τ. 18.2 (2008), σσ. 99-116.

8. Roger Slee, «Driven to the Margins. Disabled Students, Inclusive Schooling and the Politics of Possibility», *Cambridge Journal of Education*, τ. 31.3 (2001), σσ. 385-397.

δοξο –φαινομενικά– αποτέλεσμα να ομνύει στην εξατομίκευση ενώ την απομακρύνει συνεχώς από τον φυσικό της τόπο, τη γενική τάξη.⁹ Ειπωμένο αλλιώς, το γενικό σχολείο έχει συστηματικά ειδική στόχευση ως προς τα υποκειμένα στα οποία απευθύνεται. Από αυτή την άποψη, στη σχέση γενικής και ειδικής εκπαίδευσης, ό,τι ξεκινά σαν αποκλεισμός και ιεράρχηση στο γενικό σχολείο, αναδιπλασιάζεται σαν δημιουργία ενός ξεχωριστού εκπαιδευτικού κλάδου, της ειδικής αγωγής.

Μια οπτική σαν την παραπάνω φέρνει μαζί της και μια ανάλογη σχέση με τον επαγγελματικό σου εαυτό. Με ορίζοντα το ξεπέραςμα της ειδικής αγωγής τόσο ως ξεχωριστού εκπαιδευτικού κλάδου όσο και ως ξεχωριστής –προπτυχιακής ή μεταπτυχιακής– εκπαίδευσης, πώς μπορεί να μοιάζει η καθημερινότητα στο σχολείο; Πρόκειται για μία μάλλον συνεχή και –κατά το δυνατόν– συστηματική αναζήτηση των όρων και ορίων του πεδίου της παιδαγωγικής σου πρακτικής. Αναζήτηση που παίρνει τη μορφή ερωτημάτων που επανέρχονται: Πώς συγκροτείται ο ρόλος σου, τόσο στο επίπεδο των λόγων για την αναπηρία όσο και των υπονοούμενων πρακτικών; Τι είδους προσδοκίες επενδύονται στον εκπαιδευτικό που αναλαμβάνει να εργαστεί στο τμήμα ένταξης ή σαν παράλληλη στήριξη; Ποιες στρατηγικές έχουν τη δυνατότητα να λειτουργήσουν συμπεριληπτικά; Ποιους και τι είδους περιορισμούς συναντούν, με ποιον τρόπο και σε ποιον βαθμό μπορούν να τους υπερβούν;

*

---

9. Philippe Meirieu, *Παιδαγωγική. Από τους κοινούς τόπους στις έννοιες-κλειδιά*, μτφρ. Χάρης Παπαδόπουλος, Εύμαρος, Αθήνα 2021, σσ. 100-111.

*Pity would be no more,
If we did not make somebody Poor:
And Mercy no more could be,
If all were as happy as we;*

William Blake, «The Human Abstract», *Songs of Experience*

Με τον Γιάννη γνωριστήκαμε ελάχιστας –δύο ή τρεις– μέρες πριν από το άνοιγμα των σχολείων. Σε μία συνάντηση με εκείνον και τη μητέρα του, έμαθα τις πρώτες πληροφορίες γι' αυτόν: Ήταν ένα αγόρι που φοιτούσε στην Γ' δημοτικού γενικού σχολείου και είχε κάνει επαναφοίτηση. Έχοντας διάγνωση σπαστικής τριπληγίας, συνοδευόταν τα δύο προηγούμενα χρόνια στο σχολείο από μία εκπαιδευτικό που εργαζόταν σε καθεστώς ιδιωτικής παράλληλης στήριξης. Έμαθα ότι η σχέση του με την παράλληλη ήταν πολύ στενή – ήταν «αυτοκόλλητοι», όπως είπε η μητέρα του. Με βάση αυτή τη σύντομη γνωριμία ξεκίνησε η σχολική χρονιά και αναγκαία έτσι ο πρώτος καιρός αφιερώθηκε στο «γέμισμα» των πρώτων αυτών περιγραφών με εμπειρίες γύρω από το παρόν και το παρελθόν του μαθητή, μια προσπάθεια να αποκτήσει συγκεκριμένο περιεχόμενο το «αυτοκόλλητοι».

Οι σιωπές, η ασφυκτική δύαδα και ο μικρότερος συμμαθητής

Ο Γιάννης είναι ένα αγόρι μεσαίου αναστήματος με εμφανή δυσκολία στην κίνησή του, ειδικά στην αριστερή πλευρά του σώματός του, στο χέρι αλλά και στο πόδι. Το πρώτο διάστημα η κίνηση κυριαρχούσε στη σχέση μου μαζί του. Η είσοδος του σχολείου διέθετε ράμπια, όχι όμως και η τάξη του, που βρισκόταν στον πρώτο όροφο του κτιρίου. Φτιάχτηκε έτσι αναγκαστικά μια καθημερινή ρουτίνα κατά την οποία ανεβαίναμε και κατεβαίναμε μαζί τα είκοσι σκαλιά του πρώτου ορόφου.

Το πρωί, στο σχόλασμα και δύο φορές σε κάθε διάλειμμα, μία πάνω, μία κάτω. Ο ρυθμός υπαγορευόταν πάντοτε από τη βραδύτερη κίνηση του Γιάννη. Εκείνος φαινόταν ελάχιστα εξοικειωμένος με τις ρουτίνες του σχολείου (να φτιάχνει την τσάντα του, να βγάζει την κασετίνα και βιβλία κ.ο.κ.) αλλά και τις απαραίτητες κινήσεις για αυτοεξυπηρέτηση (να κρατάει και να χειρίζεται το τάπερ του φαγητού, να χρησιμοποιεί την τουαλέτα). Αποζητούσε συνεχώς τη βοήθειά μου, ενώ η επιδιωκόμενη εγγύτητα με τον εκπαιδευτικό της παράλληλης είχε το συναισθηματικό της αντίστοιχο στην απόσταση από τη γενική εκπαιδευτικό της τάξης, την Έρικα, με την οποία απέφυγε αρχικά να εμπλακεί απευθείας. Η εγγύτητα με άλλα λόγια των δύο, ανάπηρου μαθητή και εκπαιδευτικού της παράλληλης στήριξης, ήταν ταυτόχρονα η απόσταση της τρίτης, της εκπαιδευτικού γενικής αγωγής. Εάν η απόσταση αυτή μεταξύ Έρικας και Γιάννη εξέφραζε χωρίς αμφιβολία έναν φόβο μπροστά στην οριοθέτηση ενός ανάπηρου μαθητή, η απουσία παρατηρήσεων, σαν οίκτος προς εκείνον που είναι υπερβολικά εύθραυστος για να οριοθετηθεί, υπονοούσε την ίδια στιγμή και τον ανάλογο καταμερισμό εργασίας μεταξύ παράλληλης στήριξης και γενικής εκπαιδευτικού. Αργότερα (ημερολόγιο, 10-11-2017), η επιλογή για έναν καταμερισμό εργασίας που τοποθετούσε τον ανάπηρο μαθητή στην αποκλειστική δικαιοδοσία της παράλληλης στήριξης, εκφράστηκε και ρητά από την Έρικα, όταν σε διάλογο μαζί της της ζητήθηκε ένας πιο ενεργός ρόλος στην τάξη και εκείνη προτίμησε τον τυπικό καταμερισμό εργασίας. Ο τελευταίος αποτελεί εξάλλου και την προσδοκία που φαίνεται να εισπράττουν συννηθέστερα οι εκπαιδευτικοί της παράλληλης στήριξης από τους εκπαιδευτικούς της γενικής.¹⁰

Όσον αφορά τους όρους της έκφρασης των συναισθημά-

10. Tryfon Mavropalias & Dimitris Anastasiou, «What Does the Greek

των του Γιάννη στην τάξη, χαρακτηριστική μου φάνηκε η τοποθέτησή του –απ’ τις πρώτες του στην ομάδα– κατά τη διάρκεια ενός μαθήματος θρησκευτικών (ημερολόγιο, 30-10-2017). Κάνανε στην τάξη για τον θυμό και η Έρικα ρωτούσε κατά σειρά τον καθένα και την καθεμία, τι κάνει όταν θυμώνει – ένας λ.χ. είπε: «Όταν θυμώνω μου ῥχεται να χτυπήσω το κεφάλι μου στον τοίχο». Όταν ήρθε η σειρά του Γιάννη, εκείνος έκανε: «Όταν θυμώνω, προσπαθώ να συγκρατηθώ». Η συγκρατημένη και σχετικά «μεγαλίστικη» τοποθέτηση του Γιάννη, είναι ενδεικτική των όρων και των ορίων της επιτρεπτής έκφρασης μη αρτιμελών υποκειμένων στον δημόσιο χώρο. Καθώς για τα αρτιμελή υποκείμενα η συνάντηση με την αναπηρία είναι τρομακτική, επειδή η τελευταία αποτελεί «μία ζώσα υπενθύμιση της ευθραυστότητας του σώματος»,¹¹ τα μη αρτιμελή υποκείμενα γίνονται οι τόποι όπου συμπυκνώνονται μία σειρά από άγχη και φοβίες των αρτιμελών.¹² Σαν συνέπεια, η κεντρική επιταγή στην επαφή με τους αρτιμελείς είναι ουσιαστικά μία επιταγή χαρωπότητας: να φερθώ έτσι ώστε να μην ανακινήσω άγχη και φοβίες των αρτιμελών. Από αυτή την άποψη, η περιχαράκωση της δημόσιας έκφρασης των συναίσθημάτων, κατά βάση στο φάσμα εκείνο που είναι πρόσφορο για την άμβλυνση της δυσφορίας των αρτιμελών, αντιστοιχεί στην εσωτερική φίμωση εκείνων των πλευρών της ανάπηρης υποκειμενικότητας που δείχνουν αυτονομία, ανεξαρτησία, πρωτοβουλία, όπως λ.χ. το να θυμώνει κανείς και να το εκφράζει. Έτσι, η κοινωνικοποίηση των αναπήρων διεξάγεται αναγκαστικά σε ένα πλαίσιο που απαιτεί την αποσιώπηση

Model of Parallel Support Have to Say About Co-teaching?», *Teaching and Teacher Education*, τ. 60 (2016), σσ. 224-233.

11. Robert F. Murphy, *The Body Silent. The Different World of the Disabled*, W. W. Norton, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 1990, σ. 229.

12. Garland-Thomson, *Extraordinary Bodies. Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*.

της εμπειρίας τους.¹³ Η σιωπή αυτή και η περιχαράκωση του πρώτου καιρού φαινόταν και στη σχέση του Γιάννη με το υλικό και τις πρακτικές υποστήριξης μέσα στην τάξη. Χωρίς να είναι ο ίδιος αμβλύωπας, είχε γίνει η επιλογή να χρησιμοποιεί την ειδική εκδοχή των βιβλίων του οργανισμού που προορίζονται για τους/ις αμβλύωπες μαθητές/ριες, καθώς το συγκεκριμένο υλικό είχε φανεί να του είναι βολικότερο. Παράλληλα, η δυσκολία του να προσανατολιστεί πάνω στο χαρτί είχε κάνει απαραίτητο το να τοποθετεί το δάχτυλό του πάνω στις γραμμές του κεμένου, όταν διάβαζε, κι ανάμεσα στις λέξεις, όταν έγραφε. Οι δύο αυτές τροποποιήσεις που του ήταν αναγκαίες και που τον διαφοροποιούσαν από την υπόλοιπη ομάδα αντιμετωπιζόνταν από τον ίδιο η πρώτη με σιωπή και η δεύτερη με άρνηση: Όταν μία συμμαθήτριά του τον ρώτησε για τα διαφορετικά βιβλία, αγνόησε τελείως την ερώτηση ενώ, ταυτόχρονα και παρά τις συχνές παροτρύνσεις, αρνιόταν συστηματικά να χρησιμοποιήσει το δάχτυλό του στη γραφή και την ανάγνωση.

Το πλαίσιο του έδινε εξάλλου πολλούς λόγους για να έχει μια τέτοια στάση. Η γυμναστική αναδείχθηκε γρήγορα σε σημαντικό πεδίο τριβών. Στο δεύτερο κιόλας μάθημα, και ενώ γινόταν η γνωριμία και η σχετική συνεννόηση για το πώς θα δουλεύαμε σε σχέση με τον Γιάννη μέσα στη χρονιά, η γυμνάστρια κρατούσε μία τελείως αρνητική στάση φωνάζοντας, μπροστά στην ομάδα αλλά και τον Γιάννη, ότι δεν μπορούσε να τα καταφέρει. Ακολούθησε τσακωμός στο γραφείο μετά τη γυμναστική, κατά τη διάρκεια του οποίου ισχυρίστηκε ότι ο Γιάννης «είναι κίνδυνος και για τον εαυτό του και για τους άλλους, γιατί αν παίζουνε ποδόσφαιρο και πέσει μπορεί να σπάσει κάτι και αν πέσει κι άλλος πάνω του μπορεί να σπά-

---

13. Brian Watermeyer, *Towards a Contextual Psychology of Disablism*, Routledge, Νέα Υόρκη 2013, σσ. 170-172.

σει και ο άλλος». Ο τρόπος αιτιολόγησης της άρνησής της να επιτρέψει στον Γιάννη να συμμετάσχει, δεν ήταν χωρίς σημασία. Μην αντέχοντας την ευθραυστότητα που υπενθύμιζε το σώμα του Γιάννη, δεν μπορούσε παρά να θεωρήσει και τον ίδιο επικίνδυνο για τον εαυτό του και την ομάδα, αναλαμβάνοντας ταυτόχρονα τον ρόλο της προστάτιδας αμφοτέρων από τον κίνδυνο που η ίδια είχε παράξει.

Οι αναπηροποιητικές αυτές στάσεις, τόσο ως αντιλήψεις όσο και ως καθημερινές πρακτικές, διαπερνούσαν και τη σχέση του με την ομάδα των συνομηλίκων. Ενώ κατέβαινα μαζί του τις σκάλες, εκείνος μπροστά, εγώ δυο σκαλιά πίσω, του απευθύνθηκε ένας συμμαθητής του, ο Α., αφήνοντας να διαφανεί ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόταν τη διαφορά του Γιάννη:

Κατεβαίνοντας τις σκάλες, ο Α. τον παίρνει να πάνε μαζί, του λέει «όταν μεγαλώσεις θα μπορείς κι εσύ έτσι» κι αρχίζει να κατεβαίνει τρέχοντας. (ημερολόγιο, 24-11-2017)

Αν και ο Γιάννης ήταν σχεδόν συνομήλικος του Α. –τον περνούσε μάλιστα έναν χρόνο ηλικιακά λόγω της επαναφοίτησής του–, ο τελευταίος αντιλαμβανόταν το περπάτημα σαν μια προσωρινή κατάσταση οφειλόμενη στην ηλικία του Γιάννη, κατάσταση που πάντως θα ξεπεραστεί όταν εκείνος μεγαλώσει.

Εξετάζοντας τις –σχεδόν αντανακλαστικές– αντιδράσεις απέχθειας αρτιμελών στην επαφή τους με ανάπηρους ενήλικες που παρουσιάζουν πτυαλισμό, δηλαδή ακούσια παραγωγή σάλιου, ο Μπιλ Χιουζ επισημαίνει ότι τέτοιου είδους αντιδράσεις προκαλούνται στον βαθμό που ο πτυαλισμός αντιπροσωπεύει την αποτυχία ελέγχου του σωματικού εαυτού.¹⁴

14. Bill Hughes, «Fear, Pity and Disgust. Emotions and the Non-disabled Imaginary», στο Nick Watson, Alan Roulstone & Carol Thomas (επιμ.), *Routledge Handbook of Disability Studies*, Routledge, Λονδίνο 2012, σσ. 67-77.

Αποτυχία που με τη σειρά της συνδέεται κυρίως με τα βρέφη και ένα αρτιμελές υποκειμένο την αντιμετωπίζει σαν απειλή επιστροφής σε ένα στάδιο της σωματικής ύπαρξης όπου, όπως ακριβώς ένα βρέφος, θα έχει μόνιμα την ανάγκη άλλων σωμάτων που θα φροντίζουν και θα μεριμνούν για αυτό, διατηρώντας έτσι και αναπαράγοντας το φάσμα μίας τελείως αυτάρκους υποκειμενικότητας. Με ανάλογο τρόπο, χωρίς εδώ να εκφράζεται εμφανής απέχθεια, ο τρόπος περπατήματος του Γιάννη ακυρώνεται ουσιαστικά από τον συνομιλητή του, ο οποίος, μην αντέχοντας να διαχειριστεί την πιθανότητα περπατήματος με υποστήριξη, παράγει ένα μέλλον που το ανάπηρο περπάτημα θα έχει εξαφανιστεί, εννοιολογώντας το ταυτόχρονα σαν ίδιον ενός παιδιού που δεν έχει ακόμα μεγαλώσει. Ο Γιάννης δεν είναι ο ανάπηρος συμμαθητής που περπατάει με αυτόν τον τρόπο, που υποστηρίζεται κ.ο.κ., αλλά ένα μικρότερο παιδί.

Η τάση αυτή νηπιοποίησης του Γιάννη εξέβαλλε και στη σχέση που είχα μαζί του ως εκπαιδευτικός της παράλληλης στήριξης. Καθώς σαν μικρότερο παιδί δεν θεωρούνταν αυτόνομος από την ομάδα των συνομήλικων, ο εκπαιδευτικός που τον συνόδευε εννοιολογούνταν πρακτικά ως κηδεμόνας ή αντιπρόσωπος. Σε καθημερινό επίπεδο αυτό σήμαινε ότι οι συμμαθητές/ριές του προτιμούσαν να απευθύνονται σε εμένα αντί στον ίδιο τον Γιάννη. Με ανάλογο τρόπο, όταν στη διάρκεια του διαλείμματος περιφερόταν, οι πτώσεις του ήταν αρκετά συχνές και –εξίσου συχνά– γινόταν δέκτης μιας βοήθειας από άλλα παιδιά που μαζεύονταν αμέσως γύρω του και τον υποστήριζαν για να ξανασηκωθεί – βοήθειας που είχε μάλλον αμφίβολη χρησιμότητα για τον ίδιο.

Με τους γονείς

Αυτή η αχρείαστη τις περισσότερες φορές βοήθεια, αν και προερχόταν από τις αναπηροποιητικές στάσεις συνομηλίκων αλλά και μέρους των διδασκόντων του πλαισίου, δεν ήταν χωρίς το αντίστοιχό της στον τρόπο που συγκροτούνταν η σχέση του Γιάννη με τον ίδιο του τον εαυτό. Σε αντίθεση με την εικόνα της σιωπής, σχετικής συστολής και απομόνωσης του σχολείου, στην εμπλοκή του με τους οικείους ενήλικες του σπιτιού, φαινόταν να παίρνει συνεχώς πρωτοβουλίες, με αρκετά έντονο τρόπο, ώστε να κάνει αυτό που θέλει πραγματικότητα. Δεχόταν βοήθεια συνεχώς, ακόμα και σε περιστάσεις που οι κινητικές του δεξιότητες ήταν επαρκείς ή κοντά στο να είναι επαρκείς ενώ, κατ' αναλογία, από την πλευρά των γονιών του υπήρχε ένας σημαντικός δισταγμός τόσο να του αφεθεί χώρος να εξασκήσει αναγκαίες δεξιότητες ανεξάρτητα όσο και να οριοθετηθεί γενικά. Στις πρώτες συναντήσεις μαζί τους, αυθόρμητα, φάνηκε να επικεντρώνονται σε σχετικά αφηρημένες συζητήσεις γύρω από πιθανά πλαίσια άθλησης ή σχολειοποίησης ενώ, την ίδια στιγμή, η διερεύνηση αυτή δεν άφηνε καθόλου χώρο ώστε να αναδυθεί η εικόνα του Γιάννη ως μαθητή. Η άρνηση αυτή των ρεαλιστικών δεξιοτήτων και περιορισμών του μαθητή από τους γονείς μπορεί να γίνει κατανοητή στην τομή μιας ψυχολογικής διαδικασίας πένθους και ενός κοινωνικού συστήματος διακρίσεων απέναντι στα ανάπηρα υποκειμένα. Η γέννηση ενός ανάπηρου παιδιού συνοδεύεται συχνά από το πένθος των γονιών οι οποίοι ουσιαστικά θρηνούν την απώλεια του εξιδανικευμένου παιδιού το οποίο είχαν φαντασιωθεί.¹⁵ Το πένθος αυτό όμως δεν εκτυλίσσεται σε κοινωνικό κενό, καθώς η ανάπηρη σωματικότητα

15. Robert M. Hodapp, *Αναπτυξιακές θεωρίες και αναπηρία. Νοητική καθυστέρηση, αισθητηριακές διαταραχές και κινητική αναπηρία*, μτφρ. Μαρία Δελιγιάννη, Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, σσ. 86-89.

είναι πολιτισμικά μη επιθυμητή. Ιδωμένο κοινωνικά δηλαδή, ένα μη ανάπηρο παιδί μπορεί να απογοητεύσει, ενώ ένα ανάπηρο παιδί δεν μπορεί παρά να απογοητεύσει.

Η κοινωνικά νομιμοποιημένη φαντασίωση για την αναπηρία ως έλλειμμα συνοδεύεται από αισθήματα ενοχής τόσο του ίδιου του ανάπηρου υποκειμένου όσο και των οικείων του και η ενοχή αυτή είναι με τη σειρά της διαμορφωτική της αναμεταξύ τους σχέσης. Με αυτή την έννοια, η κοινωνικά διαμορφωμένη ενοχή για τη γέννηση ενός ανάπηρου παιδιού καθιστά απαγορευτική τη δημόσια έκφραση αρνητικών συναισθημάτων απέναντι στο παιδί από τη μεριά του υποκειμένου που το μεγαλώνει.¹⁶ Σ' αυτό το πλαίσιο θα μπορούσε να γίνει ίσως κατανοητός και ο δισταγμός της μητέρας του Γιάννη απέναντι στην οριοθέτησή του. Εάν η σχέση με τον Γιάννη βιώνονταν ενοχικά και τα αρνητικά συναισθήματα που αναδύονταν στην κοινωνικά δύσκολη συνύπαρξη μαζί του δεν είχαν νομιμοποιημένο πολιτισμικά χώρο να εκφραστούν, κάτι από αυτή την ενοχή χρωμάτιζε την πιθανότητα εκφοράς ενός υποστηρικτικού «όχι». Από αυτή την άποψη, συχνά, απόπειρες οριοθέτησης φαίνεται πως βιώνονταν ενοχικά και απολογητικά από την ίδια:

Το πρωί ενώ τους συναντάω, ο Γιάννης κοιτάει κάτω, δεν μου είναι ορατό το πρόσωπό του, η μητέρα σταματάει, του απευθύνεται σαν να είναι στεναχωρημένος, τι έχει, του λέει συγγνώμη. Τη ρωτάω κατά μόνας γιατί, μου λέει έπαιξε άπειρες ώρες στον υπολογιστή και του φώναξα. (ημερολόγιο, 27-11-2017)

Αποτέλεσμα αυτού του δισταγμού ήταν και ο Γιάννης με τη σειρά του να μεγαλώνει μέσα σε μία μικρή φούσκα που δεν του έδινε την ευκαιρία να δοκιμάσει τις δεξιότητές του, είτε αυτές είχαν να κάνουν με την κοινωνικοποίηση με συνομηλί-

16. Watermeyer, *Towards a Contextual Psychology of Disablism*, σσ. 130-131.

κους είτε με τα διάφορα κινητικά παιχνίδια ή την αυτοεξυπηρέτηση.

Οι στόχοι, η μέθοδος και ο αρτιμελής εκπαιδευτικός

Μέσα σε αυτή την αρχική περίοδο γνωριμίας και ανάγνωσης των βασικών δυναμικών του πλαισίου, μορφοποιήθηκαν σταδιακά και οι στόχοι της παιδαγωγικής παρέμβασης. Σαν βασικές στρατηγικές επιλέχθηκαν, κατά πρώτον, η μεθοδική και σταδιακή απόσυρση από την υποστήριξη του μαθητή έτσι ώστε, διαρρηγνύοντας την εγγύτητα της дуάδας, να του δοθεί ο απαραίτητος χώρος εξάσκησης των μαθησιακών και συναισθηματικών του δεξιοτήτων. Η δεύτερη παράλληλη στρατηγική που επιλέχτηκε, αφορούσε την ενδυνάμωση των τριών βασικών δρώντων του πλαισίου: της δασκάλας γενικής αγωγής στην εμπλοκή της με τον εκτός δικαιοδοσίας μαθητή, του ίδιου του μαθητή στην κατονομασία και διαπραγμάτευση τόσο της αναπηρίας όσο και της φυσικής βλάβης του και, τέλος, των γονιών του στη διαχείριση και αποδοχή του Γιάννη πέρα από αναπηροποιητικές αφαιρέσεις. Από τις δύο αυτές γενικές στρατηγικές θα προέκυπταν σταδιακά και οι επιμέρους στοχοθεσίες κατά τη διάρκεια της παρέμβασης.

Το τι επιλέγεται όμως ως στόχος έχει μάλλον μικρότερη σημασία από το πώς επιδιώκεται η επίτευξή του. Η γνώση των δυναμικών και των ανάλογων σχέσεων εξουσίας του πλαισίου, όπως περιγράφηκαν παραπάνω, επιτρέπει σε πρώτη φάση στον εκπαιδευτικό να αποφύγει ματαιωτικές συγκρούσεις που θα οδηγήσουν γρήγορα τις παρεμβάσεις του σε συναισθηματικό και πρακτικό τέλμα.¹⁷ Παράλληλα, η αντιμετώπιση εκείνων των σχέσεων εξουσίας που δομούν το σχο-

17. Μαρία Ζωγραφάκη, *Κλειδιά και αντικλείδια. Κοινωνικό πλαίσιο και διδακτική πράξη*, ΥΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2004.

λικό πλαίσιο, όχι ως στατικές συνθήκες αλλά σαν σύνολα συγκεκριμένων καθημερινών εκπαιδευτικών πρακτικών, που ως ρουτίνες εμπεδώνουν ιδεολογία, ως υλικό του αναλυτικού προγράμματος τη νομιμοποιούν και ως άρρητες οπτικές των ίδιων των εκπαιδευτικών την αναπαράγουν,¹⁸ αποτελεί και όρο υπονόμησης του ηγεμονικού εκπαιδευτικού παραδείγματος. Σε αυτή την προοπτική, η καθημερινή επαγγελματική πρακτική δεν κρίνεται απλώς σημαντική ή ενδιαφέρουσα αλλά έχει επιστημολογική και –αδιαχώριστα– πολιτική προτεραιότητα. Επιστημολογική, καθώς, όπως επισημαίνεται,¹⁹ η επαγγελματική πρακτική δεν αποτελεί το πεδίο εφαρμογής μιας προϋπάρχουσας και εξωτερικής προς αυτή γνώσης αλλά τον ίδιο τον τόπο στον οποίο η γνώση παράγεται. Πολιτική, καθώς η γνώση αυτή μπορεί να συστηματοποιηθεί στον βαθμό που η εν πολλοίς άρρητη καθημερινή εκπαιδευτική πρακτική του εκπαιδευτικού καταγράφεται, δημιουργώντας έτσι την απόσταση εκείνη που αποτελεί προϋπόθεση για τον αναστοχασμό πάνω στην εν λόγω πρακτική και την τροποποίησή της, στην κατεύθυνση παραγωγής ανταγωνιστικής παιδαγωγικής εμπειρίας. Αυτή η οπτική πάνω στην εμπειρία εργασίας στο σχολείο οδηγεί με τη σειρά της σε μια συγκεκριμένη μεθοδολογική επιλογή, αυτή της παιδαγωγικής δουλειάς με βάση την έρευνα δράσης. Η τελευταία επιτρέπει στον εκπαιδευτικό να αναλάβει μία μετασχηματιστική στάση στον χώρο εργασίας του, καθώς αποτελεί ουσιαστικά μία πρακτική δεύτερου βαθμού, μία πρακτική δηλαδή που έχει ως αντικείμενό της την αλλαγή εκπαιδευτικών πρακτικών.²⁰ Καθώς εμπλέ-

18. Apple & Weis, «Ιδεολογία και πρακτική στη σχολική εκπαίδευση. Μια πολιτική και εννοιολογική εισαγωγή».

19. Donald A. Schön, *The Reflexive Practitioner. How Professionals Think in Action*, Basic Books, Νέα Υόρκη 1983.

20. Stephen Kemmis, «Action Research as a Practice-Based Practice», *Educational Action Research*, τ. 17.3 (2009), σσ. 463-474.

κεσαι σε μια καθημερινή δουλειά οργανωμένη πάνω στη λογική του σχήματος σχεδιασμός-παρέμβαση-επανασχεδιασμός, δημιουργείς εκείνον τον απαραίτητο χώρο παιδαγωγικού αναστοχασμού, που με τη σειρά του διευκολύνει την ανάδυση της προσωπικής σου εκπαιδευτικής θεωρίας. Η τελευταία, σαν όρος, περιγράφει ουσιαστικά τη λογική που διέπει την παιδαγωγική πρακτική ενός εκπαιδευτικού, λογική που μπορεί να εκφράζεται τόσο ρητά, να είναι δηλαδή γνωστή και κοινοποιήσιμη σε τρίτους από τον ίδιο, όσο όμως και άρρητα, δηλαδή να την αγνοεί χωρίς όμως αυτό ταυτόχρονα να την καθιστά λιγότερο διαμορφωτική της καθημερινής του πρακτικής.²¹ Η συστηματοποίηση της επαφής με τις ρητές και κυρίως τις άρρητες πλευρές της προσωπικής εκπαιδευτικής θεωρίας είναι σημαντική καθώς αποτελεί την πρώτη ύλη του εκπαιδευτικού αναστοχασμού, τόσο σε αυτοβιογραφικό επίπεδο, σαν κατανόηση του εαυτού, των προκαταλήψεων, των τάσεων κ.ο.κ., όσο, ταυτόχρονα, και στον τρόπο που ο έτσι δομημένος εαυτός μέσα από την πρακτική του επιδρά στο πλαίσιο, στους/ις μαθητές/ριες, συναδέλφους/ισσες κ.ο.κ.

Το να δουλεύεις με τον παραπάνω τρόπο ανοίγει ουσιαστικά και τον δρόμο στη διαχείριση της διαφοράς εξουσίας που υπάρχει ανάμεσα σε έναν αρτιμελή εκπαιδευτικό και έναν ανάπηρο μαθητή. Η, στα πλαίσια της έρευνας δράσης, συστηματική καταγραφή παρεμβάσεων, σχολίων, σκέψεων αλλά και συναισθημάτων γρήγορα ανέδειξε την ένταση ανάμεσα στη θεωρία που ενστερνιζόμουν ρητά ως εκπαιδευτικός (κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας, συμπερίληψη, κριτική παιδαγωγική κ.ο.κ.) και στην πρακτική που εκδήλωνα αυθόρμητα στο πεδίο. Τις πρώτες μέρες, η επαφή μου με το ιδιοσυγκρασι-

---

21. Ελένη Κατσαρού, *Εκπαιδευτική έρευνα-δράση. Πολυπαραδειγματική διερεύνηση για την αναμόρφωση της εκπαιδευτικής πράξης*, Κριτική, Αθήνα 2016, σσ. 141-144.

ακό –στα μάτια ενός αρτιμελούς εκπαιδευτικού– περπάτημα του Γιάννη μου ανακινούσε έντονα συναισθήματα, φαινόταν να τον βιώνω στερεοτυπικά πιο εύθραυστο απ’ ό,τι ήταν. Το πρώτο διάστημα (ημερολόγιο, 14, 20, 22-09 και 04-10-2017), καθώς ο Γιάννης κατέβαινε τη ράμπα που υπήρχε στην είσοδο του σχολείου, δεν τον κρατούσα από το χέρι. Την ίδια στιγμή όμως, και ενώ δεν έπεφτε, η κλίση που έπαιρνε το σώμα του για να κατέβει με αναστάτωνε και είχα πάντοτε απλωμένο το δικό μου πίσω του για να τον πιάσω. Η ανάγκη να προστατέψω τον εαυτό μου από τα συναισθήματα που μου δημιουργούσε το περπάτημά του μετατρεπόταν σε μία –αχρεία– στη ουσιαστικά– προστασία προς εκείνον. Αλλά και αρκετά αργότερα μέσα στη χρονιά, στην τάξη:

Η Έρικα κάνει: «Πάμε να υπογραμμίσουμε τα υλικά της συνταγής». Ο Γιάννης υπογραμμίζει κάτι, το διαβάζει σιωπηρά και είναι ΟΝΤΩΣ τα υλικά της συνταγής – με εντυπωσίασε όταν τον κοίταξα, δεν το περίμενα. (ημερολόγιο, 07-02-2018)

Έχοντας αποφασίσει εκείνες τις μέρες να βγω έξω από το οπτικό πεδίο του μαθητή και να κάνω παρατήρηση μη εμπλεκόμενος μαζί του για μία-δύο διδακτικές ώρες, ανακάλυψα γρήγορα ότι είχα έναν πολύ παρεμβατικότερο ρόλο από αυτόν που του ήταν αναγκαίος εκείνη τη χρονική στιγμή. Μου έγινε έτσι ορατή μία συναισθηματική αδράνεια η οποία με έκανε να παραμένω προσκολλημένος σε ανάγκες που ταίριαζαν μάλλον στο παρελθόν του μαθητή. Η προσκόλληση αυτή με απέτρεπε από το να αντιμετωπίσω το γεγονός ότι ο Γιάννης ήταν πλέον σε θέση να αντέξει ενδεχόμενες δικές μου αρνήσεις για παροχή στήριξης, επεξεργαζόμενος και επιλέγοντας εναλλακτικές που τον έφεραν κοντύτερα τόσο στην εκπαιδευτικό γενικής αγωγής όσο και στους συνομηλίκους του. Η αδράνεια αυτή φαινόταν να πηγάζει από μία σχετική απροθυμία δική μου να αποκολληθώ από την εικόνα ενός πιο εξαρτημένου από εμένα Γιάννη, παρεμποδίζοντας τη διεύρυνση της ανε-

ξαρτησίας του. Με αυτόν τον τρόπο η συγκεκριμένη μέθοδος δουλειάς μπόρεσε να αποτελέσει εγγύηση της διατήρησης του κριτικού χαρακτήρα της πρακτικής, ακριβώς στον βαθμό που δεν εστίαζε μόνο στο επίπεδο της ρητής πολιτικής και ηθικής δέσμευσης αλλά συμπεριλάμβανε και το μικροεπίπεδο της καθημερινής διάδρασης μέσα στην αίθουσα διδασκαλίας.

Απόσταση και νέες εγγύτητες

Η ανεξαρτησία του Γιάννη, με την παρέμβαση να επικεντρώνεται στις πρακτικές εκείνες που τον αναπηροποιούσαν, φαινόταν να διευρύνεται σταδιακά. Η απομάκρυνσή μου από τον ρόλο της παράλληλης στήριξης, του μεσάζοντα, μέσα από τη συστηματική παραπομπή των συνομηλίκων στον ίδιο τον Γιάννη, δημιούργησε σιγά σιγά περισσότερες επαφές αναμεταξύ τους. Παράλληλα, η σκόπιμη δημιουργία ευκαιριών για κουβέντα με συνομηλίκους του πάνω στους διαφορετικούς όρους μαθησιακής υποστήριξης, επέτρεπε στον Γιάννη να αρχίσει να διαπραγματεύεται πιο άνετα και δημοσίως τη μαθησιακή του απόσταση από την ομάδα. Αν αρχικά ήταν σιωπηλός, σιγά σιγά δοκίμαζε να απαντήσει σε ερωτήσεις συνομηλίκων για όρους υποστήριξης και διαφορετικά υλικά που χρησιμοποιούσε. Η είσοδος αυτή στην ομάδα των συνομηλίκων φαινόταν να τροποποιεί επίσης και τους όρους αναζήτησης και παροχής βοήθειας στον Γιάννη. Από την παραίτηση του ίδιου και την παροχή μιας αδιαφοροποίητης βοήθειας από την ομάδα, τόσο ο ίδιος ένωθε σταδιακά πιο άνετα να αναζητήσει βοήθεια σε συγκεκριμένες περιστάσεις και να την αρνηθεί σε άλλες, όσο και η ομάδα συμμαθητρι(ών) μπίκε σε μια λογική ερώτησης για την παροχή ή όχι βοήθειας.

Στην τάξη τώρα, η δική μου χωρική αποστασιοποίηση από τον μαθητή αλλά και το όλο κλίμα που αναπτυσσόταν δεν άφηνε ανεπηρέαστη τη στάση της δασκάλας γενικής αγωγής,

που με τη σειρά της έπαιρνε τις αποστάσεις της από τους αρχικούς όρους της σχέσης της με τον Γιάννη: εμπλεκόταν πιο συχνά μαζί του ενώ δεν δίσταζε να τον οριοθετήσει. Κατά τη συζήτηση απέδωσε τον αρχικό δισταγμό της σε όσα είχε ακούσει πριν αναλάβει το συγκεκριμένο τμήμα αλλά και στη σχέση του Γιάννη με την παράλληλη στο προαύλιο:

[...] θα σου πέσει και θα σου σπάσει το παιδί αυτό, όπως σου το λέω, βάλτε την καρέκλα γιατί θα σας πέσει, πώς θα πηγαίνει τουαλέτα [...]. Η Χ. [ενν. την περσινή δασκάλα] έλεγε ότι φοβάμαι μη μου πέσει και μην κάνει και μη μου πάθει κακό, είχα εισπράξει φοβερό φόρτο, έλεγα παναγία μου τι θα κάνουμε, τι θα κάνω με αυτό το παιδί, δεν μπορώ, τον έβλεπα όμως κι εγώ και με την προηγούμενη που ήταν γύρω γύρω [...], πέρασα όλο αυτό το τι θα κάνω με αυτό το παιδί, προσοχή τη σκάλα, προσοχή την τουαλέτα, πού θα καθίσει, σε κάποια καρέκλα, μη σου πέσει, εκεί που κάθεται μη σου πέσει κάτω [...]. (ηχογράφηση, 08-05-2018)

Ενώ, συνεχίζοντας, απέδωσε τη μετατόπισή της στον χρόνο που της δόθηκε ώστε να παρατηρήσει μια λιγότερο περιοριστική υποστήριξη η οποία σταδιακά της επέτρεψε να αλλάξει τον ρόλο της στη σχέση της με τον Γιάννη.

Παρόμοιες μετατοπίσεις παρατηρήθηκαν σταδιακά και από τη μεριά του σπιτιού. Στη συνεργασία με τους γονείς, ο γενικότερος στόχος της ενδυνάμωσής τους υπηρετήθηκε κατά βάση μέσα από πρακτικές που υποστήριζαν τη δυνατότητά τους να εστιάσουν στον Γιάννη και να τον παρατηρήσουν συγκεκριμένα. Στην αρχή, στις κουβέντες μας, φαινόταν να ταλαντεύονται ανάμεσα σε εξαιρετικά χαμηλές και εξαιρετικά υψηλές προσδοκίες, σχετιζόμενοι κατά βάση με μια αφαίρεση που δεν επέτρεπε να αναδυθεί ο Γιάννης σαν μαθητής με δυνατότητες, προτιμήσεις, περιορισμούς, με δεξιότητες κατακτημένες, δεξιότητες που θέλουν ακόμα εξάσκηση κ.ο.κ. Η όλη δυναμική συμπληρωνόταν από μία σημαντική απροθυμία οριοθέτησης που λειτουργούσε υπερπροστατευτικά και, κα-

τά συνέπεια, αναπηροποιητικά. Η υποστήριξη της εστίασής τους σε συγκεκριμένες καθημερινές δραστηριότητες (λ.χ. γενίκευση δεξιοτήτων που ο Γιάννης δούλεψε στην εργοθεραπεία, αυτοεξυπηρέτηση) τους διευκόλυνε ώστε αρχικά να ανακαλούν στις συζητήσεις μας εμπειρίες τους που φανέρωναν τις δυνατότητες αυτονομίας του μαθητή και, στη συνέχεια, να παράγουν οι ίδιοι τέτοιες με τη σειρά τους.

Η σημαντικότερη ίσως πρακτική, που τροφοδότησε έμμεσα και πολλές από τις παραπάνω μετατοπίσεις, αφορούσε τη δημιουργία ενός ιδιωτικού χώρου διαπραγμάτευσης της ταυτότητάς του ως ανάπηρου μαθητή σε γενικό πλαίσιο. Με πρωτοβουλία του ίδιου του μαθητή καθιερώθηκε ένα καθημερινό δεκάλεπτο-τέταρτο κουβέντας στο οποίο έτρεχαν παράλληλα τρεις διεργασίες: η διαπραγμάτευση αναπηροποιητικών πρακτικών και στάσεων, η σχέση του με τη φυσική βλάβη αλλά και με την κοινωνικότητα. Ξεκινώντας από το τελευταίο, ο Γιάννης, σε σημαντική απόσταση από την ομάδα των συνομηλίκων και συνηθισμένος στη συναναστροφή με οικείους και –κατά βάση– εξαιρετικά επιτρεπτικούς ενήλικες, φάνηκε να χρειάζεται υποστήριξη στην ανακάλυψη των όρων και των ορίων των φιλικών σχέσεων: Τι κάνεις όταν σε πληγώνει ένας φίλος; Πώς εκφράζεις τον θυμό σου; Πότε παίρνεις αποστάσεις και πότε έρχεσαι πιο κοντά; κ.ο.κ. Όσον αφορά τη φυσική βλάβη, η όλη διεργασία περιστράφηκε γύρω από συνεχείς απόπειρες συμβιβασμού της επιθυμίας του για κινητικά ανταγωνιστικά παιχνίδια, όπως το ποδόσφαιρο, με τις κινητικές του δεξιότητες. Σημαντικές μετατοπίσεις αποτέλεσαν τόσο η ίδια η θεματοποίηση της φυσικής βλάβης, την οποία δεν κατονόμαζε καν στην αρχή της παρέμβασης, όσο και η δυνατότητα να αυξομειώνει –έστω ανά στιγμές– την απόστασή του από κινητικά παιχνίδια που δεν απολάμβανε και που τον απέκλειαν. Η διεργασία όμως που φάνηκε να λειτουργεί πιο ενδυναμωτικά αφορούσε τη διαπραγμάτευση περιστατικών

αναπηροποίησης. Αρχικά με περισσότερο δισταγμό, ο Γιάννης ξεκίνησε να μοιράζεται το πώς του φέρονταν όταν παίζανε ποδόσφαιρο σε ένα κέντρο που πήγαινε τα απογεύματα:

- Με άφηνε, εγώ κατάλαβα ότι με άφηνε.
- Δηλαδή, σε άφηνε, τι εννοείς;
- Με αφήνανε να μπει [ενν. γκολ] επειδή έχω πρόβλημα στα πόδια.
- [...]
- Δηλαδή τι τους έχεις ακούσει να λένε;
- Λένε στον τερματοφύλακα άμα το ξεχνάει [χαμηλόφωνα] «πέσε για να μπει γκολ, πέσε για να μπει γκολ». (ηχογράφηση, 28-03-2018)

Το πρώτο αυτό μοίρασμα των στάσεων των άλλων που τον αναπηροποιούσαν, γρήγορα συμπληρώθηκε και με εμπειρίες του αντίκτυπου που οι στάσεις αυτές είχαν στο πώς ο ίδιος συγκροτούσε τον εαυτό του στον δημόσιο χώρο:

- Κάνω και καλά ότι γελάω.
- Τι εννοείς;
- Μου λέει ας πούμε «του το βάζουμε του κουρέλα!» και κάνω ότι γελάω ενώ στην πραγματικότητα δεν γελάω. (ηχογράφηση, 18-04-2018)

Η ανεύρεση ενός χώρου όπου, σε αντίθεση με την κοινωνική επιταγή παρουσίας του στον δημόσιο χώρο σαν στερεοτυπικά χαρωπός ανάπηρος, μπορούσε να εξωτερικεύσει την προσωπική του εμπειρία, αντί να την καταχωνιάζει προκειμένου να μην προκαλέσει ταραχή στους αρτιμελείς γύρω του, επέτρεψε στον Γιάννη να αρχίσει να παίρνει υποστηρικτικές αποστάσεις από αναπηροποιητικά περιστατικά όπως τα παρμπάνω. Τα τελευταία, ενώ στην αρχή τα κατέθετε με αρκετό δισταγμό, σιγά σιγά άρχισαν να συνυπάρχουν με καταθέσεις αναπηροποιητικών εμπειριών, όπου ο Γιάννης ένιωθε πλέον άνετα να εννοιολογήσει πατερναλιστικές στάσεις και σιωπές γύρω από τη φυσική του βλάβη σαν σχετικά αφελείς, καταξιώνοντας μέσα του τη δική του προσωπική εμπειρία.

*Από τη συμπερίληψη στον αποκλεισμό
και πάλι πίσω. Τα όρια και οι δυνατότητες*

Κοιτώντας εκ των υστέρων τις μεταποπίσεις που παρατηρήθηκαν αλλά και αυτές που παρέμειναν απραγματοποιήσιμες, φάνηκε ότι τόσο η σταδιακή και μεθοδική απόσυρση της υποστήριξης όσο και η εστίαση της παιδαγωγικής παρέμβασης στα πεδία και τις πρακτικές αναπαραγωγής της αναπηρίας του μαθητή, είχαν τη δυνατότητα όντως να λειτουργήσουν ενδυναμωτικά για τους τρεις βασικούς δρώντες του πλαισίου, τη δασκάλα της τάξης, τους γονείς του Γιάννη αλλά και τον ίδιο. Η όποια ενδυνάμωση όμως προσέκρουε συστηματικά τόσο στη διάχυτη αντιμετώπιση των ανάπηρων υποκειμένων όσο και –πιο ειδικά– στις παραδεδομένες πρακτικές υποδοχής μαθητών με αναπηρίες ή/και διαγνώσεις στα γενικά σχολεία. Οι τελευταίες εκφράζονται σαν προσδοκία σχολειοποίησης του υποστηριζόμενου μαθητή σε μία κατά προτεραιότητα ατομική σχέση με τον εκπαιδευτικό της παράλληλης στήριξης. Η εγγύτητα αυτή αλλά και η διαχείρισή της αποτέλεσαν και τον ορίζοντα οποιασδήποτε εκπαιδευτικής στρατηγικής. Η εγγύτητα με τον ίδιο τον μαθητή, αναμφίβολα εμπόδιο στη σχέση με τη δασκάλα γενικής αγωγής και την ομάδα των συνομηλίκων, ήταν ταυτόχρονα και η προϋπόθεση για την έξοδο του από την προστατευτική duάδα της παράλληλης και τη μείωση τελικά της απόστασής του από τους δρώντες της τάξης. Ίσως αυτό που πιο χαρακτηριστικά συμπυκνώνει την αμφισβημία της εγγύτητας σαν συνύπαρξη δυνατοτήτων και περιορισμών, να είναι το γεγονός ότι η πλέον επιτυχημένη πρακτική (οι κουβέντες γύρω από την ταυτότητα) για τη δημιουργία ανάδυση του ανάπηρου μαθητή στο πλαίσιο, στηριζόταν σε μία «έναν προς έναν» ουσιαστικά ιδιωτικού χαρακτήρα σχέση, αναδεικνύοντας το ίδιο το πεδίο της παιδαγωγικής δράσης σε έναν αμφίσημο τόπο, όπου η εγγύτητα εκπαιδευ-

τικού και μαθητή χειραφετεί ενώ αποκλείει και αντιστρόφως.

Χωρίς να υποτιμάται η αξία διερεύνησης των σημείων αναφοράς που σου επιτρέπουν να πλοηγηθείς κριτικά σε ένα τέτοιο εκπαιδευτικό περιβάλλον, γίνεται γρήγορα σαφές ότι το δομικό όριο βρίσκεται στην ίδια την απροθυμία του γενικού σχολείου να αλλάξει και, ταυτόχρονα, στην τομή εκείνη υποδομών, ανθρωπίνων πόρων, αναπηροποιητικών πεποιθήσεων και συναισθημάτων που υποβαστάζουν την αναπαραγωγή και διεύρυνση της ειδικής αγωγής ως ξεχωριστού εκπαιδευτικού κλάδου. Τα σημεία λοιπόν αναφοράς που υποστηρίζουν μία κριτική παιδαγωγική πρακτική βρίσκουν, για εμένα, το νόημά τους ιδωμένα σε έναν ορίζοντα. Κι αν εδώ είναι μεγάλος ο πειρασμός να χρησιμοποιηθεί μια εμπνευστική μεταφορά για κλείσιμο, ίσως λόγω της «έξαρσης συναισθηματισμού»²² που συχνά διατρέχει κείμενα σχετικά με τον μαθητικό πληθυσμό με αναπηρίες, νομίζω πως θα ήταν πιο χρήσιμη μια κυριολεξία. Σχολείο για όλα τα παιδιά σημαίνει:

[για] το παιδί που δεν βλέπει, το παιδί που η οικογένειά του έχει εκτοπιστεί από τον πόλεμο και δεν γνωρίζει τη γλώσσα του νέου του σχολείου, το παιδί που έχει προβλήματα κινητικότητας, το παιδί που δεν ακούει, το παιδί του οποίου η συμπεριφορά είναι διαφορετική ή δύσκολη, το παιδί που θα απουσιάζει για μεγάλες περιόδους από το σχολείο εξαιτίας μιας χρόνιας πάθησης ή που προέρχεται από μια οικογένεια αστέγων ή το παιδί που δεν μπορεί να επικοινωνήσει με τον τρόπο που μπορούν τα περισσότερα.²³

22. Colin Barnes, «A Legacy of Oppression. A History of Disability in Western Culture», στο Len Barton & Mike Oliver (επιμ.), *Disability Studies. Past, Present and Future*, The Disability Press, Λοντς 1997, σσ. 3-24.

23. Slee, *Η ενταξιακή εκπαίδευση δεν είναι νεκρή, απλώς μυρίζει περιέργια*, σσ. 79-80.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Apple, Michael W. & Weis, Lois, «Ιδεολογία και πρακτική στη σχολική εκπαίδευση. Μια πολιτική και εννοιολογική εισαγωγή», μτφρ. Βάνα Σταυρίδη, στο Παναγιώτα Γούναρη & Γιώργος Γρόλλιος (επιμ.), *Κριτική παιδαγωγική. Μια συλλογή κειμένων*, Gutenberg, Αθήνα 2010, σσ. 121-159.
- Barnes, Colin, «A Legacy of Oppression. A History of Disability in Western Culture», στο Len Barton & Mike Oliver (επιμ.), *Disability Studies. Past, Present and Future*, The Disability Press, Λιντς 1997, σσ. 3-24.
- Δέγλης Εμμανουήλ, *Σιωπές και περάσματα. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού της ιδιωτικής παράλληλης στήριξης στην ένταξη ενός ανάπηρου μαθητή/μια έρευνα δράσης* (μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, Αθήνα 2021, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/2944090/file.pdf>.
- Ζωγραφάκη, Μαρία, *Κλειδιά και αντικλείδια. Κοινωνικό πλαίσιο και διδακτική πράξη*, ΥΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2004.
- Garland-Thomson, Rosemarie, *Extraordinary Bodies. Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1997.
- Goffman, Erving *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*, μτφρ. Δήμητρα Μακρυνιώτη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.
- Hodapp, Robert M., *Αναπτυξιακές θεωρίες και αναπηρία. Νοητική καθυστέρηση, αισθητηριακές διαταραχές και κινητική αναπηρία*, μτφρ. Μαρία Δεληγιάννη, Μεταίχμιο, Αθήνα 2005.
- Hughes, Bill, «Fear, Pity and Disgust. Emotions and the Non-disabled Imaginary», στο Nick Watson, Alan Roulstone & Carol Thomas (επιμ.), *Routledge Handbook of Disability Studies*, Routledge, Λονδίνο 2012, σσ. 67-77.
- Κατσαρού, Ελένη, *Εκπαιδευτική έρευνα-δράση. Πολυπαραδειγματική διερεύνηση για την αναμόρφωση της εκπαιδευτικής πράξης*, Κριτική, Αθήνα 2016.

- Kemmis, Stephen, «Action Research as a Practice-Based Practice», *Educational Action Research*, τ. 17.3 (2009), σσ. 463-474.
- Mavropalias, Tryfon & Anastasiou, Dimitris, «What Does the Greek Model of Parallel Support Have to Say About Co-teaching?», *Teaching and Teacher Education*, τ. 60 (2016), σσ. 224-233.
- Meirieu, Philippe, *Παιδαγωγική. Από τους κοινούς τόπους στις έννοιες-κλειδιά*, μτφρ. Χάρης Παπαδόπουλος, Εύμαρος, Αθήνα 2021.
- Murphy, Robert F., *The Body Silent. The Different World of the Disabled*, W. W. Norton, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 1990.
- Oliver, Michael, *Αναπηρία και πολιτική*, μτφρ. Θάλεια Μπεκερίδου, επιμ. & πρόλ. Γιώτα Καραγιάννη, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2009.
- Shakespeare, Tom, «Cultural Representation of Disabled People. Dustbins for Disavowal?», *Disability & Society*, τ. 9.3 (1994), σσ. 283-289.
- Slee, Roger, «Beyond Special and Regular Schooling? An Inclusive Education Reform Agenda», *International Studies in Sociology of Education*, τ. 18.2 (2008), σσ. 99-116.
- Slee, Roger, «Driven to the Margins. Disabled Students, Inclusive Schooling and the Politics of Possibility», *Cambridge Journal of Education*, τ. 31.3 (2001), σσ. 385-397.
- Slee, Roger, *Η ενταξιακή εκπαίδευση δεν είναι νεκρή, απλώς μυρίζει περίεργα*, μτφρ. Αλίκη Κοσσυφολόγου, Gutenberg, Αθήνα 2020.
- Schön, Donald A., *The Reflexive Practitioner. How Professionals Think in Action*, Basic Books, Νέα Υόρκη 1983.
- Watermeyer, Brian, *Towards a Contextual Psychology of Disablism*, Routledge, Νέα Υόρκη 2013.

«ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ»
ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ.
ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ
ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗΣ, ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ
ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΗΡΙΑ¹

Σάρα Μ. Ασεβέντο Εσπινάλ

Εισαγωγή.

Επιτελώντας την πολυ-δι-υπερεπιστημονικότητα

Το άρθρο αυτό υποστηρίζει ότι η ιδεολογική και υλική ανα-
παραγωγή της «αποτελεσματικής εκπαίδευσης» την *εποχή
του κεφαλαίου* λειτουργεί ώστε να κανονικοποιήσει και να
διαωνίσει τις άνισες κοινωνικές σχέσεις και καταπιεστικές
δυναμικές που χαρακτηρίζουν τις οικονομίες της ελεύθερης
αγοράς και τις συνεπαγόμενες πολιτικές και πολιτισμικές
πρακτικές στο ιστορικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο των ΗΠΑ.
Ισχυρίζομαι ότι η διασταύρωση τριών οπτικών επεκτείνει το
έργο ερευνητριών που θεμελιώνεται σε διαφορετικά επι-
στημονικά πεδία –μιλάω για την ανθρωπολογία της υπερά-
σπισης, την ανθρωπολογία της εκπαίδευσης και την αλληλο-
διαπλοκή μεταξύ ανθρωπολογίας και κριτικών σπουδών για
την αναπηρία– και δείχνει ότι ένα πολυ-δι-υπερεπιστημονικό

---

1. Τίτλος πρωτοτύπου: «“Effective Schooling” in the Age of Capital. Critical Insights from Advocacy Anthropology, Anthropology of Education, and Critical Disability Studies», *Canadian Journal of Disability Studies*, τ. 9.5 (2020), σσ. 265-301, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://cjds.uwaterloo.ca/index.php/cjds/article/view/698> (τελευταία επίσκεψη 02-11-2023). (Σ.τ.μ.)

πρίσμα είναι απαραίτητο για την εμβάθυνση στην κατανόηση της περιπλοκότητας της «αποτελεσματικής εκπαίδευσης», στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Χρησιμοποιώντας την οπτική της ανθρωπολογίας της υπεράσπισης, θα δείξω τα οφέλη από την αλληλοδιαπλοκή της ανθρωπολογίας της εκπαίδευσης, των σπουδών εκπαίδευσης ευρύτερα και των κριτικών σπουδών για την αναπηρία.

Το κείμενο αυτό εκκινεί από τη σύγχρονη εποχή που χαρακτηρίζεται από το ορόσημο της υπόθεσης «Μπράουν [Brown] εναντίον Συμβουλίου Εκπαίδευσης», μια ιστορική υπόθεση στην οποία το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ αποφάσισε υπέρ του ενάγοντος, μιας μαύρης οικογένειας, ότι τα παιδιά τους είχαν νόμιμο δικαίωμα στην τυπική, μη διαχωρισμένη δημόσια εκπαίδευση και του δημοσίου νόμου 94-142.² Πριν από την εκδίκαση της υπόθεσης «Μπράουν εναντίον Συμβουλίου Εκπαίδευσης», τα περιφερειακά σχολεία είχαν τη δυνατότητα να παρέχουν διαχωρισμένη «διαφορετική αλλά ίση» εκπαίδευση, και οι περισσότεροι πόροι παρέχονταν σε λευκούς/ές μαθητές/ριες. Η υπόθεση οδήγησε σε μια νέα εποχή εννοιολόγησης της δημόσιας εκπαίδευσης μέσα στο πλαίσιο των αστικών δικαιωμάτων, αλλά δεν έθεσε ένα πολιτισμικό προηγούμενο της υποδοχής μαθητ(ρι)ών των οποίων τα σώματα θεωρούνται «απείθαρχα» στον λευκό ρατσιστικό καπιταλισμό με όρους της αρνητικά φυλετικοποιημένης ή/και ανάπηρης ταυτότητας. Μάλλον, μια προσέγγιση με βάση τα αστικά δικαιώματα στη θεσπισμένη ενσωμάτωση μαθητ(ρι)ών που αντιμετωπίζονται ως «απείθαρχοι/ες» θα μπορούσε αντίθετα να προετοιμάσει το έδαφος για τις προσεγγίσεις στην «αποτελεσματική εκπαίδευση» στην οποία ασκώ κριτική εδώ – δηλαδή σε μια αποτελεσματική εκπαίδευση που επενδύει στην κα-

2. Η δικαστική αυτή υπόθεση εκδικάστηκε το 1954 και αποτέλεσε ορόσημο της ανάδειξης των φυλετικών ανισοτήτων στις ΗΠΑ. (Σ.τ.μ.)

νονικοποίηση και την αφομοίωση. Καθώς αυτό το άρθρο βασίζεται σε ένα θεωρητικό πλαίσιο αναπηρικής δικαιοσύνης,³ είναι σημαντικό να επισημάνουμε την αλληλεπικάλυψη και τις διασταυρώσεις τόσο του ρατσισμού/ικανοτισμού όσο και του αντίκτυπου της αποτελεσματικής εκπαίδευσης στην κοινωνία μας ευρύτερα, αλλά και πιο συγκεκριμένα σε αυτούς/ές που ζουν κάτω από τη διπλά καταπιεστική διασταύρωση της αναπηρίας και της φυλής.

Ακολουθώντας τη Νιρμάλα Ερεβέλες⁴ και το έργο της για τη σύγκλιση των πειθαρχικών τεχνολογιών του σώματος με μια σειρά σημαντικών εκπαιδευτικών θεμάτων, ορίζω την «αποτελεσματική εκπαίδευση» ως τη διαδικασία κατά την οποία τα «απειθαρχα σώματα» αφομοιώνονται στην καθημερινή λειτουργία του σχολείου μέσα από τις πειθαρχικές τεχνολογίες της νεωτερικότητας.⁵ Αντλώντας από τις κριτικές και διαθεματικές σπουδές για την αναπηρία, το άρθρο αυτό

---

3. Patty Berne, «Disability Justice. A Working Draft», *The Peak*, τ. 56.4 (2017)· Leah Lakshmi Piepzna-Samarasinha, *Care Work. Dreaming Disability Justice*, Arsenal Pulp Press, Βανκούβερ 2018· Sins Invalid, *Skin, Tooth, and Bone. The Basis of Movement is Our People. A Disability Justice Primer*, Sins Invalid, 2016.

4. Nirmala Erelles, «(Im)Material Citizens. Cognitive Disability, Race, and the Politics of Citizenship», *Disability, Culture and Education*, τ. 1.1 (2002), σσ. 5-25, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://blogs.ubc.ca/ssed317/files/2008/08/immaterial-citizens.pdf> (τελευταία επίσκεψη 06-08-2023)· «Thinking With Disability Studies», *Disability Studies Quarterly*, τ. 34.2 (2014), διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://ojs.library.osu.edu/index.php/dsq/article/view/4248/3587> (τελευταία επίσκεψη 06-08-2023)· «Crippin' Jim Crow. Disability, Dislocation, and the School-to-prison Pipeline», στο Liat Ben-Moshe, Chris Chapman & Alison C. Carey (επιμ.), *Disability Incarcerated. Imprisonment and Disability in the United States and Canada*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2014, σσ. 81-99.

5. Nirmala Erelles, «Educating Unruly Bodies. Critical Pedagogy, Disability Studies, and the Politics of Schooling», *Educational Theory*, τ. 50.1 (2000), σσ. 25-47· «Crippin' Jim Crow. Disability, Dislocation, and the School-to-prison Pipeline».

διερευνά την «αποτελεσματική εκπαίδευση» μέσα από τις ακόλουθες ερωτήσεις και επιχειρήματα:

1. Πώς πλαισιώνονται οι διαδικασίες αναπληρωσιμότητας μέσα σε καπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής και, κατά συνέπεια, πώς και με ποιον σκοπό παράγονται οι ανάπηρες υποκειμενικότητες ως «απείθαρχες» μέσα σε αυτό το πλαίσιο; *Ισχυρίζομαι ότι μια διερεύνηση της παραγωγής των ανάπηρων υποκειμενικοτήτων μέσα από την ηθική θεραπευτική της «αποτελεσματικής εκπαίδευσης» καθιστά αναγκαία μια συνδυαστική ανάλυση των φυλετικοποιητικών διαδικασιών που ενισχύονται από τους κυρίαρχους λόγους [discourses] στην ανθρωπολογία και την εκπαίδευση, όπως και από τις πρακτικές που υλοποιούν και ενεργοποιούν τις εκπαιδευτικές πολιτικές του σωματικού ελέγχου ως προς την αναπηρία και τη φυλή μέσα από ένα σύνολο διαδικασιών ταξινόμησης και ετικετοποίησης.*
2. Γιατί καλά εδραιωμένα επιστημονικά πεδία, όπως η ανθρωπολογία και η παιδαγωγική, έχουν μια ηθική ευθύνη να συνδεθούν με και να ζωντανέψουν αντιπαραθέσεις, όπως η συζήτηση περί φύσης/ πολιτισμού [nature/nurture], που προέρχονται από διαφορετικές ιστορικές και επιστημονικές περιόδους; *Ισχυρίζομαι ότι εξαιτίας της ιστορικής σύνδεσης και συμμετοχής της ανθρωπολογίας στον επιστημονικό ρατσισμό και τις παρακαταθήκες του, όπως είναι η συμμετοχή στην «αποτελεσματική εκπαίδευση», διαδικασίες αφομοίωσης των μαθητριών στη λευκότητα –συμπεριλαμβανομένης της κατασκευής της λευκότητας από την προκαθορισμένη κανονικότητα της ικανής σωματικότητας–, αυτά τα επιστημονικά πεδία έχουν ευθύνη να ζωντανέψουν τις ιστορικές συζητήσεις, να επανεξετάσουν αλλαγές*

παραδειγμάτων, να αποφύγουν την πραγματοποίηση και να επιτρέψουν την απελευθέρωση και ανάπτυξη πέρα από το διανοητικό δόγμα.

3. Ποιες είναι οι πιθανές παραγωγικές εντάσεις και τα σημεία στα οποία συγκλίνουν η ανθρωπολογία της υπεράσπισης, η ανθρωπολογία της εκπαίδευσης και οι κριτικές σπουδές για την αναπηρία; *Ισχυρίζομαι ότι, αν θέλουμε να προχωρήσουμε μπροστά, θα πρέπει να εξετάσουμε την «αποτελεσματική εκπαίδευση» μέσα από την αλληλοδιαπλοκή των κριτικών σπουδών για την αναπηρία με την ανθρωπολογία της εκπαίδευσης και μέσα από την οπτική της ανθρωπολογίας της υπεράσπισης. Μέσα από την οπτική της τελευταίας δίνεται έμφαση στην ανάγκη να κινηθούμε πέρα από τον λόγο και το διανοητικό δόγμα προκειμένου να θεσπιστεί μια βιώσιμη κοινωνική αλλαγή.*

Αντλώντας κυρίως από την αγγλο-αμερικάνικη πολιτισμική ανθρωπολογική θεωρία, το άρθρο αυτό επανεξετάζει τη συζήτηση περί φύσης/ πολιτισμού, ξεκινώντας με το έργο των ανθρωπολόγων του πολιτισμικού σχετικισμού της δεκαετίας του 1920.⁶ Η συζήτηση περί φύσης/ πολιτισμού που παραμένει ανοιχτή στην ανθρωπολογία και την εκπαίδευση παρουσιάζει αντιτιθέμενες όψεις της ανθρώπινης προσωπικότητας και συμπεριφοράς ως σταθερές, δυνητικά σύμφωνες με τη φυλή ή την αναπηρία (φύση) ή ως κοινωνικά κατασκευασμέ-

---

6. Βλ. Ruth Benedict, *Patterns of Culture*, Mariner Books, Βοστώνη & Νέα Υόρκη 2005 [1934]· Franz Boas, «The Methods of Ethnology», *American Anthropologist. New Series*, τ. 22.4 (1920), σσ. 311-321, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://www.jstor.org/stable/660328> (τελευταία επίσκεψη 06-01-2023)· Melville J. Herskovits, *Man and His Works. The Science of Cultural Anthropology*, Alfred A. Knopf, Νέα Υόρκη 1948· Margaret Mead, *Coming of Age in Samoa. A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilization*, Perennial, Νέα Υόρκη 2001 [1930].

νες/ διαμεσολαβημένες (πολιτισμός), με σημαντικές συνέπειες για το πώς η εκπαίδευση και η κανονικοποίηση –ειδικά όσων θεωρούνται «απείθαρχοι/ες» ή αποκλίνοντες/ουσες– πρέπει να προσεγγιστεί. Μια ιστορική υλιστική ανάλυση του συνεχούς φύση/ πολιτισμός βοηθά να δομησω το επιχειρήμά μου μέσα από δύο συσχετιζόμενες γραμμές έρευνας: 1) τη γέννηση της ανθρωπολογίας της εκπαίδευσης και τις ρίζες της ενάντια στον εξελικτισμό και τον επιστημονικό ρατσισμό και 2) τις παρακαταθήκες της ανθρωπολογίας της εκπαίδευσης και του ρόλου της στο να εφιστάται η προσοχή στη σύγχρονη ετικετοποίηση και στις διαδικασίες ταξινόμησης όπου οι «αποκλίνουσες» υποκειμενικότητες μαθητ(ρι)ών είναι διαχειρίσιμες στον χώρο και τον χρόνο σύμφωνα με μια νεοφιλελεύθερη (παράλογη) λογική οικονομικής ετοιμότητας, ανεξαρτησίας και «υποχρεωτικής ικανής σωματικότητας».⁷

Αυτή η παράλληλη έρευνα στην ιστορία της ανθρωπολογίας της εκπαίδευσης είναι σημαντική για να στοχαστούμε γύρω από τις σύγχρονες βιωμένες εμπειρίες των μαθητ(ρι)ών που βρίσκονται στη διασταύρωση πολλαπλών καταπιέσεων, της φυλής, της τάξης, της εθνικότητας, της έκφρασης φύλου, του σεξουαλικού προσανατολισμού, του καθεστώτος πολιτειότητας, της θρησκείας, της υπηκοότητας κ.λπ. Ο τελικός σκοπός αυτού του άρθρου είναι να χρησιμοποιήσει μια πολυ-δι-υπερ-επιστημονική οπτική για να αναδείξει τον αντίκτυπο των λόγων της αποτελεσματικής εκπαίδευσης, καθώς επίσης και τις ακριβείς πρακτικές που ωθούν «απείθαρχα» ενσώματα μυαλά [embodiminds] σε επισφαλείς συνθήκες που απειλούν τη φυσική, συναισθηματική και ψυχολογική τους ακεραιότητα.⁸

7. Robert McRuer, «Compulsory Able-Bodiedness and Queer/ Disabled Existence», στο Lennard J. Davis (επιμ.), *The Disability Studies Reader*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2010, σσ. 383-392.

8. Margaret Price, «The Bodymind Problem and the Possibilities of Pain», *Hypatia*, τ. 30.1 (2015), σσ. 268-284. Η, ερευνήτρια των σπουδών για την

Μια επισκόπηση της βιβλιογραφίας της ανθρωπολογίας της εκπαίδευσης δείχνει ότι υπάρχει μια διαλογική και πολιτική αξία στην ανάπτυξη του επιχειρήματός μου, να επανεξεταστεί η συζήτηση περί φύσης/ πολιτισμού.⁹ Ακολουθώ αυτή τη γραμμή έρευνας, αυτή τη φορά υιοθετώντας μια πολυ-δι-υπερεπισημονική οπτική για να εξετάσω τη διασύνδεση [interconnectedness] του λόγου, του βιωμένου σώματος, του πολιτισμικού σώματος και της εργαλειοποίησης των διακριτών υποκειμένων που υφίστανται στα όρια της κοινωνικής

αναπηρία, Μάργκαρετ Πράις έκανε δημοφιλή την έννοια του «σωμάνου» [bodymind], για να δώσει έμφαση στη συμβίωση, και όχι στην ανεξάρτητη λειτουργία σώματος και νου. Αυτή η αντι-καρτεσιανή άσκηση ενέπνευσε μια νέα προσέγγιση του όρου στο δικό μου έργο – τα *ενσώματα μυαλά*. Από την οπτική μιας αντιστικής συγγραφέως που ζει με χρόνια ασθένεια, αυτό το παράγωγο στοχεύει να σηματοδοτήσει σωματικές εμπειρίες νευρολογικής σωματοποίησης – με έναν τρόπο, να αναπαραστήσει το σώμα ενός εγκεφάλου [brain] που είναι το σώμα και ενός σώματος που είναι ο εγκέφαλος.

9. Christopher Robert Badcock, «Nature-Nurture Controversy, History of», στο James D. Wright (επιμ.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, τ. 16, Elsevier, Οξφόρδη 2015 [2001], σσ. 340-344, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/275039295_Nature-Nurture_Controversy_History_of (τελευταία επίσκεψη 07-08-2023)· Fred French, «Revisiting Nature vs. Nurture. Implications for the Teaching/Learning Process», *Education Canada*, τ. 43.2 (2003), σσ. 20-23· Caroline Howarth, «Revisiting Gender Identities and Education. Notes for a Social Psychology of Resistant Identities in Modern Culture», *Papers on Social Representations*, τ. 19.1 (2010), σσ. 8.1-8.17, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/277228899_Revisiting_Gender_Identities_and_Education_Notes_for_a_Social_Psychology_of_Resistant_Identities_in_Modern_Cultures (τελευταία επίσκεψη 07-08-2023)· Jeffrey L. Lewis & Karen Ann Watson-Gegeo, «Fictions of Childhood. Toward a Sociohistorical Approach to Human Development», *Ethos*, τ. 32.1 (2004), σσ. 3-33, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/249426329_Fictions_of_Childhood_Toward_a_Sociohistorical_Approach_to_Human_Development (τελευταία επίσκεψη 07-08-2023)· Jörg Niewöhner & Margaret Lock, «Situating Local Biologies. Anthropological Perspectives on Environment/Human Entanglements», *BioSocieties*, τ. 13.4 (2018), σσ. 681-697.

αναγνώρισης των «ύστερων φιλελεύθερων» πλαισίων.¹⁰ Γενικά, υπάρχει σίγουρα μια εύληπτη λογική στη σύγκλιση της έρευνας της ανθρωπολογίας, της εκπαίδευσης και των κριτικών σπουδών για την αναπηρία, δεδομένου ειδικά πως «οι σχέσεις εξουσίας, γνώσης και ταυτότητας, όπως και η κριτική των αποτελεσμάτων της παγκοσμιοποίησης και των αυξανόμενων, βασισμένων στους όρους της αγοράς, νεοφιλελεύθερων προσεγγίσεων της κοινωνικής πολιτικής» είναι κεντρικά ζητήματα και για τα τρία πεδία.¹¹

Ισχυρίζομαι ότι μια συνδυαστική αναζήτηση της βιβλιογραφίας που προκύπτει από τις τρεις διαφορετικές οπτικές διευκολύνει μια πιο σαφή άρθρωση των υποθέσεων που υπογραμμίζουν τις πολιτικές της αποτελεσματικής εκπαίδευσης και υπόσχεται να δώσει προτεραιότητα σε εναλλακτικά μοτίβα πολιτισμού, νέες περιοχές έρευνας – και έτσι να προκύψει το ενδεχόμενο πιο δίκαιων εκπαιδευτικών προοπτικών για πολλαπλά περιθωριοποιημένους/ες μαθητές/ριες. Η δική μου εμπειρία της διάσχισης και σύγκλισης επιστημονικών ορίων περιγράφεται παρακάτω με τη μορφή μιας σύντομης αυτο-εθνογραφικής ιστορίας που απεικονίζει τόσο ευκαιρίες όσο και προκλήσεις και τελικά την πειστική ανάγκη για μια διευρυμένη πολυ-δι-υπερεπιστημονική προσέγγιση στη μελέτη της αποτελεσματικής εκπαίδευσης στα ύστερα στάδια του καπιταλισμού.

---

10. Elizabeth E. Povinelli, *Economies of Abandonment. Social Belonging and Endurance in Late Liberalism*, Duke University Press, Ντάραμ & Λονδίνο 2011.

11. Norma González, «Advocacy Anthropology and Education. Working through the Binaries», *Current Anthropology*, τ. 51.52 (2010), σσ. S249-S258, σ. S250, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/653128#> (τελευταία επίσκεψη 07-08-2023).

Η πρώτη μου έφοδος στην ανθρωπολογία ή ο θάνατος του Ιντιάνα Τζόουνς

Όπως αναστοχάζομαι τον αναδυόμενο ρόλο μου και τη διαμορφούμενη ταυτότητά μου ως ακτιβίστριας εθνογράφου, συχνά ανακαλώ μια συζήτηση με τον (τότε) επιβλέποντά μου. Ήταν 2009 και είχα μόλις πάρει το πτυχίο μου στις Σπουδές για την αναπηρία. Θυμάμαι να νιώθω αποφασισμένη περπατώντας προς το γραφείο του στην κεντρική πανεπιστημιούπολη του Τεμπλ. Ήταν ένα κρύο απόγευμα του Δεκέμβρη. Με την είσοδό μου, δήλωσα με βεβαιότητα και έναν αέρα περηφάνιας: «Θέλω να κάνω διδακτορικό στις Σπουδές για την αναπηρία». Δέχτηκε τον ενθουσιασμό μου με ένα νεύμα επιβεβαίωσης και μετά μου ζήτησε να σκεφτώ τη σημασία της πολιτισμικής μετάφρασης – ένα ζήτημα που επανερχόταν σταθερά στα σεμινάρια μας και τις ανεξάρτητες σπουδές. «Ανθρωπολογία», είπε. Ένευσα μπερδεμένη και ζάρωσα το μέτωπό μου. Συνέχισε κι εγώ παραφράζω: «Είμαστε ένα μικρό διεπιστημονικό πεδίο και πρέπει να συνεχίσουμε τον διάλογο με τις κοινωνικές επιστήμες». Παρόλο που έχω εκπαιδευτεί στη γλωσσολογία, δεν είχα σκεφτεί ποτέ την ανθρωπολογία ως μια βιώσιμη προοπτική για μένα. Όπως υποθέτω ότι συμβαίνει σε πολλές άλλες που δεν έχουν εκτεθεί στην απαιτητική και διεπιστημονική φύση της ανθρωπολογικής έρευνας, η εικόνα που είχα για την ανθρωπολογία ως επιστήμη ήταν επηρεασμένη από χολιγουντιανά στερεότυπα, όπως οι δημοφιλείς ταινίες φαντασίας *Ιντιάνα Τζόουνς*. Παρ' όλα αυτά, η φύση της εκπαίδευσής μου στις σπουδές για την αναπηρία στο Τεμπλ είχε σφυρηλατήσει μια βαθιά πολιτική προσέγγιση στην αναπηρία και την εμπειρία της αναπηρίας, ειδικά σε συνάφεια με θέματα διαμόρφωσης της ταυτότητας, πολιτικοποιημένης αυτονομίας και συλλογικής αυτοδιάθεσης. Μέσα από αυτή την οπτική, η ιδέα του εμβαπτισμού

σε ένα νέο πεδίο μου ήταν ελκυστική – και έτσι ξεκίνησα.

Στα εισαγωγικά μαθήματα στην πολιτισμική και γλωσσολογική ανθρωπολογία, μπόρεσα να καταλάβω τελικά την επιμονή του επιβλέποντά μου σχετικά με την αναγκαιότητα να συνεχίσω να συνδιαλέγομαι με τις κοινωνικές επιστήμες. Καθώς συχνά επιβεβαίωνα τις θεμελιώδεις διακρίσεις ανάμεσα στα ιατρικά και τα κοινωνικά μοντέλα στα μαθήματά μου, όπως και την επανεξέταση της κουλτούρας και των πολιτικών της αναπηρίας, συνειδητοποίησα ότι το ακαδημαϊκό πλαίσιο στο οποίο βρισκόμουν δεν ήταν έτοιμο να δεχτεί τη συνεισφορά των κριτικών σπουδών για την αναπηρία. Προς έκπληξή μου, παρόλο που είδα την προοπτική για σύμπραξη και πλούσια διεπιστημονική ανταλλαγή, παρατήρησα επίσης μια αμοιβαία δυσπιστία ανάμεσα στα δύο πεδία.¹²

Επιπλέον, πολλές από τις ιδέες μου υποτιμούσαν στο πλαίσιο μιας εδραιωμένης ανθρωπολογίας της υγείας και των προσεγγίσεων της στην αναπηρία και την ασθένεια,¹³ που επίσης πολλές φορές δεν συνδέεται με τις σπουδές για την αναπηρία και τις ανθρωπολογικές προσεγγίσεις που είναι προσανατολισμένες στην υπεράσπιση, και γενικά προσεγγίζει την αναπηρία χρησιμοποιώντας το μειονοτικό και όχι ένα πολιτικοποιημένο μοντέλο. Αντιθέτως, ακολουθώντας μια οπτική κριτικών σπουδών για την αναπηρία, εγώ προσεγγίζω

12. Devva Kasnitz & Russel P. Shuttleworth, «Anthropology in Disability Studies», στο Linda J. Rogers & Beth Blue Swadener (επιμ.), *Semiotics and Dis/Ability. Interrogating Categories of Difference*, SUNY Press, Νέα Υόρκη 2001, σσ. 19-41, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/259198584_Anthropology_and_Disability_Studies (τελευταία επίσκεψη 07-08-2023)· Ray McDermott & Hervé Varenne, «Culture as Disability», *Anthropology & Education Quarterly*, τ. 26.3 (1995), σσ. 324-348.

13. Susan R. Whyte & Benedicte Ingstad, «Disability and Culture. An overview», στο Benedicte Ingstad & Susan Reynolds Whyte (επιμ.), *Disability and Culture*, University of California Press, Μπέρκλεϊ & Λος Άντζελες 1995, σσ. 3-32.

την αναπηρία όχι μόνο ως μια πολύ καταπιεστική μορφή ενσώματης διαφοράς αλλά και ως μια πολιτισμική και πολιτική εμπειρία που χρήζει αυτόνομης μελέτης. Αυτή η πολιτικοποιημένη οπτική της αναπηρίας γίνεται δυνατή μέσα από την αναζήτησή μου των δυνατοτήτων που λανθάνουν στην αλληλοδιαπλοκή της ανθρωπολογίας της εκπαίδευσης, των σπουδών για την εκπαίδευση ευρύτερα και των κριτικών σπουδών για την αναπηρία. Σε γενικές γραμμές, η σύγκλιση της ανθρωπολογίας και των σπουδών για την αναπηρία επισμαίνει την αξία του να κατανοούμε τη σημασία των περιθωριοποιημένων πολιτισμών στο ίδιο μας το «σπίτι». Επιβεβαιώνει ότι η εξωτικοποίηση του Άλλου δεν λειτουργεί αποκλειστικά στην πραγματοποίηση των γεωγραφικών συνόρων, το αποικιοκρατικό φαντασιακό μιας μακρινής γης ή τη φετιχοποίηση των «πρωτόγονων» περιοχών και «απλούστερων» κοινωνιών όπου η αναπηρία είναι πολιτισμικά κατανοητή ως ένα μαγικό ή πνευματικό δώρο.¹⁴

Ήταν σε αυτό το πλαίσιο που απορροφήθηκα τόσο από τη δουλειά της Ρουθ Μπένεντικτ,¹⁵ που αιχμαλώτισε το ενδιαφέρον μου και με κινητοποίησε να βρω το σωστό (για μένα) πρόγραμμα ανθρωπολογίας – κάποιον που να μου έδινε τη δυνατότητα να συνεχίσω τη διεπιστημονική δουλειά που περιγράφω παραπάνω. Είχα εμπνευστεί ιδιαίτερα από τη διapolιτισμική μελέτη της Μπένεντικτ για την επιληψία στα *Πολιτισμικά μοτίβα*, καθώς ήταν η πρώτη επιδραστική μελέτη για την αναπηρία στην ανθρωπολογία και παραμένει ορόσημο για την ανθρωπολογική έρευνα που σχετίζεται με την αναπηρία.¹⁶ Πέρα από τη σχολαστική επιστημονική δουλειά

14. E. E. Evans-Pritchard, *Witchcraft, Oracles, and Magic among the Azande*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1976 [1937], σ. 194. Βλ. επίσης Benedict, *Patterns of Culture*.

15. Benedict, *Patterns of Culture*.

16. Allison Ruby Reid-Cunningham, «Anthropological Theories of

και την αναστοχαστική εθνογραφική έρευνα, μια από τις πιο επιδραστικές συνεισφορές της Μπένεντικτ στο πεδίο, κυρίως ως δημιουργού της ανθρωπολογικής μελέτης της εκπαίδευσης, ήταν το έργο της ενάντια στον επιστημονικό ρατσισμό. Επειδή ο επιστημονικός ρατσισμός αποτελεί σε μεγάλο βαθμό τη βάση της ταξινόμησης και της επιχειρούμενης κανονικοποίησης των αποκλινόντων σωμάτων στην καρδιά της αποτελεσματικής εκπαίδευσης, θα ασχοληθώ παρακάτω πιο διεξοδικά με αυτή την έννοια, καθώς και με την παράδοση της αντίστασης στον ρατσισμό αυτό μέσα στο πεδίο της ανθρωπολογίας της εκπαίδευσης.

Ο αναστοχαστικός και αυτο-εθνογραφικός τόνος αυτού του άρθρου προέρχεται από μια αρκετά πρόσφατη και μετασχηματιστική συνομιλία με την ανθρωπολογία της εκπαίδευσης, που ιστορικά έχει τις ρίζες της στις τότε (των δεκαετιών του 1930 και 1940) επαναστατικές πολιτικές ατζέντες και καινοτόμες εθνογραφικές μεθόδους που προώθησε η σχολή του Μπόας.¹⁷ Η συγκεκριμένη σχολή πήρε το όνομά της από τον, Γερμανό εκπρόσωπο της πολιτισμικής ανθρωπολογίας, Φραντς Μπόας και τα θεμέλιά της βασίζονταν στη θεωρία του πολιτισμικού σχετικισμού, που κινητοποίησε μια κρίσιμη αλλαγή παραδείγματος στην ανθρωπολογία. Αυτό το νέο παράδειγμα αμφισβήτησε την ιστορική κυριαρχία του εξελικτισμού του 19ου αιώνα, τη μελέτη των ιθαγενών πολιτισμών της Αμερικής, την εξάρτηση από και τη διακήρυξη του επιστημονικού ρατσισμού και των συνακόλουθων πολιτικών διάκρι-

---

Disability», *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, τ. 19.1 (2009), σσ. 99-111, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://web.mnstate.edu/robertsb/306/Anthropological%20Theories%20of%20Disability.pdf> (τελευταία επίσκεψη 07-08-2023).

17. Boas, «The Methods of Ethnology»· Richard Handler, «Ruth Benedict, Margaret Mead, and the Growth of American Anthropology», *The Journal of American History*, τ. 71.2 (1984), σσ. 364-368.

σης που προκύπτουν από την ταραγμένη ιστορία της παραδοσιακής ανθρωπολογίας και της αποικιοκρατίας.¹⁸ Διαβάζω αυτή την αλλαγή παραδείγματος ως προπαρασκευαστική – αν και επακόλουθη– των δομικών ρατσιστικών θεμελίων της ανθρωπολογίας και ως αντίδοτο στο στοιχειωμένο παρελθόν της. Αυτή η στροφή, όπως και η δουλειά της φεμινιστικής ανθρωπολογίας και της ακτιβιστικής εθνογραφίας, ενίσχυσε το αυξανόμενο ενδιαφέρον μου για την αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ιστορία και το μέλλον της ανθρωπολογίας της εκπαίδευσης σε συνομιλία με την ανθρωπολογία της υπεράσπισης και τις πιθανότητες της αλληλοδιαπλοκής τους με τις κριτικές σπουδές για την αναπηρία.

Ιστορικά θεμέλια. Φύση/ πολιτισμός:

Προς μια διαλεκτική κατανόηση

Η προβληματική υπόθεση ότι οι ομάδες ανθρώπων που διέφεραν από τους λευκούς Ευρωπαίους και Βορειοαμερικανούς αποικιοκράτες ήταν βιολογικά και πνευματικά κατώτεροι –ανάπηροι ουσιαστικά– υπήρξε κεντρικό αξίωμα της δυτικής ανθρωπολογίας από την απαρχή της. Η πραγματοποίηση αυτής της φαντασιακής ιεραρχίας παρουσιάζεται ως «επιστημονική» εικόνα του συστημικού ρατσισμού και συνακόλουθων αντιμεταναστευτικών πολιτικών στις αγγλο-αμερικανικές κοινωνίες.¹⁹ Σε αυτή την ιεραρχία, ανάπηροι άνθρωποι

---

18. Handler, «Ruth Benedict, Margaret Mead, and the Growth of American Anthropology».

19. Sidney M. Greenfield, «Nature/ Nurture and the Anthropology of Franz Boas and Margaret Mead as an Agenda for Revolutionary Politics», *Horizontes Antropológicos*, τ. 7.16 (2001), σσ. 35-52, σ. 41, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/262615551_NatureNurture_and_the_Anthropology_of_Franz_Boas_and_Margaret_Mead_as_an_Agenda_for_Revolutionary_Politics (τελευταία επίσκεψη 07-08-2023).

όλων των φυλών, αλλά ειδικά ανάπηροι άνθρωποι που δεν ήταν λευκοί, κωδικοποιήθηκαν ως κατηγορικά κατώτεροι και αποκλίνοντες. Με αυτή την έννοια, η κοινωνική κατασκευή της αναπηρίας έχει τις ρίζες της στην ουσιοκρατική προκατάληψη και τον ψευδοεπιστημονικό ρατσισμό.

Συμβάλλοντας σημαντικά σε μια διαλεκτική κατανόηση της αλληλεπίδρασης του βιολογικού με το κοινωνικό, που είναι ευρέως γνωστή ως συζήτηση περί φύσης/ πολιτισμού, ο Μπόας και οι μαθητές/ριές του δημιούργησαν ένα πολιτικο-πολιτισμικό πεδίο στο οποίο μπόρεσαν να εκθέσουν και να αποδυναμώσουν βαθιά θεμελιωμένες παρακαταθήκες του ρατσισμού και του εθνοκεντρισμού στην ανθρωπολογία. Μέσα από τις αυστηρά δομημένες εθνογραφικές τους έρευνες, η Μιντ²⁰ και ο Χέρτσσκοβιτς²¹ αντιμετώπισαν την ψευδοεπιστημονική βάση για την κατηγοριοποίηση των ανθρώπων σε αυθαίρετες κατηγορίες ανθρώπινης αξίας. Αυτή η φανταστική ιεραρχία, ισχυρίστηκαν, δημιουργήθηκε σύμφωνα με το ηγεμονικό φανταστικό της Δύσης και πραγματώθηκε στις κοινωνικές πολιτικές που σχεδιάστηκαν για να επικυρωθούν οι οριοθετημένες οικολογίες της νεωτερικότητας. Πράγματι, η Μπένεντικτ, η Μιντ και ο Χέρτσκοβιτς εργάστηκαν για να ταράξουν και να διαψεύσουν την υπόθεση ότι «οι Δυτικοευρωπαίοι και οι Βορειοαμερικανοί αποικιοκράτες που προηγήθηκαν [...] αντιπροσώπευαν το απόγειο του πολιτισμού και το κριτήριο με βάση το οποίο θα κρίνονταν οι άλλοι».²² Αντίθετα, το εθνογραφικό τους πεδίο έθεσε σε πρώτο πλάνο την πολιτική πεποίθηση ότι:

20. Mead, *Coming of Age in Samoa. A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilization*.

21. Herskovits, *Man and His Works. The Science of Cultural Anthropology*.

22. Greenfield, «Nature/ Nurture and the Anthropology of Franz Boas and Margaret Mead as an Agenda for Revolutionary Politics», σ. 43.

Κάθε πολιτισμός έπρεπε να αντιμετωπιστεί ως προϊόν της δικής του μοναδικής ιστορίας και να καταλήγει σε μια σειρά πεποιθήσεων, αξιών και συμπεριφορών οι οποίες έπρεπε να γίνουν αποδεκτές εξίσου, αλλά διαφορετικά από εκείνες της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής, και η μία από την άλλη.²³

Παρόλο που οι «αληθινές» προθέσεις πίσω από το μπροσσιανό εγχείρημα έχουν υποστεί εξονυχιστικό έλεγχο και κριτική για την εκμεταλλευτική φύση της δουλειάς του (μια οπτική με την οποία συμφωνώ), η επίδρασή του στη διαλεκτική διαμόρφωση της συζήτησης περί φύσης/ πολιτισμού, που περιλαμβάνει πολλά περισσότερα από μία «αφηρημένη θεωρητική διαφωνία νηφάλιων επιστημόνων», όπως και η συμβολή του στην ανάπτυξη της ανθρωπολογίας της εκπαίδευσης δεν είναι χωρίς σημασία.²⁴ Έτσι, μια πιο εκλεπτυσμένη οπτική αυτής της κλασικής διαμάχης είναι κρίσιμη για την κατανόηση συγκεκριμένων πολιτισμικών μοτίβων που χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες παραδοχές, αξίες και πρακτικές της αποτελεσματικής εκπαίδευσης στον παγκόσμιο Νότο.

Κατηγοριοποίηση στην ανθρωπολογία και την εκπαίδευση. Σύγχρονες παρακαταθήκες του επιστημονικού ρατσισμού

Μία από τις σημαντικές συμβολές του πολιτισμικού σχετικισμού ήταν η άρθρωση μιας πρώτης πρόκλησης στον εξελι-

---

23. Στο ίδιο.

24. González, «Advocacy Anthropology and Education. Working through the Binaries», σ. S249· Patricia M. Greenfield, «What Psychology Can Do for Anthropology, or Why Anthropology Took Postmodernism on the Chin», *American Anthropologist*, τ. 102.3 (2000), σσ. 564-576, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.semanticscholar.org/paper/What-Psychology-Can-Do-for-Anthropology%2C-or-Why-on-Greenfield/062e97f8f86357840ae491a894e1798949093bc9> (τελευταία επίσκεψη 07-08-2023).

κτισμό του 19ου αιώνα και τον βιολογικό ντετερμινισμό στην ανθρωπολογία – και στην ανθρωπολογία της εκπαίδευσης. Ωστόσο, η ιστορική τροχιά του επιστημονικού ρατσισμού και της διαλογής σωμάτων που θεωρούνταν απείθιαρχα κάτω από τη λευκή υπεροχή και τον καπιταλισμό έχει σημαντικές παρακαταθήκες που καταλήγουν σε σύγχρονες εκπαιδευτικές πολιτικές διάκρισης, με σαφή και επικίνδυνο αντίκτυπο στη συνολική ευημερία των μη λευκών ανάπηρων μαθητ(ρι)ών και των κοινοτήτων τους. Με άλλα λόγια, αν και ο λογοθετικός αντίκτυπος της αποτελεσματικής εκπαίδευσης πρέπει να γίνει κατανοητός ως μέρος μιας μακράς διανοητικής ιστορίας, οι υλικές συνέπειές της πρέπει επίσης να ιδωθούν μέσα από την οπτική της ανθρωπολογίας της υπεράσπισης. Αυτή η ενότητα εξετάζει την ιστορική πορεία μιας πρόκλησης που αρχικά αρθρώθηκε, αλλά δεν εξετάστηκε πλήρως, από τη σχολή του Μπόας και τους πολιτισμικούς σχετικιστές: αναφέρομαι στις αναπόφευκτες κοινωνικές και πολιτισμικές συνέπειες του επιστημονικού ρατσισμού και των σημερινών παρακαταθηκών του πάνω σε μαθητές/ριες των οποίων τα ενσώματα μυαλά θεωρούνται απείθιαρχα και μη εκπαιδεύσιμα.

Όπως το θέτει η Γκονσάλες, «όψεις της κυρίαρχης γραφής της ανθρωπολογίας έχουν επιστρατευτεί στην υπηρεσία της νομιμοποίησης της περιθωριοποίησης πολλών μαθητ(ρι)ών, περικόπτοντας αποτελεσματικά τις παροχές που είναι διαθέσιμες σε νοικοκυριά και κοινότητες».²⁵ Ως αποτέλεσμα αυτών των τόσο διαδεδομένων αντιλήψεων, πολλαπλά κοινωνικά συστήματα αναπτύχθηκαν με την πρόθεση να εξυπηρετήσουν ανθρώπους και αντίθετα εξελίχθηκαν σε εδραιωμένους οργανισμούς βαθιά απροετοίμαστους να εξυπηρετήσουν όσους/ες έχουν πολλαπλές ταυτότητες, ειδικά

25. González, «Advocacy Anthropology and Education. Working through the Binaries», σ. S251.

όσους/ες ζουν στη διασταύρωση της φυλής, της φτώχειας και της αναπηρίας.²⁶ Συγκεκριμένα, εκτενείς πολιτικές και πρακτικές που υποστηρίζουν την προσέγγιση της «κουλτούρας της φτώχειας» οδήγησαν σε επιπρόσθετη ετικετοποίηση και διαχωρισμό.²⁷ Πιο πρόσφατα, η προσοχή στράφηκε στην «προδιαγεγραμμένη πορεία από το σχολείο στη φυλακή» [school-to-prison pipeline], που σχετίζεται με την άνιση μεταχείριση των μη λευκών μαθητ(ρι)ών σε τιμωρητικά πειθαρχικά εκπαιδευτικά συστήματα.²⁸

---

26. Επιστρέφοντας στη δική μου εμπειρία του εισαγωγικού μαθήματος στην ανθρωπολογία, όπου ανακάλυψα ότι μια παραδοσιακή κοινωνικο-πολιτισμική ανθρωπολογία ήταν συχνά ανέτοιμη για πολιτικοποιημένες διεπισημονικές προσλήψεις της αναπηρίας ως κουλτούρας, μιας κουλτούρας που δεν οριοθετείται από τη γεωγραφία, βλέπω ένα ενδιαφέρον σημείο έντασης με την ευρύτερη ιστορική αποδοχή της υπόθεσης περί της «κουλτούρας της φτώχειας» στην ανθρωπολογία. Προτείνω τον συσχετισμό αυτής της διαφοροποιημένης μεταχείρισης ανάμεσα σε δύο κουλτούρες που δεν έχουν γεωγραφικούς δεσμούς με την υπόθεση της κουλτούρας της φτώχειας περί εξωτικοποίησης του Άλλου, που βρίσκεται σε αντίθεση με τις κριτικές σπουδές για την αναπηρία και την άρνηση του αναπηρικού κινήματος δικαιοσύνης να ετεροποιηθεί, αλλά και τη δική μας επιμονή να μην προεκτείνουμε μόνο την αναπαράσταση στην ακαδημία, αλλά και τον μετασχηματισμό των καταπιεστικών συστημάτων.

27. Pamela Block, Fabrizio Balcazar & Christopher Keys, «From Pathology to Power. Rethinking Race, Poverty, and Disability», *Journal of Disability Policy Studies*, τ. 12.1 (2001), σσ. 18-27, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/240731457_From_Pathology_to_Power_Rethinking_Race_Poverty_and_Disability (τελευταία επίσκεψη 07-08-2023).

28. Subini Ancy Annamma, *The Pedagogy of Pathologization. Dis/abled Girls of Color in the School-prison Nexus*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2018· Subini Annamma, Deb Morrison & Darrell Jackson, «Disproportionality Fills in the Gaps. Connections between Achievement, Discipline and Special Education in the School-to-Prison Pipeline», *Berkeley Review of Education*, τ. 5.1 (2014), σσ. 53-87, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://scholarship.org/uc/item/0b13x3cp> (τελευταία επίσκεψη 07-08-2023)· Alfredo J. Artiles, «Untangling the Racialization of Disabilities. An Intersectionality Critique across Disability Models», *Du Bois Review*, τ. 10.2 (2014), σσ. 329-347· Erevelles, «Crippin' Jim Crow. Disability, Dis-location, and the School-to-

Επιπλέον, η συνέχιση αυτών των ιστορικών θεμάτων μέχρι σήμερα είναι εμφανής σε πολλαπλές όψεις του ειδικού εκπαιδευτικού συστήματος που συνεχίζει να υποκειμενοποιεί μαθητές/ριες, κυρίως αυτούς/ές που ζουν με πολλαπλά καταπιεσμένες ταυτότητες. Δημιουργημένο από πρωτοβουλίες γονέων ενάντια στον αποκλεισμό [parent advocacy], ως αντίδραση στον αποκλεισμό των ανάπηρων παιδιών από την εκπαίδευση, και θεμελιωμένο σε πολιτισμικές αντιλήψεις που συζητήθηκαν παραπάνω, το ειδικό εκπαιδευτικό σύστημα εξελίχθηκε σε έναν μηχανισμό αξιολόγησης και διαλογής που χρησιμοποιεί απλώς διαφορετικές μεθόδους διαχωρισμού όσων βρίσκονται στο περιθώριο.²⁹ Όπως συνοψίζουν οι Βαλ και Κόννορ:

Τα τελευταία 50 χρόνια, η δομή της ειδικής αγωγής έχει εμπλακεί επανειλημμένα στον στιγματισμό της διαφοράς, συντηρώντας τον φυλετικό διαχωρισμό, διαχωρίζοντας πολλά παιδιά μεταναστριών και ιθαγενών, περιορίζοντας το πρόγραμμα σπουδών και τις μετεκπαιδευτικές ευκαιρίες και συμβάλλοντας στην «προδιαγεγραμμένη πορεία από το σχολείο στη φυλακή».³⁰

Σήμερα είναι ευρέως γνωστό και αποδεκτό ότι οι μη λευκοί/ές μαθητές/ριες και αυτοί/ές από οικονομικά καταπιεσμένα υποβάθρα είναι σημαντικά υπερεκπροσωπημένοι/ες στον

---

prison Pipeline». Federico R. Waitoller, *Excluded by Choice. Urban Students with Disabilities in the Education Marketplace*, Teachers College Press, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2020· Jan W. Valle & David J. Connor, *Rethinking Disability. A Disability Studies Approach to Inclusive Practices*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2019 [2010].

29. Alison Carey, Pamela Block & Richard K. Scotch «Sometimes Allies. Parent-Led Disability Organizations and Social Movements», *Disability Studies Quarterly*, τ. 39.1 (2019), διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://ojs.library.osu.edu/index.php/dsq/article/view/6281/5183> (τελευταία επίσκεψη 09-08-2023)· Valle & Connor, *Rethinking Disability. A Disability Studies Approach to Inclusive Practices*.

30. Valle & Connor, *Rethinking Disability. A Disability Studies Approach to Inclusive Practices*, σ. xv.

πληθυσμό των μαθητ(ρι)ών που ετικετοποιούνται ως ανάπη-
ροι/ες από το δημόσιο σχολείο, διαχωρισμένοι/ες από συμμα-
θητές/ριες και με άλλους τρόπους περιθωριοποιημένοι/ες.³¹
Παρ' όλα αυτά, «το ειδικό εκπαιδευτικό σύστημα παραμένει,
στο μεγαλύτερο μέρος του, προστατευμένο και απ' ό,τι φαί-
νεται αδιαπέραστο από την κριτική».³²

Όπως ισχυρίζομαι και σε άλλο σημείο του κειμένου μου,
μια πολυ-δι-υπερεπιστημονική προσέγγιση, που αντλεί από
την ανθρωπολογία της υπεράσπισης, είναι σε μεγάλο βαθ-
μό καταλληλότερη για να τονίσει μια γενεαλογική ανάλυση
των πρακτικών αποκλεισμού στην εκπαίδευση, ξεκινώντας
από την ιστορία του παρόντος³³ της αποτελεσματικής εκ-
παίδευσης –δηλαδή του πώς εκλαμβάνεται και βιώνεται σε
σύγχρονα πλαίσια– και τελειώνοντας με μία επισκόπηση του
πώς η ιστορική έρευνα μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να ξε-
περαστούν οι πειθαρχικές τεχνολογίες στην εκπαίδευση και
οι φυλετικές και ικανοτιστικές μορφές βίας που αναπαράγο-
νται εντός της. Η υπέρβαση των ορίων που τίθενται από το
εκάστοτε επιστημονικό πεδίο και η πολιτικοποιημένη οπτική
της αναπηρίας ως κουλτούρας που κομίζω στο τρέχον έργο
μου εντάσσονται επίσης σε αυτή τη συζήτηση.

---

31. Artiles, «Untangling the Racialization of Disabilities. An Intersectionality Critique across Disability Models». David J. Connor, Susan L. Gabel, Deborah J. Gallagher & Missy Morton, «Disability Studies and Inclusive Education – Implications for Theory, Research, and Practice», *International Journal of Inclusive Education*, τ. 12.5-6 (2008), σσ. 441-457, δι-
αθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/236221750_Disability_studies_and_inclusive_education_-_implications_for_theory_research_and_practice (τελευταία επίσκεψη 09-08-2023).

32. Valle & Connor, *Rethinking Disability. A Disability Studies Approach to Inclusive Practices*, σ. xv.

33. Michel Foucault, *Power/ Knowledge. Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, μτφρ. Colin Gordon, Leo Marshall, John Mepham & Kate Soper, επιμ. Colin Gordon, Pantheon Books, Νέα Υόρκη 1980.

*Η προέλευση και οι παρακαταθήκες
της ανθρωπολογίας της εκπαίδευσης.
Η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση της αποτελεσματικής
εκπαίδευσης*

Περίπου έναν αιώνα αργότερα, ωστόσο, η ορθολογικοποίηση και κανονικοποίηση των πολιτικών αποτελεσματικής εκπαίδευσης που στερούν δικαιώματα από μαθητές/ριες με περιθωριοποιημένες ταυτότητες είναι ακόμα παρούσες και μάλιστα με μεγαλύτερη ένταση κάτω από την ισχύ του νεοφιλελευθερισμού. Ο νεοφιλελευθερισμός στην εκπαίδευση έγινε αντιληπτός για παράδειγμα στην υποχρεωτική συγχώνευση των αμερικανικών σχολείων μετά την υπόθεση «Μπράουν εναντίον Συμβουλίου Εκπαίδευσης», την υπόθεση του Ανώτατου Δικαστηρίου που αναφέρθηκε παραπάνω³⁴ και έγινε αντικείμενο μελέτης για τις επιπτώσεις της στη δημόσια πολιτική και τον ρόλο της στην αποκάλυψη και μετατροπή των αόρατων διαδικασιών εντός των εκπαιδευτικών πολιτικών, καθώς αυτές δρούσαν για να επηρεάσουν τις φυλετικές ανισότητες εντός της εκπαίδευσης.³⁵ Αυτές οι πολιτικές συνεχι-

34. Angelina E. Castagno & Teresa L. McCarty (επιμ.), *The Anthropology of Education Policy. Ethnographic Inquiries into Policy as Sociocultural Process*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2018.

35. Dorothy C. Clement & Joe R. Harding, «Social Distinctions and Emergent Student Groups in a Desegregated School», *Anthropology and Education Quarterly*, τ. 9.4 (1978), σσ. 272-282· Thomas W. Collins, «Reconstructing a High School Society after Court-Ordered Desegregation», *Anthropology and Education Quarterly*, τ. 9.4 (1978), σσ. 248-257· Elizabeth M. Eddy, «Theory, Research, and Application in Educational Anthropology», *Anthropology & Education Quarterly*, τ. 16.2 (1985), σσ. 83-104, σ. 85· Greenfield, «Nature/Nurture and the Anthropology of Franz Boas and Margaret Mead as an Agenda for Revolutionary Politics», σ. 35· Castagno & McCarty, *The Anthropology of Education Policy. Ethnographic Inquiries into Policy as Sociocultural Process*· John U. Ogbu, «School Desegregation in Racially Stratified Communities. A

ζουν να βασίζονται σε μια ρητορική λογοδοσίας σχετικά με τις εκπαιδευτικές παροχές που προϋποθέτει ότι «οι ανισότητες αναπόφευκτα θεμελιώνονται και καθορίζονται» από «ελλιπή» βιογενετικά στοιχεία.³⁶

Αρχικά, οι πρόδρομοι της ανθρωπολογίας της εκπαίδευσης αντιμετώπισαν αυτές τις ατεκμηρίωτες ρατσιστικές πεποιθήσεις και τις πρακτικές που τις συνόδευαν, καταδεικνύοντας τη σημασία της ανθρωπολογικής έρευνας στην ανάπτυξη δίκαιων πρακτικών στην εκπαίδευση.³⁷ Οι πολιτισμικοί σχετικιστές έδειξαν ότι οι ανθρώπινες συμπεριφορές δεν ήταν εγγενείς σε καμιά αναπόφευκτη ανθρώπινη φύση ή βιολογική κληρονομιά, αλλά αντίθετα ήταν προσδεμένες σε συγκεκριμένες μορφές πολιτισμικής έκθεσης. Μια αναθεώρηση του σκεπτικού γύρω από το δίπολο φύση/ πολιτισμός αποδείχτηκε κρίσιμη σε αυτό το εγχείρημα.

Πιο συγκεκριμένα, οι μαθητές/ριες του Μπόας έδωσαν νέα πνοή στη διερεύνηση της έννοιας του πολιτισμού στην εκπαίδευση και επέκτειναν τα όριά της ενάντια-και-πέρα από δυτικοκεντρικά παραδείγματα, προωθώντας συγκεκριμένα την ενσωμάτωση του πολιτισμού των μαθητ(ρι)ών στις συχνά κρυμμένες εκπαιδευτικές διαδικασίες της αφομοίωσής τους

Problem of Congruence», *Anthropology and Education Quarterly*, τ. 9.4 (1978), σσ. 290-292.

36. González, «Advocacy Anthropology and Education. Working through the Binaries», σσ. S251-S252.

37. Βλ., π.χ., James S. Coleman, Ernest Q. Campbell, Carol J. Hobson, James McPartland, Alexander M. Mood, Frederic D. Weinfeld, & Robert L. York, *Equality of Educational Opportunity*, U.S. Government Printing Office, Ουάσινγκτον 1966, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED012275.pdf> (τελευταία επίσκεψη 09-01-2023)· Lewis (1959), όπως αναφέρεται στο Castagno & McCarty, *The Anthropology of Education Policy. Ethnographic Inquiries into Policy as Sociocultural Process*· Gunnar Myrdal, *An American Dilemma. The Negro Problem and Modern Democracy*, Harper and Brothers, Νέα Υόρκη 1944.

από τη λευκότητα – συμπεριλαμβανομένης της κατασκευής της λευκότητας ως προεπιλεγμένης σωματικά ικανής κανονικότητας.³⁸ Για αυτούς τους στοχαστές, όπως σημειώνει η Γκονσάλες, η έννοια του πολιτισμού «ήταν ένα σημαντικό εργαλείο για την κατανόηση της πολιτισμικής συνέχειας και ασυνέχειας μέσα στις εκπαιδευτικές διαδικασίες, όπως και ένα σημαντικό αντίδοτο ενάντια στην υπόθεση που ήθελε οι γενετικές διαφορές να αποτελούν αιτιώδεις εξηγήσεις διαφοροποιημένων ακαδημαϊκών επιτευγμάτων».³⁹ Ουσιαστικά, αντλώντας από τις μποασιανές παραδόσεις, οι εθνογραφικές μελέτες στην εκπαίδευση παρείχαν σημαντική γνώση για την πολιτισμική αναπαραγωγή του ρατσισμού, όπως προέκυπταν μέσα στις πολιτισμικές διαδικασίες που ήταν θεμελιω-

---

38. Angelina E. Castagno & Bryan McKinley Jones Brayboy, «Culturally Responsive Schooling for Indigenous Youth. A Review of the Literature», *Review of Educational Research*, τ. 78.4 (2008), σσ. 941-993, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/249797804_Culturally_Responsive_Schooling_for_Indigenous_Youth_A_Review_of_the_Literature (τελευταία επίσκεψη 09-08-2023)· Courtney B. Cazden & Ellen L. Leggett, «Culturally Responsive Education. A Response to LAU Remedies II», U.S. Department of Health, Education, and Welfare, National Institute of Education, Ουάσινγκτον 1976, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://eric.ed.gov/?id=ED135241> (τελευταία επίσκεψη 08-01-2023)· Norma González, Luis C. Moll & Cathy Amantí (επιμ.), *Funds of Knowledge. Theorizing Practices in Households, Communities, and Classrooms*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2005· Castagno & McCarty, *The Anthropology of Education Policy. Ethnographic Inquiries into Policy as Sociocultural Process*· Teresa L. McCarty & Tiffany S. Lee, «Critically Culturally Sustaining/ Revitalizing Pedagogy and Indigenous Education Sovereignty», *Harvard Educational Review*, τ. 84.1 (2014), σσ. 101-124, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/265412114_Critical_Culturally_SustainingRevitalizing_Pedagogy_and_Indigenous_Education_Sovereignty (τελευταία επίσκεψη 09-08-2023)· Django Paris, *Language across Difference. Ethnicity, Communication, and Youth Identities in Changing Urban Schools*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 2011.

39. González, «Advocacy Anthropology and Education. Working through the Binaries», σ. S251.

μένες στην εκπαίδευση και εξυπηρετούσαν τη διαλογή και τη στρωματοποίηση των μαθητ(ρι)ών μέσα σε ένα συνεχές φυλής και αναπηρίας.⁴⁰ Υποστηρίζω ότι αυτή η προσέγγιση είναι ζωτικής σημασίας όσο ποτέ άλλοτε στην προσέγγιση της αποτελεσματικής εκπαίδευσης και τις σύγχρονες εκδηλώσεις του συστημικού ρατσισμού, όπως η προδιαγεγραμμένη πορεία από το σχολείο στη φυλακή ή η υπερ-εκπροσώπηση των μαύρων μαθητ(ρι)ών στην ειδική αγωγή.

Συνοψίζοντας, το έργο των πρώτων ανθρωπολόγων της εκπαίδευσης άνοιξε τον δρόμο για την αναθεώρηση της έννοιας του πολιτισμού με όρους περιπλοκότητας και πολλαπλότητας και, κατ' επέκταση, έφερε μια πρόκληση και μια επαναδιαμόρφωση των νεωτερικών εκπαιδευτικών συστημάτων που ήταν εμποτισμένα με ρατσισμό και ικανοτισμό. Με άλλα λόγια, το έργο των ανθρωπολόγων της εκπαίδευσης, παλιότερων και σύγχρονων, μας προσκαλεί να σκεφτούμε τα σύγχρονα εκπαιδευτικά τοπία όχι ως αναλλοίωτα, ομοιογενή και ουδέτερα σχήματα, παρά ως ένα σύστημα εδραιωμένων, ετερογενών πρακτικών που μπορεί να «προκαλέσει ρωγμές και να μετατοπίσει εξουσιαστικά παραδείγματα».⁴¹

Οι συμβολές του μεταμοντερνισμού

Το εννοιολογικό πλαίσιο αυτού του άρθρου επωφελείται από τη μεταμοντέρνα σκέψη⁴² προκειμένου να εξηγηθεί περαιτέ-

---

40. Gloria Ladson-Billings, «Landing on the Wrong Note. The Price we Paid for Brown», *Educational Researcher*, τ. 33.7 (2004), σσ. 3-13· Castagno & McCarty, *The Anthropology of Education Policy. Ethnographic Inquiries into Policy as Sociocultural Process*.

41. González, «Advocacy Anthropology and Education. Working through the Binaries», σ. S250.

42. Elizabeth Atkinson, «What Can Postmodern Thinking Do for Educational Research?», διάλεξη στο ετήσιο συνέδριο της Αμερικανικής Ένω-

ρω το επιχείρημά μου ότι η ανθρωπολογία της εκπαίδευσης και οι σπουδές για την αναπηρία στην εκπαίδευση εργάζονται για να ξεσκεπάσουν τις κυρίαρχες κουλτούρες στην εκπαίδευση και την επένδυσή τους στη βεβαιότητα της γνώσης, την αποφασιστικότητα της «αλήθειας» (γνώσης/ εξουσίας) και τις διχοτομικές ταυτότητες που εργαλειοποιούνται εντός τους.

Λόγω της περιορισμένης έκτασης αυτού του άρθρου, δεν ισχυρίζομαι ότι θα παράσχω μια επισκόπηση των διανοητικών και πολιτικών διαδρομών των πιο διάσημων μεταμοντέρνων στοχαστών εδώ – παραπέμπω για παράδειγμα στους Φουκό,⁴³ Ντεριντά,⁴⁴ Μποντριγιάρ,⁴⁵ Ντελέζ,⁴⁶ Ντελέζ και

σης Εκπαιδευτικής Έρευνας [American Educational Research Association], Νέα Ορλεάνη 2000· Elizabeth Atkinson, «The Promise of Uncertainty. Education, Postmodernism and the Politics of Possibility», *International Studies in Sociology of Education*, τ. 10.1 (2000), σσ. 81-99, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09620210000200050> (τελευταία επίσκεψη 09-08-2023)· Nigel Blake, «Between Postmodernism and Anti-modernism. The Predicament of Educational Studies», *British Journal of Educational Studies*, τ. 44.1 (1996), σσ. 42-65· Foucault, *Power/ Knowledge. Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*.

43. Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*, μτφρ. A. M. Sheridan Smith, Pantheon Books, Νέα Υόρκη 1972· *Power/ Knowledge. Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977. The History of Sexuality 1. An Introduction*, μτφρ. Robert Hurley, Vintage Books, Νέα Υόρκη 1990· *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*, μτφρ. Alan Sheridan, Vintage Books, Νέα Υόρκη 1995 [1975].

44. Jacques Derrida, *Of Grammatology*, μτφρ. Gayatri Chakravorty Spivak, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη & Λονδίνο 1997 [1976]· *Margins of Philosophy*, μτφρ. Alan Bass, The University of Chicago Press, Σικάγο 1982.

45. Jean Baudrillard, *Simulacra and Simulation*, μτφρ. Sheila Faria Glaser, The University of Michigan Press, Αν Άρμπαρ 1994· *The Gulf War Did Not Take Place*, μτφρ. Paul Patton, Indiana University Press, Μπλούμινγκτον & Ινδιανάπολη 1995.

46. Gilles Deleuze, *Difference and Repetition*, μτφρ. Paul Patton, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1994· *Pure Immanence. Essays on a Life*, μτφρ. Anne Boyman, Zone Books, Πρίνστον 2005.

Γκουαταρί,⁴⁷ Μπάτλερ,⁴⁸ Μπαρτ,⁴⁹ Μπουρντιέ,⁵⁰ Λιοτάρ.⁵¹ Εφιστώ, ωστόσο, την προσοχή στη συμβολή μιας διαρκούς κριτικής των αποδεκτών τρόπων ύπαρξης, σκέψης και σχετιζομένων μέσα σε αλληλένδετα δίκτυα γνώσης/ εξουσίας σε κάθε είδους απελευθερωτικό έργο.⁵² Πράγματι, ο μεταμοντερνισμός έχει υπάρξει γόνιμος και παραγωγικός⁵³ όσον αφορά την ανατροπή και τελικά την καταστροφή «μιας ευρείας ποικιλίας διευθετημένων παραδοχών που αφορούν την κοινωνία, τον πολιτισμό και τη φύση του ατόμου και ερωτήσεις που

---

47. Gilles Deleuze & Félix Guattari, *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*, μτφρ. Brian Massumi, Athlone Press, Λονδίνο 1988· *Anti-Oedipus. Capitalism and Schizophrenia*, μτφρ. Robert Hurley, Mark Seem & Helen R. Lane, Continuum, Λονδίνο 2004 [1984].

48. Judith Butler, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 1990· *Precarious Life. The Powers of Mourning and Violence*, Verso, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2004.

49. Roland Barthes, *Writing Degree Zero*, μτφρ. Annette Lavers & Colin Smith, Hill and Wang, Νέα Υόρκη 1968· *Mythologies*, μτφρ. Richard Howard & Annette Lavers, Hill and Wang, Νέα Υόρκη 2012 [1972].

50. Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, μτφρ. Gino Raymond & Matthew Adamson, Polity Press, Κέμπριτζ 1991· «The Forms of Capital», στο Mark Granovetter & Richard Swedberg (επιμ.), *The Sociology of Economic Life*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2018 [2011], σσ. 78-92.

51. Jean-François Lyotard, *The Postmodern Condition. A Report on Knowledge*, μτφρ. Geoff Bennington & Brian Massumi, University of Minnesota Press, Μινεάπολη 1984· *Discourse, Figure*, μτφρ. Antony Hudek & Mary Lydon, University of Minnesota Press, Μινεάπολη 2011.

52. Paul Rabinow (επιμ.), *The Foucault Reader*, Pantheon Books, Νέα Υόρκη 1984.

53. Donna Haraway, «Situated Knowledges. The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective», *Feminist Studies*, τ. 14.3 (1988), σσ. 575-599, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://philpapers.org/archive/harskt.pdf>· Donna Haraway, *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness*, Prickly Paradigm Press, Σικάγο 2003· Butler, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*· Maja Mikula, *Key Concepts in Cultural Studies*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2008· Ian Stronach & Maggie McLure, *Educational Research Undone. The Postmodern Embrace*, Open University Press, Μπάκινγκαμ & Φιλαδέλφεια 1997.

αφορούν τη γνώση και την αλήθεια». ⁵⁴ Παρ' όλα αυτά, ο μεταμοντερνισμός και το κύριο πολιτικο-αναλυτικό του εργαλείο, η αποδόμηση, έχει σταθερά κληθεί να παράσχει πιο ξεκάθαρους απαντήσεις στις πολιτικές, πολιτισμικές και επισφαλείς υλικότητες που είναι απτά προσδεμένες στους σχηματισμούς του κειμενικού και του ερμηνευτικού. ⁵⁵

Η έννοια του «νέου υλισμού» επεκτείνει περαιτέρω αυτόν τον διάλογο. Σε μια συνέντευξη του 2012 με την Κάρεν Μπαράντ, οι Ρικ Ντολφάιν και Ίρις φαν ντερ Τούν επισημαίνουν ότι το έργο του νέου υλισμού «αποκαλύπτει τους μονιστικούς ή “εμμενείς” προσανατολισμούς στην αναθεώρηση του ανθρωπισμού, του δυϊσμού και του γραμμικού χρόνου και τις συνακόλουθες πιθανότητες για μια ανατρεπτική και καταφατική μεθοδολογία ή “πρακτική φιλοσοφία”». ⁵⁶ Οι Ντολφάιν και φαν ντερ Τούν ⁵⁷ πρότειναν επίσης ότι οι ΝτεΛάντα και Μπραϊντότι ⁵⁸ –κατά την επανεκτίμηση του έργου φιλοσόφων

---

54. Blake, «Between Postmodernism and Anti-modernism. The Predicament of Educational Studies», σ. 42.

55. Greenfield, «What Psychology Can Do for Anthropology, or Why Anthropology Took Postmodernism on the Chin». Marshall Sahlins, *Waiting for Foucault, Still*, Prickly Pear Press, Σικάγο 1993· Melford E. Spiro, «Postmodernist Anthropology, Subjectivity, and Science. A Modernist Critique», *Comparative Studies in Society and History*, τ. 38.4 (1996), σσ. 759-780.

56. Karen Barad, «Matter Feels, Converses, Suffers, Desires, Yearns and Remembers», στο Rick Dolphijn & Iris van der Tuin (επιμ.), *New Materialism. Interviews & Cartographies*, Open Humanities Press, Άν Αμπορ 2012, σσ. 48-70, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://quod.lib.umich.edu/o/ohp/11515701.0001.001/1:4.3/--new-materialism-interviews-cartographies?rgn=div2;view=fulltext> (τελευταία επίσκεψη 09-08-2023).

57. Στο ίδιο.

58. Manuel DeLanda, *A New Philosophy of Society. Assemblage Theory and Social Complexity*, Bloomsbury, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2019 [2006]· Rosi Braidotti, *Nomadic Theory. The Portable Rosi Braidotti*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 2011.

που σχετίζονταν με τα γεγονότα του Μάη του '68, ανάμεσα στους οποίους και πιο επιδραστικός για τους προαναφερμένους συγγραφείς ήταν ο Ζιλ Ντελέζ-, επινόησαν, ανεξάρτητα μεταξύ τους, το αναλυτικό πλαίσιο του «νέου υλισμού» στα μέσα της δεκαετίας του '90, καταφέροντας να αποφύγουν την παγίδα της δυϊστικής οντοεπιστημολογίας της νεωτερικότητας.⁵⁹ Σύμφωνα με την Μπαράντ,⁶⁰ ο νέος υλισμός πάει πέρα από τον αντι-καρτεσιανισμό για να συναγάγει τις πιθανότητες του να σκέφτεσαι το σώμα με τον νου και τον νου με το σώμα κατασκευάζοντας ένα οργανισμικό δίκτυο ή συναρμολόγημα [assemblage] από διαφορετικά υφασμένα ύλη. Διαβάζω αυτή τη σε διεμπλοκή [entangled] υλικότητα μέσα από αυτό που η ερευνήτρια των σπουδών για την αναπηρία Μάργκαρετ Πράις⁶¹ έχει αλλιώς αποκαλέσει «σωμανού» [bodymind]. Για να υποστηρίξουν περαιτέρω το επιχείρημά τους, οι Ντολφάιν και φαν ντερ Τούν χρησιμοποιούν τον όρο της Ντόνα Χάραγουεϊ⁶² «φυσικοπολιτισμοί» [naturecultures] και επαναλαμβάνουν ότι «το ταξίδι στις ροές της φύσης και του πολιτισμού, της ύλης και του νου» είναι ήδη από πάντα σε συμβίωση, ήδη από πάντα σε διεμπλοκή.⁶³

Ακολουθώντας το πρωτοπόρο έργο των Μπένεντικτ, Μιντ και Χέρτσκοβιτς των δεκαετιών του 1920 και 1930 και αντλώντας από τις μεταμοντέρνες έννοιες της ρευστότητας, της εμφάνειάς, της ροής και της ανάδυσης [emergence],⁶⁴ οι σύγχρο-

59. Dolphijn & van der Tuin, *New Materialism. Interviews & Cartographies*.

60. Όπως παρατίθεται στο ίδιο.

61. Price, «The Bodymind Problem and the Possibilities of Pain».

62. Haraway, *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness*.

63. Dolphijn & van der Tuin, *New Materialism. Interviews & Cartographies*, σ. 48.

64. Butler, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*· Deleuze, *Pure Immanence. Essays on a Life*· Deleuze & Guattari, *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*· Deleuze & Guattari, *Anti-Oedipus. Capitalism and Schizophrenia*.

νοι ανθρωπολόγοι της εκπαίδευσης⁶⁵ και οι ερευνητές/ριες στις σπουδές για την αναπηρία στην εκπαίδευση⁶⁶ αναγνωρίζουν ότι «η κειμενική κατασκευή των μαθητικών ταυτοτήτων»⁶⁷ προσέδεσε τη χρήση της γενεαλογίας του Φουκό και τις βασικές του ιδέες στον άξονα γνώσης/ εξουσίας και στον τρόπο που λειτουργεί σε συγκεκριμένα ιστορικά πλαίσια.⁶⁸ Η μεταμοντέρνα γενεαλογία του Φουκό ανασκάπτει και αναλύει αγώνες εξουσίας σε συγκεκριμένα ιστορικά πλαίσια. Ακολουθεί αυτές τις διαδρομές από μια πρόωπη εστίαση σε πει-

65. González, «Advocacy Anthropology and Education. Working through the Binaries»· Bradley A. U. Levinson, Kathryn M. Borman, Margaret Eisenhart, Michèle Foster & Amy E. Fox & Margaret Sutton (επιμ.), *Schooling the Symbolic Animal. Social and Cultural Dimensions of Education*, Rowman & Littlefield Publishers, Λάνχαμ 2020· Benedict, *Patterns of Culture*· George D. Spindler (επιμ.), *Education and Cultural Process. Anthropological Approaches*, Waveland Press, Λονγκ Γκρόουβ 1997.

66. David Hernández-Saca & Mercedes Adell Cannon, «Interrogating Disability Epistemologies. Towards Collective Dis/Ability Intersectional Emotional, Affective and Spiritual Autoethnographies for Healing», *International Journal of Qualitative Studies in Education*, τ. 32.3 (2019), σσ. 243-262, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/331655712_Interrogating_disability_epistemologies_towards_collective_disability_intersectional_emotional_affective_and_spiritual_autoethnographies_for_healing (τελευταία επίσκεψη 09-08-2023)· Carlyn Mueller, «Adolescent Understandings of Disability Labels and Social Stigma in School», *International Journal of Qualitative Studies in Education*, τ. 32.3 (2019), σσ. 263-281, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/331461222_Adolescent_understandings_of_disability_labels_and_social_stigma_in_school (τελευταία επίσκεψη 09-08-2023)· Roger Slee, Tim Corcoran, & Marnie Best, «Disability Studies in Education – Building Platforms to Reclaim Disability and Recognise Disablement», *Journal of Disability Studies in Education*, τ. 1(1-2) (2019), σσ. 1-11, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://brill.com/view/journals/jdse/1/1-2/article-p3_3.xml?language=en (τελευταία επίσκεψη 09-08-2023).

67. González, «Advocacy Anthropology and Education. Working through the Binaries», σ. S250.

68. Foucault, *Power/ Knowledge. Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*.

θαρχικές τεχνολογίες ελέγχου σε πιο παραγωγικές μορφές υποκειμενοποίησης, όπως η βιοεξουσία και η κυβερνητικότητα. Ειπωμένο διαφορετικά, στο πρώιμο έργο του, ο Φουκό θεωρητικοποιεί τη γνώση και την εξουσία πρωταρχικά ως τιμωρητικές συνδιαμορφούμενες δυνάμεις. Στο ύστερο έργο του, η προσοχή του εστιάζεται στην εννοιολόγηση της γνώσης και εξουσίας ως παραγωγικών συνδιαμορφούμενων δυνάμεων.⁶⁹

Συνοψίζοντας, η γενεαλογική ανασκαφή του Φουκό και οι ιδέες του για τη γνώση και την εξουσία μάς βοηθούν να καταλάβουμε την ιστορική μετατόπιση από την τιμωρητική στην ηθική εκπαίδευση. Ενώ την εποχή του Μεγάλου Εγκλεισμού (1600-1750) η τιμωρητική εκπαίδευση λειτουργούσε ως υποκατάστατο ελέγχου του πληθυσμού μέσω της «αρνητικής ουδετεροποίησης της διαταραχής» και των «υλικών πειθαρχικών τεχνικών»,⁷⁰ η νεωτερική εκπαίδευση των μέσων του 19^{ου} αιώνα είδε την αυγή μιας νέας πολιτικής οικονομίας του εξαναγκασμού. Ο αντίκτυπός της ήταν παραγωγικός και χρησίμευε στην ανάπτυξη νέων «αναμεταδοτών γνώσης και εξουσίας μέσω των οποίων άτομα και συλλογικά υποκείμενα θα μπορούσαν να γίνουν αντικείμενα διαχείρισης, το πλαίσιό τους να ρυθμιστεί, οι ικανότητές τους να αυξηθούν και τα αποτελέσματά τους να διοχετευτούν»⁷¹ στον κόσμο της εργασίας. Ο Ντίκον αποκάλεσε αυτό το τελευταίο «ηθική ρηθοπεδική της εκπαίδευσης».⁷²

69. Richard Devetak, «Post-structuralism», στο Scott Burchill & Andrew Linklater (επιμ.), *Theories of International Relations*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2013 [1996], σσ. 187-216.

70. Roger Deacon, «Michel Foucault on Education. A Preliminary Theoretical Overview», *South African Journal of Education*, τ. 26.2 (2006), σσ. 177-187, σσ. 179-180, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1150418.pdf> (τελευταία επίσκεψη 09-08-2023).

71. Στο ίδιο, σ. 181.

72. Στο ίδιο, σ. 177.

Ακολουθώντας μια φουκοϊκή οπτική, αυτή η «νητική ορθοπεδική της εκπαίδευσης» πρέπει να εξεταστεί μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά και υλικά πλαίσια, μέσα στα οποία επιλεγμένες μαθητικές υποκειμενικότητες διαμορφώνονται και απομονώνονται.⁷³ Στην επόμενη ενότητα, συζητώ τη συνάφεια αυτών των θεωριών και πρακτικών με τη διοικητική διαχείριση των ανάπηρων μαθητ(ρι)ών στον χρόνο και τον χώρο εντός του λειτουργικού καθεστώτος του ύστερου φιλελευθερισμού⁷⁴ και της πειθαρχικής κουλτούρας που ενθαρρύνει, η οποία είναι με τη σειρά της μια παρακαταθήκη του επιστημονικού ρατσισμού, θεμελιωμένη στη διαλογή και την επιδιόρθωση (ακόμα και την εξαφάνιση) μη πειθαρχημένων/ αποκλινόντων ενσώματων μυαλών.

«Αποτελεσματική» εκπαίδευση και το λογοθετικό αποτέλεσμα της εκπαίδευσης

Για να διερευνήσω τη συνάφεια αυτών των θεωριών, πρακτικών, ιστοριών της χωρικής/ χρονικής διαχείρισης των ανάπηρων μαθητ(ρι)ών στο καθεστώς που συζητήθηκε παραπάνω, εστιάζω στα ακόλουθα ερωτήματα:

- Πώς επηρεάζει η διαμόρφωση του διπόλου φύση/ πολιτισμός τις ζωές των ανάπηρων μαθητ(ρι)ών που ετικετοποιούνται ως βιολογικά και διανοητικά κατώτεροι/ες;
- Πώς πλαισιώνονται οι διαδικασίες αναπηροποίησης⁷⁵

73. Hernández-Saca & Cannon, «Interrogating Disability Epistemologies. Towards Collective Dis/Ability Intersectional Emotional, Affective and Spiritual Autoethnographies for Healing»· Mueller, «Adolescent Understandings of Disability Labels and Social Stigma in School».

74. Povinelli, *Economies of Abandonment. Social Belonging and Endurance in Late Liberalism*.

75. Michael Oliver & Colin Barnes, *The New Politics of Disablement*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2012.

μέσα σε καπιταλιστικούς τρόπους (ανα-)παραγωγής και κατ' επέκταση πώς και με τι στόχο οι ανάπηρες υποκειμενικότητες παράγονται ως αποκλίνουσες μέσα σε αυτό το πλαίσιο;

- Ποιος είναι ο ρόλος της αποτελεσματικής εκπαίδευσης στην αναπαραγωγή και την επιδείνωση της ανισότητας;

Δεν ισχυρίζομαι ότι θα προσφέρω μια πλήρη και ξεκάθαρη απάντηση για καθένα από αυτά τα ερωτήματα (για την ακρίβεια, αυτό θα ήταν ανέφικτο όπως και η περίπτωση αυτό το άρθρο να απαντήσει στα πάντα). Προσφέρω, ωστόσο, ένα σημείο επαφής για πολυ-δι-υπερεπιστημονικό διάλογο και μια αφετηρία για μελλοντική έρευνα.

Όπως σημειώνει ο Ντίκον, «η εμπειρία που αποκαλούμε εκπαίδευση έχει παραχθεί μέσα από ιστορικές μορφές περιορισμού και τα αναλυτικά τους επακόλουθα, τους λόγους [discourses] για τη διδασκαλία και τη μάθηση».⁷⁶ Ως εκ τούτου, και χτίζοντας στην παρακαταθήκη της βιογενετικής και του επιστημονικού ρατσισμού, η φαντασιακή ιεραρχία της εκπαιδευτικής ανάπτυξης κλιμακώνεται κατά κύριο λόγο ως εξής: αυτοί που ξέρουν και εκείνες που δεν ξέρουν· αυτές που διδάσκουν και εκείνοι που μαθαίνουν· αυτοί που μαθαίνουν και εκείνες που δεν μπορούν να μάθουν· αυτές που αξίζουν να μάθουν και εκείνοι που δεν αξίζουν· αυτοί που είναι *εκπαιδευσιμοί* και εκείνες που δεν είναι.⁷⁷ Το επιχείρημά μου εδώ είναι ότι οι δυϊστικοί λόγοι για τη διδασκαλία και τη μάθηση υποστηρίζουν το έργο της «αποτελεσματικής» εκπαίδευσης, που είναι το έργο μιας *λειτουργικής* ζωής – δηλαδή

---

76. Deacon, «Michel Foucault on Education. A Preliminary Theoretical Overview», σ. 178.

77. Slee, Corcoran & Best, «Disability Studies in Education—building Platforms to Reclaim Disability and Recognise Disablement».

μιας ζωής που περιστρέφεται γύρω από τις επιταγές του καταναλωτισμού, της οικονομικής αυτάρκειας και της ανεξαρτησίας από τις παροχές του κράτους.⁷⁸

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω και αντλώντας από την «ποιοτική εκπαίδευση» της Γκονσάλες,⁷⁹ που ορίζεται ως ο τελικός στόχος των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων όπως «ο ομοσπονδιακός νόμος που εφαρμόζει εκτεταμένες εξετάσεις σε μια απόπειρα να αυξήσει τα μαθητικά επιτεύγματα», προτείνω την έννοια «αποτελεσματική» εκπαίδευση ως ένα συμπληρωματικό πλαίσιο στα νεοφιλελεύθερα και ολοκληρωτικά εργαλεία που υποστηρίζουν τις πολιτικές «λογοδοσίας».⁸⁰ Επεκτείνοντας αυτή την έννοια της «ποιοτικής» εκπαίδευσης, η αποτελεσματική εκπαίδευση μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να εντοπίσει τις ρίζες των νεοφιλελεύθερων πειθαρχικών τεχνολογιών στον άξονα γνώσης/ εξουσίας. Όπως συζητήθηκε παραπάνω, ο τρόπος που χρησιμοποιήσε ο Φουκό τη μέθοδο της γενεαλογίας συνέβαλε σε μια διερεύνηση της τριχοειδούς και παραγωγικής φύσης της νεωτερικής εξουσίας συνδυαστικά με «τα σχήματα της εννοιολογικής κατανόησης, τα συστήματα κατηγοριών, [και] τις επιστημονικές θεωρίες» μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου – έννοια που ο Φουκό ονόμασε «επιστήμη» [episteme].

78. Atkinson, «What Can Postmodern Thinking Do for Educational Research?»: Atkinson, «The Promise of Uncertainty. Education, Postmodernism and the Politics of Possibility»: Noah De Lissovoy, *Education and Emancipation in the Neoliberal Era. Being, Teaching, and Power*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2015.

79. Norma González, «Disciplining the Discipline. Anthropology and the Pursuit of Quality Education», *Educational Researcher*, τ. 33.5 (2004), σσ. 17-25.

80. Diane Ravitch, *The Death and Life of the Great American School System. How Testing and Choice Are Undermining Education*, Basic Books, Νέα Υόρκη 2016: De Lissovoy, *Education and Emancipation in the Neoliberal Era. Being, Teaching, and Power*.

Για τον Φουκό, υπάρχει περισσότερη ελευθερία στη νεωτερική σύλληψη της εξουσίας από ό,τι πιστεύεται κάποιες φορές. Η εξουσία για τον Φουκό δεν είναι απλά περιοριστική, αλλά μάλλον παραγωγική στον βαθμό που ρυθμίζει τα σώματα με έναν τρόπο που συντηρεί υπάρχουσες δομές και οικονομικά συστήματα που κερδοφορούν από την υποκειμενοποίηση και τον διαχειριστικό έλεγχο της αναπηρίας. Έχω υποστηρίξει πως «[μια] προσεκτική ματιά στην *κυβερνητικότητα* του Φουκό, δηλαδή σε εκείνη την παραγωγική και παρ' όλα αυτά περιοριστική μορφή διακυβέρνησης (παραγωγική εξουσία) που θέτει τα πάντα υπό επιτήρηση [...] [θα έδειχνε ότι] η δημιουργία μαθητικών υποκειμένων επιτυγχάνεται αλλά και συντηρείται μέσα από ένα δίκτυο παραγωγικών και αναπαράξιμων συμμορφώσεων».⁸¹ Στα νεωτερικά εκπαιδευτικά συστήματα, οι υποκειμενοποιητικές πρακτικές λειτουργούν μέσα από δίπολα –θετικά και αρνητικά– και τελικά μέσα από την αντιθετική κατασκευή του εαυτού και του Άλλου. Μέσα σε τέτοια συστήματα, οι μαθητές/ριες εκλαμβάνονται ως είτε παραγωγικά (ανεξάρτητα) εμπορεύσιμα αγαθά είτε ως εξαρτώμενο σωματικό πλεόνασμα. Αυτές οι σχέσεις εξουσίας λειτουργούν στη βάση πολλαπλών κοινωνικών δυνάμεων – μια ιστορική διεγκυστίνδα βασισμένη σε μια μάχη για το νόημα. Όπως έχω υποστηρίξει αλλού:

το να κατανοήσουμε το υποκείμενο-μαθητή ως *κάποιον* που δρα μέσα και ενάντια σε υποκειμενοποιητικές δομές εξουσίας «πέρα από την καθαρά αρνητική πράξη της ανυπακοής» απαιτεί την κατανόηση της εργαλειοποίησης της πειθαρχίας (ή της αναπαράξιμης συμμόρφωσης) πέρα από μια δυστική κατανόηση των

---

81. Sara M. Acevedo & Emily A. Nusbaum, «Autism, Neurodiversity, and Inclusive Education», *Oxford Research Encyclopedia of Education*, Oxford University Press, 2020, σ. 4.

σχέσεων εξουσίας (π.χ. κυριαρχίας και υποτελούς, γιατρού και ασθενούς, δασκάλου και μαθητή).⁸²

Στην επόμενη ενότητα, εξηγώ πώς η αποτελεσματική εκπαίδευση λειτουργεί μέσα από βιοϊατρικά πλαίσια που αναπαράγουν την πολιτισμική, πολιτική και υλική επισφάλεια. Η ιατρικοποίηση της εκπαίδευσης εκλαμβάνει τα μαθητικά σώματα είτε ως προβλήματα που πρέπει να επιδιορθωθούν και να είναι έτοιμα για την αγορά εργασίας είτε ως φυσικούς/ές λίπτες/ριες της θεραπευτικής «εκπαίδευσης». Παρόλο που η εξουσία αυτών των πλαισίων έχει αμφισβητηθεί από καθένα από αυτά τα πεδία, είναι επιτακτική περαιτέρω πολυ-δι-υπερεπιστημονική έρευνα γύρω από το πώς λειτουργούν και πώς κατέχουν και συντηρούν εξουσία, προκειμένου να τεθεί επί τάπητος το ζήτημα της συστημικής επισφάλειας της εκπαίδευσης για μη λευκούς/ές ανάπηρους/ες μαθητές/ριες. Με άλλα λόγια, χρησιμοποιώντας μια οπτική της ανθρωπολογίας της υπεράσπισης, ερευνητές/ριες από πολλαπλά επιστημονικά πεδία μπορούν και, ειλικρινά, πρέπει να συνεργαστούν για να αναζητήσουν ιστορικά ορόσημα αλληλεπικαλυπτόμενων διαδρομών, καταπιέσεων και αντιστάσεων, προκειμένου να κατανοήσουν την εδραιωμένη συστημική αδικία εντός των βιοϊατρικών πρακτικών της αποτελεσματικής εκπαίδευσης – και τον ρατσισμό και ικανοτισμό στο εσωτερικό της–, ώστε συλλογικά να αναγνωρίσουν, να αναδείξουν και να επουλώσουν πληγές.

*Ο αντίκτυπος των βιοϊατρικών πλαισίων
στην παιδαγωγική επικύρωση
της «αποτελεσματικής εκπαίδευσης»*

Από μια βιοϊατρική οπτική, το σχήμα φύση/ πολιτισμός επιχειρεί να τεκμηριώσει την αιτιολογία της αναπηρίας ως μια

---

82. Στο ίδιο.

μορφή εγγενούς «ανεπάρκειας» και «έλλειψης» για την οποία ευθύνεται αποκλειστικά το «επηρεαζόμενο» άτομο.⁸³ Μέσα σε ένα τέτοιο οντο-επιστημολογικό πλαίσιο, η αναπηρία συστηματικά εννοιολογείται και γίνεται αντικείμενο διαχείρισης ως παθολογική και ανεπιθύμητη, όχι μόνο μέσα σε ιατροκοινοποικιακούς λόγους και περιφράξεις, αλλά επίσης στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής.⁸⁴ Ως τέτοια, η υποκειμενοποίηση των ανάπηρων μαθητ(ρι)ών συμβαίνει μέσα σε ένα σύστημα στο πλαίσιο του οποίου αναγκάζονται να διαμορφώσουν μια *πειθίνα* (συμμορφούμενη) ταυτότητα και να υπάρξουν ως η σωματοποιημένη αντίθεση των σωματικά ικανών [able-bodied] συμμαθητ(ρι)ών τους.⁸⁵ Τοποθετημένοι/ες με αυτόν τον τρόπο, οι μαθητές/ριες «με αναπηρίες» γίνονται οι «φυσικοί/ές» λίπτες/ριες θεραπείας, αποκατάστασης, οικιακής φροντίδας και ιατροθεραπευτικών μορφών εκπαίδευσης – οι κοινές παρεμβάσεις περιλαμβάνουν λογοθεραπεία, φυσικοθεραπεία, ψυχοθεραπεία, εργοθεραπεία, ψυχαγωγική θεραπεία και μουσικοθεραπεία ανάμεσα σε άλλα.⁸⁶ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι ανάπηροι/ες μαθητές/ριες αντιμετωπίζονται ως

---

83. Hugh Mehan, «Beneath the Skin and between the Ears. A Case Study in the Politics of Representation», στο Seth Chaiklin & Jean Lave (επιμ.), *Understanding Practice. Perspectives on Activity and Context*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1993, σσ. 241-268.

84. Oliver & Barnes, *The New Politics of Disablement*.

85. Sara Maria Acevedo, *Enabling Geographies. Neurodivergence, Self-authorship, and the Politics of Social Space* (διδ. διατριβή), California Institute of Integral Studies, Σαν Φρανσίσκο 2018, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://search.proquest.com/openview/d206781532e48e44903ce7733959db7d/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y> (τελευταία επίσκεψη 11-08-2023). De Lissovoy, *Education and Emancipation in the Neoliberal Era. Being, Teaching, and Power*. Foucault, *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*. Jan W. Valle, *What Mothers Say about Special Education. From the 1960s to the Present*, Palgrave McMillan, Νέα Υόρκη 2009.

86. Stephen Petrina, «The Medicalization of Education. A Historiographic Synthesis», *History of Education Quarterly*, τ. 46.4 (2006), σσ. 503-531.

ασθενείς, και όχι ως μαθητές/ριες, και έτσι θεωρούνται κατά κύριο λόγο μη εκπαιδευσιμοι/ες και άρα μη παραγωγικοί/ές.

Μέσα στο σύστημα ειδικής αγωγής ωστόσο, οι ανάπηροι/ες μαθητές/ριες δεν εκλαμβάνονται ως εγγενώς ανεπαρκείς, αλλά αντίθετα εννοιολογούνται ως στόχοι δομικής και πολιτισμικής διάκρισης στη βάση της αρνητικής κοινωνικοποίησης των προσλαμβανόμενων βλαβών τους.⁸⁷ Έτσι, όταν επιτελούν «κανονικότητα», οι ανάπηροι/ες μαθητές/ριες θεωρούνται *εκπαιδευσιμοι/ες* και συνεπώς δυνάμει *εμπορεύσιμοι/ες*.⁸⁸

Προκειμένου να καταλάβουμε την πλήρη σημασία της αποτελεσματικής εκπαίδευσης, είναι επιτακτικό να αναλογιστούμε το ευρύτερο πλαίσιο της αναπηρίας, όπως διαπλέκεται με άλλες περιθωριοποιημένες ταυτότητες. Στοχαστές των σπουδών για την αναπηρία στην εκπαίδευση⁸⁹ έχουν γράψει

87. Mehan, «Beneath the Skin and between the Ears. A Case Study in the Politics of Representation», σσ. 241-268· Oliver & Barnes, *The New Politics of Disablement*· McDermott & Varenne, «Culture as Disability».

88. M. Govindshenoy & Nicholas Spencer, «Abuse of the Disabled Child. A Systematic Review of Population-based Studies», *Child. Care, Health and Development*, τ. 33.5 (2007), σσ. 552-558, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/6114156_Abuse_of_the_Disabled_Child_A_Systematic_Review_of_Population-Based_Studies (τελευταία επίσκεψη 11-08-2023)· Emery J. Hyslop-Margison & Alan M. Sears, *Neo-Liberalism, Globalization and Human Capital Learning. Reclaiming Education for Democratic Citizenship*, Springer, Νέα Υόρκη 2006.

89. Annamma, *The Pedagogy of Pathologization. Dis/abled Girls of Color in the School to Prison Nexus*· Subini Ancy Annamma, Beth A. Ferri & David J. Connor, «Disability Critical Race Theory. Exploring the Intersectional Lineage, Emergence, and Potential Futures of District in Education», *Review of Research in Education*, τ. 42.1 (2018), σσ. 46-71· Artiles, «Untangling the Racialization of Disabilities. An Intersectionality Critique across Disability Models»· Erevelles, «Educating Unruly Bodies. Critical Pedagogy, Disability Studies, and the Politics of Schooling»· Erevelles, «Crippin' Jim Crow. Disability, Dis-location, and the School-to-prison Pipeline»· Valle & Connor, *Rethinking Disability. A Disability Studies Approach to Inclusive Practices*· Waitoller, *Excluded by Choice. Urban Students with Disabilities in the Education Marketplace*.

για την υπερεκπροσώπηση των μη λευκών παιδιών στην ειδική αγωγή, που είναι δυσανάλογη σε σχέση με τα συνολικά πληθυσμιακά τους νούμερα στο σχολικό σύστημα. Αυτό είναι ένα φαινόμενο που οι ερευνήτριες των σπουδών για την αναπηρία, όπως και οι ακτιβίστριες της δικαιοσύνης για την αναπηρία, κρίνουν ως αντανάκλαση του συστημικού ρατσισμού μέσα στο εκπαιδευτικό σύστημα και την κοινωνία γενικά και το παρουσιάζουν ως εμβληματικό της επένδυσης της αποτελεσματικής εκπαίδευσης στην κατηγοριοποίηση και την εγκληματοποίηση (αντί για την υποστήριξη και την υπεράσπιση) παιδιών από δομικά καταπιεσμένες κοινότητες. Το βασικό ερώτημα τότε είναι λοιπόν ποια είναι η θέση των μαύρων και Λατίνων ανάπηρων μαθητ(ρι)ών στο νεοφιλελεύθερο πειθαρχικό εκπαιδευτικό σχήμα. Οι κριτικές σπουδές για την αναπηρία και η βιβλιογραφία για τις σπουδές εκπαίδευσης δείχνουν ότι οι μαθητές/ριες των οποίων τα ενσώματα μάλιστα διασταυρώνονται σε ένα συνεχές μη επιθυμητών ταυτοτήτων αντιμετωπίζουν όλο και στενότερα όρια αφομοίωσης «ευκαιριών» μέσα στα κεντρικά εκπαιδευτικά τοπία του νεοφιλελευθερισμού.⁹⁰ Πρέπει να κατανοήσουμε την εγκληματοποίηση της φυλής και τη φυλετικοποίηση της αναπηρίας μέσα στη διχοτομία φύσης/ πολιτισμού, ως συνδιαμορφούμενα νεοφιλελεύθερα σενάρια. Με άλλα λόγια, οι μηχανισμοί μέσα από τους οποίους η φυλή, η αναπηρία και η εγκληματικότητα τίθενται σε κίνηση σαν να είναι από τη «φύση» τους σε διεμπλοκή, είναι στην πραγματικότητα πολιτισμικά σχεδι-

---

90. Atkinson, «What Can Postmodern Thinking Do for Educational Research?»· Atkinson, «The Promise of Uncertainty. Education, Postmodernism and the Politics of Possibility»· De Lissovoy, *Education and Emancipation in the Neoliberal Era. Being, Teaching, and Power*· Erevelles, «Educating Unruly Bodies. Critical Pedagogy, Disability Studies, and the Politics of Schooling»· Erevelles, «Crippin' Jim Crow. Disability, Dis-location, and the School-to-prison Pipeline».

ασμένοι μέσα στις ίδιες περιφράξεις στις οποίες είναι εγγεγραμμένο το νόημά τους.⁹¹ Μέσα στις περιφράξεις αυτές, οι ανάπηροι/ες μη λευκοί/ές μαθητές/ριες αναπαρίστανται ως μη αναστρέψιμα κατεστραμμένοι/ες, συχνά εγγενώς διαφθαρμένοι/ες, και τα σώματά τους αντιμετωπίζονται ως πολιτισμικό πλεόνασμα – ώστε να αφήσουν κι άλλο χώρο για την ανάπηρη λευκότητα.⁹² Η «αποτελεσματική» εκπαίδευση σε αυτή την περίπτωση αποδεικνύεται επιτυχής στον βαθμό που καταφέρνει να δημιουργήσει «πολλαπλούς διαχωρισμούς».⁹³

Οι μαθητές/ριες που σημαίνονται ως άτομα που χρήζουν *παρεμβατικών διαδικασιών, αξιολόγησης και διαχείρισης εξαρτώνται από μια πολιτική οικονομία που έχει επιβάλει απόλυτη εξουσία πάνω σε κάθε διάσταση της καθημερινής ζωής, όπου η υποκειμενικότητά τους «αναδιαμορφώνεται [...] μέσα σε ένα σύνολο περισσότερο ή λιγότερο ισχυρών μηχανών “επιτευγμάτων”*».⁹⁴ Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η νεοφιλελεύθερη αγορά εκπαίδευσης εξαρτάται από την πόλωση των μαθητικών ταυτοτήτων σε διπολικά σχήματα (εμπορεύσιμων/

91. Bourdieu, *Language and Symbolic Power*.

92. Annamma, *The Pedagogy of Pathologization. Dis/abled Girls of Color in the School to Prison Nexus*. Annamma, Morrison & Jackson, «Disproportionality Fills in the Gaps. Connections between Achievement, Discipline and Special Education in the School-to-Prison Pipeline». De Lissovoy, *Education and Emancipation in the Neoliberal Era. Being, Teaching, and Power*. Beth A. Ferri & David Connor, «“I Was the Special Ed. Girl”. Urban Working-Class Young Women of Color», *Gender and Education*, τ. 22.1 (2009), σσ. 105-121, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/248963640_I_was_the_special_ed_girl_Urban_working-class_young_women_of_colour (τελευταία επίσκεψη 11-08-2023). Ivan Eugene Watts & Nirmala Erelles, «These Deadly Times. Reconceptualizing School Violence by Using Critical Race Theory and Disability Studies», *American Educational Research Journal*, τ. 41.2 (2004), σσ. 271-299.

93. Foucault, *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*, σ. 198.

94. De Lissovoy, *Education and Emancipation in the Neoliberal Era. Being, Teaching, and Power*, σσ. 37 & 39.

μη εμπορεύσιμων). Αυτή η πόλωση παρακάμπτει τη ρευστότητα και την υβριδικότητα της ανθρώπινης εμπειρίας και τις υλικότητές της που είναι σε διεμπλοκή, δηλαδή τους –ρευστούς οργανισμούς που ενυπάρχουν στα ίδια τους τα μέρη–φυσικοπολιτισμούς.⁹⁵

Τελικά, η εμπορεύσιμη εκπαίδευση πραγματοποιεί υποκειμενικότητες για την παραγωγή κέρδους μέσα στα πεδία της νεοφιλελεύθερης λογοδοσίας.⁹⁶ Πράγματι, η νεοφιλελεύθερη μηχανή επιχειρεί να απομυζήσει τις καταφατικές ζωτικές δυνάμεις που διαφεύγουν από τις κανονιστικές ροές ταυτότητας κατά μήκος διπολικών σχημάτων. Στην ντελεζιανή πολιτική φιλοσοφία αυτές οι ροές επιθυμίας, «ανεξάρτητα από το πόσο μικρές, [είναι] ικανές να αμφισβητήσουν την καθιερωμένη κοινωνική τάξη».⁹⁷

---

95. Sharon N. Barnartt, «Disability as a Fluid State. Introduction», στο Sharon N. Barnartt (επιμ.), *Disability as a Fluid State*, Emerald, Μπίνγκλι 2010, σσ. 1-22· Haraway, *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness*.

96. Patty Berne, «Disability Justice – a Working Draft», *Sins Invalid*, 10-06-2015, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.sinsinvalid.org/blog/disability-justice-a-working-draft-by-patty-berne> (τελευταία επίσκεψη 11-08-2023)· Steven E. Brown, «What is Disability Culture?», *Disability Studies Quarterly*, τ. 22.2 (2002), σσ. 34-50, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://dsq.sds.org/index.php/dsq/article/view/343/434> (τελευταία επίσκεψη 11-08-2023)· Deleuze & Guattari, *Anti-Oedipus. Capitalism and Schizophrenia*· David T. Mitchell & Sharon L. Snyder, *The Biopolitics of Disability. Neoliberalism, Ablenationalism, and Peripheral Embodiment*, University of Michigan Press, Αν Άρμπτορ 2015· Tina Stratigos, «Assemblages of Desire. Infants, Bear Caves and Belonging in Early Childhood Education and Care», *Contemporary Issues in Early Childhood*, τ. 16.1 (2015), σσ. 42-54, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1463949114566757> (τελευταία επίσκεψη 11-08-2023).

97. Deleuze & Guattari, *Anti-Oedipus. Capitalism and Schizophrenia*, σ. 126.

Προχωρώντας. Η αναπηρία ως κουλτούρα
Σύγκλιση επιστημονικών πεδίων

Έχω ισχυριστεί ότι καθένα από τα επιστημονικά πεδία από το έργο των οποίων αντλώ, αμφισβητεί την ταυτόχρονη υποκειμενοποίηση και εμπορευματοποίηση των ανάπηρων και άλλων περιθωριοποιημένων μαθητ(ρι)ών στα σχολεία. Μέσα στα όρια των πειθαρχιών του, κάθε επιστημονικό πεδίο λειτουργεί ώστε να ξεσκεπάσει αποτελεσματικές εκπαιδευτικές ιδεολογίες και πρακτικές που εξαναγκάζουν ανάπηρους/ες μαθητές/ριες σε διχοτομικές κατηγορίες και εμπειρίες (όπως αυτές που προκύπτουν από τα αποτελέσματα τυποποιημένων τεστ που είναι προϋπόθεση του νομοθετήματος «Κανένα παιδί να μην μείνει πίσω» [No Child Left Behind]).⁹⁸ Στο πλαίσιο αυτής της σύγκλισης των επιστημονικών πεδίων, έχω επίσης διερευνήσει την «αποτελεσματική εκπαίδευση», αντλώντας από τη θεωρία που αφορά τον άξονα γνώσης/ εξουσίας, τη διχοτομική κατασκευή της ταυτότητας στη νεωτερική εκπαίδευση και κριτικές της πολιτικής οικονομίας του νεοφιλελευθερισμού, όπως εφαρμόζονται στην εμπορευματική εκπαίδευση. Αυτή η τριπλή διαδικασία υπόσχεται να παράσχει εναλλακτικά μοτίβα στην πολιτισμική ανάλυση της εκπαίδευσης, όπως και να συνεχίσει να κατασκευάζει πιο δίκαιες μαθησιακές τροχιές στην εκπαίδευση για όλους/ες τους/ις μαθητές/ριες.

Θα προχωρήσουμε μπροστά μόνο επικυρώνοντας την αναπηρία ως πολιτισμική και πολιτική εμπειρία, την οποία το πολυ-δι-υπερεπιστημονικό έργο μπορεί να επιτύχει για να αμφισβητήσει λόγους και δομές της «αποτελεσματικής εκ-

---

98. Βλ. το σχετικό λήμμα της *Wikipedia*, στη διεύθυνση: https://en.wikipedia.org/wiki/No_Child_Left_Behind_Act (τελευταία επίσκεψη 26-08-2023). (Σ.τ.μ.)

παίδευσης». Σε αυτή την περίπτωση, ο συνδυασμός των βασικών αρχών της ανθρωπολογίας της υπεράσπισης, της ανθρωπολογίας της εκπαίδευσης και της αλληλοδιαπλοκής της ανθρωπολογίας και των κριτικών σπουδών για την αναπηρία μπορεί και πρέπει να ανταποκριθεί στις αυτοπροσδιοριζόμενες πολιτικές ατζέντες και στόχους των αναπηρικών κοινοτήτων, αλλά επίσης και σε κάθε άλλη περιοχή που επηρεάζει τις ζωές μας. Επιπλέον, η ανάγκη για μια επέκταση της διεπιστημονικότητας μέσα στην ίδια την ανθρωπολογία είναι προφανής στις πολλές αποσιωπήσεις και κενά που συνάντησα γύρω από και σχετικά με την αναπηρία στην κατά τα άλλα κοινωνικά υπεύθυνη και εφαρμόσιμη στην πράξη βιβλιογραφία.⁹⁹ Η αλληλοδιαπλοκή της ανθρωπολογίας και των σπουδών για την αναπηρία δεν είναι καινούρια και οι ρίζες της είναι προσδεμένες στη θεμελιώδη ιδέα ότι η αναπηρική εμπειρία είναι μια πολιτισμική εμπειρία.¹⁰⁰

Παρατηρώντας μέσα από την οπτική της ανθρωπολογίας της υπεράσπισης, η σύγκλιση της ανθρωπολογίας της εκπαίδευσης, των σπουδών εκπαίδευσης ευρύτερα, και των κριτικών σπουδών για την αναπηρία υπογραμμίζει την αξία της κατανόησης της αμεσότητας των περιθωριοποιημένων πολιτισμών, ενσώματων μυαλών και ταυτοτήτων στο ίδιο μας το «σπίτι». Αυτή η αλληλοδιαπλοκή είναι μια θεωρητική και ευρετική παρέμβαση: ξεσκεπάζει και τροποποιεί τις πολιτικές και πολιτισμικές αρθρώσεις, κοινωνικές σχέσεις παραγωγής και θεσμικές περιφράξεις μέσα στις οποίες οι ανάπηροι άνθρωποι αποσιωπώνται ως δυνάμεις με εμπρόθετη δράση και ως διαμορφωτές/ριες των φυσικοπολιτισμών. Μια γόνιμη

---

99. Simi Linton, *Claiming Disability. Knowledge and Identity*, New York University Press, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 1998.

100. Kasnitz & Shuttleworth, «Anthropology in Disability Studies» Ray McDermott & Herve Varenne, «Culture as Disability».

συζήτηση ανάμεσα σε αυτά τα επιστημονικά πεδία πάει πέρα από την αποδόμηση των καταπιεστικών συστημάτων και, αντίθετα, αναλύει την ποιητική της πολιτισμικής μας επιβίωσης και τη ζωντάνια των οικείων πολιτισμών μας.

Συνέπειες για ερευνητές/ριες της εκπαίδευσης σε όλα τα πεδία

Από μια οπτική της ανθρωπολογίας της υπεράσπισης, ερευνητές/ριες της ανθρωπολογίας της εκπαίδευσης, της εκπαίδευσης ευρύτερα και των κριτικών σπουδών για την αναπηρία μπορούν να επωφεληθούν από τη διερεύνηση των ιστορικών ορόσημων και αλλαγών παραδείγματος κάθε επιστημονικού πεδίου, όπως και της σημασίας της χαρτογράφησης αλληλεπικαλυπτόμενων διαδρομών και συνδέσεων, όπως αυτές που περιγράφονται σε αυτό το άρθρο. Στην προκειμένη περίπτωση, μια πολυ-δι-υπερεπιστημονική αναθεώρηση της συζήτησης περί φύσης/ πολιτισμού, που να πηγαίνει πέρα από το μοντέλο της πόλωσης του συνεχούς, επιτρέπει μια πιο λεπτή κατανόηση των ορίων των προσεγγίσεων του είτε/ είτε, όπως και μια πιο κριτική ματιά στον ρόλο που οι αυστηρά πολωμένες οπτικές παίζουν στη διαίωνηση της συστημικής αδικίας στην εκπαίδευση και πέρα από αυτήν.

Κάποιες σαφείς στρατηγικές για την κατάδειξη των χασμάτων ανάμεσα στα επιστημονικά πεδία περιλαμβάνουν, ας πούμε, ερευνητές/ριες της ανθρωπολογίας της εκπαίδευσης και της εκπαίδευσης ευρύτερα που αναγνωρίζουν και ενσωματώνουν τη βιβλιογραφία των κριτικών σπουδών για την αναπηρία και τις ευρείες συμβολές της στην αρχαιική παρακαταθήκη της αναπηρίας. Για παράδειγμα, 1) οι στοχαστές των κριτικών σπουδών για την αναπηρία έχουν καταγράψει την ιστορικοποίηση της αναπηρίας, συμπεριλαμβανομένων των συστημικών αποσιωπήσεων από τα πολιτισμικά κινήμα-

τα, και τις ριζωματικές διεμπλοκές [entanglements] του παρελθόντος και του παρόντος, όπως και του αντίκτυπου και των δύο σε κάθε δυναμικό μέλλον, 2) οι κριτικές σπουδές για την αναπηρία επιβεβαιώνουν την αναπηρία ως κουλτούρα, τόσο ως προς τη ρευστότητά της, όσο και στη θεμελίωσή της σε ετερογενείς αν και συγκεκριμένες κοινοτικές πρακτικές.

Τελικά, μία από τις πιο σημαντικές επιπτώσεις για τους/ις ερευνητές/ριες των σπουδών εκπαίδευσης (συμπεριλαμβανομένης της ανθρωπολογίας) είναι η πρόκληση να ενσωματωθούν ουσιαστικά οι θεωρίες και οι μεθοδολογίες των κριτικών σπουδών για την αναπηρία στις εκπαιδευτικές πρακτικές. Ειδικά στις πρακτικές που ελέγχουν την πρόσβαση σε δίκαιες ευκαιρίες και παροχές και συνεπώς επηρεάζουν την υλική, συναισθηματική και ψυχολογική ευημερία των ανάπηρων μαθητ(ρι)ών που ζουν στη διασταύρωση πολλαπλών καταπιέσεων. Τούτου λεχθέντος, ρίχνοντας φως στα οφέλη της πολυ-δι-υπερεπισημονικότητας, αποκτούμε τη δυνατότητα να προχωρήσουμε πέρα από τις δικαιωματικές προσεγγίσεις στις σπουδές εκπαίδευσης (συμπεριλαμβανομένης της ανθρωπολογίας) και να ανατρέψουμε τα υπάρχοντα συστήματα που είναι χτισμένα στα φιλελεύθερα ιδεώδη της συμπερίληψης [inclusion] και όχι στην ολιστική πρόσβαση και δικαιοσύνη.

Για παράδειγμα, οι σπουδές για την αναπηρία στην εκπαίδευση συνέβαλαν στο να επαναπροσδιοριστούν παραδοχές εκπαιδευτικών που είναι θεμελιωμένες σε μοντέλα της έλλειψης και να εμπλέξουν τους/ις δασκάλους/ες στη συζήτηση για τον ικανοτισμό με σκοπό την ανάπτυξη συμπεριληπτικών σχολείων.¹⁰¹ Ωστόσο, το άρθρο αυτό φέρνει στο φως την ανάγκη να κατανοήσουμε καλύτερα την προέλευση και τα πολι-

---

101. Connor, Gabel, Gallagher, & Morton, «Disability Studies and Inclusive Education. Implications for Theory, Research, and Practice».

τισμικά και κοινωνικά κινήματα που σιωπηρά υποστηρίζουν το πεδίο της εκπαίδευσης προκειμένου να προχωρήσουμε με μια πλουραλιστική προσέγγιση που να διαπερνά τα επιστημονικά πεδία. Πράγματι, η αντίσταση στο σύγχρονο νεοφιλελεύθερο (αφομοιωτικό) εκπαιδευτικό σύστημα προέρχεται από την εφαρμογή ποικίλων επιστημονικών οπτικών και σημείων επαφής ειδικά προσανατολισμένων στην έκθεση και ανατροπή των επισφαλών εμπειριών μαθητριών που υφίστανται καταπιεστικά συστήματα. Αυτό το άρθρο προσφέρει επιπρόσθετα εργαλεία για αυτή την επιδίωξη.

Κλείνοντας, οι πολυσχιδείς συζητήσεις που παρουσιάστηκαν εδώ έχουν φέρει στο προσκήνιο τη συμβίωση ανάμεσα στη νεωτερική οντοεπιστημολογία του διπολισμού, τις πολιτισμικές και πολιτικές μορφές που την υποστηρίζουν και τις θεσμικές περιφράξεις εντός των οποίων υλοποιείται σε διάφορα πλαίσια –συμπεριλαμβανομένης της ακαδημίας. Αυτό το άρθρο υποδεικνύει και υπερασπίζεται περαιτέρω την πολυ-δι-υπερεπιστημονικότητα, υφαίνοντας κριτικές γνώσεις από την ανθρωπολογία της υπεράσπισης, και ανοίγει δυνατότητες για την αλληλοδιαπλοκή της ανθρωπολογίας, των σπουδών εκπαίδευσης ευρύτερα και των κριτικών σπουδών για την αναπηρία. Συνοψίζοντας, οι έννοιες και τα θέματα που διερευνώνται σε αυτό το άρθρο συμβάλλουν σε μια πολυεπίπεδη έκθεση των πειθαρχικών τεχνολογιών της αποτελεσματικής εκπαίδευσης και αντιτάσσονται στην πρωτοκαθεδρία των ανθρωπολογικών σπουδών της ανθρώπινης διαφοράς που είναι εμποτισμένες με παρακαταθήκες ρατσισμού και ικανοτισμού.

Μετάφραση Σούλα Μαρινούδη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Acevedo, Sara Maria, *Enabling Geographies. Neurodivergence, Self-authorship, and the Politics of Social Space* (διδ. διατριβή), California Institute of Integral Studies, Σαν Φρανσίσκο 2018, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://search.proquest.com/openview/d206781532e48e44903ce7733959db7d/1?pqorigsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>.
- Acevedo, Sara M. & Nusbaum, Emily A., «Autism, Neurodiversity, and Inclusive Education», *Oxford Research Encyclopedia of Education*, Oxford University Press, 2020.
- Annamma, Subini Ancy, *The Pedagogy of Pathologization. Dis/abled Girls of Color in the School-prison Nexus*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2018.
- Annamma, Subini Ancy, Ferri, Beth A. & Connor, David J., «Disability Critical Race Theory. Exploring the Intersectional Lineage, Emergence, and Potential Futures of District in Education», *Review of Research in Education*, τ. 42.1 (2018), σσ. 46-71.
- Annamma, Subini, Morrison, Deb & Jackson, Darrell, «Disproportionality Fills in the Gaps. Connections between Achievement, Discipline and Special Education in the School-to-Prison Pipeline», *Berkeley Review of Education*, τ. 5.1 (2014), σσ. 53-87, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://escholarship.org/uc/item/0b13x3cp>.
- Artiles, Alfredo J., «Untangling the Racialization of Disabilities. An Intersectionality Critique across Disability Models», *Du Bois Review*, τ. 10.2 (2014), σσ. 329-347.
- Atkinson, Elizabeth, «The Promise of Uncertainty. Education, Postmodernism and the Politics of Possibility», *International Studies in Sociology of Education*, τ. 10.1 (2000), σσ. 81-99, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09620210000200050>.
- Atkinson, Elizabeth, «What Can Postmodern Thinking Do for Educational Research?», διάλεξη στο επίσιο συνέδριο της Αμερικανικής Ένωσης Εκπαιδευτικής Έρευνας [American Educational Research Association], Νέα Ορλεάνη 2000.
- Badcock, Christopher Robert, «Nature-Nurture Controversy, History of», στο James D. Wright (επιμ.), *International Encyclopedia of the*

- Social & Behavioral Sciences*, τ. 16, Elsevier, Οξφόρδη 2015 [2001], σσ. 340-344, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/275039295_Nature-Nurture_Controversy_History_of.
- Barad, Karen, «Matter Feels, Converses, Suffers, Desires, Yearns and Remembers», στο Dolphijn & van der Tuin (επιμ.), *New Materialism. Interviews & Cartographies*, σσ. 48-70, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://quod.lib.umich.edu/o/ohp/11515701.0001.001/1:4.3/--new-materialism-interviews-cartographies?rgn=div2;view=fulltext>.
- Barnartt, Sharon N., «Disability as a Fluid State. Introduction», στο Sharon N. Barnartt (επιμ.), *Disability as a Fluid State*, Emerald, Μπίνγκλι 2010, σσ. 1-22.
- Barthes, Roland, *Mythologies*, μτφρ. Richard Howard & Annette Lavers, Hill and Wang, Νέα Υόρκη 2012 [1972].
- Barthes, Roland, *Writing Degree Zero*, μτφρ. Annette Lavers & Colin Smith, Hill and Wang, Νέα Υόρκη 1968.
- Baudrillard, Jean, *Simulacra and Simulation*, μτφρ. Sheila Faria Glaser, The University of Michigan Press, Αν Άρμπορ 1994.
- Baudrillard, Jean, *The Gulf War Did Not Take Place*, μτφρ. Paul Patton, Indiana University Press, Μπλούμινγκτον & Ινδιανάπολη 1995.
- Benedict, Ruth, *Patterns of Culture*, Mariner Books, Βοστώνη & Νέα Υόρκη 2005 [1934].
- Berne, Patty, «Disability Justice – a Working Draft», *Sins Invalid*, 10-06-2015, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.sinsinvalid.org/blog/disability-justice-a-working-draft-by-patty-berne>.
- Berne Patty, «Disability Justice – a Working Draft», *The Peak*, τ. 56.4 (2017).
- Blake, Nigel, «Between Postmodernism and Anti-modernism. The Predicament of Educational Studies», *British Journal of Educational Studies*, τ. 44.1 (1996), σσ. 42-65.
- Block, Pamela, Balcazar, Fabrizio & Keys, Christopher, «From Pathology to Power. Rethinking Race, Poverty, and Disability», *Journal of Disability Policy Studies*, τ. 12.1 (2001), σσ. 18-27, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/240731457_From_Pathology_to_PowerRethinking_Race_Poverty_and_Disability.

- Boas, Franz, «The Methods of Ethnology», *American Anthropologist. New Series*, τ. 22.4 (1920), σσ. 311-321, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://www.jstor.org/stable/660328>.
- Bourdieu, Pierre, *Language and Symbolic Power*, μτφρ. Gino Raymond & Matthew Adamson, Polity Press, Κέμπριτζ 1991.
- Bourdieu, Pierre, «The Forms of Capital», στο Mark Granovetter & Richard Swedberg (επιμ.), *The Sociology of Economic Life*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2018 [2011], σσ. 78-92.
- Braidotti, Rosi, *Nomadic Theory. The Portable Rosi Braidotti*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 2011.
- Brown, Steven E., «What Is Disability Culture?», *Disability Studies Quarterly*, τ. 22.2 (2002), σσ. 34-50, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://dsq-sds.org/index.php/dsq/article/view/343/434>.
- Butler, Judith, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 1990.
- Butler, Judith, *Precarious Life. The Powers of Mourning and Violence*, Verso, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2004.
- Carey, Alison, Block, Pamela & Scotch, Richard K., «Sometimes Allies. Parent-Led Disability Organizations and Social Movements», *Disability Studies Quarterly*, τ. 39.1 (2019), διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://ojs.library.osu.edu/index.php/dsq/article/view/6281/5183>.
- Castagno, Angelina E. & Brayboy, Bryan McKinley Jones, «Culturally Responsive Schooling for Indigenous Youth. A Review of the Literature», *Review of Educational Researcher*, τ. 78.4 (2008), σσ. 941-993, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/249797804_Culturally_Responsive_Schooling_for_Indigenous_Youth_A_Review_of_the_Literature.
- Castagno, Angelina E. & McCarty, Teresa L. (επιμ.), *The Anthropology of Education Policy. Ethnographic Inquiries into Policy as Sociocultural Process*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2018.
- Cazden, Courtney B. & Leggett, Ellen L., «Culturally Responsive Education. A Response to LAU Remedies II», U.S. Department of Health, Education, and Welfare, National Institute of Education, Ουάσινγκτον 1976, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://eric.ed.gov/?id=ED135241>.
- Clement, Dorothy C. & Harding, Joe R., «Social Distinctions and

- Emergent Student Groups in a Desegregated School», *Anthropology and Education Quarterly*, τ. 9.4 (1978), σσ. 272-282.
- Coleman, James S., Campbell, Ernest Q., Hobson, Carol J., McPartland, James, Mood, Alexander M., Weinfeld, Frederic D. & York, Robert L., *Equality of Educational Opportunity*, U.S. Government Printing Office, Ουάσιγκτον 1966, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED012275.pdf>.
- Collins, Thomas W., «Reconstructing a High School Society after Court-Ordered Desegregation», *Anthropology and Education Quarterly*, τ. 9.4 (1978), σσ. 248-257.
- Connor, David J., Gabel, Susan L., Gallagher, Deborah J. & Morton, Missy, «Disability Studies and Inclusive Education – Implications for Theory, Research, and Practice», *International Journal of Inclusive Education*, τ. 12.5-6 (2008), σσ. 441-457, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/236221750_Disability_studies_and_inclusive_education_-_implications_for_theory_research_and_practice.
- Deacon, Roger, «Michel Foucault on Education. A Preliminary Theoretical Overview», *South African Journal of Education*, τ. 26.2 (2006), σσ. 177-187, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1150418.pdf>.
- DeLanda, Manuel, *A New Philosophy of Society. Assemblage Theory and Social Complexity*, Bloomsbury, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2019 [2006].
- Deleuze, Gilles, *Difference and Repetition*, μτφρ. Paul Patton, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1994.
- Deleuze, Gilles, *Pure Immanence. Essays on a Life*, μτφρ. Anne Boyman, Zone Books, Πρίνστον 2005.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix, *Anti-Oedipus. Capitalism and Schizophrenia*, μτφρ. Robert Hurley, Mark Seem & Helen R. Lane, Continuum, Λονδίνο 2004 [1984].
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix, *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*, μτφρ. Brian Massumi, Athlone Press, Λονδίνο 1988.
- De Lissovoy, Noah, *Education and Emancipation in the Neoliberal Era. Being, Teaching, and Power*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2015.

- Derrida, Jacques, *Margins of Philosophy*, μτφρ. Alan Bass, The University of Chicago Press, Σικάγο 1982.
- Derrida, Jacques, *Of Grammatology*, μτφρ. Gayatri Chakravorty Spivak, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη & Λονδίνο 1997 [1976].
- Devetak, Richard, «Post-structuralism», στο Scott Burchill & Andrew Linklater (επιμ.), *Theories of International Relations*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2013 [1996], σσ. 187-216.
- Dolphijn, Rick & van der Tuin, Iris, *New Materialism. Interviews & Cartographies*, Open Humanities Press, Av Άρμπρο 2012.
- Eddy, Elizabeth M., «Theory, Research, and Application in Educational Anthropology», *Anthropology & Education Quarterly*, τ. 16.2 (1985), σσ. 83-104.
- Erevelles, Nirmala, «Crippin' Jim Crow. Disability, Dis-location, and the School-to-prison Pipeline», στο Liat Ben-Moshe, Chris Chapman & Alison C. Carey (επιμ.), *Disability Incarcerated. Imprisonment and Disability in the United States and Canada*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2014, σσ. 81-99.
- Erevelles, Nirmala, «Educating Unruly Bodies. Critical Pedagogy, Disability Studies, and the Politics of Schooling», *Educational Theory*, τ. 50.1 (2000), σσ. 25-47.
- Erevelles, Nirmala, «(Im)Material Citizens. Cognitive Disability, Race, and the Politics of Citizenship», *Disability, Culture and Education*, τ. 1.1 (2002), σσ. 5-25, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://blogs.ubc.ca/ssed317/files/2008/08/immateral-citizens.pdf>.
- Erevelles, Nirmala, «Thinking with Disability Studies», *Disability Studies Quarterly*, τ. 34.2 (2014), διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://ojs.library.osu.edu/index.php/dsq/article/view/4248/3587>.
- Evans-Pritchard, E. E., *Witchcraft, Oracles, and Magic among the Azande*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1976 [1937].
- Ferri, Beth A. & Connor, David, «“I Was the Special Ed. Girl”. Urban Working-Class Young Women of Color», *Gender and Education*, τ. 22.1 (2009), σσ. 105-121, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/248963640_‘I_was_the_special_ed_girl’_Urban_working-class_young_women_of_colour.
- Foucault, Michel, *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*, μτφρ. Alan Sheridan, Vintage Books, Νέα Υόρκη 1995 [1975].

- Foucault, Michel, *Power/ Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, μτφρ. Colin Gordon, Leo Marshall, John Mepham & Kate Soper, επιμ. Colin Gordon, Pantheon Books, Νέα Υόρκη 1980.
- Foucault, Michel, *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*, μτφρ. A. M. Sheridan Smith, Pantheon Books, Νέα Υόρκη 1972.
- Foucault, Michel, *The History of Sexuality 1. An Introduction*, μτφρ. Robert Hurley, Vintage Books, Νέα Υόρκη 1990.
- French, Fred, «Revisiting Nature vs. Nurture. Implications for the Teaching/ Learning Process», *Education Canada*, τ. 43.2 (2003), σσ. 20-23.
- González, Norma, «Advocacy Anthropology and Education. Working through the Binaries», *Current Anthropology*, τ. 51.S2 (2010), σσ. S249-S258, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/653128#>.
- González, Norma, «Disciplining the Discipline. Anthropology and the Pursuit of Quality Education», *Educational Researcher*, τ. 33.5 (2004), σσ. 17-25.
- González, Norma, Moll, Luis C. & Amanti, Cathy (επιμ.), *Funds of Knowledge. Theorizing Practices in Households, Communities, and Classrooms*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2005.
- Govindshenoy M. & Spencer, Nicholas, «Abuse of the Disabled Child. A Systematic Review of Population-Based Studies», *Child. Care, Health and Development*, τ. 33.5 (2007), σσ. 552-558, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/6114156_Abuse_of_the_Disabled_Child_A_Systematic_Review_of_Population-Based_Studies.
- Greenfield, Patricia M., «What Psychology Can Do for Anthropology, or Why Anthropology Took Postmodernism on the Chin», *American Anthropologist*, τ. 102.3 (2000), σσ. 564-576, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.semanticscholar.org/paper/What-Psychology-Can-Do-for-Anthropology%2C-or-Why-on-Greenfield/062e97f8f86357840ae491a894e1798949093bc9>.
- Greenfield, Sidney M. «Nature/Nurture and the Anthropology of Franz Boas and Margaret Mead as an Agenda for Revolutionary Politics», *Horizontes Antropológicos*, τ. 7.16 (2001), σσ. 35-52, διαθέσιμο στη

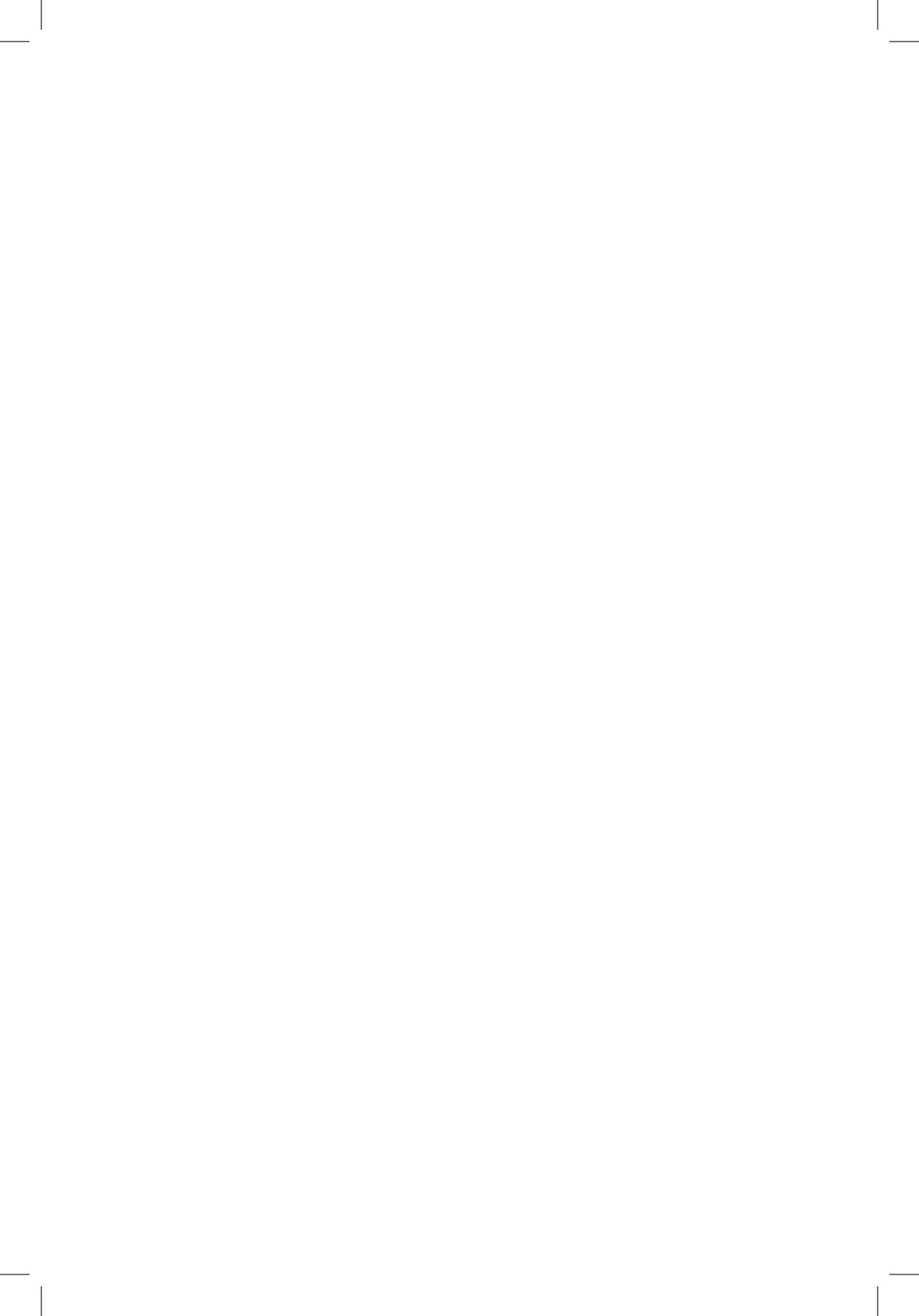
- διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/262615551_NatureNurture_and_the_Anthropology_of_Franz_Boas_and_Margaret_Mead_as_an_Agenda_for_Revolutionary_Politics.
- Handler, Richard, «Ruth Benedict, Margaret Mead, and the Growth of American Anthropology», *The Journal of American History*, τ. 71.2 (1984), σσ. 364-368.
- Haraway, Donna, «Situated Knowledges. The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective», *Feminist Studies*, τ. 14.3 (1988), σσ. 575-599, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://philpapers.org/archive/harskt.pdf>.
- Haraway, Donna, *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness*, Prickly Paradigm Press, Σικάγο 2003.
- Hernández-Saca, David & Cannon, Mercedes Adell, «Interrogating Disability Epistemologies. Towards Collective Dis/Ability Intersectional Emotional, Affective and Spiritual Autoethnographies for Healing», *International Journal of Qualitative Studies in Education*, τ. 32.3 (2019), σσ. 243-262, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/331655712_Interrogating_disability_epistemologies_towards_collective_disability_intersectional_emotional_affective_and_spiritual_autoethnographies_for_healing.
- Herskovits, Melville J., *Man and His Works. The Science of Cultural Anthropology*, Alfred A. Knopf, Νέα Υόρκη 1948.
- Howarth, Caroline, «Revisiting Gender Identities and Education. Notes for a Social Psychology of Resistant Identities in Modern Culture», *Papers on Social Representations*, τ. 19.1 (2010), σσ. 8.1-8.17, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/277228899_Revisiting_Gender_Identities_and_Education_Notes_for_a_Social_Psychology_of_Resistant_Identities_in_Modern_Cultures.
- Hyslop-Margison, Emery J. & Sears, Alan M., *Neo-Liberalism, Globalization and Human Capital Learning. Reclaiming Education for Democratic Citizenship*, Springer, Νέα Υόρκη 2006.
- Kasnitz, Devva & Shuttleworth, Russel P., «Anthropology in Disability Studies», στο Linda J. Rogers & Beth Blue Swadener (επιμ.), *Semiotics and Dis/Ability. Interrogating Categories of Difference*, SUNY Press, Νέα Υόρκη 2001, σσ. 19-41, διαθέσιμο στη διεύθυνση:

- https://www.researchgate.net/publication/259198584_Anthropology_and_Disability_Studies.
- Ladson-Billings, Gloria, «Landing on the Wrong Note. The Price We Paid for Brown», *Educational Researcher*, τ. 33.7 (2004), σσ. 3-13.
- Levinson, Bradley A. U., Borman, Kathryn M., Eisenhart, Margaret, Foster, Michèle, Fox, Amy E. & Sutton, Margaret (επιμ.), *Schooling the Symbolic Animal. Social and Cultural Dimensions of Education*, Rowman & Littlefield Publishers, Λάνχαμ 2020.
- Lewis, Jeffrey L. & Watson-Gegeo, Karen Ann, «Fictions of Childhood. Toward a Sociohistorical Approach to Human Development», *Ethos*, τ. 32.1 (2004), σσ. 3-33, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/249426329_Fictions_of_Childhood_Toward_a_Sociohistorical_Approach_to_Human_Development.
- Linton, Simi, *Claiming Disability. Knowledge and Identity*, New York University Press, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 1998.
- Lyotard, Jean-François, *Discourse, Figure*, μτφρ. Antony Hudek & Mary Lydon, University of Minnesota Press, Μινεάπολη 2011.
- Lyotard, Jean-François, *The Postmodern Condition. A Report on Knowledge*, μτφρ. Geoff Bennington & Brian Massumi, University of Minnesota Press, Μινεάπολη 1984.
- McCarty, Teresa L. & Lee, Tiffany S., «Critically Culturally Sustaining/ Revitalizing Pedagogy and Indigenous Education Sovereignty», *Harvard Educational Review*, τ. 84.1 (2014), σσ. 101-124, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/265412114_Critical_Culturally_SustainingRevitalizing_Pedagogy_and_Indigenous_Education_Sovereignty.
- McDermott, Ray & Varenne, Hervé, «Culture as Disability», *Anthropology & Education Quarterly*, τ. 26.3 (1995), σσ. 324-348.
- McRuer, Robert «Compulsory Able-Bodiedness and Queer/ Disabled Existence», στο Lennard J. Davis (επιμ.), *The Disability Studies Reader*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2010, σσ. 383-392.
- Mead, Margaret, *Coming of Age in Samoa. A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilization*, Perennial, Νέα Υόρκη 2001 [1930].
- Mehan, Hugh, «Beneath the Skin and between the Ears. A Case Study in the Politics of Representation», στο Seth Chaiklin & Jean

- Lave (επιμ.), *Understanding Practice. Perspectives on Activity and Context*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1993, σσ. 241-268.
- Mikula, Maja, *Key Concepts in Cultural Studies*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2008.
- Mitchell, David T. & Snyder, Sharon L., *The Biopolitics of Disability. Neoliberalism, Ablenationalism, and Peripheral Embodiment*, University of Michigan Press, Αν Άρμπρο 2015.
- Mueller, Carlyn, «Adolescent Understandings of Disability Labels and Social Stigma in School», *International Journal of Qualitative Studies in Education*, τ. 32.3 (2019), σσ. 263-281, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://www.researchgate.net/publication/331461222_Adolescent_understandings_of_disability_labels_and_social_stigma_in_school.
- Myrdal, Gunnar, *An American Dilemma. The Negro Problem and Modern Democracy*, Harper and Brothers, Νέα Υόρκη 1944.
- Niewöhner, Jörg & Lock, Margaret, «Situating Local Biologies. Anthropological Perspectives on Environment/ Human Entanglements», *BioSocieties*, τ. 13.4 (2018), σσ. 681-697.
- Ogbu, John U., «School Desegregation in Racially Stratified Communities. A Problem of Congruence», *Anthropology and Education Quarterly*, τ. 9.4 (1978), σσ. 290-292.
- Oliver, Michael & Barnes, Colin, *The New Politics of Disablement*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2012.
- Paris, Django, *Language across Difference. Ethnicity, Communication, and Youth Identities in Changing Urban Schools*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 2011.
- Petrina, Stephen, «The Medicalization of Education. A Historiographic Synthesis», *History of Education Quarterly*, τ. 46.4 (2006), σσ. 503-531.
- Piepzna-Samarasinha, Leah Lakshmi, *Care Work. Dreaming Disability Justice*, Arsenal Pulp Press, Βανκούβερ 2018.
- Povinelli, Elizabeth E., *Economies of Abandonment. Social Belonging and Endurance in Late Liberalism*, Duke University Press, Ντάραμ & Λονδίνο 2011.
- Price, Margaret, «The Bodymind Problem and the Possibilities of Pain», *Hypatia*, τ. 30.1 (2015), σσ. 268-284.

- Rabinow, Paul (επιμ.), *The Foucault Reader*, Pantheon Books, Νέα Υόρκη 1984.
- Ravitch, Diane, *The Death and Life of the Great American School System. How Testing and Choice Are Undermining Education*, Basic Books, Νέα Υόρκη 2016.
- Reid-Cunningham, Allison Ruby, «Anthropological Theories of Disability», *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, τ. 19.1 (2009), σσ. 99-111, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://web.mnstate.edu/robertsb/306/Anthropological%20Theories%20of%20Disability.pdf>.
- Sahlins, Marshall, *Waiting for Foucault, Still*, Prickly Pear Press, Σικάγο 1993.
- Sins Invalid, *Skin, Tooth, and Bone. The Basis of Movement Is Our People. A Disability Justice Primer*, Sins Invalid, 2016.
- Slee, Roger, Corcoran, Tim & Best, Marnie, «Disability Studies in Education—Building Platforms to Reclaim Disability and Recognise Disablement», *Journal of Disability Studies in Education*, τ. 1(1-2) (2019), σσ. 1-11, διαθέσιμο στη διεύθυνση: https://brill.com/view/journals/jdse/1/1-2/article-p3_3.xml?language=en.
- Spindler, George D. (επιμ.), *Education and Cultural Process. Anthropological Approaches*, Waveland Press, Λονγκ Γκρόουβ 1997.
- Spiro, Melford E., «Postmodernist Anthropology, Subjectivity, and Science. A Modernist Critique», *Comparative Studies in Society and History*, τ. 38.4 (1996), σσ. 759-780.
- Stratigos, Tina, «Assemblages of Desire. Infants, Bear Caves and Belonging in Early Childhood Education and Care», *Contemporary Issues in Early Childhood*, τ. 16.1 (2015), σσ. 42-54, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1463949114566757>.
- Stronach, Ian & McLure, Maggie, *Educational Research Undone. The Postmodern Embrace*, Open University Press, Μπάκιγγχαμ & Φιλαδέλφεια 1997.
- Valle, Jan W., *What Mothers Say about Special Education. From the 1960s to the Present*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2009.
- Valle, Jan W. & Connor, David J., *Rethinking Disability. A Disability Studies Approach to Inclusive Practices*, Routledge, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2019 [2010].

- Waitoller, Federico R., *Excluded by Choice. Urban Students with Disabilities in the Education Marketplace*, Teachers College Press, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2020.
- Watts, Ivan Eugene & Erevelles, Nirmala, «These Deadly Times. Reconceptualizing School Violence by Using Critical Race Theory and Disability Studies», *American Educational Research Journal*, τ. 41.2 (2004), σσ. 271-299.
- Whyte, Susan R. & Ingstad, Benedicte, «Disability and Culture. An Overview», στο Benedicte Ingstad & Susan Reynolds Whyte (επιμ.), *Disability and Culture*, University of California Press, Μπέρκλεϊ & Λος Άντζελες 1995, σσ. 3-32.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤ(ΡΙ)ΩΝ

Η ΣΑΡΑ Μ. ΑΣΕΒΕΝΤΟ ΕΣΠΙΝΑΛ είναι πολλαπλά ανάπηρη ερευνήτρια-ακτιβίστρια και κριτική παιδαγωγός που γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Κολομβία. Είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια των Σπουδών για την αναπηρία στο Πανεπιστήμιο του Μαϊάμι [Miami University] όπου συμβάλλει καίρια στην ανάπτυξη πρακτικών που προάγουν την αναπηρική δικαιοσύνη μέσα από τη διδασκαλία και καθοδήγησή της, την έρευνα και τη δέσμευσή της στην κοινότητα. Συμμετείχε για τρία χρόνια στο Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρείας των Σπουδών για την Αναπηρία [Society for Disability Studies] και καθόρισε τη δημιουργία των δεκαπέντε αρχών της οργάνωσης. Αυτή την περίοδο εκπονεί ένα ερευνητικό πρόγραμμα για τη νευροδιαφορετική κουλτούρα και τις αυτόνομες μορφές διακυβέρνησης με υποτροφία του Προγράμματος για τα Αναπηρικά Δικαιώματα του Ιδρύματος Φορντ.

Η ΔΗΜΗΤΡΑ Μ. ΒΑΡΒΑΡΕΖΟΥ έχει διδακτορικό στην Κοινωνική/ Πολιτισμική ανθρωπολογία από το Πολιτειακό Πανεπιστήμιο της Αριζόνα [Arizona State University], με ειδίκευση στην ανθρωπολογία της υγείας, τις σπουδές αναπηρίας και τις σπουδές αυτοχθονίας. Έχει διδάξει στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στις κοινωνικές αντιλήψεις για την ασθένεια/ αναπηρία, τις συστημικές ανισότητες, τις αποικιοκρατικές πρακτικές. Οι σπουδές και η έρευνά της έχουν χρηματοδοτηθεί από ελληνικούς φορείς (ΙΚΥ) και διεθνή ιδρύματα (NSF και ASU).

Ο ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΔΕΓΛΕΡΗΣ γεννήθηκε το 1988 στην Αθήνα. Είναι εκπαιδευτικός ειδικής αγωγής, έχει εργαστεί στο παρελθόν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση ενώ, τώρα, εργάζεται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση σαν φιλόλογος. Τα παιδαγωγικά του ενδιαφέροντα, ερευνητικά και διδακτικά, επικεντρώνονται στους τρόπους με τους οποίους οι καθημερινές παιδαγωγικές πρακτικές έχουν τη δυνατότητα είτε να δημιουργούν αποκλεισμούς είτε να λειτουργούν ενδυναμωτικά και χειραφετητικά.

Η ΣΟΥΛΑ ΜΑΡΙΝΟΥΔΗ πήρε το διδακτορικό της από το Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Εκπόνησε τη διδακτορική και μεταδιδακτορική της έρευνα με υποτροφίες από το Ίδρυμα Μελίνα Μερκούρη, το ΙΚΥ και το Πρόγραμμα Διδακτορικών Υποτροφιών «Ηράκλειτος». Έχει διδάξει στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και το ΕΚΠΑ. Άρθρα της για την ανθρωπολογία και τις σπουδές για την αναπηρία περιλαμβάνονται σε ελληνικά και διεθνή επιστημονικά περιοδικά, καθώς και σε συλλογικούς τόμους. Εργάζεται ως φιλόλογος ειδικής αγωγής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ γεννήθηκε το 1988 στη Θεσσαλονίκη, όπου και μεγάλωσε. Σπούδασε Αγγλική γλώσσα και φιλολογία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και εργάστηκε ως καθηγητής στην ιδιωτική εκπαίδευση. Από το 2016 μέχρι και σήμερα αρθρογραφεί σε ιστοσελίδες και έντυπα πάνω σε θέματα κριτικής κινηματογράφου, τηλεόρασης και λαϊκής κουλτούρας ευρύτερα. Παράλληλα, εργάζεται ως μεταφραστής.

Η ΝΤΑΝΑ ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ είναι θεωρητικός της τέχνης και καλλιτέχνηδα του ήχου που εστιάζει στον συνδυασμό των τεχνών με τη χρήση νέων μέσων και τη διαδραστικότητα. Τα τελευταία χρόνια συμμετέχει σε διατομεακά ερευνητικά έργα πάνω στη σύγχρονη μουσική, την ηχητική σύνθεση και τη σχέση του ήχου με άλλες καλλιτεχνικές φόρμες. Είναι ιδρυτικό μέλος της ομάδας Ακοο.ο, διευθύντρια του ερευνητικού κέντρου Το Aesthate και διδάσκει στο Τμήμα Πολιτισμού και Δημιουργικών Μέσων και Βιομηχανιών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Ο ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΑΜΑΝΤΑΣ είναι ανθρωπολόγος με ειδίκευση στον ήχο. Ασχολείται με την πόλη, το περιβάλλον, τη φωνή και την τέχνη και έχει εργαστεί ως sound designer και ηχολήπτης πεδίου, επιστημονικός επιμελητής στο ραδιόφωνο και dj. Έχει συμμετάσχει σε συνέδρια, εκθέσεις και φεστιβάλ στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, ατομικά και με την ομάδα Ακοο.ο, της οποίας είναι ιδρυτικό μέλος. Συμμετέχει επίσης στο TWIXTlab, στο ερευνητικό πρόγραμμα «Learning from Documenta» και υπήρξε στο παρελθόν μέλος της καλλιτεχνικής και ερευνητικής ομάδας Φωνές.

Η ΜΑΡΙΑ ΤΣΑΚΙΡΗ είναι ερευνήτρια των κριτικών σπουδών για την αναπηρία και της ενιαίας εκπαίδευσης. Έχει εργαστεί ως μόνιμο ακαδημαϊκό προσωπικό σε πανεπιστήμια στην Κύπρο και την Αγγλία. Διδάσκει στα μεταπτυχιακά προγράμματα ενιαίας εκπαίδευσης και σπουδών για την αναπηρία του ΕΚΠΑ και του Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου. Επίσης είναι μέντορας αυτιστικών φοιτητ(ρι)ών στο Καλντονιακό Πανεπιστήμιο της Γλασκώβης [Glasgow Caledonian University]. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα σχετίζονται με την ενιαία εκπαίδευση, την αναπηρική κουλτούρα, τις τέχνες και τον ακτιβισμό των ανάπηρων ατόμων.

Η ΕΛΙΑ ΧΑΡΙΔΗ είναι διδακτόρισα κοινωνικής ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου με ειδικά ενδιαφέροντα τις αισθήσεις, την αναπηρία και τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ αναπήρων και μη. Εργάστηκε για εξήμισι χρόνια στο Κέντρο Διοτίμα για τα Έμφυλα Δικαιώματα και την Ισότητα, όπου, μεταξύ άλλων, διετέλεσε συντονίστρια ομάδων διαχείρισης περιστατικών έμφυλης βίας στον προσφυγικό πληθυσμό, καθώς και συντονίστρια προσβασιμότητας για επιζήσασες έμφυλης βίας με αισθητηριακές αναπηρίες.

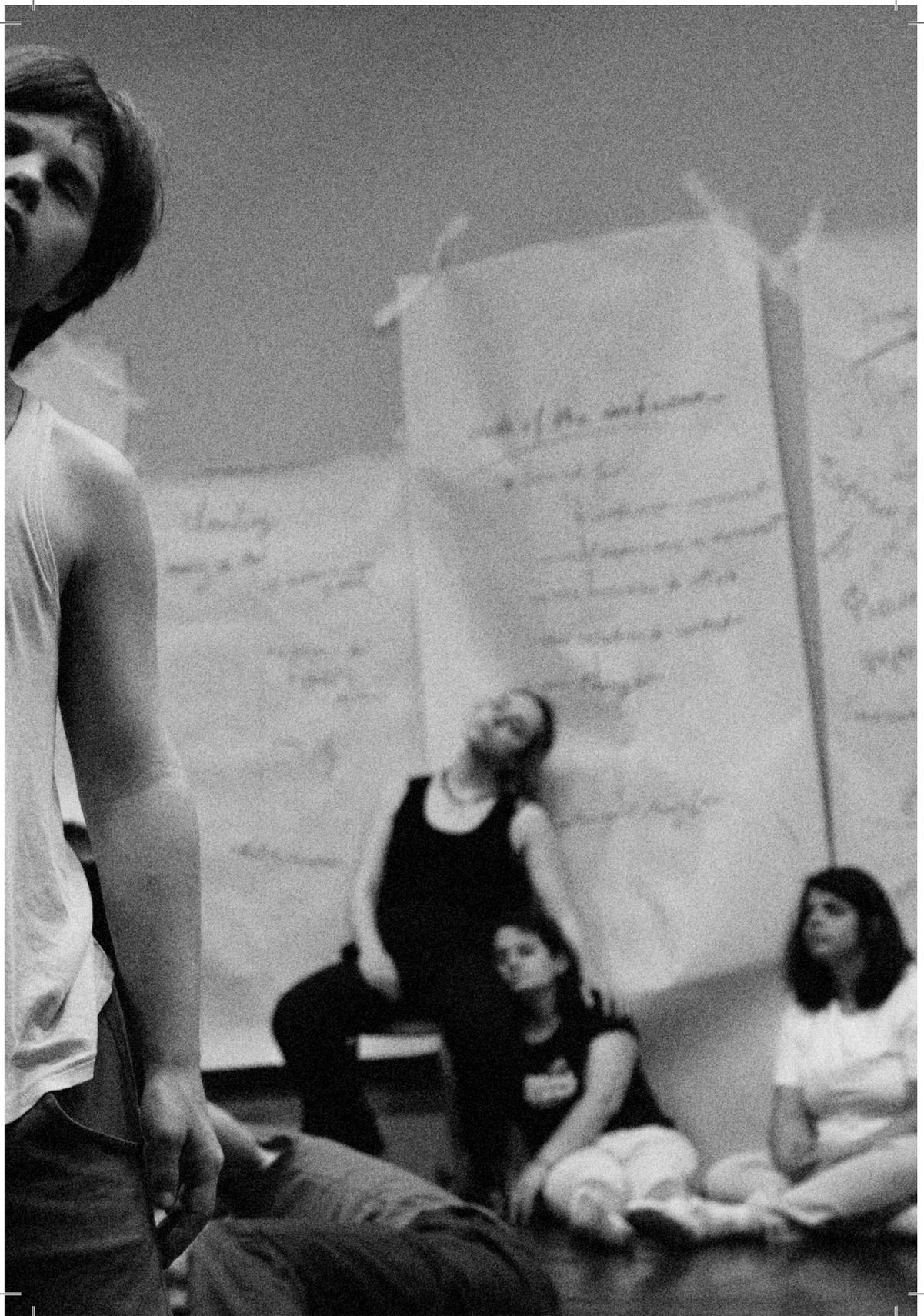

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ «ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΑΝΑΠΗΡΙΑ. ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ, ΠΑΙΔΑ
ΓΩΓΙΚΗ, ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ» ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗ
ΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΣΤΟ «Α
ΝΑΓΡΑΜΜΑ» ΜΕ ΣΤΟΙΧΕΙΑ GFS ARTE
MISIA 10 ΣΤΙΓΜΩΝ. ΤΙΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΕΣ
ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΑΝΕΛΑΒΕ Η ΓΙΩΤΑ ΤΕ
ΜΠΡΙΛΟΥ. ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑ
ΦΕΙΟ «ΨΙΜΥΘΙ ΕΠΕ» ΣΕ ΧΑΡΤΙ ΣΑ
ΜΟΥΑ 80 ΓΡΑΜΜΑΡΙΩΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟ
ΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΙΚΟ ΚΑΡΑΚΩ
ΣΤΑ ΣΕ 1.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΤΟΝ ΜΑΪΟ
ΤΟΥ 2024. ΤΗ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΕΙΧΕ Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΜΑΗΣ

Αριθμός έκδοσης

20

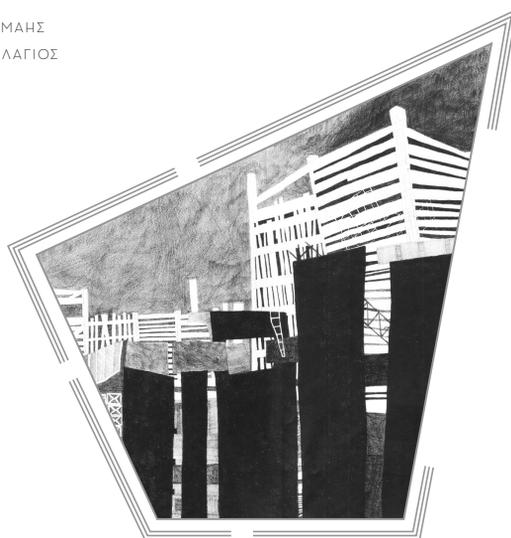

ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ **ΕΝΓΚΕΛΣ** | ΔΥΓΟΥΣΤΟΣ **ΜΠΛΑΝΚΙ** |
ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ **ΛΕΝΙΝ** | ΜΑΡΚ **ΤΡΟΓΚΟΤ** | ΚΑΡΛ **ΝΤΑΓΚΛΑΣ** |
ΣΕΡΑΦΕΙΜ Ι. **ΣΕΦΕΡΙΑΔΗΣ** | ΘΑΝΟΣ **ΑΝΔΡΙΤΣΟΣ**

ΧΩΡΟΣ & ΕΞΕΓΕΡΣΗ

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ ΣΤΟΝ ΑΣΤΕΑΚΟ ΧΩΡΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΧΡΙΣΤΟΣ ΜΑΗΣ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΘΑΝΑΣΗΣ ΛΑΓΙΟΣ

1 ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ

ΨΗΦΙΔΕΣ

ΤΖΑΛΙΛ ΜΟΥΝΤΑΚΙΜ

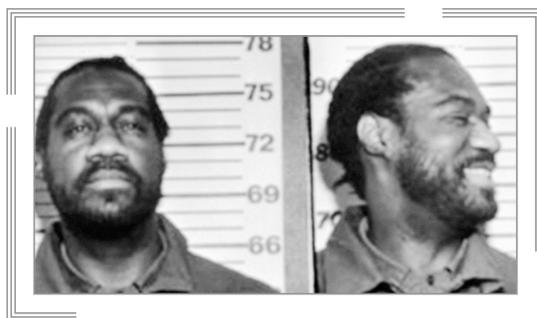
ΕΙΜΑΣΤΕ ΟΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΕΣ ΜΑΣ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΥΡΟ ΚΙΝΗΜΑ

ΕΠΙΜΕΤΡΟ: ΝΤΟΡΟΥΜΠΑ ΜΠΙΝ ΟΥΑΧΑΝΤ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ-ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ-ΣΧΟΛΙΑ: ΧΡΙΣΤΟΣ ΜΑΗΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΘΑΝΑΣΗΣ ΛΑΓΙΟΣ

2 ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ

ΨΗΦΙΔΕΣ

ΝΙΚΟΣ ΣΟΥΖΑΣ | ΙΟΥΛΙΑ ΜΕΡΜΗΓΚΑ | ΤΖΟΤΖΟ ΔΙΑΚΟΥΜΑΚΟΥ

«ΓΙΑΤΙ Η ΜΟΝΑΞΙΑ ΜΟΥ ΘΕΩΡΕΙΤΑΙ ΑΣΦΑΛΗΣ ΧΩΡΑ»

ΑΓΩΝΕΣ ΑΙΤΟΥΝΤΩΝ ΑΣΥΛΟ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΕΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ
ΣΤΟ ΣΥΝΟΡΙΑΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΗΣ ΧΙΟΥ (2015-2016)

3 ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ

ΨΗΦΙΔΕΣ

ΔΗΜΗΤΡΑ ΤΖΑΝΑΚΗ

ΙΝΤΕΡΣΕΞ

Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΚΑΙ ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΗ ΔΥΣΗ

ΕΠΙΜΕΤΡΟ: ΟΥΡΑΝΙΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΘΑΝΑΣΗΣ ΛΑΓΙΟΣ - ΧΡΙΣΤΟΣ ΜΑΗΣ

4 ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ

ΨΗΦΙΔΕΣ

ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

ΚΡΥΦΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΤΖΕΪΜΣ Σ. ΣΚΟΤ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΠΟΥΛΙΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΙΟΥΠΚΙΟΛΗΣ

5 ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ

ΨΗΦΙΔΕΣ

